

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАНАДЕСЕТ ТОМА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ
ЦВЕТА УНДЖИЕВА, ДОЧО ЛЕКОВ,
ПЕТКО ТОТЕВ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
ТОМ ТРЕТИ

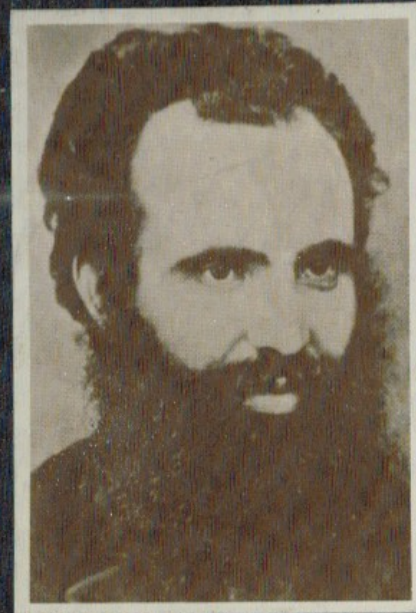
РАЗКАЗИ И ПОВЕСТИ

ПОДБОР И РЕДАКЦИЯ
ДОЧО ЛЕКОВ

СОФИЯ 1984

АЮБЪН КАРАБЕЛОВ

3

A. Karabekov

РАЗКАЗИ И ПОВЕСТИ

ПУБЛИКУВАНИ В СПИСАНИЕ «ЗНАНИЕ» И В ОСВО-
БОДЕНА БЪЛГАРИЯ. ПРЕВODНА БЕЛЕТРИСТИКА

мост

Не

мис

и си

тъм

ва

мре

Гри

мело

окр

окр

впр

и

Петр

Около

плато

различ

Хован

черноко

и какв

Да

тази

мате сп

да отвор

мате и

Корач

колко

мате

мате

различни дом

СТАНА

(Разказ от една млада бабичка)

I

Аз мога секиму да дрънна в очите, че като нашите места няма по сичкия свят!... Вярвайте ми, че няма. На която страна и да се обърнете, дето и да идете и дето и да погледнете, вие няма да намерите ни такива хубави и гиздави хора, ни такива бели и червени лица, ни такива тънки и крехки снаги, ни такива черни очи и вити вежди, ни такива хубави и остри мустачета... Нашите момци приличат на дърво дафина, а нашите моми са като лале в градина или като сърна на планина. Тъй е то!

А какъв е нашият град? И като нашият град Свищов няма под ясното небе. Тоя град се намира край Дунавът; около него се простират зелени лозя, кичести дървета и жълти ниви; над него вее прохладен ветрец; в него живее здрав и трудолюбив народ... Какво искате повече?

На най-хубавото място в градът ни стои къщата на Петра Лушекът. Хубава и живописна е тая къщица. Около нея цъфтят меризливи цветя и растат различни плодови и кичести дървета, над нея и около нея пеят различни пиленца; а под самите ѝ прозорци тече нашият хубавец «бели Дунав», в когото обичат да се огледват чернооките българки и да го питат отде тече, де протича и какво е видял из пътят.

Да ви разкажа сега какво се случи преди няколко години в тая къщица и какви неволи претърпяха нейните стопани. Аз се надеям, че моята приказничка ще да отвори очите барем на едно чернооко девойче. Слушайте и помнете сега.

Когато Петър се помина, то остави своята вдовица с няколко малки деца. Ако къщата на тоя трудолюбив човек и да беше богата или пълна със сякакви халища и с различни домашни нужни неща, но вие, чини ми се, и

сами вече знаете какъв е животът на вдовиците. Когато няма кой да печели и кой да донесе, то трябва да се продава едно-друго и да се отгледат дечицата. Ох, и аз съм вдовица с дребни дечица! Главичата на най-голямото ми момченце не е още достигнала до моето рамо. Мъки и неволи! Най-голямото Петрово момиченце в онова време беше на петнайсет години. Името му беше Стана. Ех, хубаво, гиздаво и обично беше това момиченце! Аз мисля, че ако сърните от Витоша да би погледали на неговите очи, то би трябало да се засрамят и да захлупят клепачите си; аленият трендафил би трябало да се засрами от устните ѝ; планинският бук — от гиздостта ѝ, а снегът — от лицето ѝ. А нейната веселост? Такава невинна веселост имат само ластавиците. Но това момиченце имаше и друго още по-голямо и по-утешително нещо. Стана работеше от утрента до вечерта: и къщните работи извърши, и чуждо поработи, и сичко поразмисли, и майка си утеши, и дворът се развесели. А песни, песни!... Сичкият ден пее като чурулига.

II

Преминаха цели три години после смъртта на Петра. Сега трябва да ви кажа, че ние бяхме съседни с Петровата къща: от нашата бухария се видеше техният двор. Един ден аз излязох във да се умия на помивекът и погледнах към Петрови. Под черешата, която се намираще посред дворът им, стои Стана и мисли нещо си. Гледам — лицето ѝ бледно и по страните ѝ текат едри сълзи. «Може майка ѝ или братето ѝ да са ѝ казали лошава дума» — си помислих аз, ако и да знаех, че такова нещо не бива в тая добра къщица.

Но не... гледам аз, че с това момиче се е случило нещо по-важно. Из очите ѝ се видеше такова отчаяние, каквото ние видиме през животът си твърде рядко. Какво ли се е случило?

— Стано, какво си се там замислила? Защо плачеш? — попитах аз.

Стана трепна, отри сълзите си, погледа ме тъжно и жаловито и без да ми отговори нито бяло, нито черно, влезе в къщата си.

Чудно! От онова време аз я не видях вече нито да се смее, нито да бърбори, нито да пее, нито да разказва весели приказнички. Ако ти каже дума, то я дъвче цели пет минути; ако те погледа, то ти напълни сърцето с тъги и с печали; а ако ѝ проговориш, то тя трепне и уплаши се, чегато си дошла не да я поутешиш, а да я биеш. Усетих се аз каква е работата. И аз съм била някога си млада.

Една вечер, когато аз мислех вече да угася кандилът и да си легна, влезе Стана и изправи се пред мене като жив мъртвец, като таласъм или като каракончо. Лицето ѝ бледно, носът ѝ остър, очите ѝ повенали, а под долната ѝ клепка зелени месечинки... Искане се да ми каже нещо, а не може да отвори устата си.

— Що, Стано, вашите легнаха ли си, или не? — я попитах аз. — Да не са те пратили за нещо? Замини, та седни. Каж ми какво искаш да ми кажеш. Ти твърде добре знаеш, че аз те обичам като свое дете.

Стана ме погледа тъжно и уплашено, затвори очите си и почервения като рак... А аз сѐ повтарям:

— Каж ми и кажи ми.

— Аз, стрино Николице, искам да зема Герасима... Каж на мама да ме даде. Аз одавна вече исках да те помоля да ми направиш това добро.

— За кой Герасим ми ти говориш? — попитах аз и плеснах ръцете си. Сърцето ми предсказа нещо недобро.

— За Герасима Попов — отговори Стана полегичка.

— Ти си полудяла, мое дете! — казах аз и погледах я сърдито. — Ако ти да не би изгубила умът си, то не би говорила такива неща. Герасим е такъв човек, откогато трябва да бяга и живо и мъртво, и старо и младо, и честно и безчестно. Ако тоя поразеник влезе в някоя къща, то тая къща трябва да се затвори. А иска ли Герасим да те земе?

— Искане — отговори Стана и лицето ѝ се покри с алена боя. — Той ми се е заклел...

— Той се е клел досега хиляди пъти пред различни жертви — проговорих аз сърдито. — Ако си ти добро и хрисимо момиче, то трябва да го пратиш при майка си и да не слушаш сама клетвите му. Варди се да те не излъже никак си.

— Късно е вече — проговори Стана и падна на коленете ми.

III

Моите пророчества се сбъднаха. Герасим беше един от ония хора, които нямат ни чест, ни съвест, ни добро име. Подобен боклук се е размножил твърде много из нашият град. А колко ергенчета, млади и зелени, умни и работни, хубави и гиздави искаха в онова време «хубава Стана!». . . Герасим остави градът ни и отиде да лъже другите момичета. Сирота Стана! Натърпя се това бедно момиченце различни мъки. Из градът ни цели три месеца не говореха нищо друго — сѐ за нея, сѐ за нея. Най-много се смееха нашите ергени и старите бабички, които през животът си са увардили само полите си. Даже и Станина майка не можеше да излезе на улицата. . . А Стана сѐ дома седи, с никого не говори и ниде не ходи. . . Съберат се вечер момичетата и питат се: «А де е Стана? Одавна я няма!». . . Или запеват:

— Що ти е, Стано мори,
та болна лежиш,
глава не вдигаш, Стано мори,
да ма погледнеш?
— Глава ма боли, либе море,
та ща да умра.
— Не плачи, Стано мори,
не жали, бяло пиле,
аз ща да ида, Стано мори,
в София града,
да ти направя, Стано мори,
три хамаллии:
първа за глава, Стано мори,
втора за сърце,
втора за сърце, Стано мори,
трета за треска.

А жените и ергените се смеят. . . Чегато на тяхната душа не лежи никакъв грях! Минуват покрай Петровата къща и дърдорят.

— Де ли е сега Герасим? — пита един.

— Разказват, че е отишел във Видин да се ожени — отговаря други.

— А защо Стана не показва носът си? — пита трети.

— Бои се да я не урочасаме — отговаря четвърти.

«Ех, над тия неща не трябва никой да се смее, ако не желае да му дойде беда на главата» — си мислех аз и от сичкото си сърце се сърдех на безумните хора.

А Стана сичко слуша, сичко знае. . . Тежко ѝ беше. Но времето се приближаваше и сиротата майка трябаше да се усети. . . Усетиха се и братето ѝ — шилото се не крие в чувал. Старата захвана по цял ден да седи дома си и да не излиза на улицата — и тежко ѝ е, и срамотно ѝ е; а братето ѝ ходят намърждени и боят се да погледат на честните хора в очите, чегато тия са криви.

Затвориха се вратата на тая къща. . . Хорските уста не са чувал — тях не можеш нито да завежеш, нито да зашиеш.

— От кого, отде? — пита бедната майка и плаче с кървави сълзи.

Братето така също нападат на бедното момиче и секи час го разпитват с кого е имала работа и от кого е добила. Няколко пъти я даже и биха. Мълчи Стана, като стена стои и сѐ мълчи. . .

Един ден майката отишла при поп Георги. . . Така и така, говори, с моето момиче се е случило голямо зло. А поп Георги беше един от ония хора, които умеят и добър съвет да дадат, и да научат, и да утешат. Такива попове са твърде редки.

— Плачове и клетви не помагат — казал поп Георги. — Работата е вече станала, грехът е свършен; а ние трябва да помислиме занаяпред и да помогнеме, дето се може и доколкото се може. Ти, казва, не квичи и не бий я. Да си си отваряла очите по-рано. . . Прати Стана при мене. . . Аз искам да поговоря с нея сам.

На другият ден Стана отиде при дяда попа, позабави се при него цял час и излезе из къщата му спокойна и без по-напредното отчаяние. Чуден и разумен беше поп Георги! После тоя ден и братето станаха по-милостиви и по-мекосърдечни. . . Чуждото съжаление почти сякога принася добър плод. Истина казват старците, че ако ти се случи някое нещастие, то се не оплаквай на роднините си и на приятелите си, а на чужденците.

IV

Стана роди. Детето трябва да се кръсти. А кой ще да кръсти копеле? Никой не ще — даже и роднините им се отказаха да кръстят. Когато старата отишла да повика Козма Нерезът, който беше кръстник на Стана, то честният и благочестивият християнин плюйнал и обърнал гърбът си. Разплакала се бедната жена и върнала се дома си.

«Хайде да го кръстя аз» — си помислих и отидох да се посветувам с поп Георги.

— Ти си намислила да направиш истинска християнска работа — каза добрият поп. — Помогни на нещастните, а щастливите ще да си помогнат и без тебе. Христос е търсил не водичите и не овните, а изгубената овца.

Когато чух тия думи, то сърцето ми се изпълни с радост и аз бях готова да кръстя сичкият свят. Поп Георги ме погледа весело, брадата му се позалюля малко и той ме хвана за рамото и каза ми:

— Ако хората да би имали такива сърца, каквото е твоето, то греховете би се довършили. Да си благословена.

В това време старото лице на дяда попа заприлича на господа Саваота, който е изписан на таванът в нашата черкова. Никога няма да заборава това свято лице. След три деня после тоя разговор, в неделя, аз земах невинното детенце и занесох го в черкова. Дадохме му име Найдено. Хубаво, едро и здраво детенце беше. Очи черни и големи, лице чисто, вежди тънки — като у майка му. Боже мой, боже мой, защо ли се е родило на светът и това невинно детенце! Ако законорождените изработват своето парче хляб с такива тежки мъки и страдания, то за незаконорождените светът трябва да бъде вечна темница. Боже, ти знаеш какви са нашите хора; ти знаеш, че тия са лицемерни фарисеи; ти знаеш, че тяхната *чест* е голяма. . . Ех, нека им се не ошури! . . . «Господ обича само гонимото и нещастното» — казваше баща ми. Истина ли е така? Нещо ми се не вярва. . .

V

Расте моето кръщениче и не знае какво го чака. . . Стана седи по цял ден, мълчи и работи. . . Ниде не излазя. Срам я беше. Но сичко се заборава. Премина година

и хората си намериха нова храна. Малко ли нови неща биват под синьото небе! Ту биволският бик убодне някого, ту някакви цигани откраднат мокрите ризи на Сърмаджият, ту Нейковата кокошка пропее и снесе ейце с три жълтеника, ту Ивановата дъщеря захване да поизлазва на вратникът, ту Симеоновият храненик отива да спи пиан в конакът, ту Вельовото единиче не ще вече да слуша баща си, ту Стрезовата мила половина търси приятели на мъжът си. . . Светът е широк и хората са много. . . «Добре, че я оставиха на мира» — си помислих аз и плюйнах от яд. . . Но изведнъж сичко се промени изново. . . Една заран аз чух, че Герасим се е върнал в градът ни и че ходи из кавенетата и из кръчмите да възхвалява своите победи; а нашите ергенчета, нашата бъдеща надежда, нашето умно и младо поколение слуша неговите приказници, хвали го, пие ракията му и подиграва се с чистото и със светлото.

— А какво прави моя Станка? — попитал той нашите ергенчета.

— Ех, мой браино, тя ти е родила такова едно дете, което грее като ясно слънце и което свети като пълна месечина — казал един.

— На баща си се е изметнало — казал други.

— И майка му не е за изхвъргане — отговорил Герасим. — Да ви кажа право, това момиченце вечно ще да остане царица между другите мои любовници. Нейните черни очи и до днес още лежат на сърцето ми. . . Аз чух, че се е развалила.

— Бива я още за през постите — отговорил първият.

— А мене се твърде иска да повидя синът си — казал Герасим. — От майка ѝ и от братето ѝ ме е страх.

— А нема ти не можеш да идеш при нея в неделя, когато майка ѝ и братето ѝ са в черкова? — попитал вторият.

— Истина е така — казал Герасим. — Който е намерил време да направи дете, той ще да измисли средство и да го види.

В неделя, преди да пусне черкова, Герасим и наистина отишел да види своите жертви. . . Как го е посрещнала Стана и какво му е говорила, аз не знам, знам само това, че умните хора захванаха изново да се смеят и да дразнят бедното момиче. Жените се кикотят, момчетата

си подмигват, а старите джонголози не знаят и какво да избълват. Минуват покрай Станината къща и говорят:

— След една неделя Стана ще да стане учителка, защото Герасим се е главил за учител в Габрово. . .

— Станиното копеле намерило баща си. . .

— Ако синът е кръстен Найдено, то бащата е бил длъжен да го намери. . .

Намерила се и такава една вонещица, която надникнала из вратникът на Станината къща и извикала:

— Стано, а, Стано, Герасим си е дошел. Дай ми мушулукът.

После тия хорски лудости Стана изново захванала да седи по цял ден дома си, да пролива горчиви сълзи и да търпи укори от майка си и от братето си. Ако земе на ръце детето си, то майка ѝ казва, че «копелетата трябва да се хвъргат пред черковните врата»; а ако заплаче, то братето ѝ казва, че «Герасим ще да я утеши». Сирота Стана! Ни дома, ни на улицата няма кой да я пожалее и кой да ѝ каже сладка дума!

VI

Боже мой, господи, защо не биват сичките хора еднакви? Защо едни хора се раждат добри и милостиви, а други приличат на бесни копои? Защо едни се раждат да се мъчат, да проливат кървав пот и да търпят всякакви неволи, а други да надуват чубуците си, да се изтягат като бебери и да не мислят за нищо? Аз мисля, че това не е право. Ако си ти, мой мили боже, баща на сичките свои деца, то не давай на едного много, а на другото нищо; не пой едного с крушева чорба, а другото с жлъчка; не приспивай едного на меки дюшечи, а другото на гол камък; не храни едного до уригане, а другото с ръжен и непресеян хляб; най-последно не накарвай едного да носи на гърбът си лесичеви кожухи, а другото дърва и камъни. . . Аз би желала да те попитам и за много други неща, но сега не му е времето; сега ще да ти кажа само това, че твоят кръст бива понякога твърде тежък! . . . Стана имаше в Оряхово уйка. Един ден тоя добър човек намислил да дойде в градът ни, да се повиди със своите роднини и да ги поутеши. Добра, чиста и човеколюбива душа имаше тоя ангелски човечец! Ако господ да би послушал моята

молба, то би трябало да създава на тоя свят само такива хора. Дошел той в сестрината си къща, повикал Стана, поразпитал я за едно, за друго и рекъл ѝ:

— Остави ти тоя смрадлив град и дойди в Оряхово — там хората са прости, но сърцата им са много по-чисти. — А очите му в това време гледали кротко, ясно и любовно. . .

Стана пристанала да иде, но майка ѝ и братето ѝ я не пуснали.

— Ние имаме парче хляб и за нея, и за синът ѝ — казали братето.

— Но вие видете, че вашите граждани ѝ не дават мира — отговорил уйката.

— Който е прегрешил, той трябва да изкупи греховете си с тежки мъки и страдания — отговорила майката.

— Тя е погрешила веднъж, а вие грешите сякаш минута — казал добрият човек и върнал се в Оряхово с наскърбено сърце.

Така преминаха още две години. Секи вече знае, че времето излечава даже и най-дълбоките рани, но под ясното небе биват и такива болки, които преследуват човекът до надгробната дъска. Нека упати бог секиго от ония ядовити болки, които се наричат обществено мнение и които почти никога не биват съвсем справедливи. Ако Стана да би се попаднала под нохтите на планинските гадини, то и тия би имали малко по-милостиви сърца, но тя живееше между разумни същества, които се молеха богу, които палеха кандила, които градиях черкови и които се наричаха православни. . . Ех, хора, хора! Вашата нравствена отрова е по-дълготрайна и от вашият живот, защото тя преминува от поколение в поколение и защото никой не смее да ѝ излезе насреща. Стана седеше по цял ден на едно място, работеше, копнееше и проливаше горчиви сълзи, а хората сѐ още скърцаха против нея зъбите си. Слушате ли, тя е обезчестила градът им! . . . Нека бъде така. . . А детенцето ѝ расте и расте — коджамити момчулак беше вече станало. Пет години му се изпълниха на Св. Никола. Неговата хубост накара завистливите хора изново да дърдорят и да хабят зъбите си.

— Моето дете болува и не върхлее, а Станиното копеле цъфти като бял крем — говореха чорбаджийките.

Но да оставим чорбаджийките и да видим какво правеха Станините брате и Станина майка. Ако тия и

да станаха в последното време малко по-меки и малко по-добросърдечни, но ни един от тях не можеше още да прости грешницата, ни един от тях се не отнасяше към нея братски, ни един от тях не милваше нейното сирото детенце. . . Но и то, клетничето, виждаше и разбираше сичкото това и ходеше из къщи или по дворът тихо, мирно и печално — не приличаше на дете. Иде в градинката, седне в някое къошенце и играе си или с буболечиците, или с пеперудите, или с мравунците, или събира закуп камъни и прехвърга ги през стоборът. Чегато господ го учеше да прави така. Неговото малко сърце чувствуваше вече, че на камъкът не расте грозде и че и за билките е полезна само здравата, плодовитата и наторената земя. Кой го е научил сичкото това? А? Животът или нещастията са най-главните учители във всемирната школа. Който не познава живота и който не е видял неговите добри и лошави страни, той не може да се нарече човек и да бъде за ближните си.

— Какво правиш там, Найдено? — го пита майка му.

— Мамо — казва той, — аз намерих една лъскава буболечица.

— Хвърли я и ела да ти умия главата — казва майката.

— Ами ако я изяде някое пиле? — пита.

— Нека я изяде.

— Аз не давам да я изяде; аз ще да я вардя; аз ще да я направя мъничка кошарка и ще да я затворя в нея.

Сиротото детенце! Нему се свида за буболечицата, а хората ядат живи хора! А знаете ли защо Христос е милвал само децата и защо е говорил, че царството небесно е тяхно? Ако не знаете, то аз ще да ви кажа, че само децата са увардили образът божи и подобие божие. Ако да не би били децата, то господ бог одавна вече би запалил нашата земя и направил би я на пепел.

Един ден Станина майка заклала кокошка. Седнали да ядат. Секи си земал по една мръвка. Бръкнал и Найдено в паницата и извадил воденицата.

— Бабо — казал той, — на тебе воденицата, ти обичаш воденица.

— Пукай и мълчи — казала старата.

Найдено оставил лъжицата си, очите му се напълнили със сълзи и долната му устна захванала да трепери.

— Мамо — казала Стана, — ако съм аз крива пред вазе, то детето ми не ви е направило никакво зло. Бъдете барем вие малко по-милостиви към него. Вие казвате, че гълъбът е божия птица и че господ съветува хората да го хранят, а жално ви е да дадете на унучето си една кора хляб! Аз и сама видя, че ви тегна, но няма какво да се прави. . . Въобразете си, че ние двамина сме просяци и че вие ни давате парче хляб за спасението на душата си. . . Ако кучето, което варди къщата ни, е заслужило едно парче хляб, то и аз работя барем що-годе.

Старата и синовете й опулили очите си. Стана никога им не говорила нищо подобно.

— Ти трябва да мълчиш, да се молиш богу и да се каеш за греховете си — казала старата.

Произлязла малка размирица.

VII

На другият ден Стана станала утрента рано, облякла детенцето си, земала една торбичка, напълнила я с хляб и тръгнала да върви нагоре по брега на Дунавът.

— Де отиваме, мамо? — я питало малкото гълъбче.

— И аз не зная, мой синко! — казала нещастната майка и навела главата си.

Найдено замълчал и захванал да припка пред майка си. В това време Стана мислила така:

«Аз прочетох в очите му, че той е твърде добър човек. Да поживея малко и при него. . . Нека той земе детето ми, а аз ще да си намеря парче хляб. Разказват, че във Влашко богатите кокони държат в къщите си по десет слугини, без да ги питат отде са и без да гледат на техният преминал живот. Боже мой, помогни ми! Аз ще да работя и ще да живея чисто и честно. Ако съществуват на тоя свят престъпления, то трябва да съществува и прощение»

Да видиме сега какво правеха в това също време Станините брате. Когато тия видели, че сестра им, която никога не излизала на улицата, не е дома си, то най-напред дойдоха у нас и попитаха ме не съм ли я видяла.

— Не съм — отговорих аз. — Идете и потърсете я

по-скоро. . . Аз се боя да не направя нещо със себе си. А Найденчо де е?

— И Найденча няма — казаха тия.

— Не харесва ми се тая работа — казах аз и облякох се да ида и аз да я потърся. — Вие вървете на една страна, а аз на друга.

Излязохме. Скоро братето ѝ се известили от рибарите, че Стана е вървяла по брегът на реката и че е водила за ръка детето си. Тръгнали и тия да вървят по брегът на реката и вечерта я намерили в селото Ермилак.

— Ти искаш да ни закопаеш в черната земя без време и без никаква милост — казал по-старият ѝ брат.

— Ти посрами къщата ни, а сега искаш да посрамиш и имената ни — казал по-младият.

— Аз искам да сваля от гърбовете ви тежкият кръст, с който съм ви натоварила без вашата воля. Пустете ме да поживея между чужди хора и да потропам по хорските вратници. Забравете и мене, и детето ми. . . Аз не ща вече да ям вашият хляб и да тъпча вашият двор. Оставете ме. . . Ако не съм заслужила вашето съжаление, то свалете от душата ми барем вашата ненавист. . . И аз съм човек.

— Ти трябва да се върнеш назад и да живееш в бащината си къща — казал по-старият брат и навъсил челото си.

— Стига си ни срамила по светът — казал по-младият.

— Не увеличавайте страданията ми! — казала Стана и из очите ѝ потекли едри сълзи. — Аз съм ви сестра. Оставете ме да оплаквам дните си по чуждите къщи. . . Не мога вече аз да се върна назад. . . Не накарвайте ме да скокна в Дунавът.

— Ние ще да те вежме и ще да те накараме насила да вървиш след нас — казали братето. Тия няколко думи накарвали Стана да повдигне главата си и да погледа към братето си не твърде дружелюбно. В това време тая още хубава жена заприличала на ж и в а и з д р а в а. Очите ѝ се налили с кръв, лицето ѝ побледняло като платно, устните ѝ посинели и тя проговорила твърдо и решително:

— Вие не смеете да ме вземате и да ме водите из градът като мечка. Аз не съм ваша робиня. Само бог е властен над мене. . . Ако до вчера вашата братска любов ме е накарвала да ви бъда покорна и да изпълнявам вашата

воля сляпо, то тая любов одавна вече е изветряла, а с нея заедно е погинала и властта ви. Ако вие дръзнете да турите ръка на мене или на моето дете, то аз ще да ви докажа, че и в моите жили не тече вода. Оставете ме и вървете си, отдето сте дошли. Не накарвайте ме да ви ненавиждам. . . Аз помня, че вие сте ми брате. . .

Когато братето чули тия думи, то се измъкнали малко настрана и дълго време се разговаряли между себе си за едно, за друго. Най-после тия се изправили пред своята нещастна сестра и казали ѝ с един глас:

— Ако не можеме да се борим с тебе, то ще да земем барем детето ти.

— Земете го — отговорила Стана и погледала на братето си така, както гледат умните хора на глупците. . . — Земете го — продължала тя, — но ако от неговата глава падне и най-малкият косъм, то тежко ви и горко ви.

После това братето земали Найденча и донесоха го в градът ни.

VIII

Най-напред Стана отишла при уйка си, но и там не могла да проживее тихо и покойно. Малките градове биват много по-благонравни и много по-обвинителни от големите. Когато православните оряховчени се известили отде е, коя е и защо е дошла Стана в градът им, то захванали да я гледат накриво и да бягат от нея като от чумава. Един ден тя казала на уйка си така:

— Аз, уйчо, искам да те оставя. . . Не мога да живея и тука. . . Аз мислех да ида в някой манастир и да стана калугерка, но по манастирите в сегашните времена е много по-тежко да се успокои човек, нежели по градските крайове. Моята болна душа не могат да излечат ни манастирските молитви, ни дългите пости, ни черните дрехи. Аз би желала да намеря такова място, дето не живее ни една човеческа душа, но подобно място няма. Какво ще да правя?

— А де си намислила да идеш? — попитал уйката и няколко едри сълзи капнали на гърдите му.

— Аз съм намислила да ида там, дето ме не познават и дето се не грижат нито за моята душа, нито за моето

спасение, нито за моите грехове. Моето положение е такова, щото даже и братското участие бодеше сърцето ми. . .

Уйката се старал от сичкото си сърце да утеша нещастната жена и разказал й множество примери даже и из евангелието и из житиетата на светиите; но Стана го не слушала, не обръщала никакво внимание на неговите утешителни думи, не влязали в сърцето й неговите добри съвети. . . Нейните мисли в това време били далеч. На другият ден тя оставила Оряхово, без да каже на уйка си «сбогом» и без да го поблагодари за неговият хляб и сол. . . Кой знае какъв камък е лежал в това време на сърцето й.

IX

Когато Станините брате доведоха Найденча в градът ни, то аз ги помолих да го дадат мене.

— Нека поживее някоя година при мене с моите деца, а после правете с него каквото ви господ научи — казах аз. — У вас няма с кого да си поиграе и с кого да си подърдори детенцето. . . Децата без игра не могат — не растат.

Пристанаха. Обещаха се да ми дават по петдесет гроша на месецът да го гледам и да го храня.

«По-добре е да бъде при мене, нежели при своите уйчове» — си помислих аз. И ето, расте мой Найденчо и расте — осмата годинка му настана вече. Един ден, когато аз мислех да изляза на пазарят и да купя едно-друго за къщата си, влезе един влашки българин и подаде ми едно писмо и едно вързопче.

— От кого е? — попитах аз.

— От Стана — отговори българинът.

Аз от радост изпуснах вързопчето.

— А де е тя? Какво прави? Здрава ли е? Жива ли е? — питах аз дотолкова бързо, щото той нямаше време и да ми отговори.

— В писмото се говори сичко — каза той и тръгна да си върви.

— Постой, почакай, влезте вътре — го молех аз.

Не пожела да влезе. Когато си отиде, аз повиках из училището едно от моите момченца — не можах да се

утърпя до вечерта — и дадох му писмото да ми го прочете. Стана ми пишеше така:

«Мила и draga моя кумо! Аз още живея и още тегна на светът. Научих се, че моето дете се намира у тебе и че братето ми ти плащат за него петдесет гроша на месецът да го храниш. . . Изпроваждам ти десет турски жълтици за две години. Ти трябва да върнеш на братето ми ония пари, които са ти заплатили за него. Аз не желая да хранят чужди хора — ако и да ми са брате — детето ми, което се е появило на тоя свят без тяхното благословение. Прегърни Найденча като втора майка. Пращам му малко дрешки. Прости ме.»

А де живее и как живее, ми не казва! Криво ми стана — аз сякога съм я обичала. От мене не би трябало да крие! . . Но човеческите нещастия нямат край. Щом аз се поутеших малко, щом се известих, че Стана е жива и здрава, то и други нещастия ми показаха роговете си.

X

Един ден старата дойде при мене и каза ми, че ще иде на лозето.

— Аз мисля да заведа и децата — ми каза тя. — Нека си поиграят малко. Пуси и твоите. . .

Аз пристанах. За парите и за писмото аз още нищо не бях й говорила — чаках по-сгодно време. Заведох ги. . . Боже, никога няма да забравя тоя ден! Вечерта аз излязох да се поразходя във из градът и да дочакам децата си. . . Гледам, върви Станина майка, а около нея се събрали стотина души наши граждани и гражданки. . . Преди тях вървят моите деца.

— А де е Найденчо? — извиках аз.

Старата захвана да си скубе косата, да плаче и да нарича.

— Какво се е случило?

— Найденчо се удави в Дунавът — ми отговориха.

— Стоял с твоите деца на брегът и гледал как рибарите ловят риба. . . Изведнъж — шумбур. . . Твоите деца извикали, а старата оставила работата си и дотърчала тутакси. . . Гледа към Дунавът, към когото й сочили децата ти, и видяла само главицата на детенцето — ту се

показва, ту се скрива. . . Спуснали се рибарите и извадили го. . . Въртели го, нагривали го, люшкали го — нищо не помогнало. . .

— А де са го дянали? — попитах аз.

— Оставили го в лозята — ми отговориха. — Старата отива да повика попът.

Аз оставих децата си на хорските ръце и спуснах да тичам като луда към лозята, а насреща ми иде Параскева Лапацалото.

— Добър ден — ми казва.

— Дал ти бог добро! — ѝ отговорих.

— Аз мисля, че бабата е хвърлила унучето си сама в Дунавът — каза тя.

— Мълчи, Параскево, и не говори такива думи — казах аз, но и на моето сърце се появи нещо си. . .

— Ако ми не вярваш, то попитай децата си — каза тя и замина си.

«Какво ще да ги питам! — си помислих аз. — Ако тя се е решила да направи такова нещо, то не ще да го направи пред очите на децата ми.»

Отидох на лозето и намерих Найденча търколен на тревата: косицата му пълна с пясък, очите му полуотворени, образчето му синьо, а устниците му бледни. . . Сиротото мое детенце! На другият ден го закопахме. Един от уйчовете му даже позаплака. . . Плачеше и баба му. Аз я гледах в очите и стараех се да прочета на лицето ѝ барем що-годе. . . Не можах. Или тя умееше да скрие крайовете, или аз не бях още опитна. . . Кой знае? Разпитвах и децата си. . . И тия нищо не можаха да ми кажат. Из техните думи аз разбрах само, че тия не са видели с очите си, когато Найденчо е паднал във водата. . .

Хората забърбориха изново. Едни обвиняваха бабата, други синовете ѝ, трети мене, а четвърти — непокорността на децата. . . За Стана никой нищо не говореше вече. . . Намериха се даже и такива праведници, които говореха, че Стана е свята и чиста душа, а майка ѝ и братето ѝ са извън светът.

— Ако тия да би били добри и честни, то Стана не би направила такъв голям грях — говореха едни.

— Преди две години старата пропъди дъщеря си, а сега удави унучето си — говореха други. Идете после това и познайте хорските сърца.

XI

Настана гроздобер. Който е живял по нашите места и който е ходил по гроздобер на лозята, той ще да се съгласи с мене, че и за човеческите сърца биват дни и минути, когато се забравят сичките нещастия и когато човекът чувства само радост и безкрайно блаженство. Старците и бабичките се подмладяват, вдовиците забравят своето горчиво положение, посланените или нещастните повдигат главата си, младите и зелените пеят и кикотят се, а децата прикат, викат и играят. . . Секиму е весело. А знаете ли какви хубави песни пееха едно време нашите момичета и момчета? Ето ви една от тях:

Седи Марийка в градинка
и шиє ръкав на гергьоф —
ем шиє ситно, ем пее.
Отде я зачу славеят,
той на Марийка думаше:
«Я хайде, хайде, Марийке,
двамина песни да пеем
и да са понапдяваме;
ако ти мене надпееш,
крачката да ми отрежеш,
крачката до коленцата,
крилцата до лахтенцата;
а ако аз тебе надпея,
косата да ти изскубам,
на гнездо да я навия,
пиленца да си измътя;
очите да ти изкълва,
пиленца да си отхраня.»
Пеле що пеле двамката,
надпя Марийка славеят!
Славей Марийки думаше:
«Марийке, сестра да ми си,
не ми отрязвай крачката,
крачката до коленцата,
крилцата до лахтенцата,
по селата ще да ходя,
по градини ще да пея,
на момците ще да казвам,

че има мома на светът
славейт да си надпее.»

Видите ли песен? Видите ли чудо? А нашите сегашни младежи се смеят на тия песни и наричат ги бабешки и глупешки! Чегато техните нови песни са по-добри!

Момиче, момиче, бяло Иваниче,
като та видях, като та видях,
на чардак седеше, бял памук предеше,
вярвай, изгорях, вярвай, изгорях...

Или:

Отиде ми душицата
о, мило мое либе,
целувам ти ръчицата,
о, сладко мое пиле!...

Целува ѝ ръчицата! Пуси учени песнопойци! И песен не могат да напишат за светът, а учат се по двайсет години!

«Старото нехела, старците са глупави, бабичките не знаят какво бръщолевят и старите песни са плачевни», казват младите и мислят, че сичко, щото хвърка, се яде. Нека си казват. Да ви кажа право, аз не обичам новите песни, не обичам техните охания и ахания, не обичам техните гласове... Когато слушаш нашите стари песни, то на сърцето ти се нещо повдига и гърдите ти се разширяват; а когато чуеш виковете на младежите, то не знаеш да се радваш ли, или да плачеш — не влизат техните «Отиде ми душицата» в сърцето ти. Същото ще да кажа и за нашите свирни. Нашите младежи свирят с гитара, с кларнет, с флаута... Няма вече нашите медени кавали, които накарваха и славейт да се заслуша и да заборава своите пролетни песни; няма вече нашите садефли булгари, които напълваха и най-коравите сърца с нежност, с милост и сладки чувства; няма вече нашите габарови свирчици, които възкръшаваха даже и умрелите... Но защо ли ви аз разказвам сичкото това? Вие и без мене знаете, че днешните хора са и плиткоумни, и вятърничави, и лапнимуховци... Ако старите хора плачат за доброто старо време,

то тия имат пълно право да плачат... Тъй е то. В сегашните времена и на лозята не стават вече такива радости и такива невинни игри, каквито биваха едно време. Сегашните нови младежи дохождат на лозята не да се повеселят и не да си поиграят, а да се наплюскат ракия и да се наприказват всякакви гнусотии. А момичетата? Момичетата са станали твърде хрисими, извънредно благоразумни и чисти кокони. Другояче се не може — ние живееме близо до влашките кокони и техният коконлък е захванал да се вовира и под праг, и над праг. Ох, нека отнесе мътната тия коконлъци! Дойдат момичетата на лозето, съберат се на някое място и предумват светът като бабички или се запрат близо до пътят, гледат като заклани телци, свиват устните си и повдигат веждите си — работа вършат! Но както и да е, а ние отидохме на лозето да обереме гроздето и да се порадваме на божиите дарове.

Аз съм вдовица, но в моята къща се живее весело. От покойният ми мъж остана едно малко лозице и това лозице беше за мене и за децата ми голямо утешение. Наготвих аз малко гозбица, опекох бяла погача и поведох децата си.

— Хайдете, мои мили гълъбчета, да идеме на лозето, да обереме гроздето и да си поприпкате на воля — казах аз.

А децата ми! Боже мой, какви радости и какви подскочанета! Който не е бивал дете, той само не знае как тупкат детинските сърца и как играят малките черни очета! Добре, че ми е дал господ барем дечица...

Седнахме под гъстият орех да поядеме и да си починеме. Ако моето лозице и да беше мъничко, но телесната работа уморява човекът... Не бяхме научени на такава работа.

— Наядохте ли се гроздице, дечица? — попитах.

— Ох, мамо, дотука ми е дошло — каза най-гслемият и показа на гушицата си.

— А аз ще да се пукна от ядене — каза по-малкият и потупка коремчето си.

— А аз, мамо, искам орешки — рече най-малкият.

— Лапайте, мои дечица, и налапайте се — казах аз. — Това грозде трябва да ви държи ситост до Петровден.

В това време някаква си чудна сила ме накара да погледам към Дунавът... По Дунавът плува кайче, а в него седи една жена... Тая жена беше Стана.

XII

Ако аз да би захванала да ви разказвам едно по едно как се срещнахме със Стана, как се погледахме и как се разплакахме, то не би могла да свърша приказката си до коледно заговяване. . . Не ща да ви разказвам — из очите ми текат едри сълзи, а на сърцето ми става много тежко. . .

— Де е гробът му? — ме попита.

— Там доле под киселицата. . . Един от братето ти се погрижи да тури на гробът му малък кръстец — отговорих.

Стана тръгна към бащиното си лозе. . . Отидох и аз след нея. . . Дойдохме, а Станините брате и майка ѝ берах лозето. . . Седна тя на гробът, хвана кръстът и с двете си ръце и мълчи — не плаче и никому нищо не говори; а лицето ѝ позеленя и устните ѝ побледнях като у болен човек. Дойдох при нея и братето ѝ. . . Старата не дойде. Разпитвахме я за едно, за друго, говорихме ѝ и добри, и лошави думи, подмамяхме я и залъгахме я — нищо не помага.

— А де си била досега? — я попита по-старият ѝ брат.

— Да не си онемяла? — каза другият.

— Не съм онемяла — отговори тя тихо и печално. . . Друга дума ни един от нас не може да чуе из устата ѝ. Дойде и поп Георги. Неговото лозе беше близо до Станиното.

— Земете я и заведете я дома си — каза добрият и умният поп. — Вие твърде добре видите, че тя, клетницата, е изгубила умът си. — Поп Георги я хвана за ръката, повдигна я и поведе я след себе си. Върви и не опира се! Отидоха след нея и братето ѝ. . .

XIII

От тоя ден Стана захвана да ходи сяка вечер на лозето и да спи на гробът под киселицата. . . Умът ѝ не беше вече ясен. Това се продължава до Гергьовден. Ни есенните виелици, ни зимните студове, ни пролетната влага, нищо не беше в състояние да я запре и да я накара да ношува

в бащината си къща! Чудно е човеческото сърце! Най-напред майка ѝ и братето ѝ ходеха след нея, молеха ѝ се да се върне назад и да не срами повече къщата им, но скоро махнаха с ръката си и оставиха я. Поп Георги и градският доктор им казаха да я оставят. Един ден, като сега помня, Стана дойде у нас, погледа ме със своите хубави очи тъжно и безнадеждно и рече ми:

«Прощавай, кумо! Аз ще да ида пак във Влашко. . . Не мога да живея в тоя град. Ако остана тука, то дяволът ще да ме накара да направя и друго някое зло. Вчера, когато отивах на гробът, се срещнах с. . . с Герасима. Смее се. «Къде отиваш, Стано?» — ме пита. Не отговорих му ни бяло, ни черно. «Не разваляй очите си — ми казва. — Ако е умрял Найденчо, то ще да се роди Богданчо.» Не можах да се утърпя. «Ти си един от ония гнуснави развратници, които одавна вече би трябало да бъдат обесени над градското купище — казах аз. — Мълчи, куче красаво! Ако господ те търпи още на тоя свят, то го поблагодари и не дразни го вече.» Пак се смее. Грабнах един камък, хвърлих го и ударих го по главата. Какво е станало по-после, аз не помня, зная само това, че двама турци, които отиваха на лозята, ме избавиха от ноктите му, избиха го и заведоха го в градът. Нека им дава господ бог здраве и живот!

— Стано, Стано, нещастна е твоята бедна главица! — казах аз и въздъхнах.

Стана ме погледна весело в очите и рече ми:

— Найденча ще аз да занеса със себе си. . . Във Влашко ще да му бъде по-добре.

«Лудостта ѝ се повърна изново» — си помислих аз и погледнах я със съжаление.

— Найденчо одавна вече е умрял — казах аз.

— Зная, че е умрял, но аз му изкопах кокалците и донесох ги у нас в градината — ми каза.

Прекръстих се аз от страх.

— Ти поседи малко у нас, а аз ще да ида на едно място — работа имам — казах аз.

— Аз ще да те почакам — отговори Стана и седна под прозорецът.

XIV

Отидох при поп Георги, намерих го дома и разказах му какво се е случило. Добрият поп се наведе, очите му се напълниха със сълзи и челото му се навъси.

— Тоя калпазанин трябва да се накаже — каза той. Аз му не отговорих нищо.

— А вие ѝ не говорете нищо — продължи той. — Оставете я да прави каквото иска. . . Гледайте само да се не убие или да се не удави.

— А детето? — попитах аз. — Тя го е изкопала и донесла го е в градината! Това, аз мисля, е голям грях, дядо попе?

— Оставете греховете на една страна и гледайте да се не случи друго някое още по-голямо зло — каза той. — Оставете я да поживее по своята воля. Господ не прилича на нас. . . Греховете се лечат с молитва, а станалото зло не може да върне назад ни самият сатана съблазнител, който ни е накарал да го направиме.

— Но тя иска да иде във Влашко и да занесе със себе си и костите на детето си — казах аз.

Дядо поп се позамисли малко.

— Хайде върви си ти — каза той. — Аз ще да дойда у вас след половина час.

Отидох си. След малко време дойде и той и помоли ме да го оставя сам със Стана. Излязох. Какво ѝ е той говорил и какво му е тя отговаряла, аз не знам, знам само това, че от нас той отиде у Станини и проседя там цели два часа. Братето ѝ и майка ѝ бяха дома си. Предвечер поп Георги се върна изново у нас, хвана Стана, която сè още седеше на по-напредното си място под прозорецът, и поведе я след себе си. Той я заведе дома ѝ. После тоя ден и майка ѝ, и братето ѝ, и сичките хора в градът ни станаха много по-милостиви към тая нещастна жена и захванаха да ѝ угождават почти в сичко. Ето какъв чудотворец беше поп Георги! Тряба да ви кажа и това, че Герасим доби от каймакаминът заповед да излезе из градът ни и да иде на друго място. . . Станиният ум се избистри малко и тя захвана да работи и да помага на майка си.

«Хвала богу — си мислех аз, — че работата се обърна на добро.»

Но моята радост се продължа не дълго време. Кога-

то се промени каймакаминът, то Герасим се върна изново назад и захвана да преминува покрай Станини по два-сет пъти на денят. Какво търсеше още тая безчестна и развалена душа? Господ го знае. Старите хора говорят, че «магарещината ходи не по говедата, а по хората». Истина е така. Да ви упазим господ от развалени и от безсовестни хора! Тия хора нямат ни срам, ни очи, ни чест, ни почтение. . . А какво можеха да му направят Станините брате и Станина майка? Улиците са общи и секи може да ходи по тях свободно. Криви са гражданите, които позволяваха на такъв един хаирсъзин да ходи из градът им.

Но както и да е, а Стана захвана изново да търпи мъки и страдания. Ту братето ѝ кажат някоя горчива дума, ту майка ѝ я укори, ту съседите я погледат накриво. . . Една заран, когато трябало да се накладе огънят, старата забележила, че Стана не е дома си. Захванаха да я търсят. Скоро се известиха, че тя изново е отишла насреща.

XV

Ето какво се случи после това. Из градът ни се разнесе слух, че Стана се намира в Гюргево и че живее не като хората. В това време уйка ѝ дойде пак в Свищов, извести се за сичко и отиде да намери своята нещастна сестрина дъщеря. Намерил я в една кръчма.

— Ти не си направила добре — казал той. — Аз те съветувам да не оскърбяваш вече майка си и братето си. Върни се назад и живей в бащината си къща.

Най-напред Стана погледала на уйка си срамежливо и почервенияла като рак; но след малко лицето ѝ приняло развратно виражение и тя се изкикотила като луда.

— Аз нямам ни родители, ни роднини, ни приятели — казала тя. — Не жалеете ме. . . Аз моля и тебе, и братето ми, и майка ми да ме забравите, както съм забравила и аз вас. . . Остави ме и върни се, отдето си дошел. Аз не желая да слушам ничии съвети.

— Стано, Стано, срамота е от хората и грехота е от бога — казал уйка ѝ и заплакал.

— Ако хората нямат милост и ако бог оставя своите деца на такива тежки мъки и неволи, то и аз не ща нито

да мисля за тях — отговорила тя и помолила уйка си да изпие с нея една чаша вино. — Виното е единственото утешение за нещастните и за угнетените — говорила тя. — Само виното има сила да изгаси онзи въглен, който гори в тялото ми и който мъчи душата ми.

— Греховете се изкупуват не с нови лошавини, а с покаяние — казал уйката.

— Тия неща са познати само на бога. . . Само бог може да реши какви са моите грехове: големи ли са, или са малки. . . Мене е добре в тоя град. Тукашните хора не гледат на мене с презрение, а виното изганя из главата ми сяко възпоминание.

Когато уйката видял, че Стана се е решила вече да живее развратно, то се върнал в Свищов и заповядал на майка ѝ и на братето ѝ да идат в Гюргево, да я хванат и да я доведат назад насила. Старата и един от синовете ѝ го послушаха и отидоха в Гюргево, но Стана побягна в Букурещ и скрила се. Цял месец я търсили — няма я. Без нея се и върнаха назад.

XVI

Преминаха още три години. Един ден един наш свищовлия, който прави търговия в Букурещ, ни разказа, че един доволно добър и богат човек иска да земе Стана за жена и че тя одавна вече е оставила развратния живот и живее у него. Ако старата и синовете ѝ да не обичаха нещастната престъпница, но не можеха да се не зарадват, когато чуха добра дума за дъщеря си и за сестра си. По-големият ѝ брат — който в това време беше вече женен и който доби не твърде честна и хрисима жена — и старата отидоха в Букурещ да прочетат още някоя молитва на нещастната жена, ако поп Георги и да ги съветуваше да не правят това. Отидоха. . . Боже мой, бъди по-милостив към нещастните! Не гони ги до надгробната дъска! Една заран, когато аз мислех да понацея дръвца и търсех брадвата, вратникът се отвори и влезе Стана. Да ви не дава господ да видите такива страхове. . . Главата ѝ накинена с цветя, с различни дрипели, със слама и със сякакви пера; дрехите ѝ покъсани, окаляни и облечени без никакъв

ред; а лицето ѝ, хубавото ѝ и привлекателното ѝ лице, червено, одраскано, кърваво и безобразно. . .

— Аз съм дошла да те убия — каза тя.

— А защо и за какво ще да ме убиеш? — попитах аз.

— Аз ще да убия и тебе, и майка си, и Герасима, и Найденча, и сичките лошави хора — проговори тя и спусна се да отнеме из ръцете ми брадвата. Аз извиках. Дойдоха няколко души от нашите граждани, везаха я и заведоха я в старата черкова. В нашият град и до днес още затварят лудите в черковата.

XVII

След няколко недели аз разбрах вече какво се е случило. . . Когато Станина майка и Станините братя се върнаха назад, то заедно с тях дойде и един млад човек. Тоя човек беше Станиният годеник. Добър, млад, богатичък и хубав човечец беше тоя влашки българин. Най-напред Станина майка дойде при мене. . .

— Не си ли видяла наша Стана? — ме попита.

— Ох, не питай ме за нея! . . — казах аз. — Аз съм ѝ чужда, а сърцето ми се дроби, като помисля за нея! Не сте вие добри хора, не сте вие милостиви християни, нямате вие жалостливи сърца! Ако ти да би била чедолюбива майка, то не би довела дъщеря си до тая лудост. . . Грехота е от бога. . . Аз ви съветувам да не ходите вече при нея и да я не кътнете. Поп Георги ми каза оде, че умът ѝ е захванал да се избистрява изново. Той я е земал из черковата и завел я е в къщата си.

Когато старата чу моите последни думи, то ме остави, не каза ми нито «лека нощ» и върна се дома си. Какво е произходило после това в тяхната къща, аз не знам, знам само това, че на другият ден поп Георги изпроводи една жена да ме повика. Отидох. Поп Георги седи на миндерлъкът и брой бройницата си, а жената му и Стана се окумили до него и гледат го в очите. Разказва им нещо си. Когато влязох вътре, то Стана повдигна очите си, погледа ме, стана накраки и рече ми:

— Добре, че си дошла. Прости ме. . . Аз бях завчера луда. Да не съм ти направила някоя пакост?

— Умири се, Стано! — казах аз. — Нищо не си ми

направила. Нека господ ти дава здраве и заборава. Ти си мъченица на тоя свят.

— А знаеш ли за какво сме те викали? — попита поп Георги.

— Не зная — отговорих.

— Аз те моля да земеш Стана в къщата си и да живеете заедно. . . Нека работи заедно с тебе. . . Аз ще да ти заплащам за нейното ядене и пиене. Разбираш ли ме?

— Добре, дядо попе, добре! — казах аз. — Моята къщица е доста голяма. . . Не трябва нищо да ми плащаш. Когато в една къща хватат повече ръце, то в нея се и живее по-лесно. Нека дойде.

Но когато станахме и тръгнахме, то поп Георги ме хвана за ръкавът, поотегли ме малко настрана и пошепна ми:

— Заведи я дома си и върни се пак при мене. Аз искам да си поприкажа с тебе за едно, за друго.

XVIII

След десет минути аз бях вече у дядови попови. При него седеше онзи човек, който беше дошел из Влашко със старата и със синовете ѝ.

— Замини, та седни — ми каза дядо поп.

Седнах.

— Аз ще да я зема каквото и да бъде — говореше влашкият българин. — Ако майка ѝ и братето ѝ да би били малко по хора, то нищо не би се случило.

— Но аз те моля да ми ракажеш сичко подробно — каза поп Георги.

— Какво ще да ти разказвам! — отговори влашкият българин и махна с ръката си. — Когато старата и синовете ѝ пристигнаха в Букурещ, то тутакси дойдоха в къщата ми, явиха ми кои са и пожелаха да видят Стана. Това ме твърде зарадва и аз ги поканих да влязат. Стана живееше в къщата ми. Влязоха. . . Но майката и братето се срещнаха с дъщеря си и със сестра си така, както аз не би посрещнал и най-върлите свои неприятели! «Ти няма вече да се изскубнеш из ръцете ни» — казаха братето. «По-добре е било да съм родила зъмя усойница и да я пратя да хапе хорските говеда» — викаше майката. «Оставете я — казах аз. — Тя е вече моя жена. Никой освен

мене няма право да я съди и да иска от нея сметка за преминалото.» Аз говорех строго и решително, но имаше ли кой да ме чуе? Ти си такава, ти си онакава, ти си. . . ти си. И край нямаше на тия «ти си»! Стана стоеше и слушаше. . . Изведнъж очите ѝ се наляха с кръв, лицето ѝ почервения и тя проговори твърдо и ядовито: «Сяка коза виси за своят собствен крак. . . Аз съм ви казала стотина пъти да се не грижите за мене. Гледайте своите собствени черги и не плачете по чуждите гробища. Ако вие гледате на мене като на чужд човек, то и аз не търся вашето родство.» «И ти още смееш да говориш на майка си и на братето си такива думи?» — извика един от братето и удари ѝ плесница. . . Не питай ме вече какво видяха очите ми после това безчовечно дело. . . Стана изскочна из вратата и ние я не видяхме вече. . . Ако да не бяха някои ваши свещовници, които ни явиха, че тя е отишла в градът ви, ние дълго време не би я намерили. . . Аз, който познавах нейното сърце, мислех, че тя се е удавила. Останалото вие знаете вече и сами.

— И ти си се решил и после нейната лудост да я земеш за жена? — попита попът.

— Решил съм се — отговори младият човек.

— Но ти трябва да се размислиш добре, защото лудостта ѝ може да се повтори и ти ще да бъдеш най-нещастният човек на светът — каза дядо поп.

— Аз ти казах вече моята последна дума — отговори влашкият българин и в очите му се появи силна воля и честна решителност. После това Стефан — така се наричаше влашкият българин — се обърна към мене и рече ми:

— Аз те моля от сичкото си сърце да се върнеш дома си и да разкажеш Стани какво съм говорил с дядо попа.

Помоли ме и дядо поп да направя така. Върнах се.

XIX

Нашите старци разказват, че човеческото сърце е направено от жили. Това е така. . . Ако да би било друго, то сърцето би се раздробило от първите нещастия.

Когато се върнах дома си, то намерих твърде утешително нещо. Стана седеше до нещата мирна, покойна и

весела: лицето ѝ беше радостно, счисте ѝ блестяха, а на челото ѝ нямаше ни един бръчкул.

— Добър ден, Стано! — ѝ казах аз.

— Дал ти бог добро! — отговори тя, па скскна на краки и хвана ме за ръцете.

— Аз ходих у дядови попови и видях Стефана — казах аз.

— Сиромаш Стефан! — проговори Стана и наведе главата си. — Той човек не прилича на другите хора! «Не съм аз за тебе» — му казвам. «И ти си за мене, и аз съм за тебе» — ми отговаря. «Но аз съм голяма грешница» — му казвам. «И аз не съм голям праведник» — отговаря. Ох, моя кумо, моя кумо, тежко ми е на сърцето! Не съм аз вече за тоя свят. Под ясното небе се намери само един човек, който ме не презира и който ме обича, но съдбата ми ме отдели и от него! Аз съм блсна, моя кумо; аз не съм вече за нищо и за никакво; аз трябва да моля бога да земе душата ми колкото само може по-скоро, за да не тегна вече никому.

Ето как ми се оплакваше тая сирота жена, а сълзите ѝ текат из очите като едър маргатар.

— Утеши се, моя мила кумине! — ѝ говорех аз. — Болестта ти ще да премине. . . Добрият живот изменява сичко. Когато станеш Стефанова жена, то болестта ти ще да иде по конете и по воловете.

Стана изправи главата си, погледа ме тъжно и проговори ясно и решително:

— Това не може вече да бъде. Ако съм аз нещастна, то не трябва да правя нещастен и снгова, който в продължението на последните няколко години ме е погледал първи път с добро око и пожалел ме е. Аз знам какво ти е говорил Стефан и какви са били съветите на дяда попа.

Но ето че иде и Стефан. . . Когато Стана видя Стефана, то изскокна из стаята и излезе на улицата. Упътихме се и ние след нея. След четвъртина час тя беше вече на лозето. Тая година беше паднал голям сняг и ние с тежка мъка и с големи усилия можехме да вървим след полудатата жена и да се криеме от нея. . .

— По-добре е да не знае, че ние отиваме след нея — каза Стефан.

Запря се на Найденовият гроб и погледа към небето.

— Боже мой, боже мой, прибири по-скоро и мене! —

извика тя. — Не оставяй ме да се мъча повече; не накарвай ме вече да проклинам съдбата си; не оставяй ме да направя и още някое зло!

После това тя седна на гробът, прегърна кръстът и заплака тежко и отчаяно. Не може вече сиромаш Стефан да търпи повече. . . Той се затече, седна при нея и прегърна я.

— Не плачи, моя мила гълъбице, не губи здравето си, не отчайвай се! Шото е станало, то се не връща назад. . . — После тия думи Стефан се изправи пред кръстът и захвана и сам да се моли богу.

— Какво правиш ти, Стефана? — извика Стана и погледа нагоре. — Ти се молиш над онзи гроб, който е скрил в себе си моето безчестие и който одавна вече е погълнал моето щастие!

— Аз се моля, аз обичам и аз почитам сичко, шото е твое, шото е мило тебе и шото. . . Аз те обичам повече от сичко. За мене си ти по-чиста и по-светла от алмазът. . .

— Слушай, Стефана! — каза Стана, а сълзите ѝ не дават да говори. — Аз съм твърде крива, много грешна и достойна за презиране. . . Аз го не обичах. . . Аз не обичах Герасима; аз не знам и сама какво се случи с мене; но аз обичах своето нещастно дете. . . Прости ме, Стефана! Но защо аз ти разказвам моите болки? Аз съм вече изгубена жена. . . Аз не обвинявам твърде строго и братето си. Бог ще да съди секиго по делата му.

— Аз ще да те обичам и тогава, ако ти да би станала най-лошавата жена на светът. Аз одавна вече знаех, че ти едно време си обичала някого си Герасима, че си имала от него дете и че си живяла в Гюргево и в Букурещ развратно; но сичкото това е за мене малко — ни един от тия твои грехове не е в състояние да унищожи моята любов и да отстрани моето решение.

Стана отри сълзите си и седна изново на гробът.

— Седни до мене — каза тя. Стефан я послуша. — И аз те обичам, мой Стефана, и аз съм готова да дам за тебе. . . Но какво мога аз да дам за тебе? Какво имам аз да дам за тебе? Аз нямам нищо. . . У мене не е останало нищо свято и непокътнато. Върни се във Влашко и заборава ме колкото се може по-скоро. Аз не мога да те направя щастлив; аз не мога да ти дам чисто и непорочно сърце;

— Ох, мамо, мамо, защo си ме родила? . . .

Дойдоха из конакът още няколко души.

— Вежете я и закарайте я в конакът — каза един.

— Какво ще да я везваш, когато на нея няма нищо друго освен кожа и кости! — отговори други.

— Аз мисля, че е най-добре да я затворят у някой поп или в черковата — каза трети. — Тая жена не е вече за тоя свят.

В това време дойде и поп Георги.

— Аз ще да я зема в моята къща — каза той. — Вие и сами видите, че тя е луда.

XXI

Да ви обясня сега какво ни разказа старата и синовете ѝ после това приключение.

— Когато Стефан се върна във Влашко — каза старата, — то Стана захвана да ходи в градината, да плаче по цял ден и да не яде по цели недели. Това ме разсърди още повече и аз захванах да я кълна и да ѝ казвам много лошава думи. Оная заран, преди да ме удари с ножът, аз станах рано и разбудих я. «Днеска ще да переме» — казах аз. Стана наклaдe огънят и закачи медникът на веригата. Изведнъж захвана да плаче. . . Не можах вече да търпя, ритнах я и казах ѝ една лошава дума. «Стига, мамо, стига — каза тя. — Мене е тежко и без твоите хули.» Какво съм правила и какво съм ѝ говорила после това, аз не зная, зная само това, че нещо ме удари по гърдите. Господи, боже мой — продължи тя тихо. . . — Грешна съм аз, грешна. . .

Дойде и градският доктор.

— Старата ще да оздравее — каза той, — а младата е полудяла.

Лудостта ѝ беше мирна и кротка. Аз ходех да я понагледам твърде често. Веднъж ходихме и с майка ѝ. Заплака старата, тежко и горко заплака, когато я видя в черковната темница. . . А и как да не заплаче, когато пред нея седеше не хубава Стана, а жив мъртвец? Тялото ѝ беше изсъхнало като суха лозева пръчица. Стана никому нищо не говореше — по цял ден мълчи! Дойде един път и Стефан из Влашко да я повиди.

— Стано, Стано, повдигни очите си и погледай ме! — говори.

Не ще да го чуе, не ще да го погледа! . . . Свила се в къшето и мълчи. . . Нека ѝ е лека пръст! Наврѣх Св. Илия я закопахме. . . След две недели отиде и майка ѝ след нея. . .

РАЗКРИТИЕ

ТРИ КАРТИНИ ИЗ БЪЛГАРСКИЯТ ЖИВОТ

ИЗДАНИЕ

СИ

ГО

НО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

С

ГО

1. МАМИНОТО ДЕТЕНЦЕ

I

Който не е видял новосадската лития, който не е гроchel Максима Изповедника, който не е ходил в Бачковският манастир, който не е ял «шкембечорбасъ» в Цариград, който не е живял у мадам Клайн в Болград и който не е пил казанлъшка гюлова ракия — той нищо не знае, от нищо не отбира. Ах, ти, моя люляно, ти, казанлъшка гюлова ракийко! В твоите алкохолни искрици се скриват стотина тома из най-знаменитите епохи на българската история, които са пълни с хиляди велики и славни подвиги, с демостеновски красноречия, с атиловски походи, с вагерловски сражения и пр., и пр. Който те е пил веднъж, той никога не може да те заборава, а който те попива честичко, той оставя в българската история по няколко извънредно важни психологически революции. И аз съм те пил някога си, и аз съм се наслаждавал от твоят аромат, и аз съм имал удоволствие да изпитам твоята приятност. . . Ох, вярваш ли, и до тая минута помня твоите животворящи сили и твоето нравствено и физическо значение. Когато те пият смъртните богове, то усещат такава забележителна приятност, каквато не усеща даже и онзи, когото гладят вечер, преди да заспи, по петите, нито пък онзи, комуто господ бог е помогнал да получи наследство от непредвидена страна. А каква е твоята бистрота, каква е твоята белота! . . . Сребро, брилянт, сълза, капка от роса, хрустал, който виси в черкова на полиелеите. . . Земете билюрова чаша, измийте я добре, налейте я до половина с тая божествена влажност, закрийте с два пръста лявото си око и погледайте в нея с дясното. . . Охо-хо-хо, сълза, да я земе дяволът! Разбира се, че ако сичкото това да не би било положителна математическа истина, то казанлъчени не би били казанлъчени, а били би. . . например сопотненци или калоферци, и гологан-

бейовците не би могли да наторят с имената си всемирната история. Тъй е то! А Захара е седнала да ни се гордее със своите милинки, Ени Захара — със своите саралии, Пловдив — със своите кокоши и с киселото мляко на агапинът при шадраванът, Търново — със своите ханове и с «Малтичкината песен», Габрво — със своите похлупци и с каменният мост, Едирне — със своята халва и със своето народолюбие, Цариград — със своят рахат-локум, Станимака — със своето калугерско произхождение, Ахело-Бургас — със своята солена риба, Русчук — със своите калдъръми и Краставо село — със своите тикви! Смешни градове, смешни граждани! Ако не е възможно да сравняваме Париж с Женева и Лондон с Оряхово, то не е възможно да сравняваме и Казанлък с... с какво и с кого би вие желали? — да речем, с Дъбене.

Но Казанлък има и друго още по-важно преимущество... Въобразете си, че вие сте пътник и че влизате пръв път в тоя трендафилен град. Гледайте добре. Аз ви уверявам, че първите ваши впечатления ще да бъдат обворожителни. Захваща се майската пролет, дърветата се наakitват с нежни и с крехки листица, полето се покрива с цветя, славеи сладко пеят, пиленца чуруликат надясно и наляво, сичко става весело, мило и прекрасно, даже и въздухът се напълва с някаква си успокояваща безметежност; а между сичкото това, като Венера между своите нимфи, се червенеят трендафиловите градини и употребяват сичките си усилия да погъделичкат носовете ни, да изнесат на вид своите свръхестествени прелести и да ни покажат своето превъзходство в природата... Но и това още не е сичко. Ако обичате прелестите на природата, то обърнете своето внимание и на млекопитаещото се царство, а именно на Евините синове и дъщери, на които доволно често завижда трендафилът и които имат пълно право да се нарекат царьове и царици на природата. Черни очи, вити вежди, бели лица, хримизни бузици, алени устници, дълги клепащи, тънки снаги, високи гърди... Ох, не говорете ми повече, защото аз имам обичай да спя по много и да сънувам различни сънища... Ако ви се случи да идете в Казанлък, то вежете сърцето си с козиньова ортама, защото твърде лесно можете да останете без кръвочистител... Вас ще да окружат няколко милотвидни ангелчета, ще да ви погледат няколко очарователни

очи, ще да ви се поусмихнат няколко нежни устица и сичкото това се отличава с такова ангелско выражение, и сичките тия неща блестят с такава кротост, щото само по тоя знак вие свободно можете да им дадете сърцето си. С една дума, който от вас и да би погледал на тия гиздави създания, които растат, младеят и стареят в тоя земни рай, той непременно трябва да си зададе вопрос, защо аз не съм се родил, защо не съм израсъл и защо да не умра в тоя град?

Бил мая месец. Ако природата през тоя месец и да е богата почти насякъде, но ние, както казах вече по-горе, не смеете да сравняваме с Казанлък ни най-прелестните страни под ясното небе, защото е страшно да не оскърбим трендафилът и алениите устници на казанлъченките. Слънцето се показало на восток и простряло своите златни лучи над райската градина, из която се разхождали няколко стотини млади и крехки създания. Казанлъшките момиченца събирали трендафилът. И сичките тия ластавички пеят, подскачат, смеят се, радват се и напълват въздухът с различни възклицания! Не зная вие как, а моя милост никога не би се отказала да поживее между тия весели чурулиги барем един ден, барем един час... Разказват, че казанлъчени, а особено казанлъченки мислят и работят под влиянието на своите минутни впечатления и че тяхното непостоянство, което прилича на росата в техните трендафилени градинки, не са в състояние да унищожат ни старостта, ни тежкия живот, ни страшната действителност. А от какво произхожда сичкото това? От растителността, която ги окружава. Трендафилът живее малко, но неговият майски живот има повече сладки минути, нежели многолетното съществуване на върбата. Ако е живот, да бъде живот, а ако е дрямка — да бъде дрямка, — средата никога не може да се нарече блаженство. Казанлъчени имат пълно право.

Под една кичеста круша в една от трендафиловите градини било постлано черно-жълто китено черджо, на което седали две лебеници или, както ги наричат казанлъчени, две дини, които представлявали едностъпност и неразделност, или, да кажа по-понятно, едната лебеница, която била твърде голяма и малко продълговата, седяла на черджето, а другата, която била малка и туплеста, седяла на първата лебеница, така щото от тия две разно-

видни лебеници произходило едно неразделно мазно тяло, което се наричало Нено чорбаджи. Но аз заборавах да ви кажа, че голямата лебеница е била облечена в копринена риза, в ленени гащи и в бяло копринено с червеи и пръчици елеченце и че малката лебеница е била покрита с бял фес. Голямата лебеница се псвлигала нагоре и отпускала се надолу твърде затруднително, а когато прсизходило това, то на малката лебеница се отваряла някаква си дупка, над която стърчели две дълги бело-черни урязалки козина, поимала и изпускала въздух и клскала така поетично, чегато в голямата лебеница се намира цял вулкан. Но малката лебеница имала още две преимущества: на нея стърчели три червени подлсги, ксито нссили название уши и нос, и две черни точки, ксито в общжитието се наричат очи, а по манастирите — светили. Изгеднъж черните точки, които до това време били сънливи, шавнали насам-нататък и из дупката изскочнали няколко потока лава, между които се зачули следущите думи:

— Иване бре, ела сам.

Пред лебеницата се изправил един млад и гиздав момък, който принадлежал в числото на ония нередки същества, които се наричат сеизи и които умеят да мълчат, да се въртят на пета, да се занимават с нищо и да ядат останките от чорбаджийският обяд. Аз не ща да ви разказвам какво изражение е имало лицето на тоя млад човек и с какво е бил той облечен, защото, както ви казах вече по-горе, подобни личности вие можете да срещнете секи ден и секи час и защото тия не съдържат в себе си нищо особено, следователно ние мсжеме да ги наречеме нищо.

— Де е Никола? — заклокал вулканът и долната лебеница се повдигнала цяла педя нагоре.

— Отидоха със Станчовото момче да търсят врабчетата — отговорило Нищото.

— Аз хилядо пъти съм ти казвал да го не оставяш да ходи сам. . . Вие слушате само тогава, когато ви кръстосват със суровицата. Иди при детето. . . А де е чорбаджийката?

— Тя си почива под крушата.

— Нека си почине. . . Иди и догеди Никола. Не оставяй го сами. Гледай с четири очи. . . Не оставай момичетата да седят и да лапат мухите. Парици им се плащат.

Удряй. Тия хора нямат ни срам, ни очи. Паришите ти земат, а работата ти оставят за Петровден! Иди при детето.

Иван тръгнал към старият кестен, но голямата лебеница с помсщата на малката му заповядала да се върне и да приеме още няколко мъдри съвети и наставления.

— Ти го не гони; гледай да не падне и да се не убие. . . Кажи му, че го викам аз. «Баща ти те вика да ти даде новогроше» — му кажи. Кажи му, че съм хванал пиле. Иди при чорбаджийката и кажи ѝ да не лежи под крушата. Под крушата сянката не е гъста. Кажи ѝ да се пренесе под големият кестен. Пренеси и моята постелка. . . Или, чакай, не ще ми се да се местя. А ракията изстуди ли се?

— Аз мисля, че се е изстудила — отговорило Нищото.

— Ти мислиш! . . . Хиляди пъти ти съм казвал да ми не отговаряш така. И във Филибе те водих, и в Захара те пращах — не можа да станеш човек! «Тряба да се е изстудила, чорбаджи!» — тъй трябва да кажеш. Кажи де. . .

— Тряба да се е изстудила, чорбаджи — отговорило Нищото.

— Иди и донеси я. . . Кажи на чорбаджийката да дойде при мене. Набери малко череша за мезе. . . Хайде, иди и намери детето. . .

Нищото тръгвало още веднъж, и дважд, и трижд, но лебеницата го връщала назад и клокала с различни звукове и когато вече била дадена и шестата заповед да върви, то откъм северната страна се показало такова едно нещо, което накарало Нищото да се запре още веднъж, а лебеницата да замълчи и да се приготви да слуша чуждите заповеди така също, както Нищото слуша неговите. Това нещо, което имало голямо сходство с ония двоеноги животни, които от своята страна имат сходство с други едни животни, които се отгояват за Коледа, е била чорбаджийката. Но преди да ви опиша добрите и лошавите качества на тая още доволно апетитна гсгсгсжа, аз трябва да се върна (така правят сичките романисти) назад и да ви разкажа за нея някои и други исторически подробности.

На тоя свят съществуват голямо множество чудни и непостижими личности. Гледаш ги — няма нищо, разгръщаш ги — не видиш нищо, гсгсгсриш с тях — не изляз нищо, анализираш ги — не намиращ нищо, но сяпотошастие се търкаля над тях, пияната съдбина пръска меж-

видни лебеници произходило едно неразделно мазно тяло, което се наричало Нено чорбаджи. Но аз забравих да ви кажа, че голямата лебеница е била облечена в копринена риза, в леени гащи и в бяло копринено с червеш и пръчици елеченце и че малката лебеница е била покрита с бял фес. Голямата лебеница се псвлигала нагоре и отпускала се надолу твърде затруднително, а когато прсизходило това, то на малката лебеница се отваряла някаква си дупка, над която стърчели две дълги бело-черни урязалки козина, поимала и изпускала въздух и клскала така поетично, чегато в голямата лебеница се намира цял вулкан. Но малката лебеница имала още две преимущества: на нея стърчели три червени подлоси, ксито нссили название уши и нос, и две черни точки, ксито в общезитието се наричат очи, а по манастирите — светила. Изгеднъж черните точки, които до това време били сънливи, шавнали насам-нататък и из дупката изскокнали няколко потока лава, между които се зачули следущите думи:

— Иване бре, ела сам.

Пред лебеницата се изправил един млад и гиздав момък, който принадлежал в числото на ония нередки същества, които се наричат сеизи и които умеят да мълчат, да се въртят на пета, да се занимават с нищо и да ядат останките от чорбаджишкият обяд. Аз не ща да ви разказвам какво изражение е имало лицето на тоя млад човек и с какво е бил той облечен, защото, както ви казах вече по-горе, подосни личности вие можете да срещнете секи ден и секи час и защото тия не съдържат в себе си нищо особено, следователно ние можеме да ги наречеме нищо.

— Де е Никола? — заклокал вулканът и долната лебеница се повдигнала цяла педя нагоре.

— Отидоха със Станчовото момче да търсят врабчетата — отговорило Нищото.

— Аз хилядо пъти съм ти казвал да го не оставяш да ходи сам. . . Вие слушате само тогава, когато ви кръстосват със суровицата. Иди при детето. . . А де е чорбаджишката?

— Тя си почива под крушата.

— Нека си почине. . . Иди и дсведи Никола. Не оставяй го сами. Гледай с четири очи. . . Не оставай момичетата да седят и да лапат мухите. Парици им се плащат.

Удряй. Тия хора нямат ни срам, ни очи. Паришите ти земат, а работата ти оставят за Петровден! Иди при детето.

Иван тръгнал към старият кестен, но голямата лебеница с помощта на малката му заповядала да се върне и да приеме още няколко мъдри съвети и наставления.

— Ти го не гони; гледай да не падне и да се не убие. . . Кажи му, че го викам аз. «Баща ти те вика да ти даде ново гроше» — му кажи. Кажи му, че съм хванал пиле. Иди при чорбаджишката и кажи ѝ да не лежи под крушата. Под крушата сянката не е гъста. Кажи ѝ да се пренесе под големият кестен. Пренеси и моята постелка. . . Или, чакай, не ще ми се да се местя. А ракията изстуди ли се?

— Аз мисля, че се е изстудила — отговорило Нищото.

— Ти мислиш! . . . Хиляди пъти ти съм казвал да ми не отговаряш така. И във Филибе те водих, и в Захара те пращях — не можа да станеш човек! «Тряба да се е изстудила, чорбаджи!» — тъй трябва да кажеш. Кажи де. . .

— Тряба да се е изстудила, чорбаджи — отговорило Нищото.

— Иди и донеси я. . . Кажи на чорбаджишката да дойде при мене. Набери малко череша за мезе. . . Хайде, иди и намери детето. . .

Нищото тръгвало още веднъж, и дважд, и трижд, но лебеницата го връщала назад и клскала с различни звукове и когато вече била ладена и шестата заповед да върви, то откъм северната страна се показало такова едно нещо, което накарало Нищото да се запре още веднъж, а лебеницата да замълчи и да се приготви да слуша чуждите заповеди така също, както Нищото слуша неговите. Това нещо, което имало голямо сходство с ония двоеносни животни, които от своята страна имат сходство с други едни животни, които се отгояват за Коледа, е била чорбаджишката. Но преди да ви опиша дсбрите и лошавите качества на тая още доволно апетитна гсгсжа, аз трябва да се върна (така правят сичките романисти) назад и да ви разкажа за нея някои и други исторически подробности.

На тоя свят съществуват голямо множество чудни и непостижими личности. Гледаш ги — няма нищо, разгръщаш ги — не видиш нищо, гсгсриш с тях — не излизя нищо, анализираш ги — не намиращ нищо, но сляпото щастие се търкаля над тях, пияната съдбина пръска меж-

ду тях своите дарове и награждава ги с изобилие, а шантатите случаи им кукурикат на прагът сяка заран и секи вечер. Чудно! Един от тия щастливи или случайни херои е бил и Нено чорбаджи. За да си обясниме как тоя ограничен и слабохарактерен човек е успял да надои такова голямо количество злато и сребро, ние сме длъжни да потърсим из природата някое сравнение, защото ни един важен психологически въпрос не може да бъде решен вярно и правилно без съдействието на естествените закони. Помислете си, че вие сте камъче и че природата или вашата орисница ви е изнесла на бял свят и хвърлила ви е в Тунджа, но хвърлила ви е така, щото вие сте имали случай да избегнете и от ситният пясък, който доволно често затрупва щастието на множество малки камъчета, и от големите камъни, които доволно често притискват малките самолюбци и не дават им да се повдигнат во веки веков. С една дума, въобразете си, че вие сте паднали на добро място, че Тунджа в това време е имала доста вода и доста сили и че вие сте се търкаляли от Калофер до Казанлък без никакви препятствия и без особени трудове. Същото бива и с човекът. Най-напред случаят му дава малко, това малко довозда при себе си друго малко, двете малки се съединяват с третото множдо, третото множдо се жени за четвъртото много, четвъртото много ражда множество малки много, и така нататък, и вие един ден виждате, че онзи човек, който, по вашето мнение, не е бил способен да напони нито циганско магаре, става богат, важен, горделив, «знатен», «славен» и прославен чорбаджия. Така се случило и с Нена, когото аристократията наричала кир Нено, демократията — Нено чорбаджи, а средните — челебият. На двайсет и петъто годишният си възраст той имал повече от сто хиляди гроша чисти пари, а в онова време, за което ви разказвам, на тая сума са завиждали даже и пловдивските бегликчии.

Кой е бил баща и коя е била майка на кир Нена и имал ли е той някога баща и баба, на тия въпроси и до днес още не е отговорила казанлъшката генеология, ако казанлъчени и да имат множество бивши и съвременни писатели критици. Из преданията, които са се съхранили в любознателната глава на поп Стояна, аз можах да извлека само това, че когато Нено попинал, погледал и изброил своите сто хиляди грошовци, то намислил да се ожени.

«Но моята жена трябва да бъде една у майка, защото аз нямам родители», помислил той и захванал да търси. Стотех хиляди гроша, които са най-убедителната сватха под ясното небе, изпълнили неговото желание твърде скоро. На втората неделя после Петровден Нено бил вече оженен за дъщерята на Димитра Хлапарът, който след време оставил на своят зет три дюкяна, една къща, гюлова градина и две алени устни. Сладостта му била голяма! После женитбата Нено чувствувал неизказано и искрено блаженство: каква е у него чистота, каква е у него топлота, какво е у него спокойствие!

Сичко гледало на него весело и щастливо: и таванът, и одърът, и свещникът, и ръкавите му, и саханите, и лучникът, и белите нагръдки на жената му, които час по час дохождали при него и сядали на миндерлъчето. . . Истина е, че неговата гургувица повече мълчи и не гургулика — но това именно е и потребно на Нена, който не желае нищо друго освен тишина и спокойствие.

— Абе — казва тя — аз ходих у кръстничини и помолих я да ни хариже това гърненце. Я погледай какво е то хубаво! . . .

— Истина е хубаво — отговаря Нено и целува жената си. И пак тишина и спокойствие. Но гърнето се занася на мястото му, нежната съпруга дохожда изново, усеква свещта, запалва кандилото пред иконата, предлага на мъжът си някой въпрос, получава отговор, целуват се — и пак тишина и спокойствие. Мълчанието на жената си Нено обяснял с това, че и ней, както и нему, са скъпи тишината и спокойствието, и че сичките нейни способности са обърнати на това, щото сяка една минута да бъде посвещена за ползата на тая тишина и спокойствие. А с какъв нежен гласец говори тая гургувица за изпросеното от кръстницата гърненце! В тоя глас се чуе и любов към Нена, и ежеминутно старание за неговата тишина и спокойствие. . . Жената на Нена е една от най-честните изпълнителници на онова значение, което ѝ е било внушено още от малолетството в родителската къща с ежеминутни примери из действителният живот и която се основава на това, че «тряба да се внася, а не да се изнася». Тая теория, която гледа на животът като на възможност да бъде събрано и спечелено колкото се може повече, накарва множество жени, които в младостта им е въз-

можно да бъдат задомени насила за някой петдесетогодишен вдовец, но които не е вече възможно да изтеглите из обятията на тия старци с никакви клещи, защото тия изведнъж стават черни робини на думата «да спечелиме», която е най-главната религия на техните мъже — стават мравки или безизключителни «дай ми». Такава е била и жената на Нена. Нейното хубавичко и мазничко лице е било почти сякога сериозно, мълчаливо, навъсено и замислено само затова, защото в главата ѝ са се въртели важни вопросы, като например колко сол да се тури на зелето, как трябва да се съхранят пресни яйцата, с какви способности да се изпроси още едно гърненце, как да се умалят домашните разноски и пр., които ѝ не давали нито две минути време за нарушението на домашната тишина и спокойствие. . . С една дума, главата на Неновата жена и ден и нощ прела и ткала само за три жизнени начала: да не излезя из къщата, им онова, щото би могло да остане в нея; да се не дават 28 пари, когато могат да се дадат 27; да се не доплаща или съвсем да се не плаща на ония, които не могат да ни накарат насила да им платиме. . . Ако Нено плащал някому дългът си, то неговата съпруга искрено съжалявала, че това се е случвало действително. . . В нейната глава доволно често се въртели такива мисли:

«Добро би било да не плащаме на работниците. Сяка година би ни оставали по десет хиляди гроша. . . А нам секи трябва да плаща. . . Ако аз да би намерила на пътят сто хиляди гроша, то би ги скрила и никому не би ги показвала. Нека седят закопани в градината. А ако намеря само сто гроша? И тях ще да заровя в градината — в гърненце ще да ги туря и ще да ги закопая. . . Или не в гърненце, а в някой дрипел, защото гърнето чини шестдесет парици. А ако намеря пръстен? Него ще да продам. . .»

И множество още зрели и практически мисли се провирали през мозъкът на тая знаменита жена, ако тоя процес и да произходил без вълнение, без страстни увлечения и без напразни разговори, защото спокойствието и тишината са седели вече доволно яко на своите престоли.

— Абе ти пиеш скъп тютюн — говорила нежната съпруга на мъжът си и целовала го упойтелно.

— Истина е скъп — отговарял Нено.

— Купувай по-евтин — казвала разумната и економната жена и целовала го още веднъж.

Нено нямал сила да се откаже нито една минута от домашната тишина и купувал по-евтин тютюн.

— Виното е скъпо тая година — говорила Неновица.

— Истина е скъпо — отговарял Нено.

— А механджиите ви го продават още по-скъпо — продължала Неновица.

— Истина ни го продават по-скъпо — продължал и Нено.

— А ти не ходи да пиеш в механата и да черпиш канзлъшките чапкъни — съветувала Неновица. — Пий си дома. Нашето вино е десетогодишно. . . Цели двацет бъчви се намират в зимникът. Продай половината.

Последният съвет се не харесал на Нена и той се решил да защити своята крепост, но тишината, спокойствието и задебелялото вече лице на съпругата му удържали такава блестяща победа, каквато не е удържавал ни Наполеон I, ни Атила, ни Тамерлан. Не преминала нито една неделя, а Нено захванал вече да осъжда своите понапредни приятели, че тяхна милост се скита по кръчмите и по кавенетата, че харчат парите си напразно, че се карат между себе си като цигани и че не знаят де да се диянат. . . И в това време той чувствувал, че има право да им се смее, защото в неговата къща владее тишина и спокойствие. Когато имал нейде работа и когато се връщал назад, то отварял вратникът, разгледвал дворът си и произносил: «В моята къща е рай — райска тишина.» Влазял в стаята.

— Свърши ли? — го пита Неновица, па сяда до него на миндерлъчето и захваща да шие мъничко ризленце.

— Свърших — отговаря Нено и отрива своята горня лебеница.

— Аз уших вече ризлето — казва нежната съпруга.

— А за кого шиеш това ризле? — пита Нено и подмигва значително.

Неновица мълчи и продължава да шие като сяка жена, която е предусмотрителна.

«Ах, какво свето виражение се е появило на лицето ѝ» — си мисли Нено и пита готов ли е обедът.

Ето каква е била младостта на двете лебеници и на

тяхната съпруга, които аз мисля да разложа и да изследвам химически, анатомически и исторически в следущата глава.

II

Когато Неновата половин душа седнала до дясното коляно на своят съпруг, то изпуснала две доволно силни издъхания, които имали извънредно сходство с издъханията на ония животни, за които аз говорих вече в първата глава, или с издъханията на ония присноблагжени калугери, които са имали счастье да изядат една ока фасул, един сахан с джуркан боб (полеян отгоре с една добра пропорция дървено масло) и три литри шаранова риба и да изпият две оки бяло и една ока червено вино. Из сичко се видело, че гениялната економка не обича големите горещини, от които нейното мазно тяло изпущало голямо количество пот, а тоя пот доволно често е накарвал даже и Нена чорбаджи да си затыка носът.

— Горещо ли ти е? — попитал Нено.

— Горещо ми е — отговорила Неновица.

— А поспа ли? — попитал Нено.

— Проклетата горещина ми не даде да заспя — отговорила Неновица.

— Полегни малко при мене.

— И при тебе е горещина.

— А ти иди под големият кестен.

— И там е горещина. А защо ти не кажеш да пресечат големият кестен? Десет кола дърва ще да натовариме. . . Той вече не ражда. . . Ох, горещина! Поп Илия прочете в евангелието, че сяко дърво, което не принася кестени, трябва да се отсеке и да се изгори. . . Проклетите мухи се вовират в носът ми.

После тия важни разговори, които имали тъждествено сходство с текстът на катехизисът, т. е. които се състояли само от вопросы и отговори с доволно малки изключения и с доволно практически заключения от страната на економическата жена, двата съпруга захъркали така щастливо, щото вулканът се разярил до последните граници, захванал да работи деятелно и лавените му потоци били до-

толкова изобилни, щото ако нещастните градове Геркулан и Помпея да би се преместили даже и навръх Неновата брада, то и в такъв случай тяхната съдбина би била печална; а между двете алени устници на Неновица, които лежаха по средата на две бели полушария, произходило нещо неопределено, което имало малко сходство с ония духала, с които си служат само калайджиите. . . В това също време Иван, който бил доволно бърз човек, изпълнил три доволно тежки обязанности: първо, той отишел при работниците, казал им да работят по-сърчено, изгледал по-старите кръвнишки, рекъл няколко наплюнчени думи на младите, подмигнал няколко пъти на по-хубавите и засукал мустаките си; второ, той намерил господарският син, който гонил в една ливада чуждите гъски, помогнал му да им изкубе перата, казал му да иде при баща си, че той (Иван) е намерил гнездо от косери, и пр., и пр.; трето, извадил из кладенецът ковата, в която се намирало едно доволно голямо стъкло с гюловица, и дошел при своят повелител.

— А де е гнездото? Де е врабчето? Ти ми каза, че татко е хванал врабченце. . . Де са косерите? Иван кован, цигански тупан. . . Иване бре, магаре бре, качи се на черешата и набери ми малко черешки! Дай да ти се кача. Чакай. . . Ти си моят кон. . . В твоята глава, казва татко, мътят еребици. . .

После тия благонравни изречения, с които се отличават почти сичките галени, отгоени и отхранени чорбаджийски деца, Никола воврял десният си крак в джебът на Ивана, хванал се за рамото му и пожелал да го възседне; но млекопитаещото се Нищо, което не очаквало подобна бомбардировка, шавнало и чорбаджийското дете паднало на земята. Произлязла доволно живописна сцена. Измаменият герой изревал като заклан, хванал Нищото за ръката и захапал го за палецът дотолкова изкусно, щото доволно голямо количество кръв влязла в устата му и почугуркала по брадата му. Чорбаджийката се пробудила.

— Какво е? Що е? Кой ти разкървави устата? — питал вулканът и по лицето му текли едри капки пот.

— Ела, маме, ела, сине! Кажи ми, кой ти разкървави устата? Не плачи, сине! — говорила нежната майка и протягала се така сладострастно, щото ако Нено да не

би почесал бедрото си, даже и сам Юпитер би се преобrazil на лебед или барем на бяло биче.

— И-и-и-ван, Иван ме х-ла-ла-сна. О-ле-леле, мам-мам-ко, убих се! — говорил чорбаджийският син и лицето му било червено като буѝур.

Вулканът и неговата благочестива съпруга се разярили до такава степен, щото Иван, който употреблял сичките си сили да им докаже своята невинност или да им разясни, че кръвта, която се намира в устата и по брадата на синът им, е негова собственост, бил длъжен да претърпи кораблекрушение и да иде на «реках Вавилонских да плаче аллилуия».

В това време Никола имал повече от единайсет годин, ако майка му, като сяка майка, която желае да бъде млада, и да говорила, че на Спасовден му се е изпълнило деветъто лято.

— А аз мисля — говорила някоя нейна роднина или някоя нейна приятелка, — че той е малко по-големичък.

— Ако не вярваш, то питай поп Илия — отговаряла майката.

— А поп Илия ли го кръсти? — питала приятелката.

— Кръсти го поп Иван Славейт — отговаряла родителницата.

— А нема ти не знаеш, че поп Иван не служи и не кръщава повече от десет години? — говорила немило-сърдната критичарка, която имала слабост да не разбира, че хубавите жени не обичат противоречия и в други отношения.

— Какво поп Иван? За какво и защо ми е твой поп Иван? Аз не ща нито да зная за поп Ивана. За поп Ивана и за поп Желязка е срамът и да говори човек — говорила чорбаджийката, като секи човек, който иска да замаже захванатият разговор и да му даде друго направление. — Знаеш ли ти какво са направили поп Иван и поп Желязко на Великден в новата черкова? Напили се и двамата и дошли да служат на втора Пасха. . . «Мрън, мрън, мрън» — казва единът. «Мрън, мрън, мрън» — чете другият. Смях! . . . А поп Илия гледа из олтарът и казва: «Назююкали сте се и двамина като копачи, мои драгоценни пастири черковни!»

Но както и да е, а Николчо се родил в 1849 година на

Спасовден по 12 часа през нощта. Бабата, която му е отрязала пъпът, е и до днес още жива, следователно, който желае да се увери в справедливостта на моите думи, той трябва да иде в Казанлък, да заповяда в новата черкова и да попита жива ли е баба Ерина, която меси просварите. Ако му кажат, че е жива, той трябва да купи една литра гюлова ракия, да влезе в мъничкото одайченце, което се намира при вратата на метохът, да почерпи старата жена и да ѝ предложи няколко вопроса из казанлъшката хроника. Трябва да ви известя и това, че вие не трябва да ходите при баба Ерина в петък, защото в продължението на тоя ден тя пече своите просварки и не пие. Ако влезете в нейното къошенце в неделя после черкова, то тя ще да ви покани да седнете, ще да ви се оплаче от неблагоприятностите на светът, ще да ви каже няколко соленички изражения за епитропите и за младият поп и ще да ви разкаже няколко твърде съблазнителни истории из казанлъшката история.

— За кой Николчо ме питаш ти? Не за Ненов Николчо ли? И той е харсъзин, какъвто е и баща му. Когато им бабувах, то ми дадоха две ирмиличета, две бъклицы с вино, една половница с ракия и една тясна и дебела кърпица. Богати хора! Да им се не види и богатството, и главата! Николчо се роди лесно. В онова време аз бях още млада и знаех добре своят занаят. Сега не чиня за нищо. Ако да не би ми помагала Мариамна, калугерката, то и просвари не би могла вече да пека. . . Но добрите хора ме не оставят. Преди една неделя аз ожених едно ергенче и добих една жълтица. Преди да се покалугеря, аз живеех по-лесно. Сега се не може. «Калугерките не трябва да се занимават със светски работи?» — казваше лани младият учител, който направи грях с Кузмановото момиче. . .

Николчо беше здраво детенце — не плачеше и спеше по цял ден и по цяла нощ. Леля ви Пелагия, игуменницата, казва, че ако едно дете спи много, то след време става лениво и «развалипъртина», а ако спи по-малко и ако плаче и дене, и ноще, то бива пьргаво и разумно момче. Аз ви казвам, че това не е така. Николчо беше мирно и сънливо дете, а сега събаря и звездите от небото! . . . Какво не прави галенето! Аз мисля, че от него няма да се роди ни сухо, ни сурово. Ако се не удави нейде,

то ще да бъде обесен. . . Умните хора казват, че «попските синове са дяволски унуки», а аз ще да ви кажа, че чорбаджийските синове могат да турят под петата си и унуката на дяда ви сатана. Кой ходи из градът да чапкнуча? — Чорбаджийските синове. Кой закача младите калугерки и кой прескача през манастирските дувари? — Чорбаджийските синове. Кой се килка пиян по кръчмите и кой спи в кавенетата? — Чорбаджийските синове.

Но да оставим баба Ерина, защото нейна милост има обичай да напада не само на онова, щото е младо и зелено, а и на нашите манастирски светини, ако тя сама през своята младост и да е имала не по-малка пропорция всевъзможни грехове даже и от калоферските светийки, и да потърсим по-безпристрастен материал за нашата психология!

В 1849 г. Нено чорбаджи, който се старал със сичкото си сърце да добие и последната пропорция от домашната тишина и да заплати за нея каквато и да би му поискали цена, добил еднороден син. О-о-о-о, появението на тоя син е имало важно влияние на сичкият негов живот! Щом Николчо се появил на бял свят, то Нено се свил на две дъги пред своята властолюбива жена и станал неин безответен роб и всепокорнейши слуга. С една дума, неговата тишина и спокойствие се продължали даже и в онова време, когато нагръдките на жената му приняли жълтеникав вид. Той захванал да намира приятности, тишина и спокойствие даже и в своеволието на жената си. . . Николчо бил введен в християнското стадо, както видяхме вече из разказът на самата родителница, от поп Ивана Славейт, а негов възприемник станал Никола Искрата, който е известен повече под име «дал Кольо, зел Кольо». Последната титла байо ви Кольо е получил от цялото казанлъшко гражданство и получил я е заслужено. Тряба да ви кажа и това, че ни една титла под ясното небе, която се е давала когато и да е, даже и на руските генерали, не се е прилепяла до своят господарин дотолкова тясно, доколкото прякорът «дал Кольо, зел Кольо» е отговарял на своето назначение. И наистина, ние знаем твърде добре, че множество генерали са добили своите титли не затова, защото са били способни, а затова, защото техните солдати са умирали без страх; а наш Кольо Искрата се е борил против грубото човечество и с

мъжество, и с постоянство, и без ничия помощ, и неговото изречение «дал Кольо, зел Кольо» е имало важни последствия не само за Казанлък и за казанлъшките вдовици, но и за оная търговска наука, която се нарича бухалтерия. Казанлъчени говорят, че ако Кольо Искрата да би се главил барем за един месец във всемогъщата кантора на барона Ротшилда за бухалтер, то неговото сиятелство непременно би било избрано за министър на финансията във Франция, защото в сегашният деветнайсети век произведенията на Калифорния са много по-важни, нежели великите съображения на Роберта Тюрго и политикоикономическите теории на Адама Смита.

Да ви разкажа сега какви са били заслугите на Никола Искрата, които са му пожертвували гореказаната титла. Една година почтените казанлъчени избрали Искрата за секретарин на общината и поверили му градските суми. Искрата пожелал да се отличи, т. е. добил воля да докаже на своите съграждани, че тия не са погрешили, ако са избрали именно него за деловодител на обществените дела. Той купил дебелите тефтери, дал на секи от тях особено название и захванал да пише «дал Кольо, зел Кольо», а когато се свършила годината и когато «дал Кольо, зел Кольо» си подал сметките, то казанлъчени раззинали устата си и опулили очите си.

До петъгодишният си възраст Николчо, малкият Николчо, кръшеникът на големият Николчо, не изнесъл пред светът нищо особено. Единственото негово отличие, което било забележено в продължението на тия пет години, и то не от казанлъчени, а от собственото семейство на бъдещият гражданин, се заключало в това, че госпожа Неновица захванала да посреща своят нижайши повелител неопрана, несгесана и неумита. Но и това явление подействувало на Нена успокоително. Когато той срещал жената си с разрошавена глава или с различни белези по дрехите, то се радвал и обяснял сам на себе си:

«Който има наследник, той трябва да пести и да ходи непан и неумит. . . Майка е! . . . А какво ангелско выражение се е появило у нея на лицето! . . . Тя е по-умна от мене. Аз трябва да я слушам и да изпълнявам волята ѝ. Ако да не би била тя, то аз днес не би имал толкова пари.»

После тия разумни разсъждения Нено се решил със сичкото си сърце и душа да дебелее и да не обръща вни-

мание на нищо и на никого. Разбира се, че и това решение се случило не без малка борба. Когато един ден Неновица му казала просто и ясно да мълчи, да слуша и да ѝ не противоречи, то у него се появило едно малко и невинно самолубийце, но то било не твърде дълготрайно. След малко време жената му, без никакви церемонии, захванала да го води за юларчето към неговите домашни обязанности, а той вървял спокойно, не ритал и не хапал, защото неговата душа не желала нищо друго освен тишина и спокойствие.

Из сичкото това, щото ви казах по-горе, вие сте успели вече да се убедите, че Николчо се е възпитал изключително под ръководството на майка си, която се е старала да му внуши само една, изключително една идея, че секи разумен човек е обязан да разбогате и да има много, защото сиромашията не чини нито калпав грош. Тая идея се насаждала в младата глава и чрез различни приказници, и чрез различни съвети, и чрез различни примери из действителният живот.

Когато Николчу чукнала седмата Коледа, то родителите му го завели в училището и предали го в ръцете на знаменитият в онова време казанлъшки педагог, който е знаел не само да учи по панакидата, а и да пее в черкова. Името на тая знаменита личност е било даскал Славе — и нищо повече. Сичкият град го е знаел под това име. Когато веднъж било изпроводено из Пловдив такова едно писмо, което било надписано «Мусекословеснейшему господину кирию кирию Славе», и когато това писмо било занесено на поп Иван Славейт, то негово христолубие се разсърдило и казало: «Аз не съм мусекословеснейши и името ми е Иван. Това писмо е за даскалът.» Мнозина разказват, че това произшествие е станало не по погрешка, а със зло намерение. Разносвачът на писмата, който бил «дявол човек», искал да се поприсмее на дяда попа и на неговата музика, която във времето на «Со страхом божи» приличала на хрюкане. И в Казанлък има дяволи хора! Но както и да е, а мусекословеснейши Славе принял чорбаджийското дете с отворени обятия, дал му нова панакида, на която било написано (кръсти, боже, помагай) а, б, в, г, д и пр., и накарал го да целуне дебелата ръка на баща си и бялата ръчица на майка си, която приличала на захарски симид.

— Не бийте го, даскале! — казала нежната родителница и повдигнала веждите си. — Той е един у майка.

— Не карайте му се яко-яко — притурила лебеницата и въздихнала тежичко.

— Аз бия само цървулановците — отговорил даскал Славе с достойнство. — Ако за едно дете е нужна тояга, то за друго стигат и няколко думи. Не грижете се. От Стояновите момчета е проплакал сичкият град, а аз до тая минута и с пръст не съм ги побутнал. Чорбаджийското дете се не бие. . . Ако да не би били чорбаджиите, то сиромашките деца би останали пукали. Кой се грижи за душата на учителите? Чорбаджиите. Кой поддържа божните храмове? Чорбаджиите. А с какви очи ние ще да погледаме биените чорбаджийски деца, когато тия порастат и когато станат и сами чорбаджии? Кукувицата не е още изпила умът и на даскалите.

После тия убедителни доказателства добрите родители се върнали назад, а Николчо останал в разсадникът на образованието да срича и да събира ум и разум. Той се учил дотолкова добре, щото след четири години, или в онова време, в което ние го намираме, че скуби чуждите гъски и че лови врабчета, той знаел вече и «Помилуй мя, боже», и «Верую». Неговото поведение било така също достойно за уважение. Ако Николчо и да бил още твърде малък, но той бил вече в състояние да разбере мненията на майка си и понятията на учителят си за много предмети и пожелал да играе между съучениците си такива също роли, каквито играл баща му между казанлъшките граждани, а майка му — между кумите и свахите. Но съществувало ли е между бащата и синът съществено психологическо сходство? — Ни най-малко. Ако Нено и Неновица били лениви и неподвижни, то тяхното дете било живо и пъргаво; ако Нено и Неновица били благоразумни и любители на тишината и на спокойствието, то синът им бил пернат и любител на различни приключения; най-после, ако родителите обичали да трупат богатства, то синът им обичал да ги яде. С една дума, единственото сходство, което съществувало между родителите и детето, се заключавало в това, че секи от тях обичал да държи главата си високо, да говори повелително и да изисква от ближните си любов и почитание, чегато тия две душевни движения са пряко сирене! Такова е било

детинството на нашият херой, за юношеството на когото аз ще да ви разкажа в следующите глави.

III

— Ела, мами, ела, сине! Седни при мене. . . Аз ще му покажа как се бият чорбаджийските деца. Не плачи, мое детенце! Аз ще кажа на баща ти да ти купи жълто поясче — говорила нежната майка, гладила по главата своето теле и клатила главата си.

— Тия харсъзи сякога ще да ти развалят сънят — говорил вулканът и търкал брадата си. — Тамам бях заспал. . . Сънувах. Чакай, чакай. . . Какво сънувах? Ха, сънувах, че ти беше станала мечка и играеше пред конакът. . . Водеше те един циганин. . . А аз седях със забитинът и пиехме ракия. А донесе ли Иван ракията?

— Ето я — отговорила чорбаджийката.

— Налей ми.

— Бобако, дай и мене ракийка — казал Неновият наследник.

— Ти си още малък. . . Не пий ракия. Който пие ракия, той не става човек. Само чапкъните пият ракия — проповядал Нено.

— Аз искам да пия ракия и да стана като тебе — отговорил синът.

— А нема аз съм чапкънин? — попитал бащата и поощипнал синът си за гушата.

— А защо ти пиеш ракия? — попитал синът.

— Аз съм голям, а ти си малък — отговорил бащата.

— А нема малките чапкъни са по-лошави от големите?

— Ах, какъв си ти левусти Пенко! — казал бащата и заповядал на майката да налее и на остроумният оратор малко ракийка.

— Пини си, сине, пини си, мами!... Ако ти тегли сърцето, то си попивай по малко. Нашата ракия не е като другите. И цариците могат да я пият.

После тия думи майката наляла с ракия една от ония чаши, които преди цивилизацията се наричаха виньови, и подаде я на своето единиче.

— Налей ѝ малко водица — каза я тя.

— Без вода е по-сладка — отговорил Николчо и после изпил ракията, чмокнал два пъти с устните си и подал чашата на майка си, която в това време гледала на своето дете с такова умилно изражение, с каквото обикновено гледат ония майки, които са чули за децата си нещо похвално.

Ето как са живели тия две щастливи души, които са се приготвяли да оставят наследници и да умножат човеческият род; ето как са живели тия две лоеви сърца, които са се надеяли да отхранят достоен и родолюбив син, под крилото на когото да преминат своята старост; най-после ето как са живели тия два гражданина, които са се уважали от простите смъртни, които са играли важни роли в казанлъшката история и които са се приготвяли да оставят славно име. . . А Николчо сѐ расъл и расъл. Гюловата ракийка, която била изпиена от него в градината, имала такова чудно влияние на неговата натура, щото после тоя знаменит ден той добил воля да продължи захванатото дело с особена енергия и да докаже на своите родители, че техните спестени капитали няма да му преседнат. . . Най-напред Николчо се постарал да си намери другари, защото даже и казанлъшката гюлова ракия изисква весели компании и сладки беседи. Но аз ви казах вече, че Николчо е имал голямо сходство с родителите си, които са държали главите си високо, които са говорили с по сиромасите от тях високомерно и които са презирали голаците и босаците. Това твърде важно дело доволно често туряло нашият херой в затруднително положение.

«Стояновият син обича да заповяда, а Христовото хлапе не ми е по годините — мислил Николчо. — Аз трябва да си намеря такъв другарин, който би изпълнял моите желания и който би бил така също чорбаджийски син.»

Но Николчовите желания останали напразни. Чорбаджийските синове, които имали доволно важни причини да живеят самостоятелно и да управляват своите поданици по своята воля, не могли да се сближат с Николча, защото имената на неговите родители се въртели и ден, и нощ на сичките езици, които имали способност да издават звукове. Но човеческата съдбина е доволно чудна и вятърничева жена. Един ден Неновият син затворил очите си и отишел да се поразходи край градът с няколко свои

полудругари, от които единът бил попски син, а другият — дяволска унука. Това се случило именно в онова време, когато Николчо захванал вече да зяпа по прозорците и да се занимава с Евините дъщери. Захванало да се смръква. Слънцето гряло слабо, билетата полетели към гнездата си да успокоят своите уморени членове, комарите брънчели наляво и надясно, няколко пеперуди се премятали една през друга, жабите квакали в блатото, няколко крави мукали пред портите си и вятърът добил успокояващи свойства. В това време Николчо и неговите другари дошли при една върба, извадили из джебовете си две доволно големи стъклета с ракия и една хартийка с бадем и седнали на тревата.

— А купи ли локмаруху? — попитал един от Николчовите другари, който имал бледно лице, крив нос и дебели устни и на когото името било Христьо Новият.

— Купих — отговорил другият, който имал червени и дебели бузи и чисто бяло лице и на когото името било Михал, попският син.

— А за какво ви е локмаруху? — попитал Николчо.

— Ах ти, лапнимухчо! — казал Христо и изкикотил се от сичкото си сърце. — Ти, както се види, няма да изпедещаш занаятът, а хората казват, че скоро ще да заминеш и гологанбейовците! Ако в нашата гюлова ракия се налее малко локмаруху, то тя може да възкреси и мъртвите. Тъй е то! Само сопотненците и калоферците я пият без локмаруху. А знаеш ли какво казваше докторът? Който пие гюловицата без локмаруху, той изгубва калеврите си, както ги беше изгубил и сопотненецът.

— А който я пие с локмаруху, той се жени на вересия — казал Николчо и хванал другаринът си за носът.

А знаете ли каква игра е изиграл един от новите доктори в Казанлък? Напил се (с локмаруху) с гюловица и отишел в една къща да види една болна жена, а в тая къща се намирало едно чернооко сърненце, което му се харесало. На пиените хора се харесват и самодивите, а момиченцето на болната жена — ако и да не било за докторът — не било за изхвъргане. Докторът хванал болната майка за ръката, попибал ѝ жилата, погледал ѝ езикът, рекъл ѝ да си тури на петите топли керпичи и казал на момиченцето да му донесе малко водича. Момиченцето излязло.

— А знаеш ли защо съм дошел? — попитал той майката.

— Дошел си да ме видиш — отговорила тя зачудено. — Аз прещах да те викат.

— Не е то така — казал докторът. — Аз дойдох да се годя.

— А за кого мислиш да се годиш? — попитала болната.

— За вашето момиче — отговорил той.

Жената се зачудила и казала на лечителят да ѝ даде да се поразмисли, да поговори с мъжът си и с дъщеря си и да му отговори на другият ден, но гюловата ракия бива луда даже и тогава, когато се пие с локмаруху, и докторът обявил на болната, че той не може да чака и че годежът трябва да стане тутакси. Майката, която била умна жена, пожелала да се възползува от гюловата ракия, защото момичето ѝ, което принадлежало на сиромашки родители и което нямало особени прелести, никога не би намерило по-добър младоженец и затова повикала поголемичкият си син и изпроводила го да повика баща си, който в това време се намирал в кръчмата и пропивал своята седмична печалба. Бащата дошел и довел със себе си няколко души свои роднини и приятели. Когато добрите хора изпили още по няколко чаши гюловица и когато си поприказвали за едно, за друго, то майката се изправила на постелята си и обявила на събранието, че докторът иска дъщеря им. Произлязло още едно пиене и докторът бил сгоден. Той дал на момичето пръстенът си и десетина едри жълтици, между които се намирали и няколко калпави ирмиличета. . . После годежът честно събрание се нализало дотолкова, щото гюловицата захванала да не намира вече свободно място, връщала се назад и текла по брадите на своите любители. Отишли си посред нощ и едни от тях писали м и с л е т е , други н а ш о в е , а трети о н о в е . Докторът, който не бил в състояние да напише самостоятелно нито просто л ю д е , тръгнал към къщата си под менторството на четири силни ръце, които го държали под мишниците, и под ръководството на едно разумно същество, което му местило краката. На другият ден той спал почти до пладне. . . Когато се пробудил и когато повикал слугата си да му подаде да се умие, то няколко ранобудници от вчерашните не-

гови приятели, над които даже и най-чистата гюловица нямала «аллилуйско» влияние, влезли в стаята му, климнали с главите си, поухилили се и казали:

— Честита ви радост.

Докторът се хванал за носът, зашипал се, потъркал очите си и тупнал си кракът о одърът — той мислил, че спи, — но неговото упражнение останало съвсем напразно.

— Честита ви радост — повторили гостите.

— Каква радост? Какво се е случило! Да не се е отелила стринината крава? — питал докторът и мигал като куче във воденица.

— Ние ти казваме за годежът — отговорили гостите.

— Какъв годеж?

— Боже мой, той не помни! — казал поп Кън.

— Нема не помниш, че ние те годихме снощи вечер? — попитал поп Желязко.

Когато докторът чул тия не твърде утешителни думи и когато си припомнил своята пловдивска годеница, то по тялото му преминали студени тръпки.

— А за чие момиче ме сгодихте? — попитал той.

Събранието опулило очите си и раззиначало «възприемниците» си. Повдигнал се смях, попържни и различни разсъждения.

— Аз бях пиан, аз нищо не помня, аз се връщах от Ташбунар, аз се бях наклеял като копач — говорил докторът.

— Пиан, не пиан, а момичето е вече твое — отговорил един.

— Хайде да идеме у невестата, защото одавна вече те чакат — говорил други.

— Хайде, облечете се — заповядал трети.

— И такава сватба досега не е бивала в Казанлък — говорил четвърти.

Когато събранието изказало сичките свои мнения, разсъждения и обвинения, то докторът се ударил по челото и извикал:

— Ето какво ми направи проклетата гюлова ракия.

— Благословенное вино и проклятое пиянство — проговорил поп Желязко и помирисал джубето си, което му давало духовна храна, защото то е имало обичай да се облива с гюловица секи пет минути.

— А как вие пиете гюловицата — с локмаруху ли, или

без локмаруху — попитал даскал Славе и погледал докторът в очите.

— С локмаруху — отговорил докторът печално.

— Чудно! — проговорил даскал Славе и погледал из прозорецът към кръчмата, в която седали няколко посетители и наслаждавали се чувствително.

Докторът навел главата си и мислил така философически, както обикновено мислят ония нещастни хора, които са прехапали езикът си. Най-после той се обърнал към сватовите, помолил ги да го оставят да се облече и заръчал им да го почакаят или в кръчмата, или у невестата, на която името и къщата му станали вече известни. Събравшите се излезли.

— Приготови конят ми — казал докторът на слугата си и погледнал из прозорецът.

— А де ще да идете? — попитал слугата.

— Не е твоя работа — отговорил докторът сърдито. — Ти си намери кириджийски кон и намери ме в Пловдив. Събери сичкият ми калабалък и донеси го със себе си. След няколко минути после тоя разговор докторът препущал вече конят из полето и достигнал благополучно първото село...

— Ето ти и гюлова ракия! — бърбал той и боял се да погледа назад. — На хубаво мерише проклетата проклетница. Да не им се е видял ни гюлт, ни коренът му. . . Да изсъхне до коренът. . . Насмалко щях да почерня главата си. «Пий я с локмаруху» — казва Славе. Ето ти и локмаруху. . . Главата ми е заприличала на пазарджийско кило. Дали не щат да изпратят след мене потеря? . . . Господи, свети Никола, избавете ме от това премеждие и аз ви давам дума, че никога вече няма да туря в устата си казанлъшка ракия.

Ах, да го земе дяволът! Тая казанлъшка гюлова ракия е измислена, вярвайте ми, от някой дявол или от някой магьосник. Ако я пиеш, то не можеш да се откачиш от нея; ако захванеш да мислиш за нейната меризма, за бистрината ѝ и за достойнството ѝ, то и насъне гледаш чаши, бурета, стъклетата и хунийчета; а ако захванеш да говориш за нейният род и произхождение, то забравяш работата си, изгубваш мислите си между гюловете и между казаните и главата ти се преобразява на рашетка, през която пловдивските кокони прецеждат сладкото си. . .

Хайдете най-после да оставиме и ние тая пушина, да идеме под върбата и да видиме какво прави Николчо и неговите другари, защото захваща вече да мръква. Когато трите надежди на казанлъшкото бъдеще изцедили едното стъкло, то пред тях се изправил синът на Хюсеина Налбантинът, който е известен на сичките по-опитни казанлъшки младежи и който се ползува не с твърде похвална слава между своите братия. Ако вие да би попитали някого от нашите учени младежи за качествата и за нравствеността на тоя още млад човек, то тия би ви разказали множество похвални истории и различни хероически подвиги, които е той направил из градът и които отговарят на техните прогресивни достойнства; а ако би попитали за него и за неговото поведение неговите роднини и старите турци и българи, то би получили такъв отговор, който би ви накарал да затъкнете ушите си и да побегнете през девет земи в десетя и през девет води студени. И наистина, Хюсеиновият син се дружил само с ония казанлъшки «мамини чедица», които спали да пият, яли да пият и живели да пият. Той и Николчо се помирили, харесали се един другиму, залюбили се един в другото и тръгнали да мерят улиците и полетата. «Инстинктът е второ правило» — казват умните хора.

— От тия две момченца ни една майка няма да види никакво добро — говорили старците и климали главите си. — Ако се не удавят в някоя вода или в някое блато, то непременно ще да бъдат обесени. Отрано са захванали да пият и да ходят по кавенетата и по кръчмите! А какво гледа Нено? Ако Хюсеиновият син е сираче и няма кой да му държи юздата, то Неновият нехранимайковец не би трябвало да се оставя без дървен господ.

— Подобни хора трябва да се затварят при лудите и да им се налива на главата студена вода, защото от пияният бяга и лудият — говорил Али ага и гладил брадата си. — Ако аз да би имал власт, то би им ударил по петдесет дегенека и извадил би из главите им сичките гюлови меризми, а после би ги изгонил из градът да не мърсят чистото и доброто. Краставата коза трябва да се изгони из стадото, защото нейната краста твърде лесно може да премине и на другите кози. И Нено заслужва дващест тояги по петите. Отхранил е коджамити ластагарин, а не може да му държи дизгините! За убиване са такива бащи.

Такова е било общественото мнение за Неновият наследник, ако неговата чедолюбива родителница и да мислила, че като Николча ниде няма и че на чорбаджийските синове трябва да се прощават множество прегрешения.

Да видиме сега какво е произходило под върбата. Веселата компания, при която дошли още няколко градски чапкъни, продължала да пие гюловица и да яде бадем до първи петли и когато няколко души, които още не били достигнали до последният градус, поискали да се върнат в градът, то двамина хъркали вече на тревата и не разбирали нито от дума, нито от силните юмруци на Христа, който бил опитен в сяко едно отношение и който, по неговите собствени думи, имал в коремът си достатъчно трагия. После дълги борби, после отчаяни усилия и после неподвижни съпротивления двамина от компанията били оставени под божият покрив, а останалите тръгнали към градът.

— Утре вечер трябва да направим съвсем друго — говорил Христо и махал с ръцете си. — На гладно сърце се не може. «Гладни Корнелия не може да надвие на бяла Рада...»

— Ра-ра-ки-и-я се не пи-пи-е след еде-е-енето... Ние не сме ру-у-сси — говорил Николчо и килкал се насам-нататък.

— А нема е грехота да пиеме и вино? — попитал Христо.

— Виното трябва да пият копачите и поповете. Ние не сме жаби — казали няколко гласове.

— Утре вечер ние трябва да опечеме две-три агнета и да повикаме цигани — казал Христо и подскокнал.

Компанията се съгласила. В това време юнаците се приближили до градът и разделили се; едни тръгнали наляво, други — надясно, а трети — право напред. Николчо, Налбантският син и Христо останали сами.

— А кой дявол ни носи по това време в градът без фенер? Ако ни хване колът, то сичкото веселие ще да излезе из носът ни — казал Налбантският син.

— Хайдете да идеме т а м и да поискаме Нониният фенер — казал Христо и изкикотил се.

— Де там? — попитал Налбантският син.

— Вървете след мене и ще да видите.

След няколко минути трите приятеля се запрели пред

една малка къщица и потропали тихо на вратата. . . Около къщицата царувала мъртва тишина, месечината освещавала стената на противоположната къща и блестяла със сичкото свое величие, милиони звезди се лъщели по небето, нощен ветрец духал откъм полето — и нищо повече. . .

— Земи едно камъче и хвърли го вътре през прозорецът — казал Николчо, който в това време захванал вече да дохожда в себе си.

Христо земал камъче, хвърлил го и ударил стъклото на прозорецът. След няколко минути из процеът на улицната врата се зачул тих женски глас, който питал с голяма осторожност кой е и що иска.

— Отвори — казал Христо и почукал по вратата с указателния си пръст.

Вратата се отворили и триумвиратът влязъл във Вериният храм.

IV

Баба хаджи Христина, калугерката, проповяда, че Казанлък е исторически и божествен град, защото старовременният рай, в който е живял наш дядо Адам с наша баба Ева, се е намирал не между Тигър и Ефрат, а между Стара река, между Баятът и между Кайнарджа. Това е вярно като ясен ден, ако госпожа Евдокия и да говори, че неверието е голям грях и че думите на библията, която е написана от премъдри Соломона, трябва да се почитат.

— Каж ми ти, защо Старата река се нарича Стара река? А? — пита хаджи Христина и млаще с устните си така сладко, щото езикът ѝ час по час изскача из своето гнездо.

— Старата река се нарича Стара река затова, защото е по-стара от Кайнарджа и от Баятът — отговаря госпожа Евдокия и усмихва се с такава мазна усмивка, с каквато обикновено се усмихват сичките умни и знаещи хора.

— А защо Кюлбокрук се нарича Кюлбокрук? — пита хаджи Христина.

— Защото казанлъчени хвъргат на това място пепелта си — отговаря госпожа Евдокия. — Ако прекръстиме

това място на български език, то ще да добиеме пепелено поле. . . Разбра ли сега?

— Махни се ти със своето пепелено поле — говори хаджи Христина и сърди се. — Казанлъчени никога не са хвъртали на това място пепелта си. . . Казанлъчени, вярвай ми ти, не са сопотненци и не са още изгубили своята голяма дъска. . . Сапунджиите им дават по една ока сапун за десет шиника пепел. . . Ако сопотненчени да би имали сапунджийници, то не би хвъртали пепелта си.

— Лъжеш, хаджи Христино, лъжеш! — говори госпожа Евдокия. — Ако в Сопот и да няма много сапунджийници, то има бояджийници, които купуват пепелта много по-скъпо от сапунджиите.

— А аз ти казвам, че Кюлбокрук се нарича Кюлбокрук затова, че на това място Каин е утрепал брата си Авеля — говори хаджи Христина самоуверено. — Когато аз ходих на хаджелък и когато разказах на един божи старец, че мястото, на което Каин е утрепал Авеля, се намира в нашият град, то светият човек ме погледна зачудено, помисли малко и рече ми, че това може да бъде и че ние трябва да направим на това място още един манастир. «Мъжки ли манастир или женски?» — го попитах аз. «Направете го мъжки. . . Женски си вече имате» — каза той. Тоя старец беше много мъдър и добър човек. «Христино, ти си света жена, ти си избрана от бога, ти си втора Мария Магдалина — ми казваше. — Царството небесно е направено само за такива жени.» «Отче, благослови ме» — му казвах. «Да си благословена, дъще моя» — ми казваше. «Отче, опрости греховете ми» — му казвах. «Опрощавам ти ги» — ми казваше. Такъв праведен старец аз никога не съм виждала. . . Когато тръгнах из Ерусалим, то той, сиромашът, и заплака! «Пак останах клето сираче» — казваше, а брадата му се друса като пловдивска талига! Ти, Евдокийо, още не си виждала свети хора.

— Той ли ти изяде паричките? — пита Евдокия и смее се.

— Какво се смееш като гевендия? — пита хаджи Христина и бледнее от яд. — Ако ми е излял парите, то тия пари не бяха твои. . . Видиш ли сега? . . . Назаем ти не искам. Секи може да харчи своите пари и да ги дава комуто ще.

— А карá ли ти се дядо духовник? — пита злобно Евдокия.

— Какво се подиграваш с дяда си духовника! — вика хаджи Христина. — Знаеш ли ти, че той и пие, и яде с владиката? Езикът ти отрязва. . .

— А Неновият син? Какво ще да ми кажеш за Неновият син? — пита госпожа Евдокия.

— А Налбантският син? — пита хаджи Христина.

— Какво Налбантският син! И Неновият, и Налбантският син ходят не при мене, а при тебе — вика госпожа Евдокия и скуби от яд косата на ушите си.

— При мене ходят, а при тебе спят — казва сърдито хаджи Христина и излиза из килията.

Из гореприведеният разговор любезният читател може да види твърде ясно, че възпитанието и образованието на нашият херой се е продължало енергически и че Казанлък се е приготвял да приеме в «лоната» си зрял и опитен гражданин. В това време името на тоя гражданин се носело вече от уста в уста и всеки се старал да каже нещо ново за неговото бъдеще. Из градът ходили даже и такива слухове, които накарали Нена да се поразмисли и да прочете на синът си дълга лекция.

— Знаеш ли ти как се печелят парите? — питал Нено и въсил челото си.

— Селените ги печелят с кървав пот и с мотиката в ръка, а чорбаджиите ги добиват събрани — отговорил Николчо и погледнал на баща си така, както гледа знаещият ученик на учителят си.

— Това е така, но старите хора говорят, че имането се печели лесно, а спестява се мъчно — казал Нено и лицето му приняло по-благодарно виражение. Из сичко се видело, че той е останал доволен от първият отговор на синът си.

— Щото се печели лесно, то се и харчи лесно — отговорил Николчо.

— А печелил ли си, да видиш как се печелят? — попитал бащата и лицето му изново приняло строго виражение.

— Ако сичките хора да би захванали да печелят, то всеки от тях би останал гладен — отговорил политикоекономистът.

— Мълчи, магарешки сине, и слушай какво ще да ти

кажа — казал Нено и тупнал с кракът си. — Аз би желал да зная, отде си ти земал пари да купуваш чопрази и копиринени подрясници на калугерките? Ти мислиш, че аз не знам какво си правил оная събота в метохът! Жив ще да те одера. Ако бъдеш такъв, то хич да те няма. Оная вечер се срещнах с Али ага и той ми каза, че ти ходиш с Налбантооглу по кавенетата и по кръчмите и напивате се като копачи. Той мислил да ти удари един добър бой, но не поискал да ми развали кефът. А трябало е да те побие. Ти нямаш ни срам, ни очи. А какво си правил оная вечер в долнята махала? А? Де си ти ношувал? Боже мой, моят син, Неновият син, синът на Нена чорбаджи, ходи по кръчмите, напива се пиан, ходи по жени, свирят му цигани, прави зефети! Това не може вече да се търпи. Аз ще да те. . .

Във времето на сичката тая лекция Николчо гледал из прозорецът и изучавал природните наклонности на врабчетата, които се борили на крушата, а когато баща му изрекъл последните думи и когато естествоизпитателят видял майка си, която вървяла по двора и влязла в зимникът, той изскокнал от стаята дотолкова бързо, че гатори гори къщата им. Ако някой психолог да би обърнал своето внимание на Николчовото лице в онова време, в което той видял майка си пред вратата на зимникът, то би трябало да заключи, че нейното невинно действие е произвело на синът ѝ дълбоко впечатление или че от нейното влазание в зимникът зависи щастието и съдбата му. Нено бил твърде зачуден, когато видял, че синът му не желае да слуша неговите съвети, но когато Николчо изскокнал из стаята и когато се спуснал към зимникът като пощръклял, то лицето му станало бяло като кърпа. Той имал ясно основание да мисли, че наследникът му е полудял. . . Нено станал и приближил се до прозорецът. Но в оная минута, в която Николчо мислил вече да прескочне прагът на зимникът и да влезе вътре, из него излязла неговата родителница, която накарала и синът, и бащата да отстъпят няколко крачки назад. . . Дебелото утешение на Нена чорбаджи било в тия минути ужасно: лицето му било бледно, очите му блестели, на устата му се появила пяна, косата му била рошава и посипана с пръст, а в ръката му се намирал доволно голям камък. — Обраха ни, обрали ни са! — викала добрата жена и махала с камъкът. — Само старите пари са останали. . .

Аз бях ги скрила в дуварът, между камъните. . . Олеле, боже, какво ще да правиме сега? . . . Осиромашахме, пропаднахме, изгубихме се. . . Елате да търсиме. Що стоиш на прозорецът като пукал? — извикала тя на мъжът си. — Ела да търсиме. Олеле, майчице, отидоха паричките ми!

После тия думи Неновица седнала на прагът, вовряла пръстите си между косата и изревала така диво, щото и вработената на крушата оставили своите игри и захванали да слушат с внимание.

Нено излязъл из стаята, дошел при жената си и попитал я с особено нетърпение:

— Какви пари са се изгубили? Аз те не разбирам. Разкажи ми какви пари си загубила.

— Какви пари! — повторила Неновица. — Моите пари, които съм събирала цели петнайсет години. . . Осиромашах, боже, осиромашах! . . . Гладна ще да ходя на стари години. . .

— А много ли бяха? — попитал Нено и въздихнал.

— Много бяха — отговорила Неновица. — И герданът ми, и ривцето ми, и рубийките, и татовите жълтици, и мамините парици, и. . .

— Аз мисля, че тая работа е извършил наш Никола — казал Нено яростно. — Да не си ги крила в зимникът, а да си ги дала мене. . . Кажми ми, защо си ги крила и от мене? Плачи сега. . . Яла сам ти тука — казал той на синът си. — Да ми кажеш де си дянал майчините си пари и много ли са били тия пари. . . А аз седя, та се чудя отде той зема пари да харчи със своите приятели-чапкъни! Онази вечер той е дал на циганите, които са му свирели, стара махмудия. . . Казвай, кой е откраднал парите на майка ти? . . .

В това време Неновица повдигнала главата си, погледала на синът си, който стоял пред нея ни жив, ни мъртъв, и казала:

— Откраднал ги е не той, а твоят измекерин с моите измекерки. Николчо никога не е влазъл в зимникът.

Тия няколко думи охрабрили нашият херой до такава степен, щото той повдигнал главата си и повторил твърдо и без запинание думите на майка си:

— Аз никога не съм влазъл в зимникът и не съм можел да зная, че майка ми си крие парите в дуварът.

— А кой ти е давал да харчиш из градът и по зефетите? — попитал бащата.

— Аз му давах — отговорила майката.

После тия кратки обяснения бащата, майката и наследникът влезли в стаята и съставили домашен съвет.

— Парите трябва да се намерят — решил Нено.

— Измекеринът и измекерките трябва да се закарат на конакът и да се помъчат — решила Неновица.

— Да се пита Иван отде е земал пари да си купи арнаутски пищови и чохяна аба — решил наследникът.

Разбира се, че тия три решения тутакси били турени и в действие. Измекеринът и измекерките били мъчени, биени, изпитвани, подмамани, разтърсвани и други такива, но работата се не повдигала напред и парите се не намирали. Слугите говорили, че Николчо, който говори, че никога не е влазъл в зимникът, лъже, и привождали множество доказателства, но Неновите думи били закон и тия били принудени да мълчат и да търпят различни мъчения. Това дело се продължило цели два месеца.

Един ден, когато слугите трябало да бъдат изведени пред съдилището последен път, в Неновата къща се случило едно доволно важно събитие. Един от градските търговци — който продавал ракия, локмаруху, бадем и други раздражающи и услаждающи стомахът предмети — излязъл пред горделивите, но сънливите очи на кир Нена и обявил му, че негова милост трябва да му заплати — като на сиромаш човек, който печели своите пари с мъки и с изобилен пот — две хиляди гроша за ракия, за бадем, за смокини и за локмаруху.

— Две хиляди гроша! Какви две хиляди гроша? Ти си полудял! А за кой дявол ни е бил твоят локмаруху. Хвала богу, кормите ни са още здрави! . . . Ракия имаме да удавиме цял Казанлък, а смокини и еблебия не ядеме. . .

Търговецът извадил из пазухата си един дълъг тефтер, който бил подвързан с червена кожа и който бил vezан с черна кожена връвчица, с топченце на края, отворил го и захванал да чете:

— Една ока гюлова ракия — четири гроша и половина; половин ока рахат-локум — 12 гроша; едно бурилче с черно вино — 134 гроша. . .

— Стой, стой. . . Не ща да слушам — извикал Нено

и хванал мустакът си. — Я кажи ми ти, от кого си купил черното вино?

— От вас го купих — отговорил търговецът.

— Махни се сега оттука... С-лудите хора аз нямам никакво земене-даване. Комуто си дал виното и бадемът, от него трябва да си търсиш и парите.

— Ще видиме — казал търговецът и излязъл из стаята.

Това произшествие накарало вулканът да се замисли и да се разговори с жената си малко по-сериозно.

— Наш Никола ще да ни направи някоя пакост — казал той.

— Какво ти прави детето? Аз мисля, че Николчо не е крив. Нашите бакали и механджии са лошеви хора... Ако си е купил за два гроша еблебийка, то тия са написали две хиляди гроша. Не плащай му.

— А ти земала ли си нещо из бакалницата му?

— Земала съм една ока ориз и един камък сол.

— Иди и плати му.

— Как! Да му заплатим две хиляди гроша?

— Плати му за оризът и за солта.

Какво са мислили да говорят по-после между себе си двата съпруга, това остава и за нас, и за сичкият свят неизвестно, защото в това време в съвещателната стая влязъл един от богатите казанлъшки граждани и донесъл със себе си пълна кесия с пари. Нено и новопришедшият земали дъската и захванали да ги броят. След четвъртин час Нено събрал парите в две кесии, в едната били бели пари, а в другата — жълти, оставил ги на миндерлъкът и рекъл на длъжникът си:

— Хайде да се качиме горе, да ти дам тимисюкът и да пинеме по една гюловица.

Длъжникът, като секи разумен човек, се не отказал да пропусне някоя и друга и да осиромаша своят заимодавец барем с един грош за неговите хаджикалчовски проценти и тръгнал след Нена с такова смирение и благоговение, чегато го водят на изповед или пред кумът. Скоро двата приятеля седнали в оная стая, която се намирала на горният кат на къщата и в която Нено и Неновица приемали гостите си, и пред тях била турена квадратна скемля, накрита с червен месал, на която се намирала ракия и мезенце. Но ние, които не обичаме да гледаме как

пият и как гълтат чуждите гърла, трябва да оставим Нена чорбаджи и неговият приятел, да слеземе доле, да отвориме малко вратата на оная стая, в която са оставени кесии, и да видиме какво произхожда из нея. Най-напред ние ще да видиме, че един от прозорците, който се намира пред градината, е отворен и че из него гледа Николчо... Лицето му е алено, по челото му чучурка едър пот, очите му мигат уплашено, а гърдите му се повдигат сърчено... Но гледайте, гледайте. Той търси нещо из градината; той намира някакво си китюче и донася го при прозорецът; той стъпя на него и хваща се за черчевето на прозорецът; той се повдига нагоре, стъпя на прозорецът и влиза в стаята; той се приближава до миндерлъкът, зема едната кесия и скрива я в пазухата си; най-после той скача изново в градината, занася китючето на мястото му, затваря прозорецът и изгубва се от пред нас. Хайдете, ако искате, да идеме и да кажем на Нена. Или почакайте... Трябали ни да се мешаме в чуждите работи, а особено в такива случаи, когато в тая или в оная история са замешани не чужди, а свои хора? Човечеството е направено така, щото то не обича да му вовираме пръстът си в окото и да му откриваме ония истини, които са за него тежки и неприятни. Изречението «Не вовирай носът си, дето те не питат» се е появило от това, че твърде често човекът иска да скрие онова, щото търси и щото желае да намери.

Когато двата приятеля излезли в «преизподнята» си по три прогресивни чаши, то уличните врата се отворили и Нено бил повикан да заповяда на конакът. Той слязъл на дворът и тръгнал към вратникът, но когато се усетил, че е оставил парите си незаклучени, то казал на жената си да ги прибере и излязъл на улицата. Неновица, която не знаела колко пари е приел мъжът ѝ, влязла в стаята, намерила останалата кесия, отвезала я и захванала да рови из нея.

«Аз трябва да си зема лихвата — помислила тя и погледала към вратата, чегато се бояла от някого. — Отсега нататък аз няма вече да крия парите си в зимникът — продължала тя да размишлява. — Хорските очи са лакоми... Аз трябва да ги закопая под одърът или в градината.»

После тия практически размишления Неновица извадила пет бели меджидиета, везала изново кесията и затворила я в раклето, което се намирало под иконостасът!

С петте бели меджидиета, които останали в ръката ѝ, тя тръгнала към градината и отишла под голямата ябълка. Какво е правила под ябълката тая разумна жена, ние не трябва да знаем, защото парите се крият на най-тайните места и защото нашата обязаност е да идеме в конакът и да видиме защо е викан Нено чорбаджи.

Когато Нено влязъл в конакът, то пред него се изправил Али ага със своето важно лице и със своят строг поглед.

— Я кажи ми ти — казал той, — защо си затворил слугите си и защо искаш от тях онова, щото не е у тях? Аз твърде добре зная, че ти и сам не вярваш, че парите на жената ти са откраднати от тия сиромаси. Покай се, Нено, дорде не е станало късно. Онзи, който ти е дал душа, гледа от небето и приготвява се да ти отмъсти за сиромашките сълзи. Боиш ли се ти от бога, или не? Кажи ми ти, защо ходиш в черкова, защо слушаш думите на божиите избраници и защо правиш метания до земята, когато сърцето ти е обърнато наопаки? Знаеш ли какво е казал Исус на учениците си? Ако не знаеш, то аз трябва да ти кажа, че той ви заповяда да бъдете кротки като агънци и праведни като младенци. Ех, Нено чорбаджи, не си ти христенин, не си ти правдолюбив човек! Не онзи е христенин, който прави златни кръстове и който се моли пред тях, а онзи, който изпълнява думите на божиите проци и който живее честно и праведно. Вие ненавиждате евреите и казвате им, че техните прадеди са разпнали Христа. А какво правите вие? Не разпинате ли го и вие сами секи ден и секи час? Не подигравате ли се вие с неговото свещено име? Я погледай се на кого си заприличал, я разгледай своите работи; я претегли своите грехове. . . Не, не на евреите, а на такива хора, какъвто си ти, се е запекла светата кръв на Христа и на неговите апостоли. Иди и пусни своите невинни служители, които оплакват дните си и които проклинат оная минута, в която са влезли в твоята къща. Парите е откраднал синът ти. . . Вярвай ми — аз никога не съм лъгал, — че Никола е тръгнал из лошевият път. Потегли му дизгините. . . В продължението на една неделя той е изхарчил из градът повече от пет хиляди гроша. Събери си умът в главата и постарай се да поправиш работата, дорде не е станало късно. . . Не мисли, че хората са волове и че не разбират кой е крив и кой е

прав. . . Знай и това, че ако не послушаш моите съвети, то нашите граждани ще да те накарат насила да бъдеш по човек. Хайде, върви си сега.

Думите на Али ага направили силно впечатление на мазното Неново сърце, което одавна вече престанало да се мърда, защото лойта и душевните качества на човекът са тясно свезани между себе си. Той влязъл мълчешката в стаите на забитинът, явил му, че парите са намерени, и помолил го да пусне слугите му; а после се върнал дома си, повикал жената си и седнал на миндерлъкът. Лицето му било бледно и безпокойно.

— Аз ти казах, че парите е смъкнал нашият лакмазанин, а ти ми не повярва — казал той. — Ние трябва да помислиме какво ще да правиме с него. Дървото трябва да се изправя, дорде е младо.

— А какво ще да правиме с него? — попитала родителницата: — Не искаш ли да го утрепеме?

— Не да го утрепеме, а да го ожениме — казал Нено и лицето му се разяснило като мокро кадифе. — Ако го ожениме, той няма вече да ходи по чуждите жени, а ако не ходи по чуждите жени, то няма вече да харчи на вятърът.

Това логично заключение на мъдрият човек, което най-напред било посрещнато от майката не съвсем приятелски, после дълги разсъждения и препирни било прието.

V

Познавате ли вие Петра Бамнята? Аз зная, че го познавате, защото неговата къща е изградена на два ката и защото дворът му е заграден с висок оросания дувар. Когато байо ви Петър върви по улицата, то фигурата му представлява бозаджийска кобилица, защото «чувството» му е уголемено доволно значително от хранителните частици на папаз-яхниите и от търтиците на перушинното царство. Но най-славното достойнство на бая ви Петра се заключава в това, че тоя достоен за уважение и почитание човек почти сякога, когато отива в кръчмата, държи ръцете си отзади и брони една твърде дълга кехлибарена, без кръст, броеница. Ако умните хора и да говорят, че

сърцето на човекът има обичай да изплувва, като дървено масло над водата, на неговото богоподобно лице, но аз никак не мога да се съглася с тяхното мнение, защото «представителят» на бая Петра няма нищо общо нито с неговият кръвоочистителен орган, нито с неговата мозъчна нравохранителница, нито с неговата нервна система. Познато е вече, че между душата и тялото съществува такова голямо сходство, каквото ние намираме само между калугерите и котураците; но природата доволно често обича да прави революции даже и против своите собствени закони и ето наш байо Петър, ако и да е дебел и мазен човек, се отличава с добро сърце и с известна пропорция чист разум. Така например, ако вие добиете воля да го попитате кое месо е по-добро, мършавото ли, или дебелото, то негова милост ще да ви отговори, че «чръвоугождение, якоже глаголетъ премудри Соломонъ, естъ гресѣхъ велий».* С една дума, байо Петър е такъв един човек, който, ако да би се преселил в Калофер, би можал в доволно непродължително време да втъкне в поясъ си даже и едноокият калоферски цар. За Калофер аз няма какво да ви разказвам, защото калоферчени представляват сами себе си не само в своята собствена къща, но и на цариградските кръстопътища. Даже и калоферският векилин се съзнава, че в сляпото царство царува и оная глава, която има едно око. Разбира се, че гореизразеното от нас мнение е само голо предположение, защото байо Петър никога не би се съгласил да остави Казанлък и неговата гюловица, ако вие да би му предложили даже и болградското примарство.

— А какво би аз намерил във вашият прехвален Болград? — ще да ви попита байо Петър.

— И сляпо, и глухо, и няма, и килаво царство — ще да му отговорите вие с твърдо уверение, че вашите думи никога няма да достигнат до примарски уши.

— А имат ли болградчени гюловица?

— Няма.

— А имат ли хубаво вино?

— Имат.

— А имат ли хубав пелин?

— Имат.

* Чревоугодничеството, както казва премъдри Соломон, е голям грях.

— Червен или бял?

— Пелинът на Паничерски е червен, а на бача ви Ивана — бял.

— А мезенце имат ли?

— Ама си ти неверни Тома! А бива ли, кажи ми ти, вино без мезе? Болградчени не принадлежат нито на «латинската джинта», нито на свищовската академия, нито на пловдивската философическа школа, в които даже и пастърмата се прави от латински древности, от български ножички и от елински ръкописи. Болград, мой брайно, прави такава пастърма, която се топи в устата ти като овчо масло. А евтиния, евтиния! Такава евтиния вие не можете да намерите ни във вашият женски манастир, който продава, а не купува. Знаеш ли ти, че ако да не би била тая евтиния, то честните болградски бащи и майки одавна вече би изпроводици своите многоуважаеми примари в дрънкалникът?

— Не говорете ми вече за тоя богоизбрани град, защото ми потекоха лигите — ще да ви каже байо Петър. — Ох, ако болградчени да би имали и гюлова ракия, то аз тутакси би оставил нашият рай и станал би или професор в тамошната централна школа, или свещеник на новата черкова, или би се главил у примаринът да паса конете и воловете, които се прекарват през руската граница.

Аз мисля, че из тия няколко реда вие сте си съставили вече някое понятие за характерът и за душевните красоти на бая Петра, за когото имам намерение да ви разказвам доволно дълги истории.

Но при сичката своя важност и при сичките свои сериозни преимущества байо ви Петър понякогаж обича и да се пошегува, но неговите шеги не приличат нито на славословията на калоферският сатирик Генка Мурана, нито на пловдивският мъдрец хаджи Калча. Байо ви Петър е насякъде и в сичко оригинален, защото принадлежи сам на себе си. Така например, ако той види, във времето на своите странствувания из градът, някоя натруфена жена, на която времето е прекарало вече по челото своето рало, то пее под носът си:

Мари, Радо, мари, гиздосийо,
дососа ми твойта хубосия:
криво перо на къраво око,

кован гердан на шугава шея,
сърмен колан на гола мешлина,
два менгюша на келяви уши,
жълти чехли на спукани пети.

Ако види, че някое момченцѐ повдига носът си високо и че в коремът му свирят тетевенски цигани, то пее:

И аз си имам тежко имане,
земи ма, Радо, земи ма, лудо:
от мишка меше, пълно със сирене,
от жаба кълка гъвде пастърма,
от свърдел дупка, пълна със брашно,
и аз са храна и госте викам.

А ако види, че някой ергенин се е заседял и не мисли да се ожени, то си подсвирва и пее знаменитата ергенска песен:

Заборавих да са жена,
дор ма чичо не подкани:
«Ожени са, чичовото,
дорде си ми млад и зелен,
та си земи сляпа Райка —
тамам мома на сто годин,
а ти ерген сто и двайсет.»

Но понякогаж неговите шеги приемават и по-невинни размери. Така например, ако той види някоя хубавичка женица или някое гиздавичко момиченце, то се прокашлюва, а ако срещне някоя калугерка, то си опиная десният мустак.

Байо Петър е женен и има два чифта деца: две момченца и две момиченца. Но преди да захвана да ви разказвам за главно действующото лице в нашият разказ, аз съм длъжен да ви опозная и с жената на бая Петра. В нашето отечество съществува и такъв сорт жени, които ни заставляват да мислиме, че умът и разумът се изпровождат в човеческите глави от някоя си свръхестествена сила, която за едни хора бива майка защитница, а за други мащеха. Жената на бая Петра, на която името едно време е било Нена и която в сегашното време се нарича просто

Петровица Бамнята, е такава разумна жена, на която се чудят даже и казанлъшките Христови учители, а младите невесты, съзрелите жени и старите баби доволно често дохождат да искат нейните съвети, които тя раздава на драго сърце. Разбира се, че и в Казанлък, както и в сичките други градове под ясното небе, съществува завист, ненавист и други лошащи обичаи, които са се появили между човечеството още във времето на господина Каина и които най-често правят своите гнезда в женските сърца. Едно от тия сърца, което желало да блести из Казанлък, но на което Петровица затемняла славата, казало веднъж, че от умните и добрите родители се раждат развалени деца.

— Ще видиме — отговорила Петровица и окото ѝ и ден и нощ било обърнато към нейните четири гълъбчета.

Най-голямото ѝ детенце беше момиче и наричаше се Пенка. Аз би желал да бъда изографин и да ви изпиша това невинно лице, тия ясни и живи очи, тия бялохримизни бузи, тия алени устници, тия вити вежди, тия високи гърди, тая бяла шея и тая тънка снага. Но Пенка имаше и друго достойнство, което не овехтява и което се слави и после смъртта му. Това момиченце имаше добро сърце, здрав разум и такава пъргавост, каквато се среща само у невинните и честните създания. Нейният крехки глас и нейните весели песни се разнасяли из сичката махала, а нейната работа се славела даже и между най-добрите казанлъшки домакини. Ако вие да би погледали на нейните платна, на нейните кенета и на нейните опечени вече пити, които тя носи на рамото си из фурната, то би трябвало да се съгласите с мене, че българката трябва да се тури на венецът между сичките жени под синьото небе на първото място.

— Който земе това момиче, той ще да премине животът си така, както не са го преминавали ни най-щастливите бащи — говорили даже и ония бабички, които не обичат да хвалят никого.

— На майка си се е изметнала — говорили мъжете и воздишали така, чегато техните мили стопанки са им дали да помиришат коприва или трит хрян.

Колкото за ергенчетата, които гледат повече на лицето и на снагата, нежели на мозъчната машина, която

управлява човекът, за тях ще да ви кажа само това, че и тия не могли да не въздишат и да не мислят за Пенка, защото в нея се е заключило почти сичко, щото е достойно за похвала или за обич. Но съществувало и такова сърце, което тункало-малко по-сърчено, когато се срещало с Пенка и когато гледало в нейните мали и ясни очи. Това сърце е принадлежало на Стояна Тончов, който се е считал от сичките граждани за добър, честен и за способен момък. Единствената причина, която не е позволявала на Тончова да стои на един ред с първите казанлъшки граждани, се е заключавала в това, че той е произходил от сиромаси родители и че майка му е обичала да лита из градът без никаква нужда като сяка градска сваха; а сичкото това не е могло да се харесва на казанлъшката буржоазна аристократия, която одавна вече има стремление да отдели пшеницата от къклицата.

— Добро е момчето! — говорил един от казанлъшките ескифудули. — Да не е такава майката, то за него и дума не би трябало да бъде. . . Работата си гледа и парички вече има.

— Сичко му иде отръки — отговорил един от ония старци, които обичат да хвалят само ония хора, които им са направили някое добро. — Помолих го да ми направи една работа и той я свърши юнашки.

— Да го избереме за епитроп на училището — казал Ганчо Попов, който обичал да си дава мнението само в такива случаи, когато чорбаджиите са решали вече някоя работа.

— Не бива, не бива. . . Това не може да бъде. . . Аз не ща да ни се смеят захаралийци. . . Майката се скита по цял ден из градът, а синът ѝ да стане епитроп! — казал първият.

Из тоя нищожен разговор вие видите вече, че Стоян е бил достоен да обърне към себе си вниманието не само на казанлъшките граждани въобще, а и частно на ония бащи, които са имали щастие да отгледат чернооки животинчета и да им намерят покупатели. А какво е мислил за Стояна байо ви Петър, който така също е имал дъщеря и който е мислил вече да я изпроводи в чужда къща?

«Стоян е добро момче — мислил той и броил брсеницата си. — Майка му, казват, не е дотам. . . А какво майка му? Жена като жена. «Ходи из градът като калай-

джийка» — казват. А като ходи, то що е? Сички ходиме. Аз се не прибирам от утрента до вечерта. . . Но аз ще да дам дъщеря си не на майката, а на синът! «Ако майката не е за пред хората, то такъв трябва да бъде и синът» — казват. Нека си казват. Момчето гледай, момчето. Преди три деня той искаше да ми каже нещо си, но дойде Константин Мъглата и прекъсна ни мухабетът. Ако дойде да я поиска, то аз ще да я дам. Който търси гъши яйца, той не яде и кокоши.»

Разбира се, че и майката, която, както казах вече по-горе, е била умна и разумна жена, не е била противна да даде детето си на такова ергенче, което е имало сичко, щото се изисква от един добър гражданин.

«А нема коренът на баща ми беше по-добър? — се питала тя и размишляла за хорските глупости. — Моят свекър е ходил с кърджелиите и горил е светът, а хората казват, че мъжът ми е от добър корен! Иди после това и разбери хорските умове. Аз зная, че ние няма да намериме по-добър зет от Стояна. Моята свекърва казваше, че ако купуваш вол, то трябва да му гледаш вратът и копитата, а ако главяваш ратай, то да гледаш в какво е обут и как държи остенът. «Който носи дебели цървули, казваше тя, той може да носи и еминии, а който носи карловски червени катъри, той не може да носи цървули. . . А знаеш ли, булка, че ни едни червени катъри не са осветлили образът на баща си.» Ето каква беше моята стара свекърва! Но хората казват, че Стоянова майка е развалена жена и че нейният син я слуша и почита. А нема е това лошаво нещо? Умният син трябва да почита и най-лошевите родители, защото тия са му дали живот и защото са го отгледали. Почита майка си! . . . А какво трябва да прави? Да я убие ли? Зла, добра — майка му е.»

Да видиме сега какво е мислила за Стояна сама Пенка, за съдбата на която са се грижили няколко добри същества. А кой може да ни разкаже тайните на женското, а особено на девическото сърце, когато това сърце има толкова много улички, темни къшеница, криволички и др. т.? Кой може да ни каже какви мисли могат да се въртят в главата на едно младо и невинно същество, което захваща да живее, да обича, да ненавижда, да мисли за своето бъдеще и да критикува общественото устройство? Най-после, кой може да ни каже какви сънища гледат ония живи,

подвижни и пъргави натури, у които се е появило вече стремление за нов живот, за различни наслаждения и за удовлетворение на своите нравствени нужди? Не зная други как, а аз би желал да ме видят насъне сичките шестнайсетогодишни момиченца. . . Искате ли да ви открия и друга тайна? Аз бих желал да бъда двайсетогодишньо ергенче и да видя насъне как сънуват дългокосите божии създания. . . Чудно нещо! Вие и сами вече видите, че моите желания са нищожни и че природата никак не би пострадала, ако би ги изпълнила; но. . . Но, зер! Младостта се не връща, мои дражайши читатели, и сънищата овехтяват така също, както овехтяваме и ние сами. Едно време, когато косата ми беше още черна, когато лицето ми беше бяло и червено и когато очите ми блестяха като две звезди, то биваха сякакви неща. . . Сичко премина. . . Останаха само едни голи и боси възпоминания, които не само че не радват, но убиват в нас и настоящето щастие, ако то и да е обгризено от сяка една страна. . . Но да махнем с ръката си и да влезем в Пенкината градинка, в която съществуват сякакви цветя. Аз обичам тия момински градинки, които съществуват само у ония народи, които са увардили своята невинност, които не са «вкусали от европейските познания добра и зла» и които са още млади и чисти. В България тия градинки не са нищо друго освен девически храмове, в които се моли невинността и в които преклонява коляното си светата натура. Пенкиният храм е бил хубав и затова, защото е била хубава и неговата жрица. Аз смело мога да кажа, че тая жрица е имала голямо сходство с онзи божур, който се разтваря утрента, преди зора, и на когото висят няколко бистри капки елмазена роса. Но хайдете да влезем. . . Пенка ходи между лехите на цветята, гледа на сякое от тях с искрена любов, въздиша мило и както ми се чини, сладострастно повдига своите ясни очи нагоре, шепне нещо си и пипа гушката си. . . Но гледайте, гледайте. Тя намира един стрък невинен шир, изскубва го, тъпче го със своето малко краченце и пак въздиша. Из сичко се види, че на сърцето ѝ са захванали вече да се борят ония човечески страсти, които се наричат живот и които се състоят от любов и ненавист. . . Гледайте, гледайте! Тя шепне нещо си, гледа към вратата на градинката, въздиша още веднъж, откъсва си малко здравец и

мерише го. А какво ли тя там шепне? Слушайте, слушайте!

— А защо ли на годежите дават на сватове здравец? Сичката градинка ще да ми потъпчат! У бабини Неделчовичини и циганите влязоха в градината, чегато не могат да свирят отвънка. . . А у Николичини не намериха друго място, ами играха хоро в градината — сичкото цвете изпогазиха. . . Стоян обича здравецът. Завчера аз видях, че той въртеше в ръката си един стрък здравец. Мама казваше на тата да ме даде Стояну. Аз чух през къщното прозорче. «Момчето е добро» — казва. . . «И аз зная, че е добро; по-добро ниде няма.»

Какво е мислила да шепне Пенка по-нататък, аз не зная, защото ще да ида да посрещна Стоянова майка, която влиза в Петровата къща натруфена и накитена и носи в ръката си алена кърпа, в която сега-засега не мога да ви кажа какво се намира. Прощавайте, аз отивам.

Когато Стоянова майка влязла вътре и когато била поканена да седне, то тя захванала да мълчи, ако и да принадлежала в числото на ония хора, които не обичат това занятие. Мълчели и стопаните на гостеприемната къща, ако байо Петър и да бил така също не слабословен хлапар. . . След десетина минути Стоянова майка, като погледала към таванът, се пресрамувала и казала:

— Горещина ли ви е? Аз съм станала вир-вода.

— Горещина е — отговорил байо Петър.

— А какво ви правят дечицата? — продължила Стоянова майка.

— Здрави са — отговорила Петровица. — А ваш Стоян какво прави?

С последният въпрос Петровица желала да разवेже езикът на свахата и да облекчи обясненията ѝ.

— Добре е. Тая година господ му даде хубава печалба. Тряба, тряба вече, Петровице, да го ожения. Аз съм дошла да искам ваша Пенка.

Тия обяснения никак не зачудили Петра и Петровица, защото тяхна милост одавна вече очаквали тая желаема сваха и защото били приготвени да кажат «да бъде».

След няколко часа после това Стоян отишел сам в Петрова къща да се разговори със своите бъдещи родители и бил посрещнат с весели лица и с няколко благословии.

VI

В Стояновата къща се събрали няколко души младежи да му «честитят радост» и да преметнат по някоя и друга бистра люляна. Събранието било весело и одушевлено, защото бил празник и защото гюловицата се отличала и сама с меризма на локмаруху.

— Ти земаш най-хубавото момиче — говорил Никола Глухият и гледал към пълната чаша с особено наслаждение, чегато в нея се е заключало сичкото негово счастье.

— И родителите му са добри. — пробъбрал Стойко Тахтата, който имал намерение да стане или градски чорбаджия, или векилин, или барем камзамалин, следователно обстоятелствата го принуждали да хвали силните и да критикува слабите.

— А кога ще да бъде сватбата? — попитал Иван Локмата, който имал обичай да мига и когато трябва, и когато не трябва. — Гледай да я направиш по-скоро, защото след един месец аз ще да тръгна по гурбет.

— Скоро ще да я направя — отговорил Стоян. — Тая неделя ще да ида във Филибе да си купя едно друго, и работата е готова. Ще ли някой от вас да ме придружи до Филибе?

— Аз ще да ида — казал Локмата. — Нямам работа и в Казанлък. . . А кога ще да вървиш?

— Утре — отговорил Стоян и помолил другарите си да потретьт.

— Стига вече, стига вече — отговорили няколко души от по-първите смъркачи. — По две изпихме. Има да ходиме и на други места.

— Ракията е хубава — отговорил Стоян и захванал да налива. Събранието замълчало и приготвило се да облобизае още веднъж утешителницата на човеческият род и около обед, когато секи от гостите бил принуден да удовлетвори своите вътрешности с по-съществена храна, чудната утешителница имала счастье да се досегне осми път до устните на сичкото събрание, което се погрижило да реши, че сватбата ще да бъде замечателна и че Стоян трябва да прибърза, защото благоразумните хора имат обичай да чукат желязото, дорде е горещо. Стоян кимнал с гла-

вата и на другият ден доволно рано се приготвил да тръгне за Пловдив. Дошли байо Петър и булката Петровица.

— Ти, Стоянчо, иди при Паскала, поздрави го от мене и кажи му да заповяда на сватбата. Той ми е голям приятел. . . Аз обичам богатите и тежките хора — говорил байо Петър и гледал на броелицата си.

— Ти, Стоянчо, не харчи много — говорила булката Петровица. — Мисли за после. В сегашното време никой не прави вече такива сватби, каквито се правиха другоч. Филибелиите дават само по едно сладко и по едно кафе. Няма кого да зачудиме! Напой ги, нахрани ги, развесели ги, а после ти се смеят, че гозбата ти била прегоряла, че виното ти не хелало, че ракията ти била слаба! . . . Не харчи много.

В това време Стоянова майка стояла близо до разговарящите и размишляла:

«Още петелът не се е качил на полицата, а захванал е вече да кукурика! Не харчи, не прави голяма сватба, не гощавай хората! . . . На добро го учат! . . . Нека ни се смеят хората. Филибелиите ще да гледаме ние! Мъжът носи кюмюр в копринена кърпа, жената седи по цял ден на чекмата, а кормите им свирят с тамбура — ето какви са вашите прехвалени филибелиици. Аз искам да направиме сватбата като хората, ако и да не сме чорбаджии и градски кметове. «Ти, Стоянчо, калесай там кир Праскала» — казва сватът. Много ни трябва вашият Праскал. Сичката сватба ще да развали вашият Праскал. «Дето стъпя гръкът, там трева не никне» — казват старите хорица. «Не пушай свине на гумното си, не приемай гърци в къщата си, не затваряй кози в градината си и не калесвай цънцарин на сватбата си» — казваше едно време дядо Трифон. Полани двама наши тонковци из Захара се ожениха за две филибелишки гъркини. . . В онова време аз бях в Захара. . . Да видиш сватба, да видиш приказ! Окумили се нашите гъркини, като самодиви преди русаля: повдигат очите си нагоре като кокошки, когато пият вода; свиват устните си като бабички; обръщат главите си като сопотненски козли, а мърждят челата си като гьобценски волове. Кокони, да ги земе дяволът! В къщата си не би ги пунала. Това им се не харесва, онова им не е по волята, това е лошаво, онова е смешно. . . Смешни сте вие сами, одрани котки! Хубостта ви е калпава, лицата ви са вапцани,

зъбите ви се люлеят от белилото, косите ви са чужди, а честта ви е купена на вересия. Не сте вие за назе. Аз съм ходила няколко пъти във вашият град и познавам ви — от мене не можете да се укриете. Я вижте приличате ли на нашите български голфиданчета. Де ви е червенинката, която се нарича здравие? Де ви са гърдите, които са длъжни да отгледат здрави деца? Де ви е светлината на очите, която е дъщеря на сърцето? И вие ни се големите със своята хубост! Погледайте на децата си и вижте се какви сте! А какви са мъжете ви? За тях не трябва и да се говори. Надул се като въшка на перо; стъпя като щъркел; повдига главата си като патак и пъчи тумбакът си като мисир. А защо ни се перчиш, кир Праскале? «Защото си купих чохени шалвари.» А защо ти са жълти и сухи децата, кир Праскале? «Защото ги храня с франжелки.» А насищат ли се тия от твоите франжелки? Защо им не дадеш да се наядат добре и защо им не купиш малко месце? «Времената са лошави — мъчно се печели.» Чуден си ти човек, кир Праскале! Натруфил си жената си като царибашийка, а децата ти ходят гладни и жедни!»

И още много неща размишляла Стоянова майка, но ние трябва да я оставим за време, защото конят на пътникът тупка с краката си, пръха с ноздрите си, маха опашката си и чака с нетърпение да тръгне. . . Хайде, върви, Стоене, и добър ти час! Не слушай ти мене и моите читатели. Аз, като учен човек или като български писател, обичам да си подърдоря и да позалиша светът с невреми и с некипели. Да те опази господ бог от такъв съветник, у когото мозъчното чекръче се намира в разстроено състояние! Когато това чекръче се откаже да се върти правилно и когато на писателят непременно се иска да поблести, то негова милост пуца в пълен ход езикът си и дава му свобода да гради високи кули под облаците или да гони вихрите. Добре, че хартията е станала евтина, а мастило си варят вече и децата! Върви, Стоене, и купувай щото ти трябва за сватбата. Веднъж се жени човек. Гледай да изхарчиш барем половината от своето състояние, а какво ще да бъде по-нататък, това нито ти, нито аз не трябва да знаем. Купи елмазени обици, копринени фустани, подплатени със самур кюркове, златни гривни, елмазено кръстче, десет върви маргатар, бонджур с бели

лисици, бели копринени щивали и много друго — ние не сме по-долни от филибелиите. Иди, сбогом!

Да идеме сега в къщата на Нена чорбаджи и да видим какво прави неговата милейша съпруга и неговият честит син.

— Аз трябва да те оженя — говорил Нено и гледал своят указателен пръст, когото повдигал нагоре във вид на кукерица. — Доста си се скитал по кръчмите и по каменетата. . . Ако ме не послушаш, то аз ще да те изгоня из къщата си и никога вече няма да те погледам. . . Чуеш ли? Ти трябва да не забравяш, че аз съм ти баща.

— Пропуснахме хубавото момиче! — говорила Неновица. — Петър е полудял. Боже мой, дава ли се едно добро момиче на такъв човек, който има такава развалена майка и който се е родил на сламата? А Петровица какво е гледала? Хората казват, че тая жена е умна и разумна! . . . Да земе дяволът и умът ѝ, и главата ѝ. А харесва ли ти се Петрова Пенка, Николчо?

— Мене се харесват сичките момичета — казал Николчо и озъбил се така, както въобще се зъбят сичките задоволни хора, у които животът върви с механическа сила.

— Ако зема една суровица, то ще да ти покажа де зимуват жабите! — казал Нено и подхвърлил чубукът си. — Сичките момичета му се харесват! . . . Скоро ще да туря аз тебе юралчето. Доста си ритал, доста си цвилел, доста си хапал.

— Отсега нататък аз ще да хапя жената си — казал Николчо и погледал към вратата.

— Мълчи, магарешки сине — извикал Нено и скокнал на краки.

— Не карай му се — казала нежната родителница и погледала към своето дете с овчо умиление. — Похарно да помислиме за неговата годеница. Когато се ожени, то умът му ще да дойде в главата. Сичките млади момчета са такива.

— Да поискаме Рада Бенъовичина — казал Нено и покорил се на жената си.

— Рада не е за нашата къща — казала Неновица. — Баща ѝ до завчера е бил овчар. . . Къщата им се е съборила от едната страна. . . Преди десетина годин са купи-

ли шинди и баскии и сѐ я правят! Изпуснахме доброто момиче.

— В Казанлък не е само Петровата дъщеря — проговорил вулканът и из гърдите му изскокнали няколко пух-пух. — Аз ще да му намеря по-добра невеста.

— А де ще ти да я намериш? Като Пенка в сичкият Казанлък няма.

— Махни се ти със своята Пенка, та Пенка! — проговорил Нено.

— Няма да се махна — отговорила Неновица и погледала на своят повелител с някаква си ненавист. — Аз ти казвах да прибързаш, а ти си правеше оглухци. . . И тебе те не е срам да отстъпиш пред един просешки син? Ако аз да би била мъж и Нено чорбаджи, то би направила такова чудо, което никога не би се заборавило в Казанлък.

— А какво би ти направила? — попитал Нено внимателно.

— Аз би подляла вода Стояну и накарала би го да разбере, че свраката не може да бъде другарин на соколът. . . Секи трябва да знае своето гнездо и да не вовира носът си в сяко къоше. Искаш ли да ме послушаиш? Ако искаш, то аз те съветовам да идеш у Петрови и да ги накараш да върнат. «Аз се чудя на умът ти, кажи ти Петру. Как си ти дал дума на такъв един човек, който има такава лошава майка и комуто се смее и малко, и голямо? Парите, кажи му, се спечелват, а доброто име никога.» Направи това и докажи им, че ти си Нено чорбаджи. Аз би желала да видя как се пука Стоян и как псува чорбаджиите и големците! Послушай ме, Нено!

Нено мислил и не решал се. След няколко минути той погледал на синът си, понамържидил се малко и рекъл:

— За тебе аз ще да стана резил-маскара пред светът! Чуеш ли? Щеш ли да бъдеш човек, или не?

— Това ще да бъде решено после сватбата ми — казал синът равнодушно. — Защо, питам аз вас, искате да ме ожените без време? Или искате да ме зачерните? Не женете ме още: дайте ми да поживея и да се порадвам на младините си. . .

Сичкото това Николчо говорил без волнение и без душевна борба.

— Ако те оставя да поергенуваш още някоя година, то една заран ще да те намеря обесен на някое дърво —

проговорил бащата? — Юздата трябва да ти се тури колкото се може по-скоро. . . Аз искам само да зная, харесва ли ти се Пенка Петрова, или не? Ако ти се харесва, то аз ще да накарам Стояна да се потресне.

Последните няколко думи накарали Николчо да дойде в себе си и да се замисли. Тоя човек, който заключал в себе си сичките пороци и който бил готов да унизи своето човеческо достойнство и в най-нищожните дела, имал известна гордост или, да кажем по-вярно, някакво си своелюбие, което е свойствено само на ония развалени натури, които не могат да търпят онова, щото е чисто и честно, и които се стараят да пакостят секиму, който стои от тях по-високо. Николчо, както знаеме вече, презирал сиромасите и честните работници, които живеят със своят пот и които не умеят да ядат наготово, т. е. на които бащите не са накрали достатъчно за тяхното наслаждение. Мисълта, която се появила в главата на майката, привела синът в умиление и той се решил за няколко минути да я приведе в действие.

«Това не ще да бъде лошаво, мислил той. Аз трябва да отрия устните на Стояна. . . Нека ме помни. . . Но страх ме е да не изпия сами пелинът. Ами ако Петър и Петровица кажат на баща ми, че е вече късно? Ами ако ни върнат? С какви очи ще да погледам аз тогава на моите приятели? Но нищо, нищо. . . Аз ще да им кажа, че баща ми е искал Пенка без моето съгласие. А какво ще да ми каже моя Цона? Ще да поплаче клетницата. . . Аз ще да ѝ купя и гривни, и сукно за контошче. Жените се утешават лесно. Но тя ми каза оная вечер, че е тежка. Това ми се не харесва. . . С калугерките е лесно. Тях аз никога не съм лъгал и никога не съм им обещавал съпружеска вярност. Тия продават своята чест малко по-евтиничко. Една иска да ѝ купиш сукно за ентерия, друга за джубе, третя иска парички, четвърта те моли да ѝ купиш библия от протестантите, а петя нищо не иска — само вашата любов! Прощавайте, мои мили калугерчици! Ваш Николчо ще да бъде женен. А тогава що? Пак същото. Жененият човек може да влезе даже и при игумениците». . .

След няколко минути после тоя семейни конгрес Нено чорбаджи облякъл джубето си, казал Неновици няколко думи на ухото и излязъл. Из пътят неговата глава работила доволно бързо, ако мазният му мозък и да сбърквал

конците няколко пъти. Скоро той дошел до къщата на бая Петра, надникнал през прагът и извикал:

— Имате ли куче!

— Влез, влез. Нямам — отговорил тънък и нежен глас.

Нено влязъл. Пред него се появила доволно живописна картинка. Пенка седяла на постлана на земята рогозка и шила нещо си, а Петровица чесала вълна. Лицата на тия две женски същества били весели и счастливи. Когато Нено погледал на тях, то съвестта му заговорила и лицето му почервняло.

«Аз съм дошел да разваля счастья на тия добри хора, които не ми са направили никакво зло! — помислил той и запрял се. — Наш Никола не е за тоя ангел. . . Но няма какво да се прави. . . Дома ме изяждат с дрипите, ако не свърша нещо. Напред, Нено! И аз не бях за моята стопанка, а господ ми я даде.»

— Дома ли е Петър? — попитал той.

— Вътре е — отговорила Петровица.

Нено чорбаджи влязъл в мъничката къщица на бая Петра и заварил нейният стопанин в такова положение, в каквото се намират почти сичките лениви хора лятно време: той бил полугол и час по час отривал лицето си, по което текли изобилни вадици пот. Приятелите се поздравили любезно.

— Аз би желал да знам, каква работа те е изпроводила при мене в такова горещо време? — казал байо Петър.

— Ох, не питай — отговорил Нено чорбаджи и седнал до прозорецът. — Тая горещина ще да ми извади душата. Едвам съм дошел. Кажете на вашите да ми дадат малко студена водича.

Байо Петър извикал като протогер на жените, без да споменува името им, да донесат вода и продължал да гледа на своя гостенин с маслено благоговение. След малко време в стаята влязла Пенка и подавала на Нено чорбаджи зелена стомна, която била пълна със студена вода. После това тя излязла изново на двора, а Нено чорбаджи се прокашлял и проговорил:

— Аз чух, че вие сте я годили.

— Годихме я — отговорил байо Петър.

— Рано сте намислили да я задомите.

— Не е рано — отговорил байо Петър, — петнайсетата година ѝ се изпълни вече.

— А аз ти казвам, че си прибързал: аз мислех друго. . . Аз мислех да я зема за наш Никола.

Байо Петър опулил очите си и раззинал устата си. Той и насъне не би си позволил да помисли, че Нено чорбаджи, тоя тежък човек, ще да му каже подобни неща и че такъв богат човек ще да се реши да иска дъщеря му за синът си. Ако байо Петър и да знаел, че Никола е развалено момченце и ако и да ценил хубостта, умът и способностите на дъщеря си, но нему било известно вече, че българските чорбаджии имат свои собствени обичаи и че техните носове приличат на сватбени пряпорци. Но след няколко минути той се опомнил, повдигнал главата си и рекъл:

— Кой е знаел! Ако сте мислили да направите такова нещо, то е трябало да ме подсетите барем с окото си. . . На тоя свят биват чудни неща! Ако да би знаел, че. . . Но няма какво да се прави.

— А няма ти не можеш да върнеш? — попитал Нено. — Или се боиш да не докачиш Стоянова майка? Намерил си от кого да се срамуваш!

Неновите думи паднали на байовата Петрова глава като студен сняг и той раззинал още по-широко устата си. И наистина, предложението на Нена било такова, което би зашемедило и още по-бистра глава. Дълго време двата приятеля седели и пушили чубуците си; дълго време Нено чорбаджи пъшкар, а Петър охал; дълго време ни един от тях се не решал да даде край на разговорът. Нено мислил, че победата е негова, и старал се да си представи положението на Стояна и попържните на майка му; а байо Петър кроил планове, размишлял за бъдещето положение на дъщеря си и за завистта на неговите неприятели.

— Да бъде или не? — проговорил Нено.

— Да бъде — отговорил байо Петър.

— Повикай жената си и обяви ѝ моето желание пред мене. Кажете и на дъщеря си да дойде и да целува ръка. . . Аз съм донесъл и даровете.

Байо Петър изпълнил волята на своя нов сват. Влезли Пенка и Петровица.

— За какво ни викаш? — попитали и двете жени с един глас.

— Аз ще да ви кажа такова нещо, което и насъне не сте сънували — казал Петър и лицето му приняло скотско изражение. — Ние трябва да върнеме. . . Стоян не е за назе. Кир Нено иска Пенка за Николча. . . Слушате ли? Сам господ ни изпровожда голямо счастье!

— Вие сте полудели, както ми се чини! — казала Петровица. — Да не сте се напили? . . . Но шишето е пълно.

— Сбирай си устата и слушай — казал страшният повелител и посочил с пръст към жената си. — Когато пее петелът, кокошките трябва да мълчат.

Когато Пенка чула страшните думи на баща си, то изскочнала из стаята и отишла в градинката. А какво е правила там? Това ще да видиме след време.

VII

Една заран Нено чорбаджи седял със своята жена на столчето под асмата и разговаряли се за едно, за друго. Лицата и на двете мазни същества били весели и счастливи.

— Изпълниха ли се моите думи? — казала Неновица и погледала на мъжът си горделиво и самонадеяно. — Аз познавам твърде добре сърцата на сичките наши граждани. . . А какво се чуе за Стояна? Едному наречено, а другому изпечено. Сиромах Стоян! Той си беше наточил вече зъбите за печеното прасе, а добрите хора му дадоха да смръкне малко амфие!

— Луд човек! — промънкал Нено и напълнил чубукът си. — Сватът ми разказа, че едната дъска на това младо ергенче се е отковала съвсем и че лудостта му се уголемява сè повече и повече. Когато се върнал из Филибе и когато чул от майка си какво е станало, то дошел у Петрови, извадил пред невестата даровете и рекъл ѝ: «Тия дарове не са вече мои. . . Земи ги.» «Ние не щеме чужди дарове — казал Петър. — Да е жив сватът. . . Той дава и на слугините си по-добри накити.» «Вие можете да правите каквото щете и да дадете дъщеря си комуто щете, но да се подигравате с хората и да им. . . Това аз никога няма да ви простя. Земете даровете и накитите дъщеря си, преди да я закопаете. С Никола тя ще да види таксва добро, как-

вото би видяла и овцата с вълкът! . . . Ако сте изгубили честта си, то пожалейте барем детето си. Не мислете, че аз ви казвам това от завист. Да ме опази господ.» После това той захванал да ме псува и да говори такива неща, от които косата би ми настръхнала, ако да би ги чул сам. Той казал, че аз съм вол, че ти си свиня и че наш Никола е нехранимайковец. Ще да му покажа аз нему кой е вол и кой е свиня! Воловете теглят колата, а аз съм чорбаджия. . .

— За тия думи ти трябва да го набедиш за нещо на конакът и да му удариш петдесет тояги по петите — казала мазната чорбаджийка и скръцнала зъбите си. — Свиня съм била! . . . Ако съм аз свиня, то той е нерез. . . Мършав нерез. Свиня несвиня, а хубавото момиче му се изплезна из ръцете! Нека се облизва.

— А знаеш ли какво е направил със своите дарове? Хвърлил ги в Тунджа. . . После тоя ден той не се е връщал вече в Казанлък. Петър ми казва, че е побягнал във Влашко. . . Едно само ми се не харесва. Знаеш ли ти, че Пенка не ще да земе наш Никола? «Жива ще да те закопая», ѝ казва бащата. «Ако ме закопаяш, то ще да ми направиш голямо добро», му отговаря. «Не мъчи я — казва майката, — ние не сме я намерили на пътят.» По цял ден се карат. . . Бащата вика и вдига къщата на главата си, майката му отговаря със сякакви думи, а дъщерята седи и плаче!

— Нека поплаче — казала Неновица и свила устните си. — И аз плаках, когато ме годиха за тебе. . . Сичките момичета плачат. Но ти трябва да прибързаш и да направиме сватбата. Кой знае какво може да направи Стоян! Не е той отишел във Влашко. . . Мене е страх да не стане хайдутин и да ни не направи някоя пакост. . . Баба ми разказваше, че мой чичо е грабнал своята годеница из черковата, когато отишли да я венчаят за другиги, и сватовете нищо не можели да му направят. Кови желязото, дорде е топло.

— До неделя ще да го изковем — казал Нено и отишел да поговори със сватовете и да им каже да прибързат със сватбата.

Скоро преминали и двете седмици. Една неделя после Петровден Николчо бил венчан за Пенка и сватбата станала за слава и за приказ. Казанлъчени говорили, че ако на тая сватба да не би се случили две, разбира се,

не твърде важни, произшествия, то подобна сватба не би могла да стане още веднъж не само в България, но и в подземното царство. Тия две произшествия са следующите. Когато младоженците се връщали из черкова, то ги срещнала Стоянова майка, погледала на младоженецът яростно и казала сърдито:

— Зачерни ти, мой синко, хубавото момиче! И невястата ти няма да види добро, но и ти няма да прокопцаш. . . Ако майка ти и да казва, че ти ще да се поправиш после женитбата, но аз мога да те уверя, че до днешният ден ни една свиня не е могла да се отучи да рови купищата. А какво ще да прави баща ти с детето на Цона Михаличина? Ти мислиш, че хората не знаят кой е баща на това дете? Да го не удавите в Кайнарджа, както удавихте и детето на Божата кравица? Хайде, вървете си сега! Аз ви казах сичко, щото лежеше на сърцето ми. Нека бъдат проклет сичките бащи и майки, които нямат сърца и които кривят с душите си!

Другото произшествие било малко по-значително. В сряда после сватбата на Нена дотрябвали пари и той заповядал на жената си да му даде ония кесии, които му били донесени преди месец и половина от устабашият на бакалският еснаф. Неновица отишла и донесла му една кесия.

— Аз ти казах да донесеш и двете — казал Нено.

— Устабашият ти донесе само една кесия — казала Неновица.

— Как една кесия? . . . Две кесии. . . Едната е пълна със сребро, а другата със злато. . .

— Аз намерих на миндерлъкът само една кесия — казала Неновица и плеснала ръцете си.

— Една кесия! — изревал Нено и опулил очите си като стар бухал. — Една кесия. . . една. . . само една! Нека ме убие светата гръмотевица! . . . О, ле-ле-ле! Де е Никола? Намерете Никола. . . Умирам. . . Дръжте ме. . . Шестдесет хиляди гроша. . .

— Иване! — извикала чорбаджийката и на устата ѝ се появила пяна. Из сичко се видяло, че и тя е изгубила вече любовта си към своето «мамино детенце».

Иван, който сѐ още слугувал на Нена чорбаджи, ако и да събрал вече доста одавна добри парици, израсъл пред своите повелители и мълчешката очаквал техните

приказания. Но, о чудо чудес! Нито чорбаджият, нито чорбаджийката били в състояние да продумат! . . .

— О, ле-ле-ле, умираме — проговорила най-после чорбаджийката и из очите ѝ потекли едри сълзи. — Припчай, Иване, и намери Никола. . . Пари пак са се изгубили. . .

След една неделя после това произшествие поп Кън, за когото трябва да кажем няколко думи, събирал сечивата си и приготвял се да извърши една доволно тежка, но полезна работа.

— Тури в бохчата новият патрахил, който ми беше харизан от хаджийката — говорил той на едно младо и русо момченце, на което името било така също Иван. Тряба да знаете, че казанлъчени обичат Ивановците така също, както коприщени обичат Лулчовците, карловци — Тудураковците, калоферци — Тинковците и сопотненци — Цачовците. — Хайде, хайде, не чеши се, а шавай по-скоро — продължал поп Кън и захванал да се умива. — Хайде да захванеме, Иванчо. «Благословен бог наш». . .

— Слава отцу и сину и святому Духу. . . — захванал да чете Иванчо и да везва бохчите.

— Бързай, бързай, Иванчо! Господи помилуй, господи помилуй! Чети. «Помилуй мя, боже!»

А разбирате ли каква е била работата и какви майстории е знаел поп Кън? Ако не разбирате, то слушайте. Поп Кън имал обичай да служи бденията, утренните и сичките други дреболии дома си, а за черковата оставял само литургията, която, да кажем право, се свършвала твърде бързо. Иванчо, който така също бил от бързите хора, бил за поп Къна не само дясна ръка и десен крак, но съставлял и половината от неговият език и от неговият мозък. Даже и сам поп Кън говорил, че ако да не би бил Иванчо, то ни един православен христиенин не би можел да отстои Василиевата литургия. И така, дорде поп Кън и Иванчо се умивали и облачали, то бденията се свършвали; дорде дохождали до черковните врата, то утренната дохождала до своята «амин»; а дорде се отваряла черковата и дорде клисарят палил свещите, то и на литургията се давали петте пари. Бъбрал Иванчо, бъбрал дядо поп, бъбрал дядо поп, бъбрал Иванчо и когато бабичките дохождали пред пангалът да си купят по една

свещ, то дядо поп вряскал из сичкото си гърло: «Со страхом божи», а Иванчо чел «Молитвами святих отец. . .» — и работата се свършвала.

Но тоя ден не приличал на обикновените, защото поп Кън станал малко по-рано и защото заповядал на Иванча да чете малко по-полека.

— Днеска литургията и една част от утренната трябва да се отслужи в черкова — казал ученият и разумният поп.

— Ама ще да зачудиме бабичките! — казал Иванчо и изкикотил се. — Тия сякога закъсняват. . .

— Мълчи и чети — казал поп Кън. — Днеска ще да имаме коджамити работа. . . «Приидите поклонимся цареви нашему богу. . .» Ти трябва да идеш и да му отчетеш два псалтиря. . . Бакшишът ще да бъде голям. Синът му купи снощи копринени пошове. «Слава тебе, боже наш, слава тебе. . .»

— Дядо попе, хората казват, че той е умрял от дама. . . Синът му го уморил. . . Откраднал му паричките.

— Езикът ти би трябало да бъде малко по-късичек — промърмол поп Кън и отворил вратата. — Дългата молитва и дългите езици и богу не са драги. . . Чети по-скоро. . .

— А щеш ли да ме заведеш в събота на гробищата? — попитал Иванчо.

— С тоягата по гърбът — проговорил поп Кън и продължал да се моли за православните християни и за турците и приложниците храма сего. . .

— Какъв храм? — попитал Иванчо. — Ние се намираме на пазарът!

— Мълчи, ти казвам, и чети — извикал поп Кън и захванал да крачи малко по-сърчено. — На гробищата никога няма вече да те заведе. . . Оная събота надникнах в чувалът и само хляб намерих! Сичките млинове и сичките медени парченца си олапал!

— Ни едно парченце не съм видял — казал Иванчо и усмихнал се.

— Ни едно парченце не е видял! А я си погледай ръкавите на антерията и потурите около джебовете! . . Саде с мед са оплескани. Аз сичко видя. Оная неделя насмалко щяха да те изядат мухите. . . Чети «Верую». . . И ушите ми ще да изядеш.

— А поп Славе казва, че ти мислиш да изядеш ушите на цял Казанлък — казал Иванчо. — Ти си му бил отнял и махалата, и гробовете, и литургиите.

— Мълчи, Иване — казал само поп Кън и влязъл в черковата.

Поп Кън е добър и разумен човек. Ако той понякогаж и да се кара Иванчу, но неговите попържни не излизат из сърцето му. Но и Иванчо заслужава да го обичат и да му позволяват да яде млиновете и медените парченца заедно с ръкавите си и с потурите си.

— Като Иванча ниде няма — говори обикновено поп Кън и разказва из неговият живот различни анекдоти. — Веднъж го пратих в село Ешеклери да прочете на бабичките «едно-друго» и казах му да земе голямата книга, в която се намират сичките молитви, а той сбъркал и земал друга една голяма книга. . . Какво да се прави? Умното момченце захванало да чете из тая дебела книга, из която четат само владиците, и осветило божият храм още веднъж! Тоя ден той докара две магарета с едно-друго и напълни сичката ни къща, ако едното магаре и да беше паднало заедно с него и заедно с порязаниците в Тунджа.

Но при сичкото това поп Кън е добър и умен човек. Ако го не обича поп Славе, то от това няма да пострадае нито Казанлък, нито владиката, нито градските кръчми. С поп Славе не може и да се пошегува човек! Веднъж на задушница поп Кън излязъл из черковата и дошел на гробищата малко по-раничко; а българите говорят, че «ранното пиле рано и пее». Така се случило и с поп Къна. Когато тоя разумен пастир прочел «Помени, господи» над сичките свои гробове, то захванал да чете и на гробовете на поп Славе. . . Хората не могат да чакат сичкият ден: на едни женици децата седат гладни, на други кравите стоят неиздоени, на трети хлябът ще да прокисне, на четвърти мъжете трябва да идат на работа! . . Идете после това и не говорете, че поп Кън е милостив човечец! Когато поп Славе дошел на гробищата и когато видял, че поп Кън ходи по неговите гробове като кеседжия с ножът в ръка, то хвърлил кандилката, изкъстрил го по майка и побягнал; а поп Кън се изсмеял и извикал след него: «Сърдит поп, празна му турбуличка.» После тоя ден поп Славе никога не казва на поп Къна «добро утро», а поп Кън и нехае. Тряба да ви кажа и това, че

поп Славе е пакостен човек. . . Той разказва за поп Къна различни неща, които е измислила неговата попка камилавка. Така например той разказва, че веднъж поп Кън откраднал парите от дискосът и изпил ги във Вельовата кръчма, ако тия пари и да принадлежели на троица попове. Когато чорбаджиите, тюторите, приложниците и епитропите на храма чули сичкото това, то се събрали в кавенето и накарали поп Къна да върне парите и да целуне ръката на старият поп. Но тия са малки неща.

Из сичкото това, щото казахме по-горе, читателите ни се сещат, че някой е умрял и че тоя «някой» е бил Нено чорбаджи. После светата литургия, която била скопосана от поп Къна и от Иванча надве-натри, угасналият вулкан бил донесен в черкова, а после обяд сичкото казанлъшко христолубиво воинство го занесло на гробищата и закопало го между неговите деди и прадеди с голямо тържество. Даже и поп Славе тоя ден не чел с носът си. А защо не е дошла дражайшата економка на Нено чорбаджи? — Защо не е дошла! Малко ли причини съществуват на тоя свят, които накарват човекът да не изпълни своите свещени обязанности? Ако да би чули какво говори Стоянова майка, то вие тутакси би открили няколко важни тайни, ако против нейните убеждения и да се изказвали множество противоречия.

— Ех, Петре, Петре, даде ти господ добър и хрисим зет! Сам си го избра. . . Седни сега и оплачи детето си. . . Баща му умря от дамла, а майка му лежи избиена и оса катена! . . . Да не е крила парите си. Щото е дошло харам, харам ще и да иде. Дорде ги не изхарчи, той няма да миряса. А-а-а-а! Чак сега ми поолекна на сърцето — говорила Стоянова майка на една своя съседка. Съседката поклатила главата си и пропищяла:

— Да ни опази господ!

— Ти мислиш, че те лъжа? Ти мислиш, че ти разказвам приказници? Мисли, каквото искаш, а аз трябва да ти кажа, че Петровата дъщеря няма да види добро. Когато Нено захванал да умира и когато потърсил синът си, то техен Иван го намерил при калугерките. Тежко и горко на неговата млада жена! И днеска, когато отиваха да закопаят баща му, той беше пиян — люшкаше се. . . Искаш ли да чуеш и друго нещо? Баба Стойка ми разказа,

че Цона Михаличина е родила вече. . . За една се венчава, а друга му ражда!

— Тряба да се каже на Петра и на Петровица — казала съседката.

— Ако искаш, кажи, а ако не искаш, не казвай. Аз те съветовам да не казваш — казала Стоянова майка и влязла в къщата си със засмеяно лице. Тя твърде добре знаела, че нейната стрела е ударила на добро място, защото познавала сичките душевни и телесни свойства на своята съседка. След няколко минути и Петър, и Петровица, даже и младата Николчова жена били известени за сичко и това сичко било посипано с мерудийни разсъждения, с маслени съжаления, с люти притурки и с меризливи примечания.

Но да оставиме сичките казанлъшки свахи и да видим какво е произходило в къщата на Николча Ненова, защото сяко едно нещо трябва да се разгледва и изпитва на мястото му. Ако Нено и да умрял от жалост за своите изгубени пари и ако Неновица и да пролежала няколко месеца по същата причина и от юмруците на своят родолюбив син, но Николчо наследил доста големи суми и доволно голямо имане. Казанлъчени разказвали, че сичките богатства на Нена чорбаджи, земени заедно, са били дотолкова големи, щото Николчо успял да ги изяде само тогава, когато преминали четири годинки и когато младата му жена родила цели две деца. Но да не помислите, че в продължението на тия четири години казанлъшките християни са презирали Николча или че са се старали да го отбият от лошавите пътища? Съвсем не. Вие, любезни читатели и читателници, още не познавате и сами себе си. Искате ли да ви сваля булото и да ви изнеса пред лицата гладко огледало? Ако между вас се намери такъв човек, който да харчи на вятърът, който да не знае какво прави, който да развратничи и пр., и пр., но който да ви не иска назаем или който да не докача вашите интереси, то вие или ще да го хвалите, или ще да мълчите, или ще да го извинявате с различни остроумия; но щом тоя човек преобърне в кесията си последният грош, щом ви не почерпи няколко деня, щом захване да ви се оплаква и щом ви каже да му займете пет гроша, то вашите уста се разтварят дотолкова широко, чегато се събирате да погълнете Канарите. Същото се случило и с нашият херой.

Когато тоя добродетелен човек (тая титла му се давала от калугерките) довършил паричките си, когато такуните на калеврите му се изкривили и когато той сам захванал да пие на чужд кредит, то даже и преподобните сестри из Преображенският манастир решили, че той е луд и че «честните хора не трябва да пушат в къщата си такъв един човек, който е имал дете от друга жена, преди да се ожени, и който е уморил баща си».

Един ден Николчо явил на своята млада жена и на своята родителница, че ще да продаде къщата и гюловите и че ще да се пресели в Пловдив. Произлязъл Содом и Гомор. Майката ревала и скубала косата си, младата жена земала дечицата си и отишла у баща си и у майка си, а Никола се разхождал по дворът, псувал, клел и махал с ръцете си. Но през тоя същи ден той бил повикан на конакът, дето се намирили сичките кметове и чорбаджии и кадията му обявил, че къщата и гюлт принадлежат на майка му и че никой няма право да туря на тях ръка. Какво е говорил в това време Никола, аз не зная, зная само това, че каймакаминът заповядал да го затворят и да го изпроводят в Пловдив.

— Против теб е викнал сичкият град — казал каймакаминът и махнал с ръката си.

— Одавна би трябало да му се тури юздата — казал Али ага.

— Отсега гюловицата ще да стане малко по-евтиничка — си помислил поп Желязко.

В Пловдив нашият херой бил държан не дълго време, защото нямал даваджии и защото прегрешенията му се отнасяли повече до него самият, нежели до неговите съграждани. Наврѣх Св. Димитър той бил пуснат... Но де се е дянал после това? Поп Кън разказва, че той е отишел във Влашко и че се е заселил в Гюргево, дето го храни една циганка, която пере хорските ризи и която продава по улиците варен кукуруз.

Казанлък е хубав и весел град; хората му са чисти и благородни; понятията на гражданите са високи и човеколюбиви, а гюловицата е люта и мерзлива. Хайдете да идеме в гюловите градини и да се надъхаме счастье и блаженство... Слънцето свети весело и любезно, пилен-

цата пеят и скачат от храстек на храстек, момичетата се смеят и радват се, децата припкат и викат из сичкото си гърло... В една от тия райски градини седи доволно побеляла вече жена с жълто и папунесто лице и милва до коленете си две дечица, които ѝ гледат в очите и които ѝ изказват детинска чиста любов и невинно почитание... Недалече от тая счастлива група една още млада жена върти мотиката и прекопава трендафилът... Лицето ѝ е бледно и повянало, очите ѝ гледат темно и безсмислено, ръцете ѝ са почернели от слънцето и от тежката работа, косата ѝ е побеляла, а по лицето ѝ текат изобилни сълзи. Час по час тя изправя снагата си, гледа умилно към децата, въздиша тежко и горчиво и навожда се изново... Из сичко се види, че тая работа не е по нейните сили, че пръстите ѝ тръпнат, че кръстът ѝ я боли и че сичките ѝ телесни сили изнемогват под тежката мотика, но нейните дечица трябва да бъдат сити и обути и нейната свежърва не трябва да проклина дните си... Тежка е желязната мотика, горещо е ясното слънце, слабо е женското тяло, мъчен е трудът! А пред очите на младата жена се мяркат по-приятни картини, по-мили образи, по-чисти възпоминания, по-щастливи времена... Мярка ѝ се нейното девичество, мярка ѝ се нейната младост, мярка ѝ се... Стоян и неговото добро и умно лице... И тече след сълзата сълза, и трупа се над страданието страдание, и събира се с нещастното нещастие, и страда бедното и полюбеното сърце...

— Ох, ако да не би били децата ми! — говори младата жена и гледа с любов и с ненавист към небето. — Как, какво! — отговаря сама. — Тутакси се бих удавила! Аз не трябва вече да живея... Ох, тато, тато, какво направи ти с мене? Боже мой, прибери ме, но не оставяй децата ми...

А дечицата ѝ гледат умилно, смеят се, кикотят се и играят си.

— Булка, остави мотиката и почини си! — казва Неновица и клати главата си. — Ела пини малко студена водица. Боже, защо не мога да ѝ помогна? Като ми зема парите, то защо ми зема и здравето?

2. ИЗВЪНРЕДЕН РОДОЛЮБЕЦ

I

Широки са и хубави са русчушките волнисти полета, плодовита е тяхната черна и липкава земя, богати са нашите селца, трудолюбиви са и въртокъщни са нашите селяни; с една дума, сичко е добро, сичко е на своето място, но когато господ не пожелае да даде някому, то и да се разчекнеме от работа, пак трябва да патиме! Не зная истина ли е, а българите разказват, че когато се роди някое дете, то при него дохождат три орисници, прочитат му дълга и широка молитва, дават му, щото трябва на един човек — хубост, здравие, гиздавост, ум и др. т. — и нареждат съдбата му по своята воля. Ни един човек, освен премъдри Соломона, не е можал да се не покори на оная деспотическа съдба, която му е била назначена от чудните орисници. Човекът се ражда, дъха, живее, яде, пие, жени се, добива деца, работи с кървав пот на челото и умира, а орисниците се събират над гробът му и говорят, че той е изпълнил вече своя дълг! А какъв е тоя дълг и в какво се той състои? — А бог го знае. Калугерите и нравоучителите говорят, че нашият поднебесни живот е къс и че нашето земно щастие е недълготрайно. «На тоя свят, говорят тия, ние само се приготвяваме за ония райски прелести, «идеже несть ни печаль, ни воздыхании, но жизнь безконечная».* Кой знае! Може да е и така. Но тука се появява един доволно важен вопрос. Ако тоя «лъжовен живот» е само стълба към бъдещият, то защо тая стълба не е еднаква за сичките божи създания, които са родени по неговият образ и по неговото подобие? Въобразете си, че някой от нас се мъчи през сичкият си живот, че изкарва своят ръжен хляб с тежки мъки и че прокллина своето съществуване

* ... «където няма ни печал, ни въздишки, но вечен живот».

от чисто сърце, а вие му казвате, че търпението е полезно за спасението на душата, оставяте го да умре от глад, сиреч обещаваме му се да го изпроводите право в рай, дето ще да се наслаждават сичките нещастни и гоними от съдбата! Когато си въобразите сичкото това и когато се уверите, че и за нещастните са измислени доволно логически утешения, то си представете, че някой от вас тлъстее и наслаждава се още от пелените на майка си, че изкарва своите богатства лесно и без никакви мъки и страдания и че е обокрал сичкият свят без срам и без очи, а вие му разказвате, че и богатството е приятно на бога, защото то украсява божите храмове, и накарвате го да даде за душата си, сиреч обещаваме се да изпроводите душата му право в рай, дето ще да се утешават сичките угодници божи, които са направили храмове, които са ходили на поклонение по манастирите, които са станали хаджии и които са имали с какво да ги поменат или какво да дадат за душата им. Идете после това и разберете учението на нравоучителите! Аз съм намислил да ви разкажа едно действително произшествие, из което се надеям да си съставите понятие, че учението на нравоучителите бива полезно само в ония случаи, когато животът ни се откаже да има с него нещо общо. Захващам.

Село Червена вода лежи на хубаво и на живописно място. Ако попиташ селените за техният живот, то тия ще да ти отговорят, че господ им е дал сичко, щото трябва на живите хора. Пред една къщица, която била заградена с живи зидове или със сливи, с череши, с круши, с абълки и с един висок и кичест орех, седяла една млада и хубавичка женица и скубала пиле; а близо до нея стоял един млад и силен човек и правил спица за колата си.

— В кое време ще да дойде? — попитала жената и въздъхнала. — Три години не съм го видяла.

— Аз мисля, че е време вече да дойде — отговорил мъжът и продължал да работи.

Захванало да притемнява. Откъм Дунавът повеял прохладен ветрец и залюлял върховете на дърветата; кокошките се качили по дърветата и окружили своят деспот от всяка една страна, само една, бялата и булатата негова съпруга, която носи борчета, с дългият гребен, се отделила от дружината и разположила се на най-високото място на дървото; кучетата, селските крави, свинете и

циганите, които пропивали в кръчмата чуковете си, съставили гласовита ария по нотите на господина Моцарта; селският говедарин, селският бик и няколко момченца, които гонили свинете и гъските, съставили друг концерт по нотите на Бетховена; а селският поп, който в продължението на есенният ден посетил десетина къщи, в които обядвал осем пъти, пил ракия седем пъти и добро черно вино десет пъти, отивал дома си, избрал нещо си и люшкар се насам-нататък.

Някой потропал на вратникът. Младата жена хвърлила (в копанката) пиленето и припнала да отвори; а мъжът оставил спницата, подпрял лявата си ръка на кълката и приготовил се да види и да чуе нещо важно. . . Влязъл сгърбавен старец, който имал бяла брада до поясъ и водил за ръката едно малко десетилетно момченце.

— Помози бог! — казал старецът и жълтото му лице добило ясност и веселост.

— Дал ти господ добро! — отговорила жената и целунала му ръката. — Добре дошли. . . Цели три години не съм те видяла.

— Две години и седем месеца — отговорил старецът и погледал към младият човек, който в това време се приближил и целунал така също ръката му. После това той свалил от гърбът си торбичката, окачил я на една от куките пред вратата, подпрял тоягата си на стената, свалил шапката си и седнал на пезулчето; а младата жена хванала момченцето за ръката, погледала му нежно в очите, попитала го «какво прави» и «харно ли е» и нарекла го Стоянчо. В тая минута из къщи изскокнали няколко дребни дечица, погледали на старецът и на момченцето с любопитство и захванали да ходят около тях. Още старецът неуспял да проговори нито две думи и още Стоянчо неуспял да си отрие опрашените уста с ръкавът, а един момчулак се вече покатерил на дядовият гръб и с мъничките си ръчици прегърнал неговата дебела и почерняла от слънцето шея; други му се качил на коленете; третя опряла на коляното му лахтете си, подпряла си главата на ръцете и легнала на земята с коремът надолу; четвърти и пети захванали да се разговарят със Стоянча — и между тях произлезли шумни весели разговори. — «А какво прави баба?» — питал един. — «А далеч ли е вашето село?» — питал други. — «Дядо, а има ли във вашето

село мечки? Един циганин докара в нашето село мечка. . . Вързал я за устата и води я! . . . Мама му даде един комат хляб» — говорила третя. — «Ти, Стоянчо, остани да живееш у нас» — говорил четвърти. — «Дядо, помниш ли как ни пееше едно време, когато дохожда тогава у нас? Знаеш ли и сега да пееш? Помниш ли циганската песен?» — питали с един глас двамина. «Попей, дядко, попей циганската песен!» — казало момченцето, което сè още лежало на земята с подпряна на ръцете глава.

Старецът запял:

Либе ле, не наспа ли са
до два вечера без мене?
Третята вечер аз дойдох,
пак та дома не надох,
но та надох сред село,
сред селските механи,
де си вино пиеше
със монте душмани;
аз ти нищо не рекох,
но та хванах за ръка,
па та дома заведох:
аз вечерям, ти плачеш,
ази лягам, ти ставаш.
Севделино, либе ле,
Райке ле, пиле шарено!

И така, сичката къща се напълнила с песни, с детски смях и с кикотене; а на веригите клокали три черни котлета, под които блестял твърде силен огън. Младата стопанка шетала усърдно, потикала главните, подклаждала дърва, въртяла се около огъня, надничала в менчетата, съдила децата и запсвадала им да седат мирно и да оставят дяда си да си почине; младият стопанин наточил ракийка, нарязал кисело зеле на едно тарулче, посипал го с червен пипер и седнал до старецът; децата окружили Стоянча и захванали да се борят между себе си. . . Но най-главното, което занимало децата, било покрито с връшникът и пекло се полекичка между прясното кравешко масло. . . Разбира се, че тая вечеря са очаквали с нетърпение не само децата, но и стопаните, защото в къщата им са седели мили на сичкото семейство гости.

Но ако тия добри хора са бързали да се наядат, то и аз трябва да прибързам и да ви разкажа кои са били тия гости и защо са дошли в Червена вода. Когато гостените и стопаните се понаели, то между тях произлязъл следующият разговор:

— А кому мислиш да дадеш Стоянча, дядо? — попитал стопанинът.

— Ти знаеш, че аз имам брат във Влашко и че моя брат е калугерин — отговорил старецът. — Той много пъти ме е молил да му дам едно от децата си. — «Нека дойде при мене; аз съм богат и имам какво да му оставя; аз ще да го направя човек. . .» — ми говореше той, когато ходих преди петнайсет години във Влашко. От моите деца аз не можах да му дам, защото едни измряха, други се изгубиха. . . Само баща ти остана у мене — продължал старецът и погледнал на стопанката. — Чичовите ти деца останаха сирачета, без баща и без майка, и няма кой да ги гледа. . . Баща ти си има свои деца. . . Едното зема леля ти Стана, а другото ще да дам на дяда ти калугера. . . Тежко се живее, моя Станке, когато младите оставят тоя свят, а старците нямат сила да орат, да копаят и да нахранят себе си и унуките си! . . . И аз тегна на баща ти. . . Времената са тежки. . .

— Ти остави Стоянча у нас — казал младият стопанин.

— И без него е вам тежко — отговорил старецът. — Аз твърде добре зная, че един човек не може да нахрани девет гърла без воловски мъки. Не товари си вече гладници на гърбът. . . Аз зная, че моята унучка ще да ти роди още печестина. . . Нека са живи твоите! . . . Калугеринът е богат човек.

— Не давай хубавото момченце на калугерите — казала младата жена. — Нека остане у нас и да помага на уйка си. . . Господ няма да ни остави. Искаш ли да станеш калугерин, Стоянчо? — попитала тя момченцето, което си приказвало с нейните деца за хитростта на врачетата и не обръщало никакво внимание на старешкият разговор.

— Не ща — отговорило момченцето и поклатило главата си. — Калугерите ходят по селата и просят като просяци. . . По-добре е да стана просяк и да си свира с гуслата. . .

Сичките се засмеяли.

— Не давай го на калугерите — повторила младата жена. — От калугеринът никой не може да очаква добро. Помогнал ли ти е досега твоят брат, който има толкова голямо имане? Аз зная, че калугерите земат, а не дават. «Който дава милостиня, той ще да види бога» — казват тия, а боят се да дадат залък хляб нито на остарялата си майка!

— А знаеш ли защо? — попитал младият стопанин. — Калугеринът има само две ръце: с едната благославя, а с другата зема. . . Ако да би имал третя ръка, то с нея би давал. . . Да не го е направил господ само с две ръце!

— Аз трябва да ида и да видя — казал старецът и замислил се. — Ако видя, че ще да му бъде добре, то ще да го оставя, а ако видя, че брат ми не е такъв човек, какъвто искам да го намеря, то ще да го върна назад.

Младите стопани се мъчили да докажат на дяда си, че той не прави добре, и молили го да остави детето у тях, но старецът им обявил твърдо и ясно, че се е решил да види брата си и че ще да заведе и Стоянча със себе си. На другият ден рано утрента той тръгнал за Русчук, а оттам преминал във Влашко.

Букурещ е един от ония градове, които имат магнитни свойства да привличат към себе си неизвестно по каква причина. . . Човекът напуска своя град или своето село, оставя чистият въздух и красотите на природата, отказва се от наслажденията в своя фамилиарен кръг, зарязва бащиното си огнище и преселява се в Букурещ да гладува, да пие мътната и гнусавата вода на знаменитата «Дъмбовица ара dulce»*, да спи по кръчмите и пр., и пр., пр.! Това явление е и чудно, и необяснимо! Румъните говорят, че причината, която накарва чужденците да се преселяват в Букурещ и да увеличават румънското население, е Дъмбовица и нейната сладка вода, която, ако пие някой, има сила да го не оставя вече да излезе; търговците, а особено евреите, българите, цънциарите, немците и гърците приписват сичкото това на други причини, т. е. на румънската неспособност в комерческо отношение; а ние, които имаме обичай да мериме човеческият живот с психологически аршин, мислиме, че тая причина се заключава в червените фустани, в шарените с тю-

* «Дъмбовица вода за пиене»

Но ако тия добри хора са бързали да се наядат, то и аз трябва да прибързам и да ви разкажа кои са били тия гости и защо са дошли в Червена вода. Когато гостените и стопаните се понаели, то между тях произлязъл следующият разговор:

— А кому мислиш да дадеш Стоянча, дядо? — попитал стопанинът.

— Ти знаеш, че аз имам брат във Влашко и че тоя мой брат е калугерин — отговорил старецът. — Той много пъти ме е молил да му дам едно от децата си. — «Нека дойде при мене; аз съм богат и имам какво да му оставя; аз ще да го направя човек. . .» — ми говореше той, когато ходих преди петнайсет години във Влашко. От моите деца аз не можах да му дам, защото едни измряха, други се-изгубиха. . . Само баща ти остана у мене — продължал старецът и погледал на стопанката. — Чичовите ти деца останаха сирачета, без баща и без майка, и няма кой да ги гледа. . . Баща ти си има свои деца. . . Едното зема леля ти Стана, а другото ще да дам на дяда ти калугера. . . Тежко се живее, моя Станке, когато младите оставят тоя свят, а старците нямат сила да орат, да копаят и да нахранят себе си и унуките си!. . . И аз тегна на баща ти. . . Времената са тежки. . .

— Ти остави Стоянча у нас — казал младият стопанин.

— И без него е вам тежко — отговорил старецът. — Аз твърде добре зная, че един човек не може да нахрани девет гърла без воловски мъки. Не товари си вече гладници на гърбът. . . Аз зная, че моята унучка ще да ти роди още печестина. . . Нека са живи твоите!. . . Калугеринът е богат човек.

— Не давай хубавото момченце на калугерите — казала младата жена. — Нека остане у нас и да помага на уйка си. . . Господ няма да ни остави. Искаш ли да станеш калугерин, Стоянчо? — попитала тя момченцето, което си приказвало с нейните деца за хитростта на врачетата и не обръщало никакво внимание на старешкият разговор.

— Не ща — отговорило момченцето и поклатило главата си. — Калугерите ходят по селата и просят като просяци. . . По-добре е да стана просяк и да си свиря с гуслата. . .

Сичките се засмеяли.

— Не давай го на калугерите — повторила младата жена. — От калугеринът никой не може да очаква добро. Помогнал ли ти е досега твоят брат, който има толкова голямо имане? Аз зная, че калугерите земат, а не дават. «Който дава милостиня, той ще да види бога» — казват тия, а боят се да дадат залък хляб нито на остарялата си майка!

— А знаеш ли защо? — попитал младият стопанин. — Калугеринът има само две ръце: с едната благославя, а с другата зема. . . Ако да би имал третя ръка, то с нея би давал. . . Да не го е направил господ само с две ръце!

— Аз трябва да ида и да видя — казал старецът и замислил се. — Ако видя, че ще да му бъде добре, то ще да го оставя, а ако видя, че брат ми не е такъв човек, какъвто искам да го намеря, то ще да го върна назад.

Младите стопани се мъчили да докажат на дяда си, че той не прави добре, и молили го да остави детето у тях, но старецът им обявил твърдо и ясно, че се е решил да види брата си и че ще да заведе и Стоянча със себе си. На другият ден рано утрента той тръгнал за Русчук, а оттам преминал във Влашко.

Букурещ е един от ония градове, които имат магнитни свойства да привличат към себе си неизвестно по каква причина. . . Човекът напуска своя град или своето село, оставя чистият въздух и красотите на природата, отказва се от наслажденията в своят фамилиарен кръг, зарязва бащиното си огнище и преселява се в Букурещ да гладува, да пие мътната и гнусавата вода на знаменитата «Дъмбовица ара dulce»*, да спи по кръчмите и пр., и пр., пр.! Това явление е и чудно, и необяснимо! Румъните говорят, че причината, която накарва чужденците да се преселяват в Букурещ и да увеличават румънското население, е Дъмбовица и нейната сладка вода, която, ако пие някой, има сила да го не оставя вече да излезе; търговците, а особено евреите, българите, цънциарите, немците и гърците приписват сичкото това на други причини, т. е. на румънската неспособност в комерческо отношение; а ние, които имаме обичай да мериме човеческият живот с психологически аршин, мислиме, че тая причина се заключава в червените фустани, в шарените с тю-

* «Дъмбовица вода за пиене»

тюрмета ризи, във вапцаните вежди, в набелените лица и пр. Представете си, че някой българин пасе в Трявна селските крави и че в-тоя-градец се е появила говежда болест. Когато си представите сичкото това, то си въобразете, че говедаринът остава без говеда и че стомахът му захваща да се гали кочешката. Какво да се прави? Един ден нещастният говедарин нарамва торбичката си и отива да търси щастие и благоденствие във Влашко, дето, по народните български предания, парите се изсипват не в торби, а в чували. Но тука аз съм длъжен да отстъпя няколко крачки назад от своят предмет и да ви предложа един статистически въпрос. Обяснете ми, ако можете, защо във Влашко и у гърците женското население е по-голямо от мъжкото? Аз зная, че тоя въпрос е тежък и неудобнообясним, но неговата важност е твърде голяма, следователно моята обязаност е да го обясня барем приблизително. Чудеса! Българите в България са принудени да си купуват жени, защото ги няма; а във Влашко и у гърците другарките на човечеството са по-евтини и от краставиците после Петровден! Мнозина говорят, че у гърците жените биват изобилни само за това, защото мъжете им обичат да се скитат по светът да колонизират различни крайове на Европа и на Азия, да стават гемиджии и да «юродствуват Христа ради»*. А румъните? Румъните нямат ни едно от тия свойства, а Румъния одавна вече е захванала да се преобразява на женско господарство, в което днес подпълно царуват не безгърди, а високогърди амазонки. За да обезпечи своята власт, румънката употребява и вънкашна, и вътрешна политика, а именно тя се накутва от главата до петите и старее се да има колкото се може по-малко деца. И така, нашият трявненски говедарин, който е проживял своят век под горещите лучи на слънцето и под силните градове и дъждове и който е бил длъжен да си купи жена не по твърде евтина цена, е намерил съвсем небрано лозе. Чистичката и топличката стаица, бялото тяло, витите вежди, сладката усмивка и нежните погледи са стопили някога си сърцето даже и на Кралевича Марка, а българинът е яростен поклонник на изящните форми. Който е изучавал българската история, който е вникнал в съдържанието

* ...да «юродствуват заради Христа».

на българските народни песни и който е разглеждал характеристиките отлечения на българския народ, той трябва да се съгласи с мене, че жената е играла първите роли в нашият прошедши и настоящи живот. Моля ви се да прочетете тая песен:

Бене ле пиле шарено,
я ма не гледай в очите,
не задавай ми ядове,
ядове, либе, чемери,
не убождай ми сърцето
с твоите устни алени,
че ща дружина оставя
навръх на Стара планина,
на Троянската пътека
за твойта снага гиздава;
че ща пушката променя
за къща, за покъщнина;
че ща пицове променя
за два ми чифта биволи;
че ща ножове променя
за позлатено вретено!»
Бена войводи думаше:
«Войводи, горско плашило,
ако дружина оставиш,
азе ща да та поведе,
във село ща та заведа,
при жени и при бабички
да пееш: «Друн-друн качура»,
да шиеш ситни белушки,
да седиш и да седянкаваш
и да повиваш децата.

Да кажа накратко, българинът се преселява в Румъния да намери тих, покоен (понякогаж и гладен) фамилиарен живот, евреинът се преселява да шпекулира, немецът — да господарува и да печели, цънциаринът — да заприлича на човек, а гъркът — да лъже простите смъртни и да яде наготово. Ни една земя под ясното небе не е хранила толкова безполезни бръмбали и толкова безсовестни харамоедци, колкото Румъния! До Куза половината от румънското господарство е принадлежало на свет-

ските, а половината на духовните фанариоти. А народът? — Народът е бил длъжен да работи за спасението на душата си и за света-Синая. . . Но между гръцките архиепи, фарисеи и садукее са се намирали и множество българи, които са продавали народността си за пържена риба, бащите си и майките си — за няколко блудници, совестта си — за «кокоши живот» и честта си — за червено вино. Един от тия паяци е бил и онзи богат калугерин, когото е отишел да търси нашият херой във Влашко и у когото е трябало да намери щастие и добро, защото богатството, после жените, съставлява за българинът почти сичко, щото е нужно и за тоя грешен свят, и за бъдещият райски живот.

Преди четиресет години Букурещ не е бил такъв, какъвто е днес. В онова време тоя град се е състоял само от черкови, от манастири, от фанариотски конаци и от няколко хиляди сиромашки колиби, в които е живяло млечното православно стадо. Това стадо, което е работило за своят бъдещи райски живот и за настоящият земни живот на Христовите апостоли, е принадлежало повече на циганското племе и търпяло е най-варварските притеснения. А как са живели Христовите последователи, на които светото евангелие заповяда да презират богатството, да утешават страдащите, да помагат на нещастните и да просвещават слепците? Тия са живели във високи палати, носили са кадифени и копринени алени ентери, яли са по четиресет вида ядене, спали са на меки дюшеци със своите «анепсии», лъгали са и бога, и верующите, разпинали са Христа на кръстопътищата и опивали са се с неговата свещена кръв, каляли са своят свещенически чин със содомски грехове, подигравали са се с народните вярвания и пр., и пр., и пр. Разказват, че когато един преподобни отец попитал Куза защо той отнима манастирските богатства, то човеколюбивият княз му отговорил, че «е време вече да се тури край на гнусавият разврат». В един от тия вертепи на най-безчестните страсти е бил доведен и наш Стоянчо, за бъдещият живот на когото аз ще ви разкажа в следующата глава.

II

В един от ортодоксално-гръцките манастири, който се намирал в средата на градът и който имал доволно големи доходи, живели два стари и три млади калугера, които економисвали на денят за своята праведна душа по четири кокошки, по два мисира или по три агнета, по три прасета, по дванайсет оки говеждо месо, по четири оки чига (морунова риба истинните угодници божии ядат само през велики пости), по две оки дървено масло, по два заека и по десетина видове закуски, между които айверът и сушената белорибица играли най-първите роли. Освен сичкото това слугите на тая християнска «обител», които били изпроводени от самото провидение за спасението на истинно-грешните румънски души, донасяли сяка заран между нейните стени по десетина зимбила с лимони, с портокали, със захар, с кафе и с много други «чревоуместителни сладости», за които простите смъртни не са нито сънували, ако и да са ги добивали със своят кървав пот за чуждите уста. Разбира се, че народите в това отношение приличат на пчелите, които събират своят мед не за себе си, а за черковите, за помените, за сватбите и за кръщенетата на самолюбците, които имат обичай да говорят, че на човекът е дадена свободна воля да измени даже и самата природа. Но гореказаните свети отци са били много по-разумни от грешното човечество, което разваля природата, сиреч което отнима събраният мед от пчелите за своите потребности, защото сичкото ядене, което се е внасяло в техните келии, се е преобразявало на друг природен предмет, без когото ни един служител на божият олтар няма право да добие пострижение. Кой от вас не знае, че сяка пострижена глава тутакси увеличава своят корем, щом орисницата се погрижи да му даде архидяконски чин? Из това общо правило се изключават само руските «монахи» из Троице-Сергиевската лавра и гръцките «калугери» из Мала Азия, защото у първите главното количество лой се появява още при встъплението им в божията обител, а с последните подобна метаморфоза никога не бива. Разказват, че у гръцките калугери из Мала Азия дебелеят не кормите, а мозъците, а това е сѐ едно и за психологията, и за физиологията, и за моралните принципи на човекът. Българите

не са такива. Българинът добива корем само в такъв случай, когато си добие парички, когато захванат да му се кланят съседите и когато престанат да го бият по петите. Нашият българин калугерин, който се е боял като от чумата да каже, че е родом българин из Дряново, е живял в гореказаният манастир под име архимандрит Акакий и говорил е с носът си, като и сичките други ортодоксални архипастири, ако и да не е можал да произнесе правилно буквата *Θ*; хвалил е своята «патрида» Елада, която му е била позната дотолкова, доколкото на хаджи Калча Сандичевите острови; наричал е българите «хондрокефали», сърбите «ксилонинаки», русите «склави», румъните «мамалигари» и пр. и уверявал е своите ближни, че сичките племена и народи са създадени от провидението да робуват, защото ни един от тях няма такива велики прадеди, какъвто е бил Тезей, Агамемнон, кир Калистрат и пр. Освен сичките тия велики достойнства, които в ония времена са се изисквали от всеки образован човек, наш отец Акакий е обичал парите до най-последният калугерски градус, ако и да не е бил в състояние да си даде сметка, защо и за какво му са тия пари. За да удържи драгоценният метал в своите ръце, той достоен за уважение архипастир измишлял различни изречения, употреблял всякакви средства и не срамувал се от нищо и от никого. Така например, ако гръцките патриоти му искали помощ за възобновлението на храмът «Св. Синая», то агиос Акакиос им говорил, че черковните канони не позволяват на калугерите да жертвуват, защото имането им принадлежи на манастирът, в който живеят; ако му искали помощ за някоя школа, то мъдрият старец говорил, че ако просвещението и да е полезно за народите, но новото учение разваля светът, следователно православната черкова не смее да подпомага моралният разврат; ако братията го молили да даде някоя пара за «благосъстоянието» на иконата «пресвѣнта майка», за възобновлението на храмът и за репарацията на келиите, то той говорил, че манастирът принадлежи не на Букурещ, а на вселенската черкова, следователно той не смее да похарчи нито прибиена пара без дозволения на цариградският патриарх, комуто «сега засега трябва пари»; най-последно ако някой негов роднина го молил да му купи вол или да му заплати данокът, то светият човек му отго-

варял, че калугерите нямат ни род, ни роднини и че божият сребреник не трябва да се дава в ръцете на многогрешното човечество. Но при сичките тия благоприятни мъдрости отец Акакий понякога ставал и човек. Дяволските сатани, които никога не оставят и най-праведните старци без различни съблазнения, го накарвали доволно често да обръща гърбът си към небето и да плува из мътните волни на грешният свят. В младостта си той заключил таен съюз с една кокона, която му родила няколко деца; на трийсет и пет години той захванал да променува своите «сласотерпници» систематически; когато му чукнала четиресетата Коледа, той захванал да сбикаля женските манастири и да изповяда калугерките без никакво парично възнаграждение; на четиресет и пет години той земал под своето покровителство две доволно хубавички момченца, които желал да посвети в духовни рицари; на петдесет години той се пристрастил към своите котки, които хранил само с бубреци и с лой; а на петдесет и пет години той почувствувал такава душевна пустота, каквато обикновено чувствава всеки стар целомъдреник, който няма кого да покровителствува, кого да съди, кого да наставлява и кого да наказва. В това време в неговият манастир бил доведен Стоянчо, за когото аз ви говорих вече.

— Ако да би дошел някой от вашите синове преди двайсет и пет годин при мене, то досега би станал голям човек — говорил отец Акакий на брата си и гледал на унукът си с такива очи, с каквито обикновено гледат старите калугери на своите котураци. . . — Добре, че си го довел. При мене той ще да стане човек. Идете в келията на дяконът и починете си. Жално ми е, че не знаете гръцки, а аз съм забравил българските. Ти, Стоене, трябва да се учиш гръцки. Аз ще да кажа на дяконът да ти купи филада.

Такава е била първата среща, с която бил посрещнат нашият бъдещи патриотин. . .

След една неделя старецът се върнал в Дряново без своят унук, без да се отбие в Червена вода. На душата му било тежко. . .

«Боже мой, защо ти са били тия калугери? — си мислил той. — Когато един човек не обича от сърце баща си, майка си, роднините си, сестрите си и унуките си, той няма да обича и тебе. Ако калугерите и да говорят,

че живеят повече за душите си, то аз мога да им кажа, че сичкото това е лъжа, защото чистата и праведната душа не може да достигне до бога из такива дебели корми. Тия мислят само за себе си и за дебелината си. Когато му казах да ми даде някоя пара, за да не видя нужда на стари години, той ми се сопна така, чегато съм влязъл в келията му да крада. Ако щеш, дай, ако не щеш, не давай!... Досега аз съм се хранил не с милостиня, а с кървав пот на лицето и благодаря бога за неговите милости. Брат! Ако тоя мой брат да не би бил калугерин, то би ме посрещнал с любов и с почитание, нахранил би ме и напоил би ме добре, прегърнал би ме и стиснал би ме на сърцето си... Под една черга сме спали цели девет години. А как ме посрещна той? Прати ме да обядвам със слугите си, да спя без завивка и да разказвам своите патими на дяконите му!... Две думи ми не проговори като на брат! Не знае нито български! Аз му разказвам за неговите роднини, а той ми отговаря «аша», «кало», «бун-бун». Да ти се не видят и ашите, и самарите, и каловете, и буните! Не съм аз дошел при тебе да се подиграваш със старостта ми. А защо аз оставих при него Стоянча? Ах, главо, главо! Остаряла си, побеляла си, а ум още не си могла да си набереш! Сиротото момченце! Няма да види добро... Ще ме кълне, дорде е живо... Не послушах ги...»

Но да оставим старецът да си размишлява и да видим какъв е бил животът на Стоянча и как е той преминал своите млади години в манастирските стени.

Щом това младо и здраво момченце влязло в божията обител, то му ушили джубе и подрясник, купили му калугерска камилавка и гръцка филада и дали го в ръцете на един стар хиотски грък на възпитание. Първите думи, които Стоянчо чул от своя учител, били такива, че секи честит човек е длъжен да изговаря добре д е л т и т е и т и т и т е и че на разумните хора се заповещава да говорят български и румънски. Стоянчо стоял, мигал, мълчал и не разбирал нищо, но неговият преосвещени дядо му заповядал да слуша учителят си и да му не противоречи... Доколко са били благодетелни за Стоянча съветите на хиотският грък, се види из това, че след седем години после встъплението му в манастирът той заборавил своят майчин език, научил се да фелти, да

изговаря титите и да ненавижда сяко едно нещо, което не било гръцко.

Но аз заборавах да ви кажа, че когато старият хиотин попитал Стоянча как му е името и когато чул, че това име е Стоянчо, то намръждал веждите си, свил устните си и рекъл му:

— Отсега нататък ти ще да се наричаш Ставри, а когато те покалугериме, то ще те наречеме Вартоломей.

Така се и случило.

Но аз ще да пропусна няколко годин из животът на нашият херой, защото не намирам в тях такива черти, които би могли да се нарекат хероически, ще да ви кажа само, че на наш Ставри било строго запретиено да говори български, да се събира с българи и да води дружба с румънските «царани».

— Ние трябва да изучаваме румънският език по тая съща причина, по която говедарите изучават езикът на своите волове и по която овчерите изучават нравите и обичаите на кьосемите. Тука е важен вече не езикът, а вълната, която ни дават словесните стада — говорил хиотският грък и старал се със сичките си сили да убеди своят ученик, че би била голяма глупост, ако да би оставили кравите неиздоени, овцете неострижени, воловете без ярем, биволите без юрала и конете без самари.

Но Стоянчо или Ставраки (отсега нататък ние ще да го наричаме Ставраки, защото и сами живееме в Румъния) расъл, учил се прилежно, усвоявал сичко, старал се да угоди на дядо си, изучил псалтикията, привикнал да пее в храмът с носът си, успял да събере малко количество сребърни и златни монети «чрез бог да прости» и чрез други някои случаи, добил своя отделна келия, захванал да излазя вечер пред вратникът на манастирът и да гледа на проходящите кокони, успял да се залюби два пъти, научил очите си да не седат мирни в черковата и други такива. Но най-голямото удоволствие на бъдещият патриотин било да седи на камъкът при северният ъгъл на манастирът, дето улицата била сякога кална, и да гълта пицките на ония крачка, които били обути в тънки чорапи и в гиздави калеврички. Тая своя тайна Ставраки не откривал никому освен на едно младо дяконче из митрополията, което така също имало слабост да ходи сам по ония улици, из които коконите били принудени от об-

стоятелствата да си повдигат роклите до коленете. Разбира се, че това занятие е било съвсем невинно, но женският свят е пълен с различни каприции, следователно нашите херои няколко пъти изпитвали такива приключения, каквито не е изпитвал ни знаменитият испански рицар Дон Кишот. Веднъж една кокона повдигнала роклята си до ония прелести, които сякога накарват даже и най-прекалените херои да се зачервят; други път една целомъдрена нимфа земала конска сарма и ударила бъдещият патриотин по устата; трети път една хрисима госпожа изсмъркала носът си и залепила сичкото негово произведение на черковнослужителната брадица, която захванала вече да никне и приличала на четка, с която вапцват стените. Между душевните качества и наклонности на нашият херой, които се появили на сърцето му в най-нежният возраст, се отличали най-много две. Първо, той обичал да си купува картини, които обикновено се продават из Букурещ от евреите и които биват разновидности, т. е. у едни биват съблазнителни гърдите, у други голите ръце, у трети краката, у четвърти главите, а у пети — положението. . . Ставри купувал само ония, които имали високи голи гърди и алени устни, но държал ги в сандъкът си и ползувал се от тях само във времето на «павечерката». Второ, той имал особена страст да седи в келията на дяда си, когато последният отивал нейде, да гледа из прозорецът към прозорците на един болярин, да воздиша, да си щипе брадлето и да си клати главата. Но един ден последното обстоятелство оставило в душата му такова последствие, което било много по-силно даже и от онова впечатление, което му направило след време неговото ръкоположение в епископе.

Една вечер, когато дядо Акакий отишел на вечеря у един болярин, нашият херой по своето обикновение влязъл в стаята му, изправил се до прозорецът, въздихнал преди време и погледал към улицата. . . О, боже, дай сила на очите ни да видят барем половината! . . . Божествената нимфа, за която Ставри воздишал по седем пъти през другите дни, а в неделя по дванайсет, стояла. . . Чакайте, чакайте, не стояла, а облачала си чиста риза. . . Изведнъж през умът на нашият херой преципкала нашата прародителница Ева, която доволно често се изображава в черковите в такъв вид, в какъвто съвремен-

ните жени се срамуват да се покажат даже и пред мъжете си. Когато Ставри видял това чудно явление, ксето не са виждали даже и ония хора, които се занимават специално с животопис или с нощни похождения, то първата негова обязаност била да изгаси свещта, втората — да отвори прозорецът, третата — да отвори очите си, четвъртата — да раззине устата си, а петята — да хване гърдите си. Какво е произходило после сичкото това, аз не зная, зная само туй, че когато дядо Акакия се върнал от вечерята на боляринът и когато заварил в своята келия унукът си, то бил дванайсет часът по европейски, следователно в продължението на петичасовото разстояние на Ставревите гърди успели вече да изтекат около две литри лиги.

После тая вечер Ставри станал дотолкова благоразумен, щото пожелал да преведе сичките свои теории на практика, защото и сам вече забележил, че по лицето му захващат да се появяват прищичи, че сините месечини под очите му стават сѐ по-големи и по-големи и че в главата му са се събрали вече голямо число бръмбалчета, които му не дават да заспи по цяла нощ. Но както сичките други двоеноги животни, така и наш Ставри се умирил твърде бързо, защото имал вече доволно случаи да изпита и лошавите страни на прекрасното. Непреминувал нито един месец, а той имал вече понятие, че платоническата любов бива и по-евтина, и по-безопасна, и по-здрава, и по-щастлива. Първият случай го накарал да се увери, че по-голямата част от божииите създания продават своите прелести не за черни очи, а за жълти жълтици или барем за руски рубли; вторият случай му открил, че мъжете на някои чернооки хубавици имат здрави дланове и силни колене; третият случай му не открил нищо, защото благоразумието му помогнало да отстъпи от бойното поле; четвъртият го опознал с докторите и с техните рецепти; петият му дал да разбере, че е тежко и непрактично да живее човек така, щото други да му плаща разноските; а шестият случай го уверил окончателно, че доволно често се изменават даже и ония гиздосии, които се хранят само из нашите кесии. После сичките тия митарства нашият херой напустил своите любовни похождения, заинтересирал се със съществуването на две прецѣфтели вече праведници и захванал да си събира, като секи българин, парици, без които по неговите думи

и богу не си драг. Едната от гореказаните две праведници, която някога си водила за носът даже и офицерите и която одрала цели три мъжа, се пристрастила дотолкова към своят млади почитател, щото, когато се решила да остави тоя грешен свят, му оставила пет хиляди жълтици, без да знаят нейните синове, дъщери и унуки. Другата праведница, която нямала нищо друго освен завянало и сбръчкано бяло тяло, била една от ония жени, които по неизвестни причини имат влияние на множество важни личности. Тя му предала своето тяло на поддържане, дала му своята протекция и накарала го да стъпи на онзи пиедестал, към когото се стремят множество смъртни. Отец Акакий, който обичал да има познанство с големите хора, със славните жени и с прославените личности, бил помолен един ден от кокона Катинка да помисли за бъдещето на своят унук и да му очисти път към някоя по-висока длъжност.

— Аз би желал да зная — попитал старецът, — какво да правя с него? После мене той ще да остане игумен в моят манастир.

— Ти трябва да го подстрижеш колкото се може по-скоро за йеромонах и да го изпроводиш в Цариград да види свят и да се поучи около владиците — казала старата дипломатка.

— Бистъ по сему* — отговорил отец Акакий и работата била свършена.

След две недели преподобният старец дал на унукът си петстотин маджарки, казал му да се приготви за път и заповядал му да иде у кокона Катинка и да целуне ръката ѝ, защото неговото пътуване е решено по нейното ходатайство. Вартоломей се поклонил на дядо си и отишел да изпълни волята му. Прощаванието му с кокона Катинка било и смешно, и жалостно, и комично, и трагично, и отчасти гнуснавичко. Когато старото гюбре се разпалило не последен път, то неговите облобизания били дотолкова силни, яростни и хероически, щото лицето на отца йеромонаха било наливено от челото до крака с три вида микстури.

— Гледай да станеш човек — говорила кокона Катинка

* Да стане така.

и хълцала от плач. — Даде ли ти дядо Акакий пари? Колко ти даде?

— Даде ми двеста жълтици — отговорил Вартоломей.

— Малко ти е дал — казала страстната любовница и из очите ѝ покапали нови сълзи. — Цариград не е Букуреш. . . Там трябват пари. . . Когато аз живеях на Фернер със своят втори мъж, дето той и умря, то ние изхарчихме по триста жълтици на месеца. На, земи тая кесийна. . . Двеста жълтици са в нея. Ти знаеш и сам, че аз нямам пари. Назаем ги земах. Нека ги плати син ми или зет ми. Аз дадох дъщеря си на българин само затова, за да плаща борчовете ми. Който желае да влезе между хора, той трябва да разтвори кесията си. . . Ела да те целуна още веднъж, защото ще да дойде дъщеря ми да те види и да се прости. . . Псми моите съвети. Когато идеш в Цариград, то трябва да кажеш на свещеният клир, че си се родил в Румъния, че баща ти е из Кефалония, майка ти из Калиполи, а дядо ти из Елада, че секи елинин трябва да обича отечеството си и да му помага и че елините са длъжни да върнат своето могъщество над Румъния, което им е отнемано така несправедливо. На варварите не трябва да се дава власт в ръцете.

След два дена после тоя разговор нашият херой тръгнал за Цариград, явил се пред могъществениите очи на вселенският патриарх, подал му няколко писма от различни фанариотски князове и архиереи, между които цели две били от кокона Катинка — едното до Синодът, а другото лично до патриархът, — поклонил му се и облобизал ръцете му и краката му, изброил му петстотин жълтици и отишъл да чака съшествието на св. Дух в къщата на една вдовица при Патрик-капасъ. Но непременно нито един месец, а отец Вартоломея стоял изново пред патриархът с наведена глава и очаквал неговите приказания.

— Желаш ли да се върнеш назад, или имаш намерение да поживееш още някоя неделя в градът ни? — попитал патриархът.

— Оставете ме да поживея между вазе още един месец и да изуча от вашите епископи черковният ред — казал отец Вартоломей.

— Аз би те оставил, но времето е скъпо — казал пат-

риархът. — Великата черкова губи сѐ повече и повече. Нам трябва народолюбиви помощници. Преди петнайсет годин нам запретиха да изпровождаме във Влашко и Молдова епископи, а сега искат да ни отнемат и последната власт!... Тряба да се работи. Един мой таен човек ми пише, че власите, които се подбуждат от Русия, искат да затворят гръцките школи и да отворят свои. Знай, че ако се случи това страшно зло, то ние ще да изгубиме онова, за което сме работили няколко стотини години и за което сме изхарчили толкова милиона жълтици. Върни се в Букурещ и заловете се колкото се може по-скоро за работа. Тряба да коваме желязото, дорде е топло. Обещаваш ли се да посветиш сичкият си живот на отечеството си и на великата черкова?

— Обещавам се — казал отец Вартоломей и повдигнал ръката си нагоре.

— Хайде иди и пригответи се за път... Не жалеете нито пари, нито труд, нито енергия. Аз ви позволявам да изхарчите половината от манастирските доходи за тая свещена цел или за нашата майка православна черкова и за нашето отечество Елада. Католиците говорят, че целта освещава средствата, които се употребяват за доброто на черковата. Това е така. Подкупвайте, тровете, убивайте, подмамяйте, лъжете, с една дума, правете сичко, ако мислите да направите добро дело... Дойди довечера да ти дам писмата.

Нашият херой се простил със своите нови приятели и приятелки, заклел се пред главата на черковата да бъде «голям патриотин», получил няколко писма и тръгнал на път.

III

Първите Христови апостоли са оставяли своите бащи и майки и нарамали са тежкия кръст не за своето лично обогатение и не за своят спокоен живот, а за щастието на човечеството, за изцелението на болните умове, за унищожението на грубите суеверия и за спасението на човеческата нравственост от митарите и фарисеите, от жреците и Иродите и от сичките духовни угнетатели, които са наказвали глупавото човечество да блее след тях и да няма

нищо *своє*. Но времената се изменили твърде скоро. Христовото учение, което първоначално намерило искрени, честни и самопожертвувателни личности, малко по малко захванало да отстъпва пред всемогъщият човечески егоизъм; народите, които сѐ още оставали в своето първоначално грубо положение, т. е., които били оставени и във времето на християнството без никакво развитие, захванали да се покланят на нови идоли; а духовенството, което намерило за по-полезно да употреби новото учение за своите лични удобства, малко по малко развило своята егоистическа власт до ония размери, до каквито не е достигал ни един от езическите жреци и царьове. И наистина, намираме ли ние каквото и да е различие между Ирода и Филипа II, между Нерона и Гилдебранда, между патриарха Прокопия и Лоила? Когато си помисли човек какви жертви са принесли пред Христовият олтар католическите инквизиции, вартоломейските сватби и фанариотските интриги, то трябва да се съгласи с мене, че божественото учение на Исуса Христа е било пожертвувано на най-калният духовен разврат и на най-безчовечните страсти още в старите времена. Ако разгърнеме историята и да прочетеме нейните страници, то ще да видиме, че ни една секта, ни един тиранин, ни една каста не е употребявала такива варварски и безчовечни средства против нещастното човечество, каквито е употребявало духовенството да удържи своята власт. Румънският народ е бил един от ония нещастни народи, които са били принудени да изпитат сичката тежест на духовното робство. В Румъния това робство не е имало никакви граници. Иманието на народът, честта му, децата му и сичко друго, щото е скъпо за човекът, е принадлежало на развратните пастири, които са имали пълна власт да тираният телата и да развърщават душите. С една дума, ние имаме пълно право да кажем, че Румъния е приличала на мазно мъртво тяло, над което са се трупали различни плотоядни животни от сичките страни на православния свят. Разбира се, че гръцките гарвани са оставяли на другите гостени само ония части от богатото тяло, които са артисвали после техният розкошен обяд. Тия останки са принадлежали на българите, които са жертвували народността си и името си да угодят на своите господари и да се възползват от тяхната трапеза.

требляват за своите лични интереси. Умей да спечелиш много имане, без да повредиш на честта си, т. е. без да откриеш пред стадото своите слабости, и бъди уверен, че сичко ще да бъде твое. Парата е всесилна. Ако са ме заклели за сто жълтици, то хилядото са в състояние да свалят от вратът ми и последното прегрешение и да ме очистят като отроче не само пред стадото, което обича да гледа на сяко нещо с чудно око, но и пред оногова, комуто съм се закле да слугувам. Помни думите ми. За мене е по-добре да бъда господарин, нежели роб. Така ли е? Знай и това, че ние никак не губиме пред народът, ако му кажеме, че отсега нататък ще да служиме нему, а не на неговите досегашни господари.

— И така, ти ме съветуваш да стана румънин и да обявя на румънският народ, че гърците са го глобили и че аз съм дошел да го избавя от техните насилия. Така ли е? — попитал отец Вартоломей.

— Така е — отговорил отец Аверкий и на устните му се появила фанариотска усмивка. — Отсега нататък ние ще да бъдем румънски патриоти.

— Тежко и горко на онзи народ, който доверява съдбата си на такива дьонмета, каквито сме ние с тебе — казал отец Вартоломей и изкикотил се. — Аз съм родом българин; огърчих се навреме за своите лични интереси; а сега ще да се орумънча за любовта на онова властолюбие, което е свойствено на сяко разумно същество. Нека бъде така. Отсега нататък аз ще да посветя сичкото си тяло и душа на румънският народ не за ползата на великата черкова, а за своя личен интерес. Твоята мисъл е гениална. . . Но ще ли румънският народ или днешните румънски патриоти да повярват на нашата искреност, когато ние сме били до вчера явни противници на техните желаня?

— А разбираш ли ти що е народ? — попитал отец Аверкий.

— Народите са стада, които вървят след своите пастири без цел и без съзнание, но и у тях доволно често се появява сила и енергия, които разрушават сичко, щото и да им се попадне насреща — отговорил отец Вартоломей.

— Аз се боя от тая груба сила. . . Аз мисля, че ако да не би била тая сила, то честността и човеколюбието би изгубили окончателно своя кредит. Един стар калу-

герин, моят учител, говореше, че народите приличат на котки: ако ги гладиш от главата към краката, то тия се радват, разнежват се и гледат ти в очите, а ако ги гладиш от опашката към главата, то тия дращят, хапят и бягат от тебе.

— Аз се не съгласявам с твоят учител — отговорил отец Аверкий. — По моето мнение кротки и миролюбиви средства трябва да употребява само онзи, който е безоръжен, т. е. който няма в ръцете си сила и средства да се бори с грубата сила. . . Ако силният човек да би захванал да глади сичките котки от главата към краката, то тия непременно би му отгрили ушите. Ако ни е дадена власт, то ние сме длъжни да я употребим със сичката нейна сила и значение. Аз ти говоря сичкото това затуй, защото съм уверен, че ти твърде скоро ще да бъдеш голям човек.

Думите на отца Аверкия се изпълнили. Отец Вартоломей, който принадлежал в числото на ония хора, които умеят да се извиват като зъмя, захванал да говори само румънски и обявил във всеуслышание, че баща му произхожда от Траяна и че неговите прародители са носили байрякът на Михая Витязя, и най-после въстанал против гърците, написал цяла статия за несправедливостта на техните требования и успял да добие множество поклонници. Тия няколко успеха му дали още по-голяма смелост и той се решил да работи по-енергически. В това време отец Акакий се приготвил да остави тоя свят и да се пресели в лоното на Авраама. Но тука съм длъжен да ви явя и това, че отец Вартоломей, у когото сичките дъски били добре заковани, се намирал постоянно около дядо си, угождал на неговите старешки каприции, изпълнял сяко негово желание, одобрял сяка негова мисъл и успял да го привърже за себе си до такава степен, щото добрият старец му оставил сичкото свое имане, което се състояло от трийсет хиляди жълтици чисти пари. Пред смъртта си дядо Акакий дал на своят унук такъв човеколюбив съвет:

— Сине мой, аз видя, че ти ще да станеш човек! — говорил той. — Аз ти оставям голямо богатство. . . Варди го и увеличавай го. Парата е сичко на тоя свят. Тя дава на глупавият ум, на тъпият хитрост, на невежественият умение, на безчестният добро име, на лудият добро положение, на развращеният светост и пр. Златото позлатява даже и най-ръждивото желязо. Втората човечес-

ка добродетел е скритността. Умният човек не трябва да има нито искрени приятели, нито искрено любими приятели. Кой знае какво може да се случи! Днес ти е приятел, а утре ти става най-върлият неприятел. Покритото мляко котките не лочат. Трябва да знаеш и това, че ако твой приятел е сиромах човек, то той ще да бъде неприятел на кесията ти, а това не може да бъде приятно на умният човек, който познава значението на парите. Ти можеш да водиш приятелство само с богатите хора, а особено с богатите старци и бабички, защото от тях произлиза добро и за тебе лично, и за кесията ти. Не харчи на вятърът. Ако видиш, че някое народно дело може да ти принесе хилядо жълтици, то можеш да похарчиш половината за народни цели. Но в тия случаи се изисква голяма осторожност. По-напред получи сам, а после употреби определената сума, за да добиеш по-после двойно и тройно. Днешните времена са тежки. Който желае да бъде човек и да проживее на тоя свят щастливо, той трябва да избие из главата си сяка една фантазия, която му не принася съществена полза. Човеколюбивите идеи, които се проповядат днес даже и от джелатите, не са нищо друго освен «стани, бабо, да седна»; религията не е нищо друго освен розкошен накит, който е потребен за животът на няколко хиляди хора; народността е или ефимерна мода, или действително средство, което се употребява за благоденствието на Петра и на Павла; най-после славолубието, честолубието, честността, твърдият характер и постоянството не са нищо друго освен празни мечти, от които ни душата, ни тялото нямат съществена полза. Умният човек е длъжен да живее съобразно с времето и с обстоятелствата. Ако имаш полза от вярата, то стани религиозен човек; ако имаш добри доходи от народността, то стани патриотин; а ако видиш, че и едната, и другата са добри крави, то дой и двете. Количеството на млякото е важно, а не източникът, който ни дава това мляко. Така правят сичките хора, така трябва да правиме и ние. Я погледай колко яростни патриоти са се завзели в последните няколко години да възкресят Румъния и да ѝ дадат пред светът друго значение. А отде са родом тия патриоти? Искрени ли са тия патриоти? Какви причини са накарали тия патриоти да защитават румънската народност и да презират своите гръцки, български и арменски майки? —

Частният интерес. Аз не вярвам, че после днешните реформи на румънският народ ще да бъде по-леко. До днес са го доили манастирите и фанариотите, а от днес ще да го доят патриотите и евреите. А защо ние да бъдем изключение? Ако фанариотите са се решили да се преобразят на румънски патриоти, то нам е много по-лесно да изпълним тяхната нова програма.

Ето какви са били умните и разумните съвети на отца Акакия, които след време принесли на неговият унук огромна полза. Когато отец Акакий се поминал и когато паричките му преминали в ръцете на неговият наследник, то в Румъния произлязла особена борба против фанариотите и против цариградският патриарх. Няколко честни патриоти, между които и наистина се намирали множество дьонмета, пожелали да изхвърлят из школите гръцкият език и да отнемат манастирското имане. Отец Вартоломей бил един от най-яроствните помощници на тия патриоти и в доволно късо време успял да добие име, високо положение и множество поклонници. Неговото благоразумие било безгранично. Когато румънските патриоти извикали из сичкото си гърло, че свободата е най-скъпа за човекът, че законите трябва да бъдат либерални, че властта на князовете трябва да бъде ограничена и че Румъния трябва да подражава буквално на западните държави, то отец Вартоломей одобрял техните принципи, защищал техните убеждения, борил се за тяхното осъществление и стоял като каменна стена между вишегласието; но щом препирните променили своя характер, т. е. щом захванали да се съветуват за удовлетворението на самият народ и за разделението на болярското и на манастирското имане, то умният човек забравил окончателно сичките прогресивни реформи и човеколюбиви теории и решил се да защитава своите богати приятели, от които се надеял след време да добие съществена полза. Новите му убеждения, които никак не отговаряли на неговите по-напредни демократически принципи, били посрещнати от искрените патриоти с някое негодувание, но отец Вартоломей бил майстор в своят ишлик и успял да докаже на своите противници, че постепенните преобразования биват и по-сигурни, и по-дълготрайни.

— Нашата демократическа партия е длъжна да действа острожно и да не раздражава болярите, които

още могат да ни бъдат опасни — говорил той. — На народът ние не можеме да се облегнем, защото у него още не се е развило онова самосъзнание, което се изисква от един народ, комуто се дава самоуправление. Най-напред ние трябва да се погрижиме за народните школи или за народното развитие, а после вече, когато усилим своите средства, да обявим война на силните и на високороджените. Пипайте полека, ако желаете да добиете добър успех.

На болярите отец Вартоломей говорил така:

— Вие трябва да се държите и да не отстъпите. Ако дадем власт на народът и ако разделим манастирското и болярското имане между селените, то революцията е готова. Умните хора са длъжни да предупреждават нещастията. Демократизмът е добър само за болярите и за чиновниците, а не и за цървулановците, които не знаят нищо смърди, нито що мерише. Ако дадете на селените толкова земя, колкото им е нужна, то тия ще да станат лениви и Румъния ще да достигне до просяшка торба. Освен това болярите имат големи пространства земя, която ще да остане съвсем необработена. Не, ако послушате демократите, то ще да погубите и себе си, и земята ни.

Не хвъргайте бисерът си пред свинете. Ако дадете на селенинът свобода, то ще да направите от него не честен работник, а бясна свиня. Селенинът бива щастлив и полезен само тогава, когато е прост и необразован. Народните школи са опасни не само за назе, но и за самите селени, защото след школата върви равенството, след равенството — републиката, а след републиката — безначалието. Даже и сам Христос бог говори, че слугите трябва да се покоряват на своите господари и да изпълняват волята им.

— Разсъжденията на отца Вартоломей били дотолкова логически, щото удовлетворили и двете партии.

IV

Но времето вървяло, годините се търкаляли, хората старели, младежите вървели напред, щастието падало и стаяло, съдбата на народите се прозивала и отец Вартоломей успял да удовлетвори своето самолюбие и да се

обогати до неимоверни размери. Неговата слава се разпространила не само по Румъния, но и по Османската империя. Секи говорил, че тоя достоен за уважение човек е добър патриотин, разумна глава, честно сърце, богат човек и достойна за уважение личност. Но хитростта, която била усъвършенствувана в отца Вартоломей, плувала като дървено масло над сичките други негови достойнства. Ако цариградският патриарх и да виждал с очите си, че отец Вартоломей въстава яростно против гръцкото влияние в Румъния, но сè още бил уверен, че сичкото това става нарочно и че неговият любимец е верен на своите първи начала. А и могло ли е да бъде друго, когато самите уверения на отца Вартоломей са свидетелствували за положението на работите.

Веднъж патриархът му написал писмо, в което го обвинял за неговата извънредна преданост на Румъния и на нейните патриоти, но получил такъв отговор:

«Аз зная твърде добре — писал отец Вартоломей, — че вие сте си съставили за мене не твърде похвално мнение. Вие още ме не познавате, както трябва. . . По-добре е да си извадя очите и да си отрежа ушите, нежели да изменя убежденията си и да заборава своето отечество Елада. Но обстоятелствата, обстоятелствата! Не видите ли вие какъв Содом ври около назе? Бъдете малко по-хладнокръвни и претърпете за време постигнавшите великата черкова нещастия. Времето твърде скоро ще да засвидетелствува, че верният син не може да се изгуби и в най-големият хаос. Бъдете благодарни, че именно аз, а не други, играя такива големи роли в това критическо време.»

Когато патриархът поискал от отца Вартоломей малко парици, то получил следущият отговор:

«Не вие трябва да искате от мене, а аз от вазе — писал той. — Вие твърде добре знаете, че аз съм длъжен да подкупувам, да награждавам и да харча и дето трябва, и дето не трябва, защото само от големите жертви зависи щастието на великата черкова.»

Патриархът се успокоил.

Но човеколюбието, народолюбието и родолюбието на отца Вартоломей достигало и до по-големи размери. Веднъж пред неговият конак, който бил пълен със слуги и със слугини, стояли един полустар българин селенин

със своята полустара жена и един млад човек със своята млада невеста. Лицата на сичките тия човекоподобни същества били мурги и попукани от ветровете и от полското слънце, очите им гледали тъпо, безсмислено и полутчаяно, дрехите им били покъсани и физиономите им сънливи. Из сичко се видело, че тия са пропътували много дни и че още не са могли да си починат. Това потвърждавали даже и торбичките им, които били вече съвсем празни.

— Кого търсите? — ги питал един от слугите на отца Вартоломея и гледал на тях с дълбоко презрение.

— Ние не знаеме влашки — отговорили селените.

— А кой дявол ви носи по Влашко, когато не знаете влашки? — попитал слугата.

— Ние не знаеме влашки — повторили селените.

— Кажете ми, кого търсите и какво искате? — попитал слугата български.

— А-а-а, та ти си бил християнин! — казал старецът весело. — Тукашните не знаят нашият християнски език. Да те поживи господ, че ни разбра и че те разбираме! Ние сме дошли да видим нашият роднина, който живее в тия конаци. Аз му съм уйка.

— А кой е тоя ваш роднина? — попитал слугата. — Да не съм аз?

— Не си ти — отговорил селенинът и погледал на слугата зачудено, чегато той му говорил необикновени неща. — Аз искам да видя наш Стоянча, който се нарича сега Вартоломей.

— Ти си полудял, мой старче! — казал слугата и поискал да се върне назад и да остави селените под откритото небе без хляб, без покривка и без пребиена пара в кесията.

— Смили се, брате! — казал старецът и хванал слугата за края на дрехата. — И ние сме родени от майка и от баща. Не оставяй ни да пренощуваме на улицата. . . Три дни не сме спали и два дни не сме яли. Иди и кажи на Вартоломея, че е дошел уйка му и че иска да го види. Премина цяла неделя, а ние сѐ още не можеме да го видим. На му дай барем тая книга.

Слугата, който имал още колко-годе сърце, се обърнал към старецът, земал писмото, казал му да дойде след два деня, влязъл вътре и затворил вратата. В писмото,

което тутакси било дадено от слугата на отца Вартоломея, се говорило следующото: «Мили мой сине и преподобни отче! Помниш ли, когато те доведе дядо у назе и когато ние го молихме да те не води във Влашко, а да те остави при мене? Ти не помниш! Ако да би помнил нашите радости, когато те посрещнахме, и нашите сълзи, когато те изпратихме, то не би ни оставял да чакаме пред вратата ти цяла неделя и да спиме край градът гладни и жадни. Смили се за назе. Ние не искаме нищо друго, само да те видиме здрав и жив. Нана ти не ще вече да чака и иска да се върне назад и да проси из пътят милостиня, а аз ѝ казвам да почака още някой ден, защото ми горн сърцето да те видя. Довел съм със себе си и Иванча. Помниш ли го ти? Когато дойдохте с дядо у назе, той беше още малко хлапаче. Първанчо, когато ти учеше как да прави капани и да хваща врабчетата, умря от сипаницата. Марийка си сгоди тая година момиче. Помниш ли барем нея? Тогава ти казваше, че не щеш да станеш калугерин. . . «По-добре е да стана просяк и да си свиря с гуслите» — казваше ти. Аз помня сичко. Кажи на твоите сеймени да ни пуснат да те видиме.

Твой уйка
Не дялко»

Какво впечатление е произвело това писмо на отца Вартоломея, аз не зная, зная само това, че след два деня, когато добродушните селени дошли още веднъж да изпитат своето щастие на познатите вече врата, то същият слуга ги завел в готварницата, дал им да се наядат, подал им десет провалени цванчета и обявил им, че отец Вартоломей е болен и че не приемава никого. Недялко станал, земал парите и пригответил се да остави и конакът на своят племянник, и Букурещ; но неговата жена, която била малко по-самолюбива от мъжът си, намислила да направи следующето.

Преди да се случи описаното прсизшествие, тя се известила от една българка, с която се срещнала случайно, че отец Вартоломей ще да служи литургия в една от най-първите черкови на градът. Щом се отворили черковните врата, тя била вече там с мъжът си и с дената си. Дошел отец Вартоломей, облякъл се и захванал службата. Черковното великолепие било сслепително, но нашите селени

не гледали на нищо освен на онзи предмет, който занимал сичките техни мисли. Недялко и Недялковица гледали на отца Вартоломея с някакво си полусъжаление, полуогорчение и полуненавист, а младите мъж и жена били пълни с възторг и с някаква си гордост.

«Сичко е добро, сичко е за чудене, сичко е златно и сребърно — мислил Недялко и въздишал от сѐ сърце. — Ако да не би била неговата гордост, то аз би го нарекъл ангел. И хубавец е, и гиздав е, и висок е. . .»

«Не ми трябват твоите десет цванчета — мислила Недялковица. — Аз не съм просякиня. От чуждите хора ще да попрося, а от тебе не ща. Занеси ги в гробът си. Когато един човек няма сърце, то неговата молитва и богу не трябва. Той мисли, че ние сме дошли при него да искаме пари! Не трябват ни твоите пари. Да са живи децата ми и мъжът ми. Който знае и който може да работи, той не проси милостиня. Ние имаме пари за път, но изхарчихме ги в тия пет недели. . . Пет недели стават, откогато сме тръгнали из Червена вода. . . А в Букурещ не може да проживее човек с дващест пари. Четири гърла ядат и пият. Ние продадохме един вол и четири свине за тебе, а ти ни подаваш милостиня! Десет цванцика! Боже, до какво сме доживели! Земи назад своите пари и дай ги на други просяци. Ако да би знаели, че ще да доживееме до твоята милостиня, то би продали и къщата си.»

«През животът си аз още не съм виждал такова чудо — мислил Иван. — Я гледай колко злато е натрунал на плещите си! Аз мисля, че и бог се не облача в такива скъпи дрехи, когато седи в раят със своите праведници. . . Защо не станах и аз калугерин! Но нашите калугери не приличат на влашките. Нашите калугери са сиромаси. Но защо да бъда калугерин, когато калугерите нямат ни сърце, ни милост? Не ща да бъда калугерин. Калугерите нямат такива хубави, гиздави и здрави женици, каквато имам аз.»

После тия размишления Иван погледал на своята гиздава женица и из очите му потекли едри сълзи.

«Той прилича на мой Иван — мислила младата женица. — И очите им, и носовете им, и челата им, и устата им, и косите им са еднакви. Но Иван е добър човек. Когато Иван ме погледне, то на сърцето ми става весело и леко, а тоя. . . Мене е страх от неговите очи. Я погледай

го как гледа. И бегликчиите не гледат така сърдито. Четато го боли коремът. Боже мой, защо ли се сърди! Моли се богу и сърди се! Сичките наши селени са по-добри от него. И Петър Кольов, който е сърдит човек, не гледа така сърдито. А мама и тато го обичат като очите си и искат да го видят! Вардете се да ви не ухапе.»

Ето какво впечатление е произвел отец Вартоломей на своите роднини, които са дошли пеша от далечните крайове да го видят и да му се порадват. Но литургията се свършила и отец Вартоломей съблякъл своите скъпоценни одежди, земал своята патерица и приготвил се да излезе из черковата. В това време Недялковица се приближила до него, подала му десетте цванцика и проговорила: «Земи своите пари и дай ги на просяците да поменат майка ти и баща ти.» После това добрите селени излезли из черковата, оставили Букурещ и упътили се към Гюргево. Някои приятели на отца Вартоломея желаят да ни уверят, че той е бил излъган от слугите си и че не е знаел кой го търси и кой иска да го види. Разказват още, че той започнал да слугите си да намерят неговите роднини и да ги доведат при него, но Недялко и Недялковица отговорили със сълзи на очите, че им е тежко да се срещнат още веднъж с него.

Преминали още няколко години. Един ден в Букурещ дошли из България една жена, три момиченца и едно момченце и пожелали да видят отца Вартоломея. Тия били посрещнати от същият слуга, който посрещнал някога си и Недялка.

— Аз съм сестра на Вартоломея, а тия са мои деца — говорила жената и плакала.

— Дойдете утре — отговорил слугата и погледал умилено на момиченцата, които и наистина били за гледане, а особено техните черни и големи очи и техните дълги и дебели коси. — Днеска има гости. Утре рано, около осем часа, той ще да бъде сам. Аз ще да му кажа, че сте дошли. Не грижете се.

Жената се поклонила и тръгнала със своите деца, но скоро се върнала назад и обявила на слугата, че няма пари и че не знае де да се дене.

— Аз съм вдовица и нямах отде да зема — казала тя. — Пет деца съм отгледала. Кажете ми, де ще да ида и

де ще да чакам? Ти ме не питаш имам ли пари да си купя хляб!

Слугата помислил малко, погледал още веднъж на хубавите момиченца и казал им да вървят след него. Той ги завел в готварницата на господаринът си, казал на готвачите да им дадат да поядат и оставил ги. След три дена отец Вартоломей се умиловил и заповядал на слугите си да повикат селените, които по неговите думи той не познава.

— Аз нямам никакви сестри — казал той на слугата си и почервенял като рак.

Срещата на братът със сестра си била така също възмутителна. Когато селаченката излязла пред своят благороден брат заедно с децата си и когато поискала да се хвърли на шията му и да го стисне на гърдите си, то отец Вартоломей я запрял и обявил ѝ, че калугерите нямат ни родя, ни роднина и че тяхната душа е посвещена само на бога. Тия няколко думи накарали простата жена да отрие сълзите си, да смири ентусиазмът си и да наведе главата си. Какво е произходило после това, аз не зная, зная само това, че след една година братолюбивата жена умряла в Букурещ и че нейните дъщери дълго време живели от своите красоти, които тия продавали сякому.

Ето как е живял нашият извънреден патриотин, комуто човечеството одавна вече би трябало да въздигне безсмъртен паметник.

3. ПРОГРЕСИСТ

I

В голямото и достохвалното градинарско село Лясковец се случило необикновено събитие. Един ден в това село се появил някакъв си калугерин, събрал по-главните селени и наговорил им такива приятни и разумни неща, щото по-умните и по-разбраните градинари, които се скитали доволно често по светът и които виждали множество добри и полезни работи, извикали едногласно, че неговите съвети ще да бъдат изпълнени колкото се може по-скоро. Калугеринът между друго им говорил така:

— Учението е второ божество. Ако бог ни е дал ум и разум, то ние трябва да ги развиеме и да достигнем до по-добър живот. В днешните времена неученият човек не може вече да живее. . . Но вие ще да ми кажете, че на градинарите не трябва никакво учение, защото «лозето не ще молитва, ами иска мотика». Не е то така. Ако вашите градинари да би знаели да четат и да пишат, то градините им би давали повече зеленчук, а кесийките им би били малко по-тежички. Нашата глупава пословица, която казва, че само на поповете е потребно учение, е чиста лъжа. В книгите се говори не само за божествените работи, но и за добрите мотики. Ако вие да би знаели да четете, то би узнали, че другите народи работят по-малко от вас, а изкарват повече, защото техните плугове, техните мотики, техните кола и др. т. не приличат на нашите. Освен това ако вие да би знаели да пишете, то не би охали така често: «Ах, да го земе дяволът! Колко ли пари дадох на Мита! Не мога вече да помня — остарях.» Трябва да знаете и това, че книгите ни учат как да ториме земята, как да поливаме и кога да поливаме растенията, в коя земя можеме да продадем своят лук и своите гулии и де се намира тая земя. Умните хора говорят, че ученият човек има четири очи. Това е така. Но вие ще да ми каже-

те, че нашите учени, които сте виждали досега по градовете, са изгубили и последното си око, че тия приличат на луди или на шемедии и че се срамуват да говорят с бащите си и с майките си. «Да му опустее и учението, и главата — казвате вие. — Ако да би бил учен човек, то не би се подкривял на простите хора. Ако учението учи хората да презират родителите си и да им се присмиват, то ние ще да проживееме и без него, както са проживели и прадедите ни. В старо време ние нямахме нито учители, нито попове, нито учени хора, но почитахме старците, слушахме родителите си и живеехме «като господ дал». Ако си учен човек, то трябва да ме научиш да бъда по-добър от простите хора, а не да ми разваляш сърцето.» Сичкото това е така, но аз съм длъжен да ви кажа, че у нас няма още учени хора. Днешните наши учители приличат на яненските доктори, които се разхождат из България не да лекуват болните, а да морят здравите. Истинно ученият човек бива прост, човеколюбив, родолюбив, милостив, добър и честен, защото истинното учение учи своят последовател да раздели своето знание и с най-последните простаци.» Тия умни и разумни съвети накарали лясковчани да се поразмислят и да решат едно полезно дело.

— А какво трябва да правиме? — попитали най-последния калугерина. — Ние искаме да се учиме и да имаме добри учители.

— Изберете одного от най-прилежните и от най-способните ученици из вашето селско училище и изпроводете го в някой европейски град да се учи — казал калугеринът. — Когато тоя ученик свърши науките си и когато добие добри познания, той ще да се върне в селото ви и вие ще да имате способен и полезен учител.

— А много ли трябва да му се дава през годината за разноски и колко години трябва да го учиме? — попитали селените.

— За четири години по три хиляди гроша на годината.

— Много пари! — казали селените и почесали вратовете си. — Не може ли са с две хиляди гроша? Парите сега засега са скъпички. Няма отде да ги земеме. . . Нашето село е сиромашко. И даноците още не сме заплатили.

— Ако се надеяте да намерите две хиляди гроша, то ще да намерите и третата хиляда — казал калугеринът. — Аз ще да дам от себе си двесте гроша.

— И аз ще да дам двесте — казал един от попове, който мислил да представи за кандидат синът си.

— Аз ще да дам петстотин — казал един от градинарите, който нямал никакви егоистически цели.

С една дума, работата се свършила благополучно, пари били събрани и лясковчани захванали да търсят способен и прилежен щастливец. Разбира се, че и тия избори, както и секи други избори под ясното небе, не са могли да се свършат без неудоволствие, без явна вражда и без някои лошасти последствия. Попът, който имал намерение да спечели и от своето родолюбие, се отказал да брой обещаната сума; но селените, които почти сякога биват по-честни от попове, дали вече дума, която трябало да удържат, следователно тия свършили захванатото дело и без Христовите апостоли.

Били избрани три кандидата, между които се хвърлило жребие. Това жребие се паднало на Иванча Чучулигата, който бил син на сиромаси родители и който се отличал от другите младежи с някои разумни кочешки свойства. Така например Иван бил низкопоклонен пред старците и пред богатите, хрисим пред жените и пред бабичките и безсловесен пред попове и епитропите; а сичките тия качества се турят на първото място почти по сичка България, без да се гледа на ония причини, които създават тия велики човечески преимущества. И така, единственият недостаток на тоя бъдещи български просветител се заключал в това, че неговата низкопоклонност, неговата хрисимост и неговата услужливост се продължала само до оная минута, дорде той намирал полза между своите човеколюбиви благодетели. След време, когато ноктите на мъдрото момченце израсли вече, то един лясковчанин казал за него така: «Това момче прилича на котка, която се увива около тебе само в такъв случай, ако имаш в ръцете си мазно парченце, а щом го изяде, то гледа да те одращи.» Но както и да е, а след няколко деня после избиранието Иван Чучулигата отишел в Белград да постъпи в едно от тамошните учебни заведения, защото по думите на градинарите в тоя град се живее по-евтино и по-лесно.

II

Способностите и дарованията на Ивана били нетвърде похвални, но на тоя свят доволно често се появяват такива обстоятелства, които дават на сяко едно дело противоположен характер. Щом Иван Чучулигата пристигнал в Белград, то се явил пред своите бъдещи професори и обявил им, че е дошел в Сърбия не да изпеди сичката есенция на техните мъдрости, а да се приготви надве-натри за учител на съвършено слепият още български народ. — Нам (на българите) не трябва нито философии, нито дълбоки учения — говорил той. — Аз ще да бъда учител на едно първоначално училище. Научете ме само онова, щото ще да ми бъде полезно.

Професорите, които били добри хора, приняли желанията на Чучулигата буквално и старали се да му дадат само повърхностно образование, защото намирали доводите му за изключително логически. . . Но времето вървяло, лясковчани харчили своите грошовци със сълзи на очите, Иван лизал саханите на своите професори и кланял се на силните; а учението вървяло по своя път и четирите години се свършили. Иван пожелал да добие атестат. Един от по-умните и от по-справедливите професори, който познавал твърде добре количеството на онова знание, което се търкаляло из главата на бъдещият български учител, посъветувал своите другари да дадат «бугарину» полуатестат, т. е. да му дадат само такова свидетелство, в което би се говорило, че той е достоен за учител в първоначалните училища и че е издържал экзамен само из някои по-потребни предмети; но Иван не принадлежал в числото на ония хора, които си простират краката според чергата, и обявил на своите патрони, че ако лясковчани разгледат неговият непълен атестат, то ще да накарат баща му да заплати разноските за учението му, а нему ще да покажат пътят. За да увери професорите си доколко са справедливи неговите думи, Иван плакал, скубал косата си, изявил желание да се не връща никога в Лясковец и молил се така, щото професорите се решили най-после да удовлетворят желанието му, ако мнозина от тях и да успели вече да се убедят, че техният ученик не заслужава никакво снизхождение. Щом Иван получил желаемият атестат, то тутакси написал до лясковската община такова уми-

лително писмо, което и до днес още се варди в училищният архив. «Вие знаете — писал той, — че белградското училище и сръбските професори не са още достигнали до онова съвършенство, което се изисква от една висша школа или от едни представители на науката. Изпрояждам ви копие от онова свидетелство, което ми е дадено из висшата школа и в което се говори, че съм свършил науките си с прилежание и с добри успехи; но аз искам да ви кажа, защото съм честен човек, че още не съм узрял за учител и че трябва да се поуча още една година в някой европейски град, като например във Виена. Разноските в тоя град не са твърде големи. Един мой приятел, който живее във Виена, говори, че ми стигат шест хиляди гроша. Ако желаете да имате добър учител и да ви захватят хората, то трябва да ми помогнете да свърша науките си, защото белградската школа е нищо пред виенската. Сърбите ни ненавиждат и не позволяват ни да слушаме сичките науки, които се четат в училищата им. Аз бях първият ученик в училището, а тия ми дадоха третото място! Аз трябва да ида във Виена и да им докажа, че немците умеят по-добре да оценят способните хора.»

Това писмо произвело своето действие. Лясковските градинари, които са ходили по светът и които са добили вече известна пропорция самосъзнание, били принудени да удовлетворят своето самолюбие и разрешили на Чучулигата да иде във Виена и да продължи учението си. Какво е правил Чучулигата в тоя учен град, аз не зная, зная само това, че някои си чехи го научили да носи очила, висока капела и френско брадле, да държи главата си високо, да говори с носът си, да гони жените и да заприлича на голям човек. Разбира се, че за подобен живот се изискват и големи средства, но Чучулигата се научил да ги намира доволно скоро, защото и във Виена има глупави хора, човеколюбиви сърца и стари бабички, които желаят да подмладят кръвта си. Преминали цели две години. Един ден Иван получил от лясковската община доволно строго писмо, което го накарало да се замисли и да отговори на своите благодетели следующето: «Аз не желая да бъда ничий роб. Ако сте ме учили, то сте харчили не свои, а общински и черковни пари. Аз съм се учил не да ми заповядат, а да заповядам. Никога няма да се върна в Лясковец. Ученият човек не може да живее между диви сви-

нари. . . Търсете си друг учител. Още веднъж ми не пишете, защото ще да върна писмото ви назад непрочетено. Не накарвайте ме да бъда неблагодарен и да ви изпсувам във вестниците. Ако българите да би умели да ценят своите учени, то не би били такива-кукумявки. А кой ви е дал власт да ми заповядате и да ме корите? Знаете ли вие, че в Немско би ви обесили на първото дърво за вашето писмо? Я гледай ги ти! Аз съм гноил толкова години гърдите си само за това, за да ми заповядат глупави патки! Прощавайте за сякога!» Това писмо произвело в цял Лясковец голямо негодувание: едни проклинали учените и давали им различни прякори; други-псували родителите и роднините на неблагодарният храненик; а трети обявили решително, че отсега нататък не щат вече да учат нито синовете си. Аз одавна вече знаех — говорил един, — че учените хора са развалени и неблагодарни, но отец Герман искаше да ме увери, че и между тях има добри хора. «Пратете го да се учи в Европа» — казваше той. — Ето ти и Европа! — Нашите старци казват да търсиш човек от сой и куче от копаня — говорил попът. — Аз ви казвах тогава да изберете мой Стоянча, а вие ме не послушахте. — А аз ви казвах да не слушате калугеринът и да си гледате работата — говорил трети. — Откогато хората се захванали да се учат, то и хлябът стана по-скъп, и парите се довършиха. Учението няма да ни доведе до добро. Аз ще да направя от моите синове градинари, а на градинарите не трябва никакво учение.

III

Когато г. Иван се въоружил от главата до краката с необходимото знание, то захванал да търси такова поле, на което би можал да посее сичките свои дълбоки съображения или да огрее на българският хоризонт в сичкото свое величие. Румъния и румънските българи, които търпят между себе си даже и такива учени, каквито са например браилските философи и редактори, мамили лясковският философ дотолкова апетитно, чегато тяхното кърмилото се е раздавало даже и на най-безполезните добичета. «В сляпото царство, който има едно око, той царува» — помислил Иван и упътил се към Букурещ. Нашите буку-

рещки българи, които като секи не дълбокомислящи хора обичат да ценят хората по външността им, посрещнали новият учен мъж с отворени обятия, чудили се на очилата му, гълтали неговите високи фрази (които, да кажем право, съвсем не разбирали) без никакъв катък, възхищали се с неговите познания и разгалили го до такава степен, щото той в доволно кратко време имал нещастие да се увери, че сичкият свят е положително нищо, а неговата личност е всесилно и самодържавно нещо. Славата на тоя знаменит философ достигнала в доволно кратко време до своята най-висока звезда. От секи град го пригласвали за учител; секи го приемал в къщата си; секи му давал пари назаем; секи му се усмихвал и стискал ръката му; най-послед секи желал да бъде негов приятел. Истина е, че още в онова време са се появявали и такива български скептици, които са се старали да свалят очилата и високата капела на новият учен мъж, да погледат в главата му и в сърцето му и да се уверят фактически в неговите дарования, но висшегласието ги накарало да мълчат, да чоплят носовите си и да бъдат гущери. — Ние мислиме, че тоя човек не е ни риба, ни месо — говорила опозицията. — Вам се сè тъй чини — отговаряло висшегласието. — Но доволно често той говори страшни глупости — говорила опозицията. — Вашите прости глави не са в състояние да разберат великото и прекрасното — отговаряло висшегласието. Опозицията била принудена да замълчи и Иван огреял от восток до запад. Но защо аз ви разказвам сичките тия подробности, когато великите подвиги на тоя човек ни тласкат да пропуснем няколко години и да разгледаме колкото се може по-скоро психологическата страна на въпросът?

Нашите букурещки българи, на които се поискало да оживеят и да се похвалят пред съотечествениците си със своето съществуване, намислили да издават в Румъния политически вестник и захванали да търсят редактор. Най-напред тия избрали за «писател» такъв един човек, който бил честен и умен, но неспособен да интригува, а политическите вестници имат успех само тогава, когато редакторите им умеят да лъжат и да се въртят с идеите си като препеляшки. Била ли е задоволна българската публика в Румъния от направлението на гореказаният вестник и от способностите на неговият първи редактор,

аз не зная, зная само това, че наш Иван, който е имал обичай да се вовира в всяка богата кухня и да се кланя на най-дебелите готвачи, успял доволно бързо да тури крак на своят приятел и да му отнеме хлябът. Първоначално той повел своите дела дотолкова хитро и дотолкова необикновено лакейски, щото успял да зачуди даже и своите противници, които, ако и да виждали в секи един ред на неговият вестник фалшиви ноти, но никак не могли да се не почудят на неговото умение да покрива своето нищожество с такива гръмогласни изразения и с всевъзможни мерудии! Така например той говорил онова, щото мислили неговите патрони; писал онова, щото се аресвало на неговите благодетели; най-после умял да се изразява така, щото сичките български дипломати били готови да обезпечат животът му. . . Но тука се случило едно доволно важно произшествие. Секи от вас знае, че българинът е пестелив човек, т. е. че не обича да харчи на вятърът и че иска да знае де се дява неговата парица, която е той придобил с тежък труд и с големи усилия. Той сякога е готов да жертвува, но ако види, че неговите пожертвувания се злоупотребляват, то бягайте отпред очите му. Така се случило и с Ивана. Когато основателите на вестникът видели, че Иван има аристократическо гърло, че касата на редакцията се злоупотреблява немилостиво и че букурещките розкошества са изобилни, то намислили да наредят работите си така, щото да се знае кой пие и кой плаща. Разбира се, че това решение не е могло да се ареса на Ивана, който е имал нещастие да мисли, че търговците печелят своите пари само за това, за да ги ядат така наречените «ръководители на народът»; а учените са назначени от провидението за това, за да ядат в най-добрите и в най-скъпите луканти, да се разхождат по пет часа на денят по улиците, да гонят жените, да спят по тринайсет часа през нощта, да правят от брадите си всевъзможни карикатури и да презират своите благодетели. Сичкото това накарало Ивана да обяви себе си за независим, т. е. да усвои вестникът или чуждата собственост, да измени програмата му, да иска покровителство от противниците на бившите негови патрони и да обяви на последните отчаяно-жестока война.

— Вие ядете чуждите пари, вие лъжете българският народ, вие глобите сиромасите, вие сте луди и глупави,

вие сте. . . — писал той с твърдо убеждение, че между румънските българи ще да се намерят такива личности, които ще да му дадат награда за неговите обличения. Но. . . човеческите сърца са направени на такива колебела, на каквито някога си е била направена и фурната на Насрадин Ходжа. Ония хора, които доскоро съветували Ивана да остави своите благодетели и да стане самостоятелен човек, му се смеяли в очите и говорили му, че когато едно куче варди две капии, то умира от глад; а ония негови приятели, които имали различни комерчески причини да ненавиждат бившите владетели на вестникът, казали един ден г-ну Ивану, че финансовите им средства, по причина на неговите стари патрони, се намират в плачевно положение, следователно от тяхната страна той може да очаква само голо съчувствие. Но Иван не унивал. Той написал няколко писма до различни български патриоти и до няколко съмнителни със своята честност личности да му дойдат на помощ, в противен случай по неговото мнение не само българщината в Румъния, но и самият български народ непременно трябва да пропаднат. Тия писма подействували отчасти и Иван получил двеста австрийски жълтици, триста лири и множество обещания. Но, както ви казах по-горе, Иван обичал да живее така, както въобще живеят ингелизките лордове, следователно парата се изстребляла от него така също, както говеждата болест изстреблява говедата. Щом тоя знаменит човек видял в ръцете си няколко стотини жълтици, то нанял богата квартира, купил фортепиано и богата мобел, главил три служителя и намислил да се ожени.

IV

В Румъния живеят множество българи и няколко българки, които, да кажем право, крият своето произхождение и напипат се из сичките си жили да докажат на простият и на добродушният румънски народ, че тия несъмнено произхождат от племето на Катона и че дядовете им са носили байрякът на Траяна. Какви са навярно ония причини, които са накарали тия патриоти да лъжат себе си и ближните си, които са им дали гостоприем-

ство, аз не зная, зная само това, че наш Иван се постарал да намери едного от тия българи и да открие в къщата му чисто българско създание, което като на български патриотин и вестникарин се решило да се признае, че е родом българка, че говори български, че обича българите и че е готова да послужи на българският народ. Иван, който в това време се наричал предводител на българщината и който се още се надеял да намери поклонници, захванал да се топи; а румънската българка-родолюбка, която одавна вече успяла да се убеди, че офицерите търсят нещо по-съществено, се замислила и погледала сама в себе си доста внимателно. Тя търсила, ровила в сичките тайници на своето същество, но насякъде намирала пустота, отворена врата, празни стаи и неопределени фигури; тя преровила цял Букурещ, сичките свои познания и сичките свои приятели, но била принудена да се върне като нещастен ловджия дома си с празна торба; най-после тя разгледала сърцето си и уверила се, че действителността няма никакво сходство с поезията и с полатените мечти, и на челото ѝ се появил едър пот. «Мои-те мечти трябва да се разбият, животът ми трябва да се измени и действителността трябва да се разгледа с трезво око» — помислила тя и решила се да се хвърли в обятията на първият човек, който и да би ѝ се попаднал насреща, ако на сърцето ѝ и да било тежко и горчиво. Секи от нас знае, че когато животът се изменява, то ние представяме себе си твърде нещастни, ако в нашето прошедше нямаме кого и що да споменем с усмивка или със сълзи на очите. Но тя трябало да се реши, защото Иван имал богати надежди. При първото появяване на Ивана в къщата им умната девица, която изпекла сичките женски занятия още в женската школа на мадам Трутуру, се уверила, че той лесно може да бъде неин, и постарала се да се възползува от обстоятелствата, дорде желязото било още топло. От учителките в гореказаната школа тя се научила да изговаря няколко нежни и приятни фрази и да ги изнася пред сяко приятно общество и пред сяко лице, на което искала да заслужи вниманието; от същите учителки се научила да кокетничи, да се облача сладострастно, да повдига очите си и да спуща устните си значително и своевременно и да показва краченцата си, като повдига нечаяно дрехата си; а против подобни съблаз-

нения не е можал да устои не само наш Иван, но и сичките наши благоразумни търговци, които са се решили да останат през сичкият си живот девственици и да спасят капиталите си от букурещките моди. Но както и да е, а на опитната вече девица се показало, че господ ѝ се усмихва и че той одобрява нейната решимост, и тя се хванала за тая решимост с такава жадност, с каквато нещастният, който не е ял в продължението на цяла неделя, се хваща и за най-коравото парче хляб. Мислите на Ивана имали съвсем друг характер. Той бил убежден, че неговият трон стои твърде високо, че неговата звезда никога няма да зайде, че неговата съдбина е милостива и глупава баба и че неговите умствени способности сякога ще да намерят поклонници, следователно по неговото мнение неговата женитба ще да ошастливи едно женско същество, на което той става отчасти жертва, като секи великодушен херой.

Но както и да е, а споразумението станало, сватбата се свършила и младите съпруги захванали да се наслаждават от своята младост. Аз казвам «от своята младост», защото скоро после сватбата за младите същества се захванали различни бедствия, ситни и едри, захванали се различни злоключения. Първото нещастие, което постигнало Ивана, се заключало в това, че българската публика познала неговите душевни качества, неговите не твърде честни действия в някои и други финансови операции и неговата пустота в литературно и дипломатическо-философско отношение. Второто нещастие било не дотолкова важно, но то положило тежък печат на сичкият Иванов живот и разбило сичките негови илюзии. Скоро после сватбата, когато Иван бил вече наречен мъж на такава жена, която била по-умна и по-хитра от него и която тутакси захванала да открива слабостите на мъжът си и да му дава горчиви съвети, той — без да може ясно даже и да си съобрази как се е случило с него сичкото това — почувствувал себе си не на своето място, чегато е извършил някое престъпление, като например убийство. Той имал здрав разум барем да разбере, че ако неговата съпруга да би имала малко по-хубавичко лице или барем крехка младост и ако нейният почтени родител да би имал няколко оки злато, то не би се случило нищо особено, ако Иван да би бил предводител даже и на нем-

ският народ, а сичкото това паднало като тежък камък на сърцето му.

— Ако баща ми преди три години да би намерил хилядо жълтици, то аз одавна вече би била жена на Петраки Калдъръно и живяла би щастливо — казала Елена (така е името на нашата героиня) и въздъхнала от сичкото си сърце. — Петраки е и хубавец, и умен, и богат.

— Богат е, а не е пожелал да те земе без хилядо жълтици! — проговорил Иван с явно негодувание.

— Днес ни един честит човек се не жени без зестра — казала Елена. — Женските потребности в Букурещ са големи. . . Ни една жена не желае да зависи изключително от мъжът си. Ако няма пари, то е по-добре да стане слугиня. Бъди уверен, че ако аз да би имала пари, то ти никога не би бил мой мъж.

Последните Еленини думи, които били изказани с явна скръб, уболи Ивановото честолюбие до най-големите негови дълбочини и накарали го да почервене до ушите; но подобни хора, какъвто бил Иван, се излечават доволно скоро, защото между техните нравствени сили и кръвта им няма нищо общо.

«Тя ме е земала само за това, защото не е имала кого да земе — помислил Иван и на сърцето му произлязло нещо особено. — Народните хора не трябва да се женят. . . А защо съм се оженил аз? Тая женитба ще да убие моята велика кариера. . . Но работата е вече свършена. Сега за мене не остава нищо друго, освен да се покоря на горчивата действителност.»

Под влиянието на това чувство, като се старал да се накаже за своето самоволно и непоправимо прегрешение и като желал да добие домашен мир и благополучие за каквато цена и да би било, Иван се преобразил на обръч пред своята жена, станал нейн безотговорен и безусловен роб и покорнейши, ако и не на румънски манер, драстирован слуга; а в награда за сичкото това Елена захванала да го дави с най-дълбокото и с най-откровеното съжаление, което, разбира се, доволно скоро накарало Ивана да се съзнае, че той е безполезно и бездарно същество, което като секи паразит не може да живее самостоятелно. Но окончателното Иваново унижение произлязло именно в онова време, когато неговата сладчайша съпруга се уверила с очите си, че така нареченият български предводи-

тел е паднал пред общественото българско мнение до оная бездънна пропаст, из която не е възможно никакво възкресение.

— Ако ти да би бил честен, умен и способен човек, то не би доживял до подобно поражение — говорила Елена.

За да оправдае себе си барем колко-годе и да не допусти работата до открита ненавист в чуждата къща, Иван употребил сичките си сили да очерни пред своята съпруга българските светини, българският народ и българските първенци, които преди няколко месеца защищал с такава енергия и пред които кадил баснословно количество лъстив темян.

— Ти не познаваш още нашите български патриоти и нашият български народ — говорил той. — Българите нямат нито честност, нито самолюбие, нито самоуважение, нито твърда воля, нито здрав разум, нито сърце и душа. Мога ли аз, кажи ми ти, да очаквам от подобен народ любов и почитание, когато той не обича още ни сам себе си? Мога ли аз да го накарам да напусне своите варварски обичаи, когато той се хвали с тях и уважава ги като светиня? Най-после мога ли аз да изменя неговите понятия за различни предмети, когато главата му е набиена със слама? Ако Христос не е можал да живее между евреите, то и аз не мога да заслужи уважението на българите. Сичките велики хора са страдали. . . Нас оценяват само тогава, когато умреме.

— И ти сè още считаш себе си за велик човек! — казала Елена.

— Между българският народ аз трябва да съм велик — отговорил Иван с твърдо убеждение, че Елена няма възможност да погледа дълбоко в душата му.

— Я избий ти из главата си сичките непотребни фантазии и да помислиме за нашето съществуване, защото баща ми не може вече да ни храни — казала Елена. — Стига вече. Цяла година седиме на вратът му! Остави ти своите българи и да видиме откъм коя страна се отварят влашките врата. Не можеш ли барем да бъдеш адвокатин у мировият съдия? Ако се решаващ да направиш тоя подвиг, то аз ще да намеря случай да те воведа между хора, които ще да ни бъдат полезни. Решавай се. Отсега нататък аз ще да бъда мъж, а ти жена. Слушаш ли? Ако искаш да бъдеш човек и да ме не накараш да те напусна,

то трябва да изпълниш следующите неща: 1) с никого отсега нататък да не говориш български, даже и с ония хора, които би ти направили извънредно добро; 2) да измениш името си — от Иван Чучулигата да се преобразиш на Йон Чучулигяно; 3) да се не занимаваш вече с никакви български работи; 4) да не приемаваш в къщата ми ни един българин, даже и майка си и баща си. Съгласен ли си?

— Съгласен съм — отговорил Йон Чучулигяно.

V

Пред една букурешка бакалница стояли две стари жени и едно момченце, което държало едната жена за ръкава. Времето било студено и мокро; над Букурещ се носила гъста мъгла; слънцето, което тоя ден не показало своето лице, захванало да захожда.

— Измръзнали ли сте? — попитала едната жена и погледала на детенцето с любов и със съжаление. — Ако сте измръзнали, то хайдете да идеме вътре да се погреее и да ви дам да поядете нещо — що бог дал.

— Не съм гладна — отговорила другата жена. — Измръзнала съм само. Цял ден съм стояла пред вратата му! Не поиска нито да ме види — не излезе. . . Излезе само снаха ми, изхока ни, хвърли ни един цванец и каза ни да идеме, отдето сме дошли. «Иван няма ни майка, ни брате — казва. — Аз съм му и майка, и баща, и жена, и сичко.» Заплаках и помолих я да ме пусне барем да го видя. «В моята къща, казва, не влизат цървулановци, защото одровете ни са измити с керемиди. Идете си с богом.» «Иванчо, Иванчо — изревах аз, — за това ли съм те гледала, повивала, люляла и отхранила? Цели нощи не съм спала от твоите плачове. . . Когато беше малък, ти беше слабо, ревливо и болно детенце. Много мъки съм претърпяла, дорде да те отгледам. А сега жената ти ме гони и не пуща ме да пристъпя през прагът ви!» Щом изрекох тия думи, то Иванчо отвори прозорецът, погледа ме кръвнишки и рече ми: «А защо си дошла? Земи цванецът и върви си.» «Аз чух, че си добре, и доведох братчето ти да го настаниш нейде» — казах аз. «Аз нямам ни брате, ни сестри» — каза той и затвори прозорецът. Гор-

чиво ми стана. . . Аз заплаках още по-силно и захванах да го кълна — не можах да се удържа, да ме прости господ. «Да бъдеш проклет и ти, и твоят корен—извиках аз и стиснах длановите си. — Ако да би знаела, че подаям зъмя усойница, то би ти строшила главата. Да даде господ да ви посрещнат и вашите деца така, както и вие сега посрещате мене.» Когато снаха ми чу моите клетви, то се разсърди дотолкова, щото аз се уплаших и побягнах. «Идете поврага» — извика тя и хвърли метлата, която се намираще пред вратата, да ме удари. «Да си проклета и ти» — казах аз и излязох на улицата.

— Не плачи, не жали — говорила другата жена и клатила главата си. — Такъв е днеска сичкият свят. . . Аз имам три ергенина, а ни един не ще да се залови за работа. Мъча се и храня ги. Развалила се е влашката земя. Синът не почита майка си, дъщерята не ще да живее с мъжът си, жената не гледа децата си, мъжът се разохожда по улиците с любовницата си, бащата не ще да види децата си, снахата изпъжда свекърва си, зетят изяжда зестрата на жената си и изпроважда я при родителите й — сичко е тръгнало наопаки. . . Видиш ли, ако френците живеят тъй, то и ние трябва да станеме френци! Тежко ни на балгурът. . . Хайдете да идеме вътре и да ви дам да поядете малко.

— Не съм гладна — отговорила чедолюбивата майка и из очите й потекли нови сълзи. — Озарана хапнахме малко хлебец. . .

— А аз съм гладен, мамо! — казало момченцето.

— Ако да не би било това дете, то аз би се нахранила и на сух камък — казала майката.

— Дай го на някой занаят — проговорила човеколюбивата жена. — Аз ще да помоля един мой познайник да го земе в кръчмата си. Момченцето е вече на годинки. . . То ще може да шета.

— Боже мой, какво ще да правя? Отгледах деца и мислех да поживея на стари години, а тия ме оставят да ходя по чуждите капии и да прося милостиня! Сама ще да умра, като кукувица, и не ще има кой да захлупи очите ми! Нека им дава господ здраве и живот и нека им помогне да отгледат и сами такива синове, каквито е отгледала майка им. Хайде, води ни вътре и дай ми малко водичка. . . Устата ми са пресъхнали. . . Лошаво е във

Влашко, лошаво е! Да ти кажа право, аз се боя да оставя това дете в тая земя. . . И то ще да се развали.

— А ти го заведи със себе си в Лясковец.

— Ще да ми се смеят хората. . . Аз им казах, че Иванчо ми е писал да го заведе при него и да го даде на учение. Боже мой, защо съм ги лъгала? И паричнямам да го върна назад. Нека поседи във Влашко. . .

ОБЯСНЕНИЕ

Един мой приятел ми доказваше един ден, че ние, българите, сме добри християни, защото мислиме повече за ближните си, нежели за своята собствена черга, която одавна вече се е покъсала и която е пълна с бълхи. Това непатриотическо убеждение ме накара да изляза из себе си, да наговоря на моят приятел цял шиник грубости и да му докажа като два и два четири, че негова милост не чете нито цариградските вестници, нито издадените от г-на Данова ръководства, нито стихотворенията във в. «Ден». «Българите не са добри християни — извиках аз и долната ми устна затрепера от яд. — Добрите християни се стараят по-напред да попощят чуждите черги, а после вече се завземат да плачат на своите гробища. . . Българите не са такива. Тия достойни за уважение хорица мислят, сънуват и грижат се само за своите лични удоволствия, които се наричат у нас «животец», а ако понякога плачат по чуждите гробища, то плачат именно затова, защото мъртъвците имат деца и унуки, които могат да им бъдат подойници. Ето каква е работата. . . Ех, българинът знае на какво стъпя и що му е потребно! Искаш ли доказателства? Ако искаш, то трябва да знаеш, че ако във влашката земя да не би съществували патета и мисирчета, то и орлите не би се събирали да плачат над чуждите гробища. Тая логика, както ми се чини, е твърде понятна. Ето ти главната причина, която накаква нашите банкери и базиргяни, нашите учени и просветители, нашите патриоти и дипломати да оставят жените си и децата си, да презират името си и народността си и да се отказват от майките си и от бащите си. Едно време мой дядо, който беше чист и непорочен българин, говореше, че учението е празна работа, защото чорбата му не стая

от него по-гъста; че отечеството му не трябва, защото неговите покойни родители не са му оставили триста крави и хилядо овце; че родолюбие и чедолюбие му не трябва, защото неговите деца му не дават заработеното от техният труд сребро и злато за вино и за ракия; най-после, че народност му не трябва, защото гърците живеят по-добре и работят по-малко от българите. «Дойде гръцкият калугерин на дворът ти — говореше той, — пробъбри ти с носът си няколко «кириеелейсона», поглади брадичката си и земе ти паричките; дойде Янаки в къщата ти, похванете за ръката, даде ти няколко капки локмаруху, земе ти паричките и облизва ти се; дойде агнос Никифорис в селото ти, разперчи хатът си, извика «хей, християнлар», земе ти паричките и присмива се на главата ти. Гърците са умни хора. Тия се не учат нито физики, нито граматика, а пият сурови яйца и оправят гласовете си. Молитвите са такава скъпоценна стока, която се купува без пари, а продава се за чисто злато. Поучете се от гърците как да живеете.»

Дядо имаше пълно право. Неговите съвети се уважават от сичките наши граждани. Въобразете си, че един гладен орел лети над някоя мърша и че има намерение да кацне на нея и да се наяде до уригане; въобразете си, че тая мърша е мазна, отгоена и хранителна; най-после въобразете си, че гладният орел не намира никакви конкуренти освен няколко дългоклюни гарвани и освен нищожно количество щъркокраки гарги и че съдбата му обещава извънредно щастие. Разбира се, че ако нашият орел да не би оставял своите планини и своите орлета и да търси мазни мърши из слепите царства, то би бил принуден да яде зайчета, лалугери и полски мишки, които, както е известно, се хващат не твърде лесно и които удовлетворяват кръвожадният стомах не твърде изобилно. Така също ако нашият българин да би останал в своята бащина къща и да живее честно или както казват бабичките, «като господ дал», то би трябало да работи, трябало би да храни жена, трябало би да отгледа деца, трябало би да гледа майка и баща, трябало би да даде премия на сестри и на дъщери и много друго, а сичките тия домашни обязанности са и тежки, и неблагоприятни работи. Мършата — ако тя доволно често и да бива воняща и неприятна на вкус — е по-сладка именно затова, защото

за нея «не е прела ни баба, ни прабаба», защото тя не изисква ни печене, ни варене, ни дъвкане и защото принадлежи сякому без различие.

Земете за пример нашият казанлъшки херой, за когото ви разказвах вече в първата картина, отворете главата му и разгледайте нравствената страна на воденицата му. Турете очилата си и гледайте. Ако Николчо да би останал в Казанлък, то би трябало да храни жена, да отглежда деца и да живее честно и почтено, защото в противен случай коремът му, децата му, жената му и общественото мнение би го накарали да се откаже от множество мечешки наклонности и от някои и други телесни и душевни наслаждения. Във Влашко не е така. В Гюргево например съществуват множество циганки, унгоройки, немцойки, еврейки и румънки, които не изискват от своят почитател нищо друго освен черни мустаки, дебели кълки, огнени очи и яки гърди. Последното достойнство се изисква от всеки един разумен херой именно за това, защото патриархът на семейното огнище е длъжен да държи сичко в редовност и защото женските страсти са разнообразни. Така например ако бъде пияна жената, то нейният повелител е длъжен да изцеди из утробата ѝ сичките отровителни частици на спиртът и с двата юмука; а ако е пиян мъжът, то неговата всемилостива, целомъдрена и благочестива стопанка трябва да удрия така, щото костите му да останат цели и за другият ден. Достоверно е вече известно, че Николчо и неговата циганка — която той непременно желае да нарече законна съпруга, ако неговата законна работница и да копае чуждите гюлови градини да прехрани децата си — повтарят гореказаните екзекуции по триесет и един път през месеца, ако ролите им и да се менят по няколко пъти на денят. Причините, които са накарали отца Вартоломея да се откаже от своите родители и роднини, без никакво съмнение са имали такива свойства, които се появяват у човечеството само в ония случаи, когато на един редовен гения се поиска да се отличи някак си, да поживее малко по-добре и да остави славно име. Тия същи причини накарваха преди няколко години императорът Максимилиан да пее на мексиканското купище и да се грижи за прогресивното благосъстояние на ония хора, които никога не са завиждали ни на едно от европейските благосъстоя-

ния; тия същи причини накарваха преди няколко години множество Христови апостоли да принуждават грешното човечество да спаси душата си почти насила или да хвъргат бисерът си пред ония животни, които едвам бяха в състояние да намерят хляб за своята прехрана; най-после тия същи причини накарват и до тая минута множество патриоти да оплакват съдбата на простите смъртни, да проливат сълзи по чуждите помени и да четат псалтир даже и за ония православни християни, които никога не им са давали право да бъдат епитропи над децата им и над имането им. Ако отец Вартоломей да би останал в България, ако да би се оженил навреме, ако да би надобивал деца и ако да би изкарвал хлябът си с честен труд и с човечески усилия, то множество вдовици би останали неоплодотворени, множество черни коси и вити вежди би побелели в уединение и множество прости работници би работили за своята собствена гуша. А знаете ли, че ако у работникът се появи изобилие, то неговото щастие и в такъв случай не може да бъде подпълно, защото човеческите потребности са големи, а ако няколко хиляди селени дадат на едно лице по една част от своето изобилие, то това лице може да изпълни по-голямата част от своите удоволствия? Кажете ни, какво зло намирате в това естествено явление? Ние гледаме на много неща не с такива очи, с каквито би трябало да гледаме именно затова, защото не сяка година бива плодородие. И така, сичкото зло се заключава не в самото зло, а в плодородието. Моралистите ненапразно ни разказват, че «и в лошавото по някой път се заключава добро». Ние им вярваме. Колкото за последният наш херой, който играе най-важната роля в третата картина, аз не зная ни какво да ви разказвам, защото кукувицата е насякъде кукувица и защото трънката не е в състояние да роди грозде даже и в обетованата земя. Аз мисля, че ако природата да би имала положителни цели при устройството на човеческата глава, то множество овце би трябало да ходят на два крака, множество синигери би трябало да превоздат немските поети (Шилера), множество пъдпъдци би трябало да станат сътрудници на нашите цариградски вестници (особено на «Ден»), множество крекетуши би трябало да пишат статии за просвещението на комарите, множество паяци би трябало да станат адвокати на гъсениците, мно-

жество цанцугери би трябало да се овладичат, множество дипломати би трябало да се опопят, множество попове би трябало да чешат вълна, множество перачки би трябало да станат писатели, множество учители би трябало да пасат гъските, множество поети би трябало да търсят булумачът и т. н. Но аз се задърдорих! Нека ви бъде известно, че подобна преमेжда ще да премине през главата на сичките наши писатели, които се не ръководят по филологическите правила на д-ра Богорова, по логическите принципи на д-ра Берона, по естетическите съображения на д-ра Войникова и по изящните лекции на д-ра Оджакова. «Краткостта е главното достоинство на един писател» — говорят гореказаните наши учени, ако в техните списания тая краткост и да се довозда до последното митарство на блаженна Теодора, т. е. ако техните разсъждения и да се спрепинат на всяка крачка именно затова, защото в тях се намират цял лексикон думи и цяла риторика с високи фрази, с мършави мисли и изтъркано съдържание.

Който е имал щастие да види Румъния и да се разходи по нейните големи градове, той трябва да знае, че природните красоти на тая земя имат голямо сходство с нашите, с българските, следователно аз не желая да ви описвам нито росата и пилците, нито въздухът и меризмите, нито измаилската кал, нито галацката воня, нито гюргевската слепота, нито александрийският патриотизъм, нито болгарските примари, нито турномагорелският посадник, нито крайовското постоянство, нито плоешкото нищо, нито букурешките чорбаджии. Сичките тия неща вие можете да намерите не само в босоноги Русчук и в боядисани Пловдив, а и в кривокраки Сопот, в мечочоли Калофер, в израилствуващи Свищов, във «високоправственейше» Търново и между премъдрите коритари в Габрово. С една дума, аз желая да ви разкажа или да ви опиша само ония румънски природни и неприродни преимущества, които са свойствени само на тая земя и които могат да приведат всяка млада душа в поетически възторг. Небето било ясно, дъждове не валили цели две недели, слънцето пекло, Измаил се старал да изсъхне, букурешките аристократки и чистоплътните бербери поливали прашните улици с кисело зеле и със сапунена вода, големи пропорции амияк се повдигали от всяка една страна, бакалите из-

ливали солената вода из каците на вовонялата се лакерда пред самата полиция, полицейските бради и мустаци мерисали и мълчали, кучетата чистили улиците с езикът си, адвокатите вървели към трибуналът, котките носили по таваните развалени скумрии. . . — Но за какво ни ти разказваш сичкото това, когато ние можем да идеме на Галата и да се насладим от тия прелести със своята персона? — ще да извикате вие. — Ако си се решил да говориш за преимуществата на Букурещ пред нашите градове, то говори ясно и не заплитай се като петел в кълчища. Слушайте. В Румъния се случили три велики събития. Секи от вас знае, че великите дела (разбира се, че човеческите) се посрещат от простите смъртни с ентузиазъм и с гръмогласни похвали, без да се гледа защо именно тия дела са велики, действително ли са велики, за кого са велики, кой ги е нарекъл велики и за дълго ли време ще да останат велики. Човекът е направен така, щото нему е необходимо разнообразие, следователно той доволно често дава велико значение и на най-малките работи, защото тия работи го извоздат из неговата колиба на чист въздух и накарват го да заборава и разглаголствуванията на баща си, и неудоволствията на майка си, и пехливанлъкът на жената си, и неблагоприятността на децата си. Тая е оная велика причина, която е създала стотици празници и която накарва човечеството да търси утешение в червеното винце между своите приятели и познайници. Доказано е вече, че колкото повече са по-забъркани и по-неестествени отношенията на мъжът към жената, толкова повече се празнуват и празници. Но аз се задърдорих изново. В Румъния се случили три велики събития, които трябва да са забележени вече не само в анализите на г-на Хаждъу, но и в българската история на г-на Кръстовича, която непременно трябва да се свърши с българокинеският период. Гореказаните три събития накарвали румъните да създадат още един празник. Още от утринта на новият празник звънците на тристатях букурешки черкови принудили чувствителните хора да се откажат от своето утрешно спокойствие; многочислено количество жени, деца и бабички припкали по градските улици и радвали се; слънцето, което доволно често приема участие в човеческите веселия, блестяло със сичката своя сила; бозаджии-

те, шекерджиите, халваджиите и въобще сичките любимци на децата се приготвяли да спечелят някоя парица; с една дума, сичко се приготвяло да се повесели или да поживее малко по-безгрижно. Аз ще да опиша тия три събития накратко, защото есенциите се дават даже и от д-ра Богорова не в твърде голямо количество и защото истинната поезия бива немногосложна. Първото събитие, което е съзряло в Гюргево, се е свършило със сватба; второто събитие, което е ожалостило цял Букурещ и сичките благородни и благочестиви сърца, се е свършило със смърт и с духовно завещание; а третото събитие, което се е извършило пак в столичният град и което е повдигнало букурещкият патриотизъм на няколко градуса, се е свършило с официално кръщение в румънската камера. Из тия няколко реда вие се усещате вече, че в първото събитие главната роля е играл нашият казанлъшки херой г. Николчо, на когото животописанието аз се постарях вече да ви опиша, доколкото беше възможно в първата картина. Това е така. Когато Николчо се преселил в Гюргево и когато почувствувал около себе си небрано лозе, то пустил в ход и последният си грош, защото в много градове под ясното небе даже и чистата женска любов се продава на кантар. Първоначално той търсил работа, мислил за жената си и за децата си, надеял се след време да им бъде полезен — или да ги доведе в Румъния, или да спечели някоя и друга пара и да се върне назад, — кроил планове за възпитанието на рожбите си и доволно често обвинял своя характер; но след някой месец малко по малко, без да се сети и той сам как се е случило сичкото това, Казанлък захванал да му се представява в някакъв си неопределен вид, лицата на децата му се изгубили в някаква си мъгла, а фигурата на жената му захванала да приема друга форма, друг вид и друго положение. И така, малко по малко, когато преминали вече цели две години, Николчо изгубил и последната капка от своята поезия, защото някои от гюргевските комунистки му се показали по-апетитни от неговата работница и защото червеното вино имало такива чудотворни свойства, които изглаждат из човеческият мозък сяко едно възпоминание. В първото време Николчо работил, харчил със своите многочислени жени и се още мислил да бъде човек, но времето и обстоятелствата до-

волно често преобръщат наопаки и самата природа. И така, виното, развратният живот и разваленото общество доволно скоро произвели своето разрушително влияние и Николчо захванал да се скита из кръчма в кръчма, да спи под откритото небе и да мисли само за излечението на своята болна глава със същият клин. Работа никой вече му не давал, защото пиянството произвежда слабост, а слабостта — отвращение към сяка една работа. Когато един милостив човек се съжалил над бедственото състояние на нашият херой и когато го земал в къщата си за работник, то го пратил в зимникът да наточи малко вино и да извади малко кисело зеле. Николчо, на когото коремът в това време хванал вече трагия, налял няколко паници с вино и изпил ги на гладно сърце. Чака господаринът му десет минути, чака други десет минути, а Николча се няма и няма. «Тоя харсъзин е заспал в зимникът» — казал милостивият човек и отишел да го търси. Но когато той прескокнал през прагът на зимникът, то пред очите му се представила такава живописна картина, каквато не би могли да срещнете нито у Хохарта. Бъчвата, която брала сто ведра вино, изтекла до капка и Николчо плувал по червеното море като венецианска гондола. После това произшествие, което с помощта на целомъдрените гюргевски жени станало известно в доволно кратко време почти по целият град, Николча постигнала твърде трагическа съдба. Благоразумните хора, които купуват виното си за чисти пари, се боели не само да му дадат работа, но и да го пуснат в къщите си. Но господ бог не забравя ни най-последните свои създания. Една от неговите любовници, която принадлежала на циганското племе и която гледала на пиянството като на достойнство, се решила да земе чорбаджийският син под своето покровителство и да го храни със своят труд. Тая човеколюбива женица прала чуждите дрехи, купувала на любовникът си вино и ракия и наслаждавала се от неговите прелести. Разбира се, че и нежното сърце на нашият херой не е могло да не поблагодари своята благодетелка. Не преминала нито една година, а Николчо й предложил вече своята десница и пожелал да я нарече законна съпруга. Това произшествие е важно в две отношения: първо, из него ние можеме да заключиме, че човекът доволно често се преобразява на безполезен предмет, който

намира съчувствие само у ония паднали и нищожни, какъвто е и той сам, създания; второ, че кривото дърво не може да изправи ни самата природа, ако моралистите и да ни разказват, че нейните закони са чудотворни.

А какво прави Николица? Как живее тая сирота жена, която е била обзана от нравствените принципи на казанлъшката патриархалност да бъде послушна на родителите си, да избере за свой съжител синът на градският първенец и да му наражда деца? Какви мъки и какви неволи е длъжна да търпи тая добра и честна майка, която е длъжна да отгледа своите деца без ничия помощ? Тя работи, копае, не доспива си, не дояда си. . . Кой ѝ е крив? Отеческата воля трябва да се уважава без никакви противоречия!

В тая съща мнута, в която казанлъшкият чорбаджийски син стъпил със своята циганка в божият олтар да тури на главата си вторият брачен венец, в Букурещ произлязло второто събитие, което има съвсем друг характер. Отец Вартоломей, който успял вече да награти земята с достатъчно количество амияк, се решил най-после да ѝ предаде и своето мазно тяло, което било закопано с голямо тържество. Най-главната побудителна причина, която накарала букурещките граждани да произведат такова увеселително тържество, са били без никакво съмнение паричките на блаженият човек, защото златото и среброто са такива благородни метали, които дават даже и на мъртвите лешове някакво си благоухание. Нам е известно вече, че богатството е такава чудна сила, която накарва даже и най-страшните циници да се кланят пред нейните обладатели, и ни на един честен човек се не иска да знае отде е добиено това богатство, с какви средства е то добиено и как е добиено. Но и можеме ли ние да бъдем строги пред обладателите на всесилните богатства, когато даже и кесиите, в които някога си се е намирало злато, са дотолкова мили пред очите на човечеството? И наистина, защо ми е твоята честност, когато сичките честности под ясното небе са длъжни да ходят с мотиката на рамо и да пъшкат под тежкият ярем на златният «телец»? Пари ни дайте, пари — честността не може нито да се облече, нито да се изяде, нито да се изпие. . . А какво правят родителите и роднините на отца Вартоломея? — Майка му. . . Да не е раждала деца! Аз и до

днес още не мога да се убедя, че и Адам е бил дотолкова виновен, доколкото Ева. Секи вече знае, че зъмтата е съблазнила жената, а не мъжът.

Но да оставим мъртвецът и неговите богатства, които са били преполовени от благодарното човечество тутакси после последният му час, и да видиме какви подвиги е правил Йон Чучулигяно през тоя исторически ден и какви са били последствията от неговите подвиги. Аз ви казах вече, че милата съжителница на г-на Йона е употреблявала сичките си сили да тури юздата на своят съпруг, а тоя съпруг не е имал нито воля, нито морална сила, нито особено желание да хапе или да рита. И така, малко по малко Йон се укротил до такава степен, щото не само заповедите, но и сичките помишления на кокона Елена се изпълнявали буквално. Един ден кокона Елена обявила на своят вольонизпълнител, че ако той да би бил припознат официално за наследник на старовременните даки, то щастие то ѝ би било подпълно. Това невинно желание накарало Йона да се замисли, а после да се реши да извърши третото велико събитие. Той написал дълго и красноречиво — под влиянието или под диктовката на едного от букурещките адвокати и под надзирателството на своята съпруга — прошение, занесъл го в камерата и помолил депутатите да обърнат на него особено внимание, защото по неговите думи в това прошение се излагат такива мисли, които непременно ще да спасят румънската националност от славянските посегателства. Това прошение, в което между друго се говорило така, било прочетено тържествено. «Аз, Йон Чучулигяно — извикал секретаринът на камерата, който бил обзана да чете сичко, — който принадлежа на румънското племе, ако и да съм се родил във варварският градец Лясковец, желая да се върна в лоната на моето старо отечество, което моят баща по различни причини е бил принуден да остави. Ако аз днес и да се наричам «сърб», но в гърдите ми тупка румънско сърце, което е готово почти сякаш минута да пожертвува себе си за благосъстоянието на онзи народ, чиято кръв тече и в моите жили. Едно време, когато в Румъния са владели татарите, една част от румънският народ побягнала през Дунавът, скрила се в непроходимите гори на България и населила няколко села и градове, между които е и моят градец Лясковец. И така,

сичките градинари, които днес ходят по светът да садят лук, просвещение, праса, политика, чушки и други зеленчуци, не са нищо друго-освен законорождени деца на Траяна и на Бояна Велики. (Общ одобрение.) Когато Маноил майстор е градил манастирът «Нямцулуи», то мой дядо е носил камъни, а баба ми е гасила вар. Освен това моите деди и прадеди са били благородни хора, т. е. принадлежали са на болярското съсловие, защото коренът ни произхожда право от Ромула, който някога си е бил изпроводен от даките да основе Рим и да насели по Италия румънски колонии. Ако ми не вярвате, то можете да попитате г-на Хаждъу или г-на Кара Георгия (адресата му е в българското кавене, Strada Gabroveni), които ще да ви докажат като два и два четири, че ако даките произхождат от Адама, то аз произхождам право от бога. Това ви доказва и моят прякор Чучулигяно. Секи от почтените депутати, които са се събрали днес в тоя салон да решат съдбата на румънският народ — не изключват се из това число и болградските депутати, — трябва да знае, че чучулигата (тая дума е санскритска) е била създадена преди Адама, следователно аз имам право не само на румънско гражданство, но и на болярство със сичките негови привилегии. (Болградският депутатин мълчи.) И наистина, ако някои си гърци и румъни, на които родословието се захваща от византийската империя или от пелазгите, имат право да носят болярски качули, то г. Хаждъу, г. Цезар Боляк, г. Кара Георги и аз трябва да туриме на главите си лаврови венци. И така, благоволете, почтени депутати, да приемете прощението ми и да изпълните моето искрено желание, ако желаете добро на народът си. Аз ви казвам «ако желаете добро на народът си» само затова, защото в моята глава се намират многочислени проекти, които с помощта на моята кокона рано или късно ще да съзреят и аз ще бъда в състояние да издавам педагогически вестник, който ще да отвори очите не само на малолетните деца, но и на болградските просветители «от малия до великая». (Ръкопляскане.)

РЕШЕНИЯТА НА КАМЕРАТА

Решение първо. Понеже нашият нови гюргевски гражданин Никола Казанлъчано унищожава голямо количество спиртуозни питиета, то честният акциз се обявява да го погребее на правителствена сметка. (Погребалното угощение ще бъде поднесено от камерата.)

Решение второ. Понеже нашият велики патриотин отец Вартоломей е оставил големи суми за народното добро и за богоугодните заведения, то честната полиция се обявява да предприеме решителни мерки против гореказаните цифри, щото от тях да се не чуе «ни трага, ни гласа»; а когато бъде извършено това човеколюбиво дело, то да се напечатат два водевила и една комедия за новият цирк.

Решение трето. § 1. Понеже великият наследник на нашите велики прадеди Йон Чучулигяно се решава да просвети румунският народ «волею и неволею», то румънската академия се задължава да го посвети в рицари на остроумието и да го приеме в числото на своите педагози. § 2. Но ако почтени г. Кара Георги докаже фактически из санскритската филология и ако г. Хаждъу прочете надписът на онзи камък, който е намерен в Олте-ница, то академията се обявява да припознае генеологията на чучулигите и да даде на техният праунук титла *civis romanus**.

* Римски гражданин.

ДЕЦАТА НЕ ПРИЛИЧАТ НА БАЩИТЕ СИ

Три тяжкие доли имела судьба,
и первая доля: с рабом повенчаться,
вторая — быть матерью сына раба,
а третья — до гроба рабу покоряться...*

Некрасов

I

Сотираки Симидчиоглу е сладък, умилителен, благочестив и състрадателен човек; каквито са вобще почти сичките гръко-цънцарски апостоли, които извличат своя «хляб насущни» и с логически заключения; и с артилерийска бомбардировка. Сотираки има не само лъскава вънкашност, но и вътрешно достойнство: сичката негова физиогномия, като захванеме от ощипаната му от злата орисница кратуна до неговите лакови кундури, блести не само под лучите на слънцето, но и на сянка, защото по неговите собствени думи добрият обед и меката постеля изглаждат козината даже и на циганските прасета; а сичката негова вътрешност, като захванеме от двойният му подборник и до «чувството» на папаяхнийската нравственост, е пълно с пречистена лойова материя, която е тясно свързана с неговата душа, защото и двете произхождат из един източник. Кир Сотираки беше твърдо убежден — а неговото убеждение разделят по-голямата част от пловдивските големци, — че ако на тоя свят съществуват религии, убеждения, стремления и идеи, то сичките тия нужни и ненужни неща са измислени не за черни очи, а за блаженството на няколко щастливи

* Три участи има по-тежки от гроб:
едната — с роб някой да бъдеш венчана,
а другата — майка да станеш на роб,
и третата — роб да търпиш до савана.

Вж. Н. А. Некрасов. Стихотворения и поеми. С., 1978, с. 122.)

смъртни, които са имали ум и разум да изплуват над гъстата тиня. Това свое убеждение кир Сотираки е изнесъл на видело още в онова време, когато българите се решиха пръв път да изгонят гръцките епископи. «Сичките българи са викнали — говорил той, — че гръците са лошава хора, че гръцкото духовенство не отговаря на своето назначение и че гръцката вяра не е добра за тяхна милост.» Тук съм длъжен да забележа, че Сотираки по неизвестни причини нарича християнската религия «гръцка вяра», а Исуса Христа — «гръцки бог». «Тия искат, продължал той, да имат свои попове и владици, да четат в черковите си български, защото народът им не разбирал словото божие, да преобразят черковите си на кръчми, да унижат словото божие с груби и с варварски изражения и да заборава божните повеления! Но богобоязливите хора не трябва да оставят такъв опасен огън в ръцете на глупавите варвари. Само гръцката вяра е в състояние да смегчи грубостта и злите качества на варварите, защото тя им повелява да обичат даже и своите врагове. «Люби бога и помагай на ближния си», говори гръцката вяра. «А я кажи ни ти, кои именно са ония близни, които сме длъжни да обичаме или да им помагаме?» — попитали българите. «Как кои са? Разбира се, че владиката, попове, калугерите, чорбаджиите, аз и сичките сния, които се мъчат за вашето добро» — отговорил кир Сотираки. Българите се изкикотили. «Не смейте се — продължал той. — Вие казвате, че гръцките владици не приличат на Христовите апостоли и че служат не на черковата, а на своите «апетити». Знаете ли вие, че ако днешното духовенство не прилича на Христовите апостоли, то сичкото това произлиза не от него, а от вас, които се делите на партии и които се стараете да убие не само своите архиереи, а и своята гръцка вяра?» Българите се изкикотили още по-силно. Из сичкото това вие можете вече да си съставите кратко понятие, че кир Сотираки обича да разсъждава за «големи въпроси» и че гръцката вяра му е полезна в много стношения.

Ето защо кир Сотираки има обичай да украсава себе си с всевъзможни средства, морални и материални, и да презира сичко, щото няма изгладена форма. Това негово велико достойнство, което се среща най-много между немските стари професори, между старите генерали и меж-

ду комисонерите на Библейското дружество, се отражава не само на мустаките, но и на нищожните останки от косата на главата му, които се подвъргават на сякодневно вапцване и гладение. Тия необходими гладения и вапцвания кир Сотираки произвежда с всевъзможни способности и хитрости: с австрийска помада, с французко масло, с къна, с шикалки или просто със сажди. Последното средство, което кир Сотираки е научил от конките на «Св. Петка», се произвежда по следущият рецепт. Най-напред той зема широк нож и надимва го на свещта, а после зема гребенът си и намазва го с помада или с проста свинска мас. Когато ножът почернее съвсем, то саждите се размесват с маста на гребенът, а гребенът ги пренася на косата и на мустаките, които после тая операция стават изпърво черни и блестящи, а второ корави и послушни. Истина казват старите философи, че послушанието е потребно за всеки един случай и че от него, както и от много други нравствени науки, се правят различни зоологически фигури. И наистина, ако да не би било това послушание, то кир Сотираки не би бил в състояние да прави от своите мустаци различни видоизменения и душата му доволно често би роптала против провидението. С помощта на послушанието той може да суче мустаките си и така и сяка — както му се види за по-добре и за по-прилично, — може да прави от тях кукерички, пръстенчета, свредленца, миши опашки и други такива; с една дума, той е в състояние да ги накара да стоят така, както пожелае сърцето му и обстоятелствата. Така например, ако кир Сотираки ходи по «Света Петка» или по Новата махала, то мустаките му приличат на селски гривни или на правилно отрязан нокът, ако се изкачи на Тепето, то им дава пръстенообразна форма; а ако иде в митрополията или на конакът, то се старае да добие по-благоприятен и по-степенен вид и съставлява от тях миши опашки. Но и в това отношение, както и в сяко друго правило, съществува щастливо изключение. Така например преди три месеца кир Сотираки в продължението на пет недели сучеше мустаките си постоянно нагоре, във вид на полумесечина; а в последните три месеца той прави от тях изключително миши опашки не само на «Св. Петка», но и на Тепето. Главната причина, която накарава кир Сотираки да прави изклю-

чения или да изменява правилата на своя живот, се заключава в това, че понякогаж му дохожда воля да се ожени, а понякогаж се отказва почти мизантропически от сяко женско същество. В последните три месеца в главата на нашият херой се е появила щастлива мисъл да стане знаменит човек, да влезе между важни хора, да се занимава само с важни вопросы и да завладее почетно място между по-главните светила. Сичкото това е накарало добрият пловдивски гражданин да се откаже навреме от своите телесни усъвършенствувания, да измени своите дълголетни занятия и да мисли само за своите душевни качества. Секи вече знае, че душевните качества са захванали да занимават почетно място в сърцата даже и на шареният град Пловдив. Кир Сотираки, който разбира откъм коя страна духа вятърът, се е решил, твърдо се е решил, да бъде или черковен епитроп, или училищен настоятел, или член в мезличът, или бадем градски чорбаджия, а за сичките тия неща са потребни не пари, а душевни качества. Времената са се изменили даже и в Пловдив. Днес и в тоя честит град хората или гражданите му, по причина на своите нови понятия или по причина на свойственото само на човекът подражание, искат от деятелите не гладка физиогномия, не съмнителни богатства, не хубави мустаци и не щастлив поглед, а душевни качества, които дават и на тялото, и на душата валчеста форма. Сичкото това кир Сотираки е узнал из протестантският вестник «Зорница», която сякога съединява душата с коремът, небесното царство с манчестерската стока, приятното с полезното и обетованата земя с развалините на Ниневия. Тука съм длъжен да ви кажа и това, че кир Сотираки, ако и да се е учил някога си у кир Ксантоса и у ерокирикът Григория, не четенищо повече освен «Неологос», българо-протестантският вестник «Зорница» и библията, които по неговото мнение съдържат сичко, щото е потребно на един благоразумен човек. Да четете български кир Сотираки се е научил в последните десет години, а научил се е именно за това, защото на лесната бива приятно да живее даже и между вълците, ако само тия добри животни ѝ дадат първенство.

Но и без вапцаните мустаци кир Сотираки е доволно хубав и твърде приятен човек. Една сваха, която дохожда у него малко по-честичко и която има на умът си не-

що извънредно приятно и полезно, говори, че кир Сотираки прилича на саралия или на туплест симид и че няколко черни очи и вити вежди въздишат за него и дене, и ноще, и по месечина. Когато кир Сотираки слуша тия драгоценни похвали, то на сърцето му става дотолкова приятно, чегато е облякъл прана рйза или чегато му са почесали гърбът. Въобще лицето на тоя знаменит човек е някак си блестящо, светло, мазно и ухилено, а когато някой го похвали, то се преобразява на празнично и на тържествующе. Единственият недостаток, който се появява на това лице, се състои в туй, че из него постоянно извираат многочислени източници, които имат не твърде приятна меризма и които безпокоят благородните пловдивски носове даже и зимно време. Изпъкналите му черни очи, които лежат между два червенобели калтака, са големи, блестящи и хитри; веждите му са гъсти и нависнали над очите; боят му е среден и туплест; с една дума, сичката негова фигура представлява нещо отгоено, нещо задоволено, нещо чисто и нещо изгладено, каквото се среща само във времето на вечерните бдения в ставропигиалните манастири. Но ако желаете да си съставите нагледно понятие за тая величествена фигура, то ви съветувам да идете в някоя немска бирария и да погледате на нейният владетел. Някои си пловдивски младежи искат да докажат, че кир Сотираки прилича на топка швейцарско сирене. Празни разговори! Аз никак не мога да се съглася с тия естествоизпитатели, защото сиренето няма нито глава, нито крака, нито засукани мустаки, нито три подбрадника, нито душевни достойнства.

Кир Сотираки има добро сърце, защото сякога се усмихва и сякога е задоволен от своята орисница. Дозволете ми да ви кажа и това, че неговата сладка усмивка е до такава степен приятна и необходима за бедното човечество, както и вечерната молитва. Тая усмивка е сладка и приятна и произвежда или дрямка, или успокоително състояние, следователно пловдивчени имат пълно право да говорят, че първенството принадлежи на тоя град в сяко отношение.

Ако кир Сотираки в последното време и да не работи почти нищо, то някога си той е бил търговец, и какъв още търговец! Той е ходил три пъти в Шам, два пъти във Виена, два пъти в Марсилия и веднъж в Атина; той е правил

търговия с Цариград, с Гърция, с Румъния и с Италия; най-послед той е ходил по сичките панаири на Османската империя — «на Узунджово, на Джумаята, на Серес, на Лука, на Неврокоп, на Захара, на Карнобат и на много други.» Но най-главното се заключава в това, че в онова време, сиреч когато той е въртял голяма търговия, както лицето му, така и сичкото негово телесно достойнство не са имали такава валчеста форма, каквато имат например днес. В онова време кир Сотираки не е бил нищо друго освен кир Сотираки, а днеска!... Я погледайте го днеска! Днеска от него вее нещо аристократическо, военно, сенаторско, протестантско, патриархално и епископско... За тия именно морални качества и физически достойнства кир Сотираки е бил приемаван не само в сичките по-значителни къщи на Европа и на Азия, но и на Египет. Сам кир Сотираки постоянно се хвали пред своят приятел кир Георгия — кир Георги е така също замечателна личност, защото е псалт в митрополията, — че «евгения ту» е говорил с множество принцове, че е играл французко хоро с множество принцеси, че е пил «райнвайн» с виенските министри, че е стискал ръчицата на бившата гръцка кралица Амалия, че е обядвал с Наполеона и че е виждал Франца Йосифа и Виктория. Когато в неделя, после черковната служба, кир Сотираки разказва на кир Георгия една доволно голяма част от своята всеобща история, то почти сякога, като *Nota bene**, прибавлява, че «на тоя свят не съществува нито едно лице, което би се отказало да поговори с него и да му изяви своята искрена любов». «Когато бях в Атина — продължава той, — то император Отон (кир Сотираки се срамува да нарича гръцкият крал другояче) ме викаше сяка една вечер да пиеме заедно мастика и да играеме на кончина.» Кир Георги, който така също има желание да играе важни роли във всемирната история, слуша своят приятел с четири уши и никога му не противоречи, защото и кир Сотираки от своята страна не противоречи на кир Георгия, когато последният му разказва за чудесата на Ивана Кукузеля, за животът на Есопа, за баснословните богатства на патриарха Григория, за хубостта на Клеопатра и други такива велики, приятни, полезни и необходими

* Забележи добре.

неща. Освен това кир Георги има обичай да се хвали със своето благородно произхождение, а кир Сотираки му клати глава и прави си оглухци. Но ако тоя свят не може да се помине без скептици, то и в Пловдив се намират множество безпокойни мозъци, особено между младежите, които не дават на хората нито да увеличат, нито да умалят своето значение. В сичко се мешат! Но щом тия непотребни хора захващат да се смеят или да се подиграват с добрият кир Сотираки, то негова милост повдига главата си и обяснява им гладко, сладко, математически, фактически, аритметически и хронологически сичките нужни подробности, щото тия не само че се уверяват във възможността на ръкостисканията относително бялата ръчичка на нейно краловско величество кралица Амалия, но даже си съставляват убеждение, че кир Сотираки е еднокръвен родопродължител на Агамемнона или барем на Константина Копронима. Разбира се, че кир Сотираки побеждава своите противници не с еднакви средства. Веднъж един от гореказаните безпокойни хора дръзнал да не повярва в разказът на кир Сотираки, че той, кир Сотираки, е обядвал в 1848 година с Наполеона III в една гостинница и на една трапеза, но разкажал се за своето неверие. «Ако ми не вярвате — казал той, — то напишете писмо в Париж и известете се.» Разбира се, че после такова мъдро доказателство съмненията стават съвсем невъзможни и скептиците биват принудени да захаят устните си и да отстъпят назад — ни един женорождени смъртни не добива желание да води преписки с французкият император. Само един път кир Сотираки се заплел като петел в кълчища и почервенял, но истината била открита и той в същата минута получил назад сичката своя репутация. Ето как се случил тоя случайни случай. Един ден двама от учените скептици говорили за римският гражданин Катона (по-старият) и хвалили неговият ум и знание. Когато кир Сотираки чул, че учените хора говорят за добър и за учен човек, то се приближил до тях и обявил им, че Катон е негов сърдечни приятел. «Аз се запознах, говорил той, с тоя знаменит човек в 1848 година, на 16 октомврия. Истина е голям човек! Когато говореше за Рим и за папата, то сълзи му капеха из очите. Последен път го видях в Цариград.»

— А де го видя пръв път? — попитали младежите и засмеяли се от сичкото си сърце.

— Във Виена — отговорил кир Сотираки спокойно.

Младите скептици се засмеяли още по-силно и обявили на кир Сотираки, че по-старият Катон е живял преди две хиляди години, когато нито Виена, нито Цариград, нито кир Сотираки не са съществували под ясното небе.

— Това не може да бъде — отговорил кир Сотираки и сбъркал конците. — Аз... аз... преди три години купих от него на тоя сахат (той извадил сахатът си и погледал го) и едни чизми за 8 фиоринта и 50 крайцера (той погледал краката си). А нема на тоя свят — продължал той малко по-спокойно — е само един Купидон? Аз ви разказвам за други Купидон... Напишете във Виена и попитайте полицията няма ли в тоя град кундурадгия Купидон.

После това кораблекрушение, което накарало добрият човек да червене съвсем напразно, кир Сотираки се заклел тайно в душата си, че отсега нататък не ще вече да яде с императорите, не ще да стиска нежната ръчица на Амалия и не ще да се дружи с купидоновците, но в човеческата натура се намират такива темни къошенца, из които постоянно надничат не само купидоновци и милтиядовци, но и леониди, заедно с Термопилите. Между атинските археолози, историци, философи и патриоти вне ще да намерите множество сомнабулистически апологети, които са видели с очите си даже и колхидското златно руно.

Произхождението на кир Сотираки е цънцарско. Разказват, че ако, от една страна, в гръцкият музей да не би изнасяли себе си съвсем доброволно различни янаковци и спировци, а от друга — всевъзможни ганчовци и цоковци, то елинските рядкости би свършили своята история в Одеса, в Браила, в Галац, в Исмаил и в другите търговски градове. Това е вярно. Единственото различие, което съществува между спировците и ганчовците, се заключава в това, че ганчовците кърпят със своите персони покъсаното съществуване на чуждите народности, без да гледат на тяхното име и произхождение (сички сме християни), а спировците търсят нещо по-отличително или нещо по-височко. Така например Ганчо е готов всеки ден и всеки час да се преобрази на Гаврил, на Гица и на

Григорий, а Спиро никога не желае да стане Ганчо. Разбира се, че ако ганчовците в това отношение и да стоят по-ниско от спировците, то в друго отношение ганчовците стоят много по-високо от спировците. Ако попитате някой бивши Ганчо и съвременен Гаврил или Гица за произхождението му, то той ще да почервене, ще да се изпоти и ще да пробъбри нещо неопределено, т. е. ще да изкаже своята последна човеческа добросовестност; а ако предложите същият въпрос на някой янински Спиро, то ще да чуе цяла генеалогия, из която ще да си съставите неопровержимо понятие, че днешните цънциари не са нищо друго освен исторически лакедемоняни, които са заборавили своят стари език по съвсем неизвестни причини.

Кир Гуша, еднокръвният родител на кир Сотираки, се родил в 1802 година в едно българско село, което се намирало на пътят между Битоля и Охрида, защото баща му, кир Боде, държал в това село хан, свинарница, бакалница, кокошарница и ахчийница. Един ден в ханът на тия честни търговци дошли няколко души арнаути, които в ония мътни времена се бунтували против правителството и крили се по дупките от преследованията на новите султан Махмудови войници. Това се случило в 1826 година. Тия бунтовници, като секи бунтовници, живели няколко дена в ханът на кир Боде, пили и яли, получали от своят гостоприемец стопанин верни сведения за движението на низамите и най-после пожелали да побягнат и да му не заплатят. Кир Боде, който бил «паликарски» лют човек, повдигнал страшна шумотевица, заключил един от конете на арнаутите и обявил им, че ако му не заплатят, то ще да повика заптиите, които се намирали не твърде далече. Сичките тия важни причини накарали арнаутите да заплатят на добрият човек, но през нощта и ханът, и бакалницата, и козята пастърма, и катранът, и сам Боде станали на пепел. Това нещастие накарало кир Гуша да потърси други занятия и по-безопасно място, защото арнаутите били хванати и правителството имало възможност да открие и техните ятаци. Най-напред той мислил да иде в Янина, да си купи докторска книга, хаван, клещи, нишер и други лекарски потребности и да стане доктор на медицината, но жената му, която била доволно нежна съпруга, се отказала да живее сама и да ражда децата си с помощта на Юпитера и послушният

съпруг после дълга борба се решил най-после да се пресели в някое голямо село и изново да се залови за някоя важна работа. Най-напред младият цънциарин и нежната цънциарка се преселили в Неврокоп и отворили втори хан и втора кръчма, но защото считали себе си за прави потомци на Темистокла и защото имали отвращение към скитовулгарите, то предприятието им тръгнало така, щото прекрасна Елена останала в една риза, а премъдри Гуша захвърлил и последните ключове. Когато българите — от които благородните хора купували яйца, кокошки, масло, сирене и други такива и продавали им грозде, лули, метли, въжа и други такива — видели, че имат работа с тежки търговци, то нахлупили калпаците си и преселили се да ядат и да пият у дяда си Христа. Между гражданите честните търговци така също не намерили ни обич, ни съчувствие; неврокопчани гледали на тях като на безкъщни пришелци, които нямат ни с жените им, ни с тях самите нищо общо, и говорили ясно и хладнокръвно: «Тия са някакви си цънциари.» Сичкото това накарало кир Гуша да се пресели още веднъж и да избере за своите подвиги именно шаренонравствени Пловдив.

В Пловдив, както е известно на сичкия свят, цънциарите добиват възможност да месят, да пекат и да продават «мекикя», «геврекия», «симидия» и прости хлябове и питици; да държат малки ханченца и да преследуват пътниците с различни насекоми и с особена меризма; най-после да готвят такива ястиета или, по думите на нашите съвременни поети, такива «гостби», които са в състояние да смелят само нашите кокоши стомахи, даже и в холерно време. Кир Гуша, който излязъл из неврокопската гимназия, с три бешлика се главил у един фурнаджия да цепи дърва, да пали фурната, да меси «мекикя», да пере престилките, да продава на главата си из махалата различни чревоугодни «завракики», без които не може да проживее ни едно добре възпитано пловдивско дете, да свири в булгарията и да се грее после Гергьовден на слънце по Тепеалтъ. Но кир Гуша бил един от ония хора, които умеят да добият в непродължително време и чест, и почит, и богатство, и уважение, и довереност, и привлекателно огнище. Най-напред той захванал от триците, които продавал тайно от господарят си на старите туркини да хранят биволиците си; а свършил с кан-

тарджият, който бил негов едноплеменник, следователно в сяко време делил с «патриотето» и скръб, и радост. Когато кир Гушо — после падението на господарят му с петдесет хиляди гроша дълг — отворил своя фурна, то добрият кантарджият посветил сичките свои душевни и телесни сили да повдигне кир Гуша и да го направи човек. Житата и брашната, които кир Гушо купувал от селените, постоянно губили $\frac{1}{4}$ от тежестта си без съдействието на дарите; хлябът му губил от оката си по сто драма без особени препятствия и без никакво зло намерение; най-после дървеното масло, кравешкото масло, спанакът, сусамът, яйцата и другите необходими фурнаджийски неща се купували така, щото Гушо оставал крайно задоволен, а продавачът губил правото си да се оплаква комуто и да е — даже и на жената си. И така, кантарджият бил до такава степен честен човек, щото кир Гушо в твърде кратко време успял да събере доволно порядочно количество злато и сребро. Само веднъж, когато дошел в Пловдив ненавистният на сичките бакали и хлебари Я. . . паша, кир Гушо насмалко щял да изпита острите стрели на богиня Медуза, но добрият кантарджият и здравият цинцарски разум изплували и над това премеждие. Кантарджият посъветувал кир Гуша да има постоянно във фурната си по няколко цели хлябове, които да държи на тезгявът си, а другите да скрие в стаите на жената си. И така Я. . . паша, който имал силно предубеждение против честната деятелност на кир Гуша, не можел да открие почти нищо, ако и да го преследовал постоянно. Но скоро противникът на кривите къпъни бил променен и кир Гушо свалил от плещите си тежкия кръст, запалил дебела свещ на свети Никола и успокоил се. После това, ако и да се появявали от време на време енергически правителствени чиновници, които преследовали сичките триста драмлини, но кир Гуша действувал дотолкова хитро, щото сякога оставал чист и честен. В това именно време се родил и кир Сотираки, който напълнил с радост и щастие сичката къща на честният търговец.

II

Отхраната, възпитанието и образованието на кир Сотираки се извършили при същите условия, при които са се разпространили даровете на светата философия и между другите щастливи смъртни, които са имали щастие да се родят под пловдивското небе, дето Минерва във всевъзможни форми, в калугерски, в светски и с карловска шубура на главата, се е старала да играе в тоя град важни роли още от Филипа Македонски. Отхраната, която «Периодическото списание» меша с възпитанието, се състояла от попара, от спанак, от чирози, от тахън, от овчо месо, от октапод, от авгатарруху, от мекикя и от различни, благоприятни за секи благороден стомах, а за пловдивското кръвообращение изключително, сладости, захвана още отрано да предсказва, че кир Сотираки не ще да се ръководи по типът на своите деликатни съотечественици, които без изключение, освен привилегированите чорбаджии, имат дълги носове, бледни кожи, сламени крака, тънки устни и меланхолически очи. Кир Гушо, който почувствувал извънредно щастие при появения на кир Сотираки, употреблял сичките си сили за неговото спокойствие и за спокойствието на майка му, защото някакво си предчувствие му предсказвало, че това дете ще да бъде и първото, и последното. «Моята кокона захваща да дебелее — мислил добрият човек и гледал на жената си с маслена усмивка. — Дебелите жени никога не биват плодови.» Така се и случило. Сичкото това накарало кир Гуша и неговата любезна съпруга да отхранят сито и здраво дете, а това, разбира се, им принася чест и слава, защото Пловдив, като погледа на своето кривокрако поколение, не може да се похвали ни с «монастирско» тлъстопъпие. Щом кир Сотираки се появил на светът, то кир Гушо същата минута накарал своята стопанка да земе още една слугиня, която по неизвестни причини била наречена парамана. Тая стара жена след време имала много по-голямо влияние на бъдещият характер на кир Сотираки, нежели неговата еднокръвна майка, която в първите години после рождението на бъдещият гражданин повече спала и лежала, а след време, когато кир Гушо предприел обширна търговия и у нея се появили няколко признака за живот. Това се

случило така. Един ден, когато кир Гушо станал от постелята си и когато се приготвил да се умие, ней се показало, че той е вече стар, че двата му предни зъба не са вече за пред хората, че очите му гледат някак си скъпернически и че лицето му е папунясало. Сичкото това произвело на нейното нежно женско сърце отчасти непонятно движение и отчасти убедително потресение. «А отец Никифор е млад, хубавец и сладкодумец — помислила добрата жена и въздъхнала: — Когато ида в черкова, то сѐ ме гледа в очите. . .» После това размишление тя наплюнчила своите два пръста от дясната ръка и погладила косата си над ухото.

— Аз ще да ида в черкова — казала тя на мъжът си.

— А има ли днеска празник? — попитал кир Гушо.

— Нема не знаеш, че е Свети Врач? Ти си се записал със своите земания-давания и със своите пари и нищо вече не искаш да знаеш. . . И мене оставяш по цели дни, по цели недели и по цели месеци. . .

— Какво искаш още от мене? — казал кир Гушо сърдито и отишел по работата си.

След малко време кокона Еленка (така е името ѝ) се облякла, повела със себе си своята по-млада слугиня, която така също имала няколко свои Дон Жуани близо до митрополията, и отишла да се извести ще ли да служи владиката. Какво е произходило в черковата и служил ли е владиката, аз не зная, зная само това, че когато благочестивата съпруга на кир Гуша се върнала из божият храм, то нейните мисли били довольно разнообразни. «Когато отидох да целуна света Богородица, то ѝ ме бутна с лакътът. . . Очите му светеха като две звезди на небето. . . Сърцето ми изгориха тия очи. Истина казват умните хора, че женското сърце е меко и роховито. . . А м о я т само за пари мисли — съвсем се е обазергянил!»

Отец Никифор, за когото е разсъждавала така лестно, благоприятно и заслужено кокона Еленка, е бил един от многочислените храненици на архиепископът, който той довел из Мала Азия да благославят българското стадо и да се грижат за неговото душеспасение. Като живял дълго време в градът и като пътувал по сичката епархия да събира владичината, той знаел биографията и характерът на сичките словесни овце — и които му трябали, и които му не трябали. Така например той познавал даже и пав-

лиkenите, против които по неизвестни причини точил зъби и които попържал до изобилен пот на лицето. Разбира се, че подобна ненавист не е могла да се появи в неговото сърце чрез така нареченият религиозен фанатизъм, защото отец Никифор не бил познат колкото трябва и със своето православие, ако и да говорил в неговата полза. Той ненавиждал павлиkenите именно затова, защото му не отдавали архипастирско почитание и защото го не пушали в къщите си да свети вода; той ненавиждал турците именно затова, защото ходили в джамията и защото не припознавали неговият архиерей за глава на своята вяра; той ненавиждал евреите именно затова, защото са евреи и защото техните прадеди са разпели Христа; най-после той ненавиждал циганите именно затова, защото това чудно племе не дава ни на царят харач, ни на богът колач. Той считал гръцката вяра за най-усъвършенствуванa, за най-права, за най-свещена и за най-непогрешима, но ако някой да би му поискал доказателства, то не би можел да чуе от него нищо друго освен оная глупешка фраза, която е смешна даже и в устата на най-малолетните деца и която се състои в следущото изражение: «Затова е най-добра, защото е най-добра и защото е наша.» Но при сичката своя религиозност отец Никифор бил наклонен да се наслаждава почти изключително със земните блаженства, защото райските градини се провирали през неговият ум, обивити с някаква си неопределена мъгла, през която се не видело за него нищо утешително. Така например той обичал да се весели между най-развратните младежи, да играе на пари, да гледа съблазнителни картини, да лъже даже и на великият четвъртък, да не плаща дълговете си, да краде каквото и да му се попадне подръка и много друго. Но най-главното негово достойнство се заключавало в това, че пловдивските кокони, които, да кажеме право, по своята природа никога не са се отличали със строга нравственост, са имали към него изключителна слабост. Неговите любовни победи, за които и той сам имал обичай да разказва, довольно често се умножали с известната гръцка процентна цифра на девет, а когато бил пиан, на десет — следователно твърде често. Както из пловдивските глухи улици, така и в самата къща на отца Никифора живели множество момченца и момиченца, които се наричали негови «анеп-

сии» и които употребявали сичките си сили да улажат щастливите минути на своят високопоставен чичо или уйчо. Ако Стоян Брадлето и да говорил, че ако сичките тия наследници на отца Никифора са му наистина роднина, то той сам (Стоян Брадлето) непременно трябва да е унук на целомъдрена Диана, но филологическите, археологическите и философическите изследвания на тогавашният велики мъж Цукала доказали на сичкият свят, че природата управлява гръцката съдба по съвсем други закони. Ех, но човечеството, което никога не оставя въпросите недорешени, намислило да произведе нови изследвания! Така например някои математици или статистици пожелали да докажат, че отец Никифор никак не може да има такова многочислено стадо братови и сестрини дъщери, защото жените раждат не повече от седем деца (коконите само по три), но и това практическо изследване не могло да умали значението на отца Никифора, защото някои живи същества раждат по четири пъти през годината и секи път по осем живи души. Но и пловдивските кокони като секи жени, се старали да дават на множество неща умалителен вид, следователно тия никак не искали да вярват, че отец Никифор, който се ползвал с голямо уважение от тяхната страна, е дотолкова безобразен, щото да пее на сичките градски купища, ако Стоян Брадлето, който никога не обичал да преувеличава, и да отговарял на тяхна милост, че очите сякога виждат по-далече от умът и от сърцето. «Победите на отца Никифора не са изключение между гръцките калугери — говорил безпокойният човек. — Добре, че нямам жена.»

С кокона Еленка отец Никифор не водил нито дипломатически преписки, нито особени договори, нито тънки, хитри и съблазнителни сечива. Тая победа била достигната без бой, без съпротивление и без усилия, защото крепостта била изградена от кокоши сърца и измазана с телешки страсти. Скоро цял Пловдив захванал да разсъждава, че кир Гушо е нещастен човек, че неговата кокона е развалена жена, че неговата къща е обезчестена, че отец Никифор е безсрамен калугерин и че Гушовото дете, което се не знае чие е, няма да стане човек; но кир Гушо бил богат търговец, а отец Никифор имал множество подпорки, следователно злите езици били принудени да замълчат и работата тръгнала като по мед и по масло.

— Дохождай по-рядко у нас, защото хората са захванали да ме гледат накриво — казала един ден кокона Еленка на своят щастлив любовник и постарала се да му покаже своите зеленикави зъби.

— Ти ми кажи коя жена те гледа накриво и аз ще да я накарам да прехапе езикът си — казал любезният кавалерин.

Кокона Еленка, която събирала градските слухове чрез своята милостива парамана, се постарала да разкаже на отца Никифора сичките градски тайни — и свои, и чужди — и успокоила се. И чудно нещо! После тоя ден хорските езици станали по-къси, ако Стоян Брадлето и да се мъчил да докаже на неразумният свят, че само промененията интересират светът и че комическите произшествия се забравят и скоро, и лесно. Само няколко стари баби, които завиждали на сичкият свят, сѐ още чукали зъбите си по къшетата и старали се от сичкото си сърце и душа да обърнат вниманието даже и на архиепископът. Един ден, когато отец Никифор седял със своят морални и материални началник и занимал се с дебелото прасе, което било донесено от селените из село Брацигово по неизвестни причини, и с едирненското вино, което било купено за черковни пари, всесилният началник се обърнал към своят подчинени, подмигнал му лукаво и попитал го, истина ли са ония слухове, които се разнасят из градът. Желанието на отца Никифора, който одавна вече очаквал тоя въпрос, било изпълнено. Тоя праведен човек, като секи праведен човек, желал да покаже своята сила даже и пред своят началник и да му открие сичките блаженства, които изпитва човеческата душа само няколко пъти през животът си. Той земал своята чаша, повдигнал я нагоре, погледал виното пред свещта, сръбнал малко, чмокнал с устните си и погледал като даначе в известни минути къде небето, към което, по неговата професия, трябало да бъдат обърнати сичките негови помишления, и проговорил: «Добро винце!... А за какви слухове ме питаш?»

— Питам те за кокона Еленка — казал началникът.

Отец Никифор погледал в очите на своят повелител значително, подмигнал му с дясното око, чмокнал още веднъж с устните си и ухилил се.

— Дебеличко парченце си намерил — казал архи-пастирът.

Между отца Никифора и архиепископът съществувала тясна дружба, но тая дружба се заключала само в техните еднакви лошава наклонности. С една дума, тая дружба била от ония сближения, които могат да се продължават само дотогава, дорде единът или другият не намерят за нужно да я прекратят. Тя не мешала ни най-малко на отца Никифора да съжالياва искрено, че онзи куршум, който едно време, т. е. във времето на гръцкият бунт, не е ударил неговият приятел малко по-високо или малко по-ниско в главата или в гърдите, а оставил го е да живее и да пасе стадото Христово. Но това кръвожадно съжаление ни най-малко не е произходило от фактическа лична ненавист към архиепископът, а по твърде естествени причини: отец Никифор желал да бъде архиепископ. Одавна вече той мечтал за тоя чин и сънувал селските прасета и агнета. Смъртта на архиепископът би била вече една крачка напред към задушевните желания на отца Никифора, както и смъртта на секи други епископ и архиепископ; но калугерите живеят много и бъдщият архиерей бил длъжен да търпи, да се ползува от чуждата трапеза, да се надея и да бъде искрен приятел на по-силният.

Кир Сотираки, който бил малко по-внимателен от кир Гуша, забележил още от първите години на животът си, че има два бащи и че единът му баща донася да се яде и да се пие, а другият дохожда да яде и да пие. Неговата стара възпитателка, която доволно често се карала с другите слугини за едно, за друго, била принудена да слуша такива неща, които оскърбяли и неговото сърце, защото кир Сотираки я обичал с детска невинност. Понякогаж слугините в своя гняв се забравяли даже и дотолкова, щото наричали неговата любима парамана пезевенка и «руфиянка», щото я доводило до сълзи.

— А що е това пезевенка? — питало малкото дете.

— Срамота е да говориш такива неща — отговаряла параманата и разказвала на своето възпитаниче, че Мария Египетска е станала светийка после тежки грехове и че господ прощава сичките наши прегрешения.

Но кир Сотираки, комуто чукнала вече деветата година, бил принуден да чуе много повече от своите другари в училището, които почти ежедневно му вадели

очите с поведението на майка му. Някои от тях му давали име «протосингелчето», други го наричали «Никифориади», трети го питали за годините на майка му, а четвърти му задавали и по-сериозни вопросы. Една заран един от тия другари се обърнал към него със следующите думи: «Ако аз да би бил на твоето място, то би направил такова чудо, което би се разказвало по сичкият свят. Когато отец Никифор дойде при майка ти, ти отвори прозорецът и викай: «Огън, гориме, янгън вар.*» Нека се съберат гражданите и да видят какво се върши в къщата ви. А дохожда ли отец Никифор у вазе, когато баща ти е дома си?» Кир Сотираки не отговорил нищо, но на сърцето му кипяло. Един ден той влязъл в стаята на баща си и заплакал.

— Защо плачеш? — попитал кир Гушо зачудено и погладил детето си по главата.

— Не ща да ходя в училището — момчетата ме закатат — отговорил кир Сотираки.

— Как те закатат? Хайде да идеме в училището и да накараме учителите да ги умират. . . Тия, както се види, не знаят що е фалага!

— Не дохождай, не дохождай. . . — извикал кир Сотираки и заплакал още по-отчаяно.

— Защо е тоя плач? — попитал кир Гушо и зачудил се не на шега.

— Момчетата ми казват, че мама и . . . и Никифор срамят къщата ни. . .

Тия няколко думи накарали кир Гуша да опули очите си, да побледнее, да се изпоти, да захапе устната си и да се замисли.

— Хайде излез вън и поиграй си — казал той на детето си и ударил се по челото. — Какви са тия бълвочи! . . . Децата няма да говорят напразно. . . Мъж ли съм аз, или съм трици, да ме земе дяволът. Ще да им пскажа аз тям, ако е истина. Тия още не познават кой е Гушо. Парамано! — извикал той из сичкото си гърло, щото поплашил сичката къща. Старата парамана и кокона Еленка тутакси влезли при него. «Ти излез вънка. . . Аз искам да поговоря с параманата» — казал той на жената си и погледал я с ненавист и с отвращение. Коконата Еленка, която никога не виждала мъжът си в такова положение,

* Пожар има.

отстъпила назад и излязла вън, а параманата стояла и треперела като шумка. Лицето на кир Гуша било бледно, очите му били готови да изекокнат из глъбовете си, устата му се изкривили и сичкото му тяло се намирало в трескаво състояние.

— Кажи ми ти, често ли дохожда Никифор, когато аз не съм дома? — попитал той.

— Когато не си дома, той дохожда много рядко — отговорила параманата и побледняла като платно.

Кир Гушо станал, отворил вратата и извикал колкото си може: «Марийо!» Едно младо момиче, което било слугиня в къщата на кир Гуша, влязло в стаята.

— Често ли дохожда у нас Никифор, когато аз не съм дома? — попитал кир Гушо.

— Често дохожда — отговорило момичето.

— А остая ли късно с коконата?

— Остая.

— А случвало ли се е и да спи у назе?

— Случвало се е. . . Когато вие отивате в Пазарджик или в друг някой град, то светиня му и денува, и ношува у назе. Сичката махала ни се смее. . .

— Хайде излез и кажи на коконата да дойде тука — казал кир Гушо и навел главата си.

След няколко минути кокона Еленка излязла пред сърдитата физиогномия на своят повелител и изправила се пред нея. Кир Гушо повдигнал главата си, погледал свиреп на жената си и пробъбрал: «Аз ли не съм те хранил, аз ли не съм те галил, аз ли не съм те обичал! . . . Ще да покажа аз вам кой е Гушо! И ти, стара прангийо, искаш да ме лъжеш? — казал той на параманата. — Живи ще да ви одера!»

— Полудял ли си, или ще да полудееш? — попитала кокона Еленка с о б м и с л е н а детинска наивност.

— Боже мой, да ми се смеят и децата из училището! Жената ми спи с калугерите! Брадата ще да му обръсна. . . Кажи ми ти — попитал той жената си, — често ли спи с тебе кир Никифор? . . .

В това време уличните врата се отворили и на дворът се изправил светият отец. . . Кир Гушо скокнал накраки, откъртил някакво си дърво от асмата и захванал да бие с него преподобният архипастир, но изведнъж паднал на земята, прехапал езикът си и захванал да гледа без-

смислено. Когато докторът бил повикан и когато той видял болният, то поклатил главата си и обявил на неговото бедно семейство, че добрият гражданин е добил удар в главата и че минутите на животът му са преброени. На другият ден после това произшествие кир Гушо оставил ожалостена вдовица и дебеличко сираче и преселил се в черковата «Св. Богородица».

— Ох, Гушо, Гушо, на кого ме оставяш! — викала кокона Еленка, час по час трила очите си и вървяла след носилото.

— Ех, коконо Еленко, не плачи и не наранявай сърцето си — говорили няколко бабички, които имали обичай да посещават секи мъртвец и да утешават сяко наранено сърце. — Нека ти е живо момченцето! Сълзите не помагат. Бог го е дал, бог е и зел — сички сме се родили да умрем. . . Не плачи, бог е милостив — той дава и злото, и доброто. Старите хора разказват, че зелената тревица расте после мразовете и после снеговете.

— За мене няма вече ни утешение, ни весели дни — викала кокона Еленка из сичкото си гърло. — Аз нямам ни рода, ни роднина в тоя град. . . Никого нямам.

— Господ ще да ти даде сичко — казала една от бабичките и притурила тихо: — Никифор ще да те утеша. Сега няма вече от кого да се боите. «Отсега нататък той ще да се пресели във вашата къща» — помислила друга една бабичка. Разбира се, че пророчествата на тия опитни жени се не сбъднали, защото човеческото сърце няма ни определени закони, ни правилни изключения, ако някои учени хора и да желаят да докажат, че и то е стеснено под правилата на «Българската граматика» от Йоакима Груева. Дървото, почтените години на кокона Еленка и много други причини, които аз никак не можах да узная от пловдивските свахи, накарали отца Никифора да промени ястието си и да потърси утешение из другите махали на градът и благоверната съпруга на кир Гуша изпитала доволно чувствително човеческите неблагодарности. После тая важна преमेжда кокона Еленка захванала да обича поетически, т. е. по-честичко и по-накъсо време, и нейната дебелина се развила в сичката своя красота.

Образованието на кир Сотираки така също имало и комически, и трагически страни. Ако главният учител в това училище, кир Петкиди, и да бил възпитан в либерал-

ната атинска висша школа, но у него сѐ още оставал твърдохарактерен мозък, на когото не действувала ни една хуманна проповед. Така например той обичал да опипа учениците си за косите, да им тупа главите о столовете и о стените, да им тегли ушите и да ги псува крайно фамилиарно. Под ръководството на тия операции бъдщите елински патриоти изучали старите класици, елинската граматика от кир Вамва, умните изречения на схоластиците, нравоученията на господина Платона, черковната история на четирите патриарха (с критически клетви против папството и протестанството), кратка география, историята на старите, на средните и на новите гръцки велики господарствени мъже, историята на Франция и аритметиката. И сичкото това учение се е преподавало от трима професори, разказвало се е на непонятен за децата език и подмазвало се е с патриотически фрази, с византийска риторика и с цели легиони междууметия, след които вървели по пет и повече възклицателни. Но най-практическото въодушевление у кир Петкиди се появяло именно в онова време, когато той разказвал на бъдщите спартанци за Троянската война и за Елена, за Агамемнона, за Ахилеса, за Леонида и за персийското тъпоумие, за животът на Сократа и за красноречието на Демостена. «Когато Демостен говореше на народът — викал кир Петкиди с такава ярост, чегато и той сам е слушал проповедите на великият човек, — то пилетата се запираха да слушат, нимфите излязяха из реките, земята се пукаше, небето се люлееше, слънцето стоеше на едно място и месечината плачеше от радост. Александър Македонски, който е най-великият човек на светът, казваше на своите пълководци, че ако боговете да би го попитали какви дарове желае да получи от Олимп, то той би поискал да му изпроводят още един Демостен. А Сократ! Знаете ли вие, че тоя полубог е оставил после себе си такива велики философически дела, каквито никога не би могли да създадат простите смъртни?» После това заключение кир Петкиди ударил прозорецът с такова пламенно възхищение, щото и четирите негови стъкла се посипали на земята.

Другият професор, който се занимавал повече с черковното красноречие, разказвал на дечурлигата, че византийската история е имала такива велики хора, каквито не са имали нито стара Елада, нито Рим, нито Финикия, за-

щото Агамемнон, Алкивиад, Октавий и Дидона са били идолопоклонници, а Анна Комнина, Иван Златоусти и патриарх Фотий са били чисти християни. «Ако стара Елада е просветила земното кълбо със своите философии, математики, медицини и истории, то Византия го е просветила с правда и с любов» — говорил кир Григорий и гледал със зверска ненавист на своите слушатели, които бил длъжен да просвещава за своята прехрана. С една дума, в тая висша школа кир Сотираки чул множество сложни думи, всевъзможни велики имена и разнообразни охания и възклицания, а не изнесъл нищо друго освен душевно разстройство и мозъчна немощ. Ако в нравствено отношение кир Сотираки да не би приличал на кокона Еленка, то бог знае какви последствия би имала и за него елинската философия!

Кир Гушо оставил на кир Сотираки доволно голямо богатство и няколко честни и искрени покровители. Някои зловни хора искат да докажат, че дето има пари, там има и обич, но покровителите на кир Сотираки не принадлежали в тая категория. Единственото неудоволствие, което тия човеколюбиви покровители причинили на кир Сотираки, се заключавало в това, че една значителна част от капиталът на баща му потънала вдън земя, а друга една част не могло да извади ни самото мехкеме. Разказват, че един от тия добри хора се решил даже да се закълне, че кир Гушо е държал тефтерите си твърде неизправно и че цифрите им не отговарят на действителността. Мюфтията, който бил справедлив човек, погледал на покровителят зачудено, плюйнал, поклатил главата си и проговорил: «Който се не срамува от хората, той се не бои и от бога. . . Не трябва да се кълнеш. . . Аз не желая да те ввождам в още един грях. Но помни, че господ рано или късно ще да накаже неправоият. . . Хайде махни се оттука!»

«Сотираки ще да се помине и без тия пари» — помислил покровителят и успокоил се.

III

Ето че преминува още една студена и мокра зима и нааста зелена, мерзлива и оживляюща пролет. Излезте из своята стаица, погледайте на великата природа и по-

радвайте се на своето човеческо превъзходство, което ви дава възможност да се наслаждавате от всяка природна красота. Ако погледате нагоре, то виждате синьо и ясно небе, от което се спускат топлите и ослепителните лучи на пролетното слънце; ако погледате около себе си, то виждате чудно разнообразни зеленини, меризливо цвете и кипящ живот; а ако погледате в сърцето си, то намирате любов, тишина, радост и някакво си непонятно блаженство, което се увеличава двойно и тройно после изчезнованието на белите снегове. Горите, които до това време са били черни, безжизнени и печални, се оглашават с хиляди и милиони разнообразни песни и чуруликания от ония безгрижни певци, които са се върнали, както и евреите из Египет в обетованата земя, в своите оставени при появляването на есенните студове гнезда за нов живот; полетата, които са се чернели досега и по които са щипали суха и полуизгнила трева различни мършави домашни добичета, са се покрили със зелена черга, с разнообразни шарени и с милиарди насекоми. Из доловете и из теснаците, които обикновено биват сухи, тече мътна и студена вода, която малко по малко изсушава мократа земя. Последните останки от почернелият сняг, който се крие под кичестите елхи на Доспат, се изгубва окончателно; даже и най-високите планини добиват весел вид; а животното царство тържествува и приготвя се да продължи своето съществуване.

Настанал Гергьовден. Слънцето не показвало своите лучи още от зората. Синевати облачета пътували ниско над земята и ежешинутно предвещали топъл гергьовски дъжд, но ни една капка не падала на полетата. Мокрият въздух бил пълен с благоухания, които се разпространявали над Пловдив със сичкото свое изобилие от меризливите полета и из градините, защото в това време сичката растителност се намирала в своето пълно развитие. Насякъде било тихо, спокойно, щастливо и меризливо; ни една волна на безпокойният вятър не нарушавала невъзмутимият покой; ни едно листо не треперало и ни една ветвица се не люляла от действието на премещащият се въздух, а в това също време перце след перце отпадало от цветът на дърветата и земята се покривала изново с бяложълта пелена от пролетният сняг. Белият и червеният цвят на крушите и на абълките се мешал с жъл-

тият цвят на акациите; плодовото зрънце събличало своята черна временна дреха и хвъргало я на земята; а различни пиленца скачали от дърво на дърво и едни от тях се ползували от най-едрите плодове, а други ги очищали от вредителните насекоми.

Тая година любимият Гергьовден се показал на пловдивските жители необикновено дълъг, защото коконите се боели от дъждът да покажат една на друга своите нажити, а кировците намирали за невесело и за неутешително да се разхождат по Сютлюкът или по Бунарджикът, без своите мили и драги госпожи или без госпожите на своите приятели и съседи. С една дума, сичките живи същества, а особено слугините, които имат обичай да не чувствуват даже и зимните виелици, пъплали по улиците или стояли пред вратниците и обръщали главите си насам нататък без цел и без съзнание. Секи искал да види нещо, а какво и що е било това нещо, ни един от тях не можел да отговори положително. Някои по-дебелички госпожи и някои по-старички господиновци, които се наспали достатъчно после мазният обяд, стояли и ходили дълго време по улиците, защото им се искало да избистрят своите отежнели от дългият сън глави и да поговорят със съседите си за това и за онова, щото се е извършило или щото ще да се извърши на белият свят. Един стар гражданин, бял като памук, разказвал на своите синове, които стояли около него пред вратникът, че подобен Гергьовден той не е запомнил, ако и да е проживял цели осемдесет години; няколко стари жени стоели наред улицата и разказвали, че в цял Пловдив се не намира такъв добър фурнаджия, който да опече агнето, както трябва; няколко деца припкали по улицата, викали, смеяли се и хласкали едно друго; две кокони се разговаряли из прозорците през улицата за някакво си секретно дело или за съмнителното благонравие на някаква си кокона Луксандра; а други две, които седели на своите чекми, се гледали невинно, усмихвали се една на друга, мълчали и за нещо си воздишали. . . Изведнъж през улицата, като светъл метеор, преминала баба Кера, която се занимавала със всякакви занятия и която била позната на цял Пловдив. Нейната необикновена бързина, нейната явна самонадеяност и нейната лукава усмивка предвещали като два и два равно четири, че в благочестивия град се е случило

нещо и че това нещо е важно нещо. Очите и на старо, и на младо се обърнали към привлекателната и достоуважаемата жена, която вървяла с някаква си свойствена само на Бурбоните гордост и гледала секиму право в очите.

— Бабо Керо, бабо Керо, одавна не съм те видяла. Хайде да идем у назе. . . Сладко съм варила — говорила една доволно дебела жена, която била позната с баба Кера още от чумавото време и която знаела твърде добре, че достойната жена обича най-много бялото сладко, което пловдивчени наричат кремъво.

— Керо, иди малко при кеконата — викал един от по-първите чорбаджии на градът и сочил с пръст към къщата си. — Де се губиш? Аз одавна не съм те виждал.

— Бабо Керо, аз имам да ти кажа нещо. . . Марийо, иди и отвори на баба Кера! — викала из прозорецът една доволно хубава пловдивска госпожа, която имала стар мъж, бели зъби и хубави комшии.

— Керо, иди дома при децата да ти дадат малко. . . знаеш? Аз сега хе ще да дойда. . . Почакай ме там малко — викал един от пловдивските бащи, който имал шест доволно бледни дъщери и малко пари.

— Нямам време. . . Имам работа. . . Чакай ме. . . Утре ще да дойда — отговаряла със запинка баба Кера и бързала напред.

Из сичкото това вие видите, че баба Кера е секиму нужна жена и че в нейният джеб се крие щастието на множество живи същества, които желаят някак си да променят вървежът на животът си. И наистина, баба Кера е имала голямо сходство със спартанските архонти; които са управляли човеческото щастие съвсем самостоятелно. Сватбите, които се намират почти изключително в ръцете на старите жени, били нейна собственост; кръщенията, помените, пирове и почти сяка човеческа потребност, за които са нужни опитни, знаещи и разумни същества, одавна вече били оставени като монопол на нейното разположение; най-после някои търговски предприятия, по-голямата част от семейните недоволствия, сичките душевни женски и мъжки стремления и множество социални вопросы съставляли изключителна принадлежност на тая знаменита жена. Ако баба Кера желала да сщастливи някое момиче, то и най-дъртият тартор нямал смелост да стане на път на нейното предприятие; а ако тя жела-

ла да разжени някой щастлив баща или някоя целомъдрена майка, то и владиката трябало да преклони колената си пред нейната воля. Даже и днес баба Кера играе големи роли в пловдивският живот, ако хората и да не вярват вече, че каракончо и «жива и здрава» са гайтанджии в Сопот. Лапнимухко говори, че «ако дяволът не може да извърши някоя мъдра работа, то праща баба Кера». Разказват още, че баба Кера прилича на трите орисници, съединени заедно, които управляват светът без никакви закони, т. е. които наказват и обичат, преследуват и защитава, без да гледат чей си син и имаш ли глава за щастливо положение. Когато баба Кера дошла до един кръстопът, дето стояли двама от най-достоуважаемите граждани, които се разговаряли дълбокомислено за болестта на бубите и за благосъстоянието на черници, то се позапряла малко, изпуснала из гърдите си няколко охания, поклонила се на дсбрите хора и казала им: «Добър ден!» «Дал ти бог добро — отговорили гражданите. — Накъде, бабо Керо? Защо си се зачервила като стрелешки панджар?» «Женя Гушов Сотираки» — отговорила баба Кера и климнала значително на гражданите, които се погледали, раззирали устата си, повдигнали веждите си и гледали след славната жена, която одавна вече била далече, с неописано нетърпение да узнаят и още нещо. «А за чие момиче?» — извикал из сичкото си гърло единът гражданин, който носил на главата си анадолски фес, а под поясът си широки шалвари. «За Яковакова Ралу» — извикала със същото «зо-ни-па» баба Кера и влязла в една тясна уличка.

Да ви кажа сега коя е била тая Ралу и кой е бил тоя Яковаки. Но да захвана от бащата, защото българските учени пиитици и риторици изискват даже и от романистите някакви си допотопни обязанности и накарват ги просто насила да подражават на Шатобриана и на Дикенса, без да погледат на това, че француският писател почти сякога е ходил с ждракеле, а ингелизкият мислител изключително е принадлежал в числото на ония безсмъртни гении, които са обезсмъртили «Блажена Теодора». Яковаки, който преди време в своето село Брацигово носил име Нончо, бил един от ония хора, които предприемат, работят, трудят се, стремят се напред и почти сякога свършват с нищо. Тоя човек дошел в Пловдив още от дете,

главял се у различни търговци, работил с едър пот на лицето, задоволял господарите си, които му давали име о г ъ н, бил честен до най-крайната степен и правдолюбив до фанатизъм, но пловдивчени, както и сичкото човечество, доволно често употребяват даже и най-свещените качества на човеческата личност за своите интереси. Първият господарин на трудолюбивото момче му не заплатил петилетната заплата; вторият го затворил съвсем невинно и изял тригодишният му пот; третият го отпуснал с хилядо гроша после втората година; а четвъртият го оженил за своята бледнолица и охтичава дъщеря, обещал му къща, десет хиляди гроша и три дюкяна и употребил сичките си сили да го излъже. Яковаки търпял и мълчал, но когато жената му добила женско детенце, то тутакси отишел у тестът си и помолил го да изпълни обещанието си. Кир Петраки одобрил требованията на зетят си, но кокона Ана умряла на третият ден после родовете си и той харизал на унучката си обещаните три дюкяна, а на зетят обявил решително, че ако новороденото дете умре някак си, то и прикята на жена му ще да се земе назад. Под име прикя кир Петраки подразумявал саханите (мангалът, юрганите и дюшеците), които някога си били собственост на кокона Ана. После това произшествие Яковаки захванал изново да работи, да се надея само на силите си и на умът си и да трепери над детенцето си. Това детенце станало отчасти причина, щото Яковаки да не бъде вече дотолкова добродушен и доверчив и да помисли за своето бъдеще и за бъдещето на своето дете.

— Така се вече не може — говорил Яковаки и клатил главата си. — Хората не уважават честността и доброто име! Тия те накарват насила да крадеш, да лъжеш, да мамиш, да ненавиждаш и да безчестиш, а не позволяват ти да бъдеш сиромаш, да работиш честно, да обичаш, да имаш добра душа и да правиш добро на ближния си! И наистина, до кой хал ме е довела моята доброта и моята честност?... Тряба да помисля за детенцето си, което ще да порасте и което ще да бъде принудено да си купи мъж. Такива са нашите пловдивски обичаи, а аз съм вече пловдивски гражданин! Тряба да се работи и да се пести, защото отсега нататък не съм вече една душа и една гуша.

И така, Яковаки усилил трудовете си, работил сичко, работил умно и ползувал се с голям почит и със завидно

уважение от сичките добри хора, но никак не можел да спечели или да тури някоя пара настрана. Момиченцето му, което расло и цъфтяло, накарвало добрият човек да не жалее силите си и да донася в къщата си сичко, щото било най-добро, най-сладко и най-приятно. «Моето дете не трябва да бъде ни гладно, ни жадно — мислил Яковаки. — Ако баща му не е в състояние да му остави пари, то бащрем да го храни добре и да го отгледа, както трябва.» После това размишление Яковаки ходил из дюкян в дюкян, купувал и нужни, и ненужни неща и влазял в къщата си с весело лице, със спокойно сърце и с възвишени чувства. «Човекът се труди да живее, а аз и детето ми искаме да живееме — мислил той. — Защо ми са пари, защо ми са богатства и защо ми е тоя живот, ако седиме гладни и ако живееме цигански? Аз трябва да я отхраня, да я дам на учение и да я приготвя да бъде честна жена и добра майка, а там щото бог даде.»

Из тия няколко реда вие видите вече в каква сфера се е родила и възпитала Ралу, която баба Кера добила желание да бракосъедини с кир Сотираки. Ралу порасла и разцъфтяла в сичката своя красота. Тя била едно от ония чудни създания, които произгождат на човекът силно впечатление не само със своят ум и със своите душевни качества, но и със своята телесна хубост. В училището тя била първата ученица, в градът първата хубавица, а между жените първата умница. Сичкият Пловдив говорил за нея, сичките млади хора воздишали за нея, сичките старци и бабички хвалили нейната хрисимост, сичките моми ѝ завиждали, сичките жени я гледали накриво. Когато един летен празник тя излязла с баща си на Бунарджикът, то блестящата ѝ като ясен ден женска хубост произвела на гражданите — и на стари, и на млади — такова впечатление, щото тия прогогосрили почти с един глас: «Ех, раждат се на светът такива хубавици!»

И наистина, Ралу била хубавица в пълен смисъл на тая дума. Тя не била от ония естествени хубавици, които привличат нашето внимание само с една своя каквата и да е страна. Не, в това момиче, което се намирало в пълната своя зрялост, сичко, решително сичко, се намирало в своето съвършенство; сичките нейни, даже и най-малките частности, били своеобразни и безукоризнени. Черните като въглен, ясните и големите очи светили с жив,

но с мек и кротък блясък под тънките ѝ вежди и изпод дългите ѝ клепки и гледали наоколо така кротко, така привлекателно и така обваражително, щото ако да би ги видели само един път, тия сякога би останали за вас паметни и вие не би желали да се отделите от тях. Цяла гора волниста, черна като враново крило коса се вила над изящното, без изключение правилното лице, ксето блестяло с величие и с детска безпечност. Ни един нечист помисъл се не виждал на нейното високо чело, което блестяло с необикновена белота; само малкият, не твърде много повдигнат нагоре римски нос-придавал на това лице едва забележимо насмешливо изражение и напоминал, че ако Ралу и да се ползува със сичкото идеално свършенство, но и после това тя остава естествена дъщеря на земята. Притурете при сичкото това невинна усмивка на алените мерджанени и малко надутички устни, нежна белота на кожата, чрез която се виждали синевати жилици, увереност, живост и правилност в сяко едно нейно движение — и ето ви в няколко черти кадрата на пловдивската хубавица. Разбира се, че не е за чудо, ако сичките живи същества са били поражени от тая невижда на хубост. Но най-много се възхищал с нея Никола Гълъбов, който почти сякога чувствувал свръхестествено блаженство, когато виждал Ралу и когато нейните чудни черни очи се обръщали към него. Никола, който се известил из достоверен източник, че Ралу ще да иде тоя ден на Бунарджикът, станал рано, облякъл се, наkitил се и излязъл из градът. Насред пътят, който води към това увеселително място, се намирали няколко кичести дървета, под които обикновено си почиват гражданите и гражданките. Никола дошел до тия дървета, починал си и мислил вече да продължи пътят си, но някаква си яка сила го удържала да чака тука. Щом Ралу и Яковаки се показали на пътят, то Никола станал накраки, погладил с дланта дрехата си, наместил по-добре фесът си и приближил се до пътниците.

— Добър ден! — казали бащата и дъщерята почти в едно и също време, когато видели Никола. — Ти ни превари. . . Хайде да идеме под дърветата и да си починеме.

— Аз одавна вече ви чакам тука — казал Никола и почервенял, без да знае и сам защо и за какво. — Хайде да идеме.

— Денят ще да бъде добър — казала Ралу и погледала на Никола с добродушен и невинен поглед.

— Озарана се беше замъглило малко — отговорил Никола и погледал пръв път с внимание на чудната хубавица.

Нейният поглед, нейната едвам забележима усмивка и нейният глас произвели на младият ергенин такова дълбоко впечатление, каквото рядко изпитва човек. Нему се показало, че пред него стои не проста смъртна, а едно от ония чудни видения, които се показват на мигновение във възпламенените въображения. Но аз не мога да намеря достатъчно думи и да ви опиша онова впечатление, което произвела тая хубавица на своят млади поклонник именно в онова време, когато дошла с баща си под дърветата и когато поканила Никола да седне до нея. Той седнал и погледал още веднъж в очите на своят ангел. В тая минута той забележил, че лицето на тоя ангел е пълно с живот и гори с малка червенина; че очите му блестят необикновено и че вятърът си играе с неговата копринена коса, която била покрита с тънка кърпица. В това положение Ралу се показала на младото момче още по-хубава и още по-гиздава. Когато тя събрала горнята си дреха, за да седне на тревата, то му показала здрав и як, но гиздавоизящен крак, към когото би могла да изяви завист даже и сама Диана; а черната ѝ горня дрешка, която дохождала до кръстът и покривала разкошните ѝ плещи и черната ѝ коса, още повече изнасяли на вид белината на нейната лебединна шея. За една минута Никола разгледал сичките тия подробности и повече и повече се заглеждал на Ралу, която седяла пред него и гледала ясно, просто, невинно и чистосърдечно на сичко, щото произходило наоколо.

След половина час Яковаки станал и казал на младите хора, че е време вече да продължат пътят си, дорде слънцето не е захванало да пече над главите им. Никола, който вървял след своя идол, говорил безсвезни фрази, които инстинктивно доказали на Ралу, че на душата му произхожда някаква си борба или че младият човек се намира не в своето нормално положение. Но ето пътниците дошли на Бунарджикът, запрели се на една малка зелена полянка, постлали кърпите си и седнали на тревата. В това време Ралу била още по-прекрасна. Нейните разкошни

гърди се повдигали високо и дъхали неравно; в очите ѝ се виждало утомление и нежност; а лицето ѝ се покрило със ситна роса, която давала още по-голяма прелест на нейната нежна кожа. Никола се изгубил окончателно. Той, както обикновено се говори, я поглъщал с очите си, ловил сяко движение на нейните високи гърди и воздишал едвам забележително, но тежко и дълбоко; природата, която била така също хубава и меризлива, не действувала ни най-малко на неговата душа, а многочислените мъже и жени, които се разхождали насам-нататък и които гледали ту на него, ту на неговият идол, не съществували пред неговите опиянели очи.

— Отсега нататък аз ще да дохождам на това място всяка неделя — казал той, без да може да отговори защо и за какво именно желае.

— Истина е хубаво това място — казала Ралу и погледнала насам-нататък. — Я се обърнете към Станимака и погледайте на планината. . . Оттука се види сичкото поле. . . Аз би желала да живея там хе-хе-хе в оная зелена долина, която се види под Бачковският манастир.

— След един месец, ако сме живи, аз ще да те заведа във Воден и да се изкачим на планината — казал Яковаки и погледал с нежност и с дълбока любов на детето си.

— В юлия или в август? — попитала Ралу.

— Когато поискаш. . . Аз мисля, че и Николчо няма да се откаже да иде с нас. В кое време имаш по-малко работа? — попитал Яковаки и обърнал се към Никола.

— Мене е сè едно. . . Аз мисля, че в юли е по-добре — казал той и помислил: «Колкото по-скоро, толкова и по-добре.»

— Нека бъде така — отговорил Яковаки. — Да идеме един ден преди Св. Илия. Бива ли?

— Бива — отговорили с един глас и Ралу, и Никола.

— Обичате ли да се катерите по планините и да се търкаляте по тревата? — попитала Ралу Никола.

— Аз обичам. Когато ходехме с тата в Араповският манастир, то се търкалях по тревата като коза.

— Тогава ти беше още мъничка — казал Яковаки.

— И аз обичам да ходя из горите и полетата — казал Никола. — А има ли на светът такъв човек, който да не обича онова, щото е младо, крехко, зелено, меризливо и хубаво? Аз мисля, че няма. Не знам каква е причината,

а мене се чини, че честността, доброто, добродушието и светостта са млади и зелени, а подлостта, неискреността и злобата са стари и студени. . .

— Е, мой синко, ти, както ми се чини, забораваш, че аз съм вече стар човек и че мога да се разсърдя от твоята забележка — казал Яковаки и засмеял се.

Никола трепнал, почервениял и пробързал няколко безсвезни думи, с които желал да поправи своята погрешка, но Яковаки прибързал да му помогне.

— Ти имаш пълно право — казал той. — Ангелите се изобразяват млади и хубавци именно за това, защото невинността и чистосърдечието не могат да бъдат стари. Старият човек е имал време да се опознае и с хорските неблагоприятности, и с лицемерието, и с лошавите наклонности, и с тежкият кръст на животът, а младото същество гледа на сичко с невинно око, вярва секому, радва се на сичко, обича горещо и не мъсти за никаква увреда, защото сърцето му е чисто и защото животът още не е оставил в него своите бразди. В младото ние видим живот, чистота, сила, хубост, бъдъщност и сичко друго, щото е добро и възхитително, а старостта ни представлява трохици от прекрасното, чирепци от чистото, кашлица от здравето, бръчкули и бяла коса от хубостта и възпоминания за прошедшето. С една дума, младостта живее и вика «напред», а старостта дреме и вика «назад», защото бъдъщността на едната е радост и веселие, а на другата болести, безсилие и утешение към гробищата; младостта се счита за щастлива даже и тогава, когато не остая в ръцете ѝ нищо друго освен добра надежда и достатъчно години за нови мъки и за тежки страдания, а старостта се счита за нещастна даже и в ония случаи, когато е достигнала сичките свои желания и когато няма за какво да се бори и какво да иска от тоя свят; най-после, младостта създава, върви напред, отстранява сяко едно препятствие, бори се против несправедливостите и мисли за благосъстоянието на сичкият свят, а старостта бива завистлива, ненавижда новото и прекрасното, преследова живота и свободното и затика ушите си пред сяко едно улучшение. Но хайдете да походиме малко и да се упътиме към градът, защото, както ми се чини, ще да имаме дъжд.

— Какъв дъжд! — казал Никола и погледал нагоре. — Небето е чисто като огледало.

— А аз те уверявам, че след два часа непременно ще да удари дъжд — казал Яковаки. — Ако младото има своите добри страни, то и старото ги има. Я погледай към Стара планина. Видиш ли ония черни облачета, които се повдигат нагоре? Бъди уверен, че моята дълголетна опитност няма да ме излъже. Иди после това и говори, че старостта, която аз мога да нарека опитност, няма свои добри страни.

После тия думи Яковаки станал и захванал да се разхожда насам-нататък. Ралу и Никола вървели след него. Няколко пъти Яковаки се обръщал към младите хора и говорил им, че е време да се върнат в градът, но тия го умоляли с такава топлина и с такова желание да почака, щото когато били напред път, дъждът ги настигнал и полил се над тях като из ръкав.

— Видиш ли сега, мой синко, че моята старешка дума се изпълни? — попитал Яковаки Никола и ускорил разкратите си. Когато трите пътника достигнали до къщата на Яковаки, то били мокри от главите до петите.

— Влез малко у нас и почакай, дорде превали дъждът — казал Яковаки.

— Късно е вече — говорил Никола, ако и да му се искало да го поканят още веднъж.

— Влез, влез малко — казала и Ралу и погледала нежно към Никола.

Нейните магнитни очи, против които не би можал да устои и най-твърдият човек, накарали младото ергенче не само да влезе и да си почине, а и да повечеря. Той си отишел дома около четири часът по турски и цяла нощ не можал да заспи. Даже и на другият ден, когато отишел по работата си, в главата му се въртели Бунарджикът, Яковаки, проливният дъжд, а най-повече Ралу и нейните черни и ясни очи.

IV

Яковаки изпълнил своето обещание. Един ден преди Св. Илия той се намирал вече заедно със своята дъщеря в огърченото село Воден и приготвял се да посети живописните манастири, които се белели там горе на планината. В числото на дружината, която се съединила с Яко-

ваки и която имала същата цел, били познатият вече нам Никола, два ерменца и три ерменки, три бледни кокони и един поп, баба Кера и кир Сотираки. Поклонниците пренощували в метохът на «Св. Богородица», който служи в това село за гостинница, пробудили се рано и изпроводили манастирските служители да им намерят мулета, на които мислили да извършат своето поклонническо пътешествие. Мулетата се явили тутакси, защото у всеки воденски селянин ги има достатъчно, и поклонниците насядали на техните самари и навървили се един след други, защото пътят бил тесен до най-последната степен. Никола и кир Сотираки, които имали свои собствени коне, останали най-назад, а пред тях се повдигала баба Кера, която пъшкала час по час, обвиняла своето муле за неговото невнимание към нейните стари кости, обръщала се назад и кливала с главата си на кир Сотираки, гледала напред и воздишала, държала се с дясната ръка за дебелият кръст и разказвала нещо си, което останало неизвестно и за кир Сотираки, който не можел да бъде внимателен по причина на своето мазно тяло, и за Ралу, на която главата била занята съвсем с други мисли. Първото лице, което вървяло преди тоя керван, бил един от воденските жители, който се завзел да доведе поклонниците до желаното място пеши и с пушката на рамо за нищожно възнаграждение, защото това възнаграждение се удвояло от калугерите на манастирът «Св. Кирик» и с довольно привлекателна трапеза в същият манастир. За да си даде по-голяма важност, тоя воденски юнак, който обичал да говори за елинските «паликарии» и за техните велики подвиги, гледал насам-нататък, разгледвал пушката си почти сякаш минута, говорил за някакви си хайдуци, кръстил се и зафирал се на всеки две крачки. Сичкото това се не харесало на нашите поклонници, а особено на баба Кера, която ценила животът си твърде високо и която не обичала да гледа ни на едно смъртоносно оръжие.

— Хей, не сочи с пушката си към мене! — викала добрата жена и затуляла с ръка очите си. — Дяволът си няма работа. Моят покойни мъж, кир Янко, си извади лявото око с проста пушкалка, ако куршумът ѝ да беше от лен. . . Ех, да те земе дяволът, какъвто си! . . . Кир Сотираки, кажи му да не сочи с пушката си към мене. . .

— Злото в море се не дави и в огън не гори, и от пушка се не бои — говорил приследователят на разбойниците и повтарял своите подигравки.

Изведнъж пушката му се отпънала и тръмнала; мулетата трепнали, сепнали се и отстъпили назад: баба Кера, свещеникът, двете ерменки и-кир Сотираки паднали на земята; двете мършави кокони и ерменците охнали; Яковаки и Никола изрекли няколко не твърде приятни думи за мъжественият проводач, ако и да им било доволно приятно да погледат на тая величествена картина; само Ралу останала хладнокръвна и гледала съвсем равнодушно около себе си, чегато нищо особено не се е случило — мислите ѝ били ограничени съвсем на друг предмет.

«На тоя свят няма добри хора — мислила тя. — И тато не е по-добър от другите мъже и жени. Той и сам види, че нито аз съм за Сотираки, нито Сотираки е за мене, а обещава му, дава му надежда!...» «Нека се запознаят и нека се разговорят сами — каза той на баба Кера. — Какво ще да се запознавам и какво ще да се разговарям?» «Свинята се цени по маста, а човекът по умът» — казват хората; а у Сотираки има повече мас нежели мозък. «Ти не си вече дете и трябва да помислиш за своето бъдеще — казва тато. — Ние сме сиромаси хора, а нашите пловдивски ергени търсят не добра жена, а много пари и богатата прикя.» А какво иска той да каже с тия думи? «Земни Сотираки, защото аз не мога вече да те храня.» В това време тя се обърнала и погледала на Сотираки, който чистил дрехата си после своето падение, и била готова да се засмее от сичкото си сърце. Сотираки бил червен като рак; на лицето му се появил едър пот; очите му били пълни със сълзи; из устата му текла кръв; а жълтите му панталони били вапцани със светлозелената вапцилка на тревоядните животни.

— Тоя кон рано или късно ще да ме убие — викал той и бил конят си с камък по челото. — Утре ще да го продам.

Яростта на кир Сотираки била силна, но конят чинил седем хиляди гроша, следователно голямата сума му не позволявала ни най-малко да го удари в очите и да сваля цената му.

— А аз отсега нататък никога няма да яздя муле — говорила баба Кера и държала кълката си. — Едно време мама говореше, че когато мулето и магарето ходят, то

копитата им казват: «Мотика, лопата» — а когато конят чука с подковите си, то вика: «Живо и здраво, на памук ще да паднеш.»

«А защо живее тая бабичка? — мислила Ралу. — На земята е тежко и без нея. Види се, че баща ми никак не е можел да открие Сотираки без нея... Никога няма да обикна тоя човек. Аз твърде ясно видя, без да се запознавам и без да се разговарям с него, и душата му, и характерът му. Ако тоя човек има на сърцето си нещо свето и нещо мило, то това нещо са парите. А защо той не потърси из градът някое богато момиче, което би смесило капиталите на баща си с Гушовите жълтици? Защо? Разбира се за това, че богатото момиче ще да поиска от него и големи неща, слуги и слугини, а аз ще да бъда принудена да мълча, защото сиромашията се не прощава ни на най-добрият човек... Но аз го прощавам, защото и другите мъже не са по-добри от него! Сичките наши пловдивчени се кланят само на парите, както евреите на кивот-заветът; в тая вяра тия са се родили, в нея ще и да умрат. Ако неговата болест се свърши някога, то ще да се свърши именно в онова време, когато той унищожи сичките живи страни в моето сърце и когато преобрази душата ми на изтъркана, никому непотребна подлога. Аз мисля, че само Никола е направен другояче... Неговата душа още не е окаляна с нашите пловдивски страсти или с гръцката нравственост, която не излиза из кръгът на кесите.» В това време Ралу погледала на Никола и потвърдила думите си с явно доказателство. Никола не бил хубавец, но не едно момиче и не една млада жена, у която верният съпруг приличал на Сатурна, воздишала за него. Неговите черни като въглен очи горели изпод черните му вежди и гледали мирно, умно, кротко и привлекателно; но бивали минути, когато тия покойни очи пръскали искри и в тях се съсредоточал сичкият огън на неговата бърза и жива натура; в тия редки мигновения тия очи горели с оная пламенна страст, която в своето проявление не знае нито предели, нито закони. Черните и тънките негови мустаки, които били доволно дълги, давали още по-голяма аленина на неговите устни и придавали на лицето му чудно юнашко изражение.

Никола знаел, че баба Кера е ходила да иска Ралу за Сотираки и че Яковаки е изявил съгласие, но по-съветувал е бъдещите съпруги да се запознаят във вре-

мето на тяхното пътешествие по манастирите и да довършат захванатото. Най-напред сърцето на Никола се стиснало в гърдите и той се решил да гледа своята работа и да не ходи вече в къщата на Яковаки. «Кой съм аз и какво искам? — питал той сам себе си. — Сиромах българин, който има здрави мишници; добро сърце и малко пари. Ралу трябва да земе някой богат търговец или някой чорбаджийски син. Ако Яковаки и да е добър и умен човек, но той твърде добре знае, че на жените трябва накити, маргаритар, елмази, копринени фустани, шалове, слугини и други такива. . . Те гледат на мене като на дете, което няма в градът ни ни родители; ни роднини, ни приятели и което трябва понякогаж да се помилва за бог да прости! . . . Не трябва ми тия милости. От днес нататък моят крак няма да престъпи през прагът им. Но ще ли това добро и умно момиче да живее щастливо с богатата торба, която може да принесе полза само на свещарите и на сапунджиите? Аз твърде добре знам, че тоя човек ще да положи твърде рано това добро момиче в студеният гроб. Изпърво, той никога няма да ѝ прости нейната сиромашия, която в нашият град се счита за най-краен порок; а, второ, той никога няма да заборава, че я е купил за своето богатство.»

Никола е имал пълно право. Който познава характерът, нравите, наклонностите и идолопоклонството на пловдивските граждани, които мерят даже и царството небесно със златен аршин, той непременно трябва да потвърди Николовите думи. Ако пловдивченинът се ожени за сиромашко момиче, което излазя под брачният венец с празна кесия, то тоя негов постъпок в неговите собствени очи се счита за такъв античен подвиг, който обикновено носи название безкористие, великодушие и благородство, и ошастливената от тая висока добродетел сиромашкия, която през сичкия си живот не може да се разплати с него за неговите добри душевни качества, е длъжна ежедневно и ежеминутно да му трепери и да му съставлява нелицемерно наслаждение с най-страстната любов и с най-възторженото уважение. Той си играе с най-свещените страни на човеческото сърце, гледа равнодушно на своята робиня, смее се на нейната искреност, дава ѝ названия «проста» и «сойсус», мъчи я със ситни и с неуместни требования, омръзва ѝ със своите глупави разсъждения

«за щастието на богатите», а из тия разсъждения постоянно наднича съжаление, разкаяние и раздражение; постоянно говори за бъдещността на децата си, изнася на вид почти сяка минута своето великодушие и постоянно увеличава своите лични душевни качества; той като щръкмуха бръмчи над нея, отравя нейният живот ту със своите хамалски нежности, ту със своят тежък поглед, ту със своите нравоучения; най-после, той като гръцки философ открива в себе си секи ден и секи час нови великодушни проявления и нови неопровержими доказателства за необяснимото свое благородие и изисква от робинята си нови потоци нежности, привязаности, уважения, преданости и послушания. А из сичкото това произлизат такива трагически последствия, щото бедната жена захваща да презира своят великодушен тиранин, захваща да се срамува за него, захваща да гледа на своето съпружество като на тежък кръст, когото е длъжна да носи търпеливо и покорно до самият гроб, и умира нравствено. Но срещат се и такива натурни, които се хвъргат в обятията на друго и великодушните мъже биват принудени да носят воловски рогове и да скриват своето безчестие.

Освен баба Кера, която в първите минути после падането си се заклела да пътува пеши по острите камъни, но дано изпълни обещанието си, сичките пътници седнали на сламените самари и захванали да се повдигат напред; но порядъкът после описаното кораблокрушение се изменил окончателно, защото в онова време, в което нещастните събирали своите принадлежности, кърпи, ножета, сахати и други такива и старали се да се качат изново на плашливите животни, Никола бутнал конят си, помогнал на двамина да станат и излязъл напред. В това време с неосторожният Ахилес се случило доволно неприятно произшествие, защото ремиците на талатиновите юзди биват корави и защото ръката на Никола била доволно силна. Но освен тая операция, когато Никола земал пушката на безстрашният аргонавтин, то кондакът ѝ се свалил няколко пъти на плещите му, после щото сичко приляло спокоен или поклоннически вид. Но впечатлението, което произлязло от тая операция, имало и психологическа прелест. Попът закривал очите си и не желал да гледа как бият православен християнин, ерменците съве-

товали Никола да удря по-юнашки, ерменлийките пишели, мършавите кокони охали, Яковаки викал на операторът да престане. Сотираки се радвал душевно, баба Кера повтаряла: «Тъй му трябва. . . Да си жив, синко! Хубаво богато момиче ще да ти намеря.» Само Ралу гледала с невинно съжаление и сърцето ѝ се стискало в гърдите.

Но скоро поклонниците достигнали до манастирът «Св. Кирик и Юлита» и всичко било забравено. Тия били посрещнати от игуменът на манастирът и от няколко души калугери, които ги повели към черковата, дето секи православен християнин е длъжен да запише името си в дебелия книга, да пие водица из агиазмата, да свали от душата си няколко прегрешения и да закърпи дупката, която се е появила в джебовете на светите отци после тяхното пътуване в Пловдив. Отец «игуменос» носил гиздава камилавка, морава копринена ентерия, син пояс и алени шалвари. Очите на светият отец играли двойни роли, а лицето му им подражало буквално: ту се усмихвало на поклонниците и виражало вежливост и искреност, ту се въсило, ерчило и хвъргало езуитски погледи. С една дума, тоя благовъзпитан човек бил вежлив с младите жени, низкопоклонен пред богатите търговци, почтителен към бабичките, горделив към българите и повелителен към селените. С такива качества се отличава и по-голямата част от манастирските братства. Но най-главното достойнство на светите отци въобще се заключава в това, че сичките тия имат поетически чувства и умеят да открият агиазми и други привлекателни светини на най-прекрасните и на най-живописните места. Манастирът «Св. Кирик и Юлита» се намира на такава великолепна местност, на която не би се отказали да пренесат престолите си даже и олимпийските богове, а особено Юпитер, който има грешна слабост към населените със смъртни същества села и градове. Из тоя манастир се види сичката пловдивска равнина; види се Пловдив, Пазарджик и цели стотини села и градовци; видят се върховете на Стара планина; видят се множество реки, гори и възвишения; види се Марица, която блещи от лучите на слънцето; най-послед жълтеят се ниви, зеленееят се дървета и ливади и белеят се сипеи и планински скали. Воздухът около манастирът е пълен с благоухания, а гъстите дървета не позволяват на слъне-

чната топлина да безпокои ни най-малко дебелия постници, които са оставили грешният свят за спасението на душите си и за царството небесно на сичкото православно християнство.

Нашите богомолци проживели в тоя земни рай цяла неделя, изкачвали се навръх планината, посетили още два манастира и най-послед намислили да се върнат назад, защото гостеприемните калугери цедили кесии им крайно немилостиво. Първият ден тия се явили пред богобоязливите християни и разказали им, че желаят да подновят божият храм и требували почти настоятелно тяхната помощ; на вторият ден тия подновявали параклисът и молили поклонниците да пожертвуват нещо повече за иконите му; на третият просили за братията и за техните собствени гърла; на четвъртият — за агиазмата; на петият — за «вечно поминание» и т. н., така щото, ако поклонниците да би проживели в манастирът цял месец, то най-послед би били принудени да дадат някоя пара и за душеспасението на манастирските кокошки, които били доволно многочислени. Игуменът, който се водил по предназначена програма, по която трябало да изнесе няколко предложения и на осмият ден, посъветувал пътниците да останат още един ден в манастирът, защото по неговите думи през тоя ден непременно трябало да удари град с опашки; но поклонниците, които усещали вече и без тоя ден чувствителна джебна празност, се постарали да му не повярват и захванали да се стягат за път, защото новият дух, който се нарича скептицизъм, отчасти не е останал чужд и на пловдивчани.

В това време баба Кера стояла пред кир Сотираки, гледала със съжаление в очите му и говорила с някакво си полупрезрение и полусъжаление: «Цяла неделя се измени, а ти сеще още се каниш да ѝ кажеш две думи! Тъй се хората не женят. . . Иди при нея, хвани я за ръката, заведи я настрана и кажи ѝ, че ти се харесва и че искаш да ти бъде жена. . . аз видя, че ти ще да облизваш устните си на гладно сърце! Видиш ли как онзи дявол Никола ѝ гледа в очите? Сичкият ден седи с нея и разказва ѝ за някакви си честни хора, за някакви си орисници и за някакви си щастливи дни. А тя? — Тя му гледа в очите, усмихва му се, клати му глава и воздиша. И отец игумен е забележил вече нещо си. «Бабо Кери, за кого ще да задо-

миш онова момиче?» — ме попита той и посочи с пръст към Ралу. «За Сотираки» — му казах. «А мене се чини — каза той, — че тя ще бъде грабната от онзи гарван — от Никола.»

— Не грижи се — казал кир Сотираки и навъсил челото си. — Който има брада, той си има и гребен, а който има пари, той не трябва да моли. . . Не аз трябва да моля. . . Не аз трябва да я търся, а тя мене.

— Разгърни джебът си — охнала баба Кера и плеснала ръцете си. — Да те молят! Кой да те моли? Не знаеш ли ти, че младите момичета никога не молят старите ергени, на които е нужна не жена, а душеспасение? Я си попречети годинките! Ако бащите да би позволили на своите дъщери да си изберат сами мъже, то ни един от вас не би можел да тури венец на главата си. Ти трябва да се разговориш с нея, да ѝ обещаеш кадифени бонджури, копринени фустани, елмази и маргаритари, златни планини и искрена любов. . . Днешните момичета не приличат на майките си и на бабите си, които си търсеха мъжец, па нека да е и от калец.

— Стига си бърбала — казал кир Сотираки и прозинал се. — Да ти кажа право, мене ме е срам да се разговарям с едно просто момиче и да му откривам сърцето си. Какво ще да му казвам? . . .

— Кажи ѝ, че я обичаш — казал баба Кера и тласнала непростият човек с лакътът си.

Кир Сотираки се приближил до Ралу, погледал сладострастно на нейното хубаво лице, кръстосал ръцете си и проговорил нерешително и с едри капки пот на лицето:

— Игуменът казва, че днеска ще да вали град.

— Ние имаме три умбрели — отговорила Ралу и погледала на своят бъдещи повелител с някое презрение.

— А аз мисля, че е по-добре да останем в манастирът и днеска — казал кир Сотираки и неговата телешка физиогномия приняла сладострастно изражение.

— Ако желаете, то останете — отговорила Ралу.

— А вие?

— Ние трябва да се върнем в градът, защото и тато, и Никола си имат работа.

— Никола — пробърбал тихо Сотираки и прибавил: — Аз не мога да остана без вас. . . Дето сте вие, там съм и аз. . . Ако ми кажеш да остана, аз ще да остана, ако ми

кажеш да вървиме, то ще да вървя. . . Когато се оженя, то ще да правя онова, щото иска жената ми, а не онова, щото искам сам. . . Аз имам добро сърце и обичам да правя добро. . . Аз ще да зема сиромашко момиче, защото богатите не слушат мъжете си. . . Само сиромашията бива благодарна.

— Излъгани сте — отговорила Ралу и почервеняла от различни вътрешни волнения. — Сиромашията бива горделива, защото е свободна и защото няма кому и на що да се покланя. Ако сърцето на сиромашът да не би било пълно с гордост и със самосъзнание, то непременно би накарало своят владетел да разбогатее и да измени своите понятия. Богатството се добива или случайно, или без волята на съвестта, или после падението на няколко трудолюбиви същества, или най-после с голямо пестене и с усилена работа. Аз мисля, че богатият човек трябва да си търси богата жена, а сиромашът — сиромашкия, защото сърцето на първият има свои идоли и светини, а сърцето на вторият — свои стремления и влечения. Ако богатият човек земе сиромашко момиче, то той човек сякога ще да мисли, че се е излъгал и че е пожертвувал себе си без никакво награждение; а ако сиромашът земе богата жена, то тая жена сякога ще да мисли, че е купила своят домовладика и че господство му е обядан да трепери пред нея. . . Секи петел трябва да пее на своето купиче и да не прави приятелство с лесиците и с видрите, защото тия животни са възпитани другояче и обичат само кокошите кълки.

Тоя разговор накарал кир Сотираки да опули очите си, да захапне устната си, да отстъпи от бойното поле и да иде изново да търси баба Кера.

— Твоята хубавица е полудяла — казал той на човеколюбивата сваха и опнал мустакът си.

— Каква ли попара си ѝ надробил! — казала тя и приготвила се да слуша.

— Каква попара! — проговорил кир Сотираки и махнал с ръката си. — Аз ѝ казвам, че ще да я зема гола и боса, а тя ми отговаря, че трябва да си търся богато момиче, защото сърцето на сиромашите прилича на петел, а сърцето на богатите — на лесица и на видра! . . .

— Махни се ти със своите петли и със своите видри! — извикала баба Кера и тупнала кракът си о земята. — Ти

знаеш само да печелиш пари и да даваш назаем на евреите. Ако да би бил по-умен, то не би останал ерген-дядо. . . Ти гледай своите файди. . .

В това време мулетата били вече готови и нашите пътници се простили с отца игумена с такова удоволствие, с каквото сиромасите се прощават със своите кредитори или с каквото трудолюбивият работник съдира своята полица. Но отец игумен — ако това и да се случило пръв път през животът му — имал пророческо вдъхновение. Небето захванало да се покрива с гъсти и черни облаци; въздухът бил горещ и затруднял дъханието; а слабият планински вятър, който до това време играл с листата на дърветата, престанал окончателно. Сичките душевни и телесни страсти задрямали под нетърпимата горещина, която не преставала да пали и да изнурява природата, ако денят и да се приближал до своят край. Хората и зверовете ниде не намирали прохлада; листата печално висели на дърветата; мухите се крили в ушите и в носовете на мулетата и на пътниците. Наоколо царувала мъртва тишина, която понякогаж се нарушала от чучурканието на водата из доловете и от отдалеченото крякане на воденските гъски, които предчувствували нещо особено. В това тържествено спокойствие било нещо поучително, внушително и велико, което действа на човеческото сърце извънредно силно. От една страна, човеческото око видяло червено, като огнено кълбо слънце, което се приготвяло вече да се скрие там нейде си зади горите и планините и което хвъргало последен път своите лучи на горещата земя, а от друга — се повдигал черен и гъстък облак, който расъл необикновено бързо и който успял вече да покрие сичкият възточни небосклон. След петнайсет минути сичката природа приняла друг вид; сичкото небе почерняло и представило чудна противоположност с още играющите по върховете на дърветата лучи. Но не преминали нито две минути, а над нашите пътници се посипали множество шумки от дърветата и няколко капки едър дъжд. Молнии се кръстосвали насам-нататък между облаците и тучите се потърсили от силни гръмотевици. Повдигнал се силен вятър. Дърветата, които до това време дрямали, захванали да скърцат и да се люлеят, даже и да падат — тям било тежко да се борят със силната стихия. Дъждът захванал да се провира през гъстите

листи на дърветата с едри капки и още нашите пътници не успели да покрият главите си или да отворят умбрелите си, а той захлуял като из ръкав. Кир Сотираки, който вървял най-напред, бутнал конят си и накарал го да върви по-скоро; мулето на баба Кера, която постоянно вървяла след своят любимец, припкало след него; попът и ерменците се постарали да ги догонят; останали назад само Яковаки, Ралу, една от ерменките и една от мършавите кокони. . . Изведнъж вятърът се усилил, умбрелите полетели неизвестно накъде, няколко молнии се появили в едно и също време, няколко стари дървета паднали насред пътят и вода потекла от всяка една страна.

— Запрете се и слезте от мулетата! — викал Никола на своите пътни другари. — Елате насам; дайте си ръцете; хайдете да се скриеме под оная скала. . . Вардете се да ви не отнесе водата. Вървете след мене. Подайте ми юларите на мулетата и вървете къде скалата.

После тия нужни съвети Никола свалил от мулетата Ралу, ерменката и мършавата кокона, везал мулетата за едно дърво, покрил седлото на конят със своят ямур-лук, отвезал седжадето, земал го на ръката си и отишел след другите. Вода текла от всяка една страна. . . Дорде нашите пътници успели да достигнат до скалата, то били вече вир-вода. Черна темнота покрила сичко наоколо. Скалата била доволно дълга и имала няколко пукотини, в които нашите пътници могли да укрият себе си барем от водите на деретата, които текли със страшна бързина и носили със себе си камъни и дървета. Но ето още няколко молнии, които блеснали в очите на Никола и показали му пътят към скалата. Тия молнии му дали възможност и да погледа около себе си и да види, че при него се намира само Ралу.

— А де е байо Яковаки? Де са жените? — попитал той.

— Не зная — отговорила Ралу. — Тия тръгнаха нагоре. . .

— Хеей, де сте? Байо Яковаки-и! — извикал Никола колкото си може.

— Тука съм — се зачул нейде далече Яковаковият глас. — Елате тука. . . Там ли е Ралу?

— Тука е — извикал Никола. — Тука е по-добре. Ние намерихме сухо място.

— Такъв дъжд аз никога не съм виждала — казала Ралу.

— Седни и покрий се със седжакето — казал Никола.

Скоро после тия дүми Никола дотъртал плоскав камък, турил го на земята и помолил още веднъж Ралу да седне. Седнал и той сам. . . Секи може да си представи какъв огън е горял в сърцето на младият човек, когато той седнал наред до своят идол и когато и двамата покрили главите си и гърбовете си с едно седжаде! А в същото време небесните височини горели с хиляди молнии; доловите ревали и смесвали своите гласове със страшните гръмотевици; вятърът вил, събарял старите дървета и сухите ветви; сичко вселяло в човеческата душа ужас и съзнание за неговото безсилие.

— Мислила ли си някога, че ще да седиш с мене на такова място и под покровителството на моето седжаде? Страх ли те е от гръмотевиците? Омокри ли се? — питал Никола безпрестанно.

— Добре ми е — отговорила Ралу безсъзнателно.

— Как ти е добре? — попитал Никола зачудено. — По-добре не може да бъде! Седиме на меко и грееме се на слънце. . .

В това време устната на Никола треперела, защото той желал да каже съвсем друго. А това друго му се изплезнало из устата и заменило се с друго друго.

— Аз никога няма за заборава тоя ден — казал той после дълго мълчание и въздихнал дълбоко.

— И аз няма да го заборава — отговорила Ралу. — Кой знае? Аз мисля, че тоя ден е предтеча на моят бъдещи живот. Скоро ще да настане последният край на моето свободно девичество. . . Но защо ти разказвам сичкото това? Аз се не боя от нищо, когато на сърцето ми е леко и когато душата ми е покойна. . . Но кой може да ми каже какви бури и какви нещастия ме очакват отсега нататък? Може сичкият мой живот ще да прилича на тоя ден. Мъгла, темнота, мокрота, студ, страхове, гръмотевици, светкавици — какво искаш повече!

— Това се не знае — казал Никола. — Ако нашето бъдеще да би било познато, то ние би трябало живи да се заровиме в гробовете.

— Как се не знае! Нима аз не зная, че ще да бъда жена на някой глупак, че ще да живея по волята на дру-

гиго, че ще да заглъхна между убежденията на мъжът си и че ще да бъда принудена да мълча през сичкият си живот, да обичам щото ми дадат, да се кланям пред щото ми заповядат и да гледам на сичко с чужди очи? Ти си чул вече, че баща ми иска да ме даде на Сотираки и че неговата сегашна разходка има две цели — и да се помоли богу, и да ми се хареса. Преди няколко часа той ми обяви, че аз като сиромашко момиче съм длъжна да му мия краката и да изпълнявам сяка негова пощявка. . . Рано е намислил да покаже своето шило! По неговото мнение аз трябва да заборава сичко, да се откажа от сичко, да нямам нищо свое и да му се повинявам без противоречия.

— Това не може да бъде! — казал Никола и хванал Ралу за ръката. — Баща ти е добър човек; той не трябва да желае злото на детето си; той трябва да му откаже.

— Баща ми е сиромаш, а сиромасите нямат своя воля, ако ние и да говориме противното. Той мисли за своята старост, чегато тая старост непременно трябва да зависи от чуждото богатство? Не разбирам! . . . Майка ми му не донесе големи богатства, а ние проживяхме щастливо и весело.

— Аз не давам. . . Аз не давам да земеш Сотираки. . . Чуеш ли ти? Аз не давам! — извикал Никола, чегато някой го давил за гушата. — Аз ще да го убия. . . Аз не мога да живея без тебе. . . Преди няколко дения аз се захлех, че никога вече няма да престъпя през прагът ви, а не изпълних клетвата си. . . Не мога вече да скривам. Ако ти не бъдеш моя, то аз няма вече да живея. Аз исках да те заборава, но кажи ми, може ли да се заборава онова, щото е влязло дълбоко в сърцето ти? Кажи ми една дума, само една дума, и аз ще да бъда най-щастлив човек на светът. Не накарвай ме да полудея. . . Пожалеи ме.

— Мълчи, Никола! — проговорила Ралу дотолкова тихо, чегато говорила сама на себе си. — Аз не мога да дъхам. . . Мълчи да не чуе някой. Ерменките, както ми се чини, не са далече от нас. Не трябва за време да знае и баща ми. . .

— Какво да не знае баща ти? — попитал Никола. — Да не знае, че те обичам ли?

— Да не знае, че и аз те обичам — отговорила Ралу и турила ръката си на рамото му. — Нашите пловдивски граждани са чудни, а баща ми е пловдивченин. . . Ако

да би знаел какво кипи на сърцето ми, то би ме пожалел барем тая минута.

Какви разговори са произходили после това между двете млади сърца, аз не зная, зная само това, че когато дъждът превалиял и когато пътниците дошли във Воден, то Ралу не могла да заспи цяла нощ. В главата ѝ се въртели такива мисли: «Аз не мога да бъда неоткривена и желая да се обясня колкото се може по-скоро с баща си — мислила тя. — Не зная какво би направила друга девица, ако би била на моето място!... Моето сърце, както ми се чини, беше препълнено, защото в оная минута аз не почувствувах никакъв срам и никакво разкаяние — не чувствавам разкаяние и сега. Когато той ми каза, че ме обича, то аз трепнах, но не от друго, а от силно изумление, от извънредно блаженство; а силната тревога, която ме превзе от всяка една страна, не беше нищо друго освен последствие от оная сладка минута, която ме накара да прибързам и да му кажа, че и аз го обичам. В първото време аз не мислех ни за смисъла, ни за значението на неговата целувка; аз не помислих, че баща ми ме е обещал другиму, че аз съм вече чужда собственост и че моето призвание може да се приеме даже и от него самият за престъпление. За нищо аз не мислех... Действителният живот беше за мене тежък, дотолкова тежък, щото той ми даде право да постъпя необмислено. Аз се хвърлих с главата напред против своята собствена воля, без да помисля, че даже и Никола ще да си състави не твърде добро понятие за мене. Но обичам ли аз наистина това добро, умно, хубаво и младо момче!... Обичам го... Обичам го като очите си... Сè той ми се мярка пред очите!... А какво ще да каже тато?...»

V

В къщата на Яковаки, преди да мръкне, седели петима млади хора, между които бил и Никола, и разговаряли се горещо.

— Ако човек има ум и знание, той бива крилато същество — говорил един от тях, който бил учител в българската пловдивска школа.

— А хората говорят друго — отговорил Яковаки.

— А какво говорят твоите хора?

— Тия казват, че само онзи може да лети, който има в джebът си повече парички.

— То е така, но не сякога — отговорил Никола.

— А аз те уверявам, че това бива сякога и в сичките земи под ясното небе — казал един от младите момчета, който бил син на бедни родители и който изпитвал що е нужда. — Вие, както ми се чини, сте слушали, че когато златото звънти, то и правдата се крие под сълбата и мълчи. Яко же вяра без дела, такожде и ум без пенези мъртва ест*. Но не секи може в днешните времена да ги добие, а секиму тия трябват. Баща ми, когото познавате, имаше две деца: мене трябваше да даде или на учение, или на занаят, а на сестра ми да приготви прика — без тая прика в Пловдив се не може... Той беше псалт в черковата, шиеше през денят, правеше ситна търговия и отхрани ни. А сега що? Наместо да му помогна, аз и сам не зная де да се даяна.

— А ти защо се караш с чорбаджиите и с техните поклонници? Не знаеш ли ти, че нашето пловдивско «благородие» е ламя, която има огнен език, орльови нозти, яки зъби и трион опашка. Който ѝ се не покорява и който ѝ противоречи, него тя хваща насила между челюстите си и поглъща го — казал Яковаки.

— А знаеш ли кой ти е направил това добро? — попитал учителят.

— Инджинеринът — отговорило младото момче.

— А карал ли си се ти с него?

— Ето какво се случи: веднъж аз се срещнах с него на улицата и той ми рече: «Хей, господин комета, сеймените още не са ли дохождали у вас?» «А за какво щат тия да дойдат?» — попитах аз. «Зная, зная... Познаваш ли Дяконът?» — каза той. «Първи път аз го видях у вас» — казах аз и засмях се. «А твоите приятели със своите дълги езици го издадоха» — каза Казимир сърдито. «А приятелите ми издадохте вие» — казах и аз сърдито. «С тебе не може човек и да се пошегува — каза той и захпа устната си. — Аз те попитах дохождаха ли у вас сеймените само за това, защото знаех, че и ти си замесен в оная попа»

* Както вярата без дела, така и умът без пари е мъртъв.

ра, а ти се разсърди!» «А аз ти отговорих, че ако ваша милост или кир Сотираки не изпълните своята мисия, то пашата никога няма да даде заповед да ме затворят.» «Ти и после последните премежди не си станал по-умен — отговори Казимир. — Аз никак не мога да разбера какво имаш ти против мене и против моят приятел Сотираки! За мене ти можеш да мислиш каквото ти желае сърцето, а за Сотираки нямаш право да произнесеш ни най-невинното обвинение. Той е добър, обича те. . . Аз твърде добре зная, че той два пъти те е вадил из калта.» «Боже мой, боже мой, и тоя човек се не срамува да се хвали, че ми е направил добро — извадил ме е из калта!» Очите на Казимира заблестяха и лицето му доби отвратително изражение. Но в това време, наистина, той одържа своята злоба и ненавист. Той усмихнато и с ангелско виражение захвана да ме разпитва за Докторът и за учителите; захвана да ми разказва различни глупости или да ми открива градските новости — коя е родила и кой ще да се жени; най-последно захвана да ме уверява, че той обича българите и че тяхната свобода е и негова свобода, похвали моите и вашите приятели, укори ги за тяхната неосторожност и помоли ме да ходиме у дома му и да не мислим за него лошаво.

— А и наистина, Дойчо, какво имаш ти против Сотираки? — попитал Яковаки.

Тоя вопрос накара сичкото събрание да се замисли; всеки от гостите знаеял, че Сотираки е бъдещи зет на Яковаки; всеки бил в състояние да разбере, че ако Сотираки да би бил и най-лошавият човек на светът, то и в такъв случай не би трябвало да се говори за него лошаво в оная къща, в която живее неговата бъдеща жена, която слуша тия разговори. Никола подпрял главата си на ръка, Дойчо захванал да си търка челото, а Докторът станал на краки и захванал да ходи назад и напред. Дълго време Учителят, комуто името било Димитър, стоял в съвършено недоумение сред стаята, после отворил прозорецът за чист въздух и с чувство на неволно потресване помахал с кърпата си наоколо и извикал: «Аз не мога да разбера тоя свят и неговите създания, а Пловдив и неговите жители — никак. Тоя град е дотолкова шарен, щото аз не мога да намеря в него нищо цяло, нищо определено и нищо священо; в него е сичко полуцветно, сиво, излизано, как-

вито са и неговите първенци, плесенясало и прахунясало, каквито са и неговите кокони. А вие ми разказвате за Сотираки! Сотираки е верен син на времето си и на градът, който го е родил. Един вика за високото и прекрасното, говори за Сократа и Демостена, а хапе наред секиго, който няма зъби да се защитава; други с ироническа усмивка на лицето като човек, който е постигнал вече мъдростта на мъдростта, говори за християнската добродетел, за бъдещият живот и за любовта към ближния си, а целува се с джелатите на християнството, унижава се пред мохамеданите и готов е да продаде и баща си, ако само от това той може да добие каквото и да е полза; трети разсъждава за общото добро, а храни децата си с откраднат хляб и с насила земено сирене.

— Ти, мой синко Димитре, обичаш да прекъсваш разговорът на другите и да се наговориш сам — казал Яковаки.

— Азе ли? Не. . .

— Дойчо още не е свършил.

— Говори, Дойчо! — казал Димитър и погледал към събранието весело.

— На другият ден след моят разговор с Казимира — продължал Дойчо — мене повикаха на конакът и аз бях принуден да прочакам цял ден, защото в онова време сичката полиция пиеше и веселеше се на Марашът. Юсрефаа ме посрещна пиян — благодаря бога, че беше пиян — и каза ми, че познава баща ми и че и аз трябва да приличам на него, т. е. да се не събирам с градските чапкъни и с «кометите», да не говоря за царски работи — това не е моя работа — и да почитам добрите хора. «Казимир и Сотираки те обичат и помагат ти, а ти ги кориш в очите» — каза той. После тия думи той ми заповяда да бъда човек и пусна ме.

— Из сичко се види, че Казимир е подъл човек, шпионин и друго, и друго — каза Учителят.

— А на Дойча е не трябвало нито да говори, нито да се препира с такива хора, какъвто е Казимир и неговата компания — казал Докторът, който до това време мълчал и слушал. — С шугавият се не бори и с рогатият се не боди. Аз одавна вече ви казвах, че тоя поляк е подла и низка душа, а вие ми не повярвахте. «Чужд човек, емигрантин, гонен, преследуван — трябва да му се даде топло местенце»

— казвахте вие и направихте го инженерин! Аз не вярвам ни на един поляк, който служи в турска служба, защото ги познавам. Турските поляци аз мога да разделя на две категории, които твърде много се отличават една от друга и които се хапят между себе си по неизвестни причини. На първата категория принадлежат сичките вагабонти и негодници из бившето полско царство, из Галиция и Познан, които са имали възможност после дълго-временни заключения в темниците за кражба и за насилие да побягнат в нашата земя, да се нарекат политически престъпници и противници на Русия и да искат покровителство от полумесеца. А като се уверят, че да краде човек и да насилва в Турция не е дотолкова приятно, защото в тая честна империя и без тях съществуват доволно много разбойници харамоядци, тия герои постъпят в така наречените казашки полкове и със своите юнашки подвиги привождат в трепет ония бедни селяни, по земята на които преминува техният крак. Там и на техните злодейства са обзани сичките поляци без изключение за оная незавидна репутация, с каквата тия се ползват между южните славяни. Като не можем да отличим с пръв поглед разбойникът и вагабонтият, на когото животът е еднакъв навсякъде, от другите поляци, които са немалко в Турция, ние ги смесваме и гледаме с лошава око на всеки един емигрантин. Другата категория се състои от поляци, които са побягнали в турската империя по причина на различни семейни обстоятелства, от преследванията на пани Матилда или на пана Ицка, от немилостивите кредитори и от преследването на полицията; най-после между тях съществуват мнозина, ако не повечето, които принадлежат на ония горещи и фантастически глави, за които обикновено се говори, че тия Ахилеси са желали да заповядат и на слънцето, щото и то да промени своя път и да им помогне да изядат чуждите галушки. Тия хора, у които на езикът се е въртяло и постоянно се върти само една дума — свобода, — намират в нашето отечество неорано поле или детинска наивност. Между тях има и такива, които, като се преселят в нашите крайове, дето всеки един шарлатанин може да си състави кариера ту с лъжи, ту с хитрости, ту с подлости, успяват да си намерят топли местенца и да се хранят наготово. Последната категория, която се

нарича шляхтеска и която се гордее със своето благородство, преследува първата и не позволява ѝ да се занимава с медицина, с инженерство и с дипломация. Мнозина из втората категория се дружат с българите, а първата — изключително с турците. Едните ни уверяват, че ще да настане такова време, в което днешня Турция ще да се преобрази в славянско господарство (разбира се, че без участието на Русия), и тия, като хора, които са принимали участие в българските дела, ще да намерят убежище и топло гнездо; а другите, които гледат на всяко православно лице като на настоящи москвал, постоянно проповядат ненавист към сичко, щото не е турско, полско или французко. Не зная защо, аз ненавиждам едните и презирам другите — и между едните и другите вие рядко ще да срещнете честен човек.

— Ти си строг и много пъти несправедлив както към полските емигранти, така и към нашите граждани — казал Яковаки.

— Аз съм несправедлив? Хубава работа! Несправедлив съм, видите ли, към пловдивските граждани! Аз деля не само пловдивските граждани, но и сичките хора под ясното небе на три категории: на хора, които живеят не само за себе си, а и за ближния си и които са готови на самопожертвование; на хора, които пасат само за своя собствен лой; и на хора, които като паразити ядат чуждият пот и пият чуждата кръв и които хапят светът не защото имат нужда, а защото им е мило и драго да покажат на ближния си, че имат остри и яки зъби! Вторите са за мене скотове, а третите — зверове и сяко към тях снизхождение аз считам за престъпление.

— Ангелите биват малко, мой синко! — казал Яковаки.

— Аз не търся ангели, а хора — продължал Докторът. — Отка съм дошел в тоя град, аз не съм проживял спокойно нито две минути. . . На която страна и да се обърнеш, насякъде срещаш или зверове, или скотове. Сичката моя душа е препълнена с ядове и чемери. Мене накаква да изляза из кожата си всеки подлец, който ме среща на пътят и който, като ми се поухили сладко и маслено, ми казва «добър вечер». Аз ненавиждам ония дебелчовци, които смучат хорската кръв, а вардят се да се не облажат с шарлаган и да не прегрешат в понделник; не-

навиждам ония госпожи, които говорят за целомъдрието, хвъргат камъни в дворовете на явните блудници и представят се въздушни ангели, а ядат ближният си и продават телата си по мрачина; ненавиждам и децата им, ненавиждам ги от сичката си душа, която не прилича на душите на другите човеци, защото видя, че болното семейство да роди добър плод. Аз често жалея, че не съм се родил турчин, деспот и тиранин. Но вие знаете, че моето мъчение не е едностранно: аз съм длъжен да се боря с гръкоманите, с философите, с шугите и с нашите собствени красти; длъжен съм като доктор да влязам в къщата на всеки подлец, да гледам езика на коконата му, да обмивам скрофулозният нос на синът му и да пипам пулсът му; най-после аз съм длъжен като руски възпитаник, комуто може да направи пакост сякаш помия, да крия чувствата си, да подавам ръка на всеки харамоедец и да гледам с покорен поглед към всеки турчин. Но Пловдив, да ви кажа право, е за мене много по-добра школа, нежели Московският университет. Тоя град е за мене подводна скала, която ме накарва да плувам осторожно, да търся безопасен път и да бъда твърд в своите решения. Да, аз благославям съдбата, която ме доведе в тоя Вавилон. Тука аз изучих онова, което се не изучава ни в една школа: аз познах своя народ, упознах се с неговите страдания, защото видях с очите си неговите помощници и покровители. В Москва сички ние, които говорехме за народът и за неговите нужди, бяхме деца, които обичат да поговорят за големи работи. Който желае да види с очите си що е народ, какво трябва на тоя народ, какво е неговото положение и кои са най-първите негови угнетатели, той трябва да отиде по селата, а ако няма време и възможност, то — в конакът, дето хиляди жертви очакват правосъдието на невидящата богиня; а който желае да узнае що е подлост и какви вредителни паразити съществуват под ясното небе, той трябва да поживее в Пловдив и да се упознае с вашите чорбаджии. Бедните наши селяни! На която страна и да погледаш — душата ти се възмущава, чувствата ти се оскърбяват, сърцето ти те боли. Честният човек няма да преклони главата си: насякъде подлост, шпионства и злоба. Аз мисля, че сички ние трябва да умрем, да умрем тутакси, за да дадем да живеят нашите унуки, които още не сме успели да заразиме.

— Не отчайвай се, мой брате! Между младото поколение ние срещаме вече и съчувствие, и понимание, и честност — казал Учителят.

— И разбира се, че нашите ученици ще да приличат на нас, а ние приличаме дявол знае на кого!

— Дай боже, щото нашето младо поколение да не прилича ни на нас, ни на нашите родители — казал Дойчо. — Аз ви уверявам, че ние сме по-лоши от бащите си и дявовете си. Тия барем ядеха и мълчаха, а ние говорим за високи или за народни работи и утешаваме се, че работиме нещо. Сички ние се съзнаваме, че трябва да бъдем полезни на народът си, а правим ли сичко, щото е нужно? Аз до днеска изпитах много, а нищо не направих. Ходих да се препирам с поляците, да ме викат по конациите и да прося милостиня. Но аз за себе си се не грижа. За своя народ аз ходя в дрипели, търпя нужда, боя се от всеки един подлец, когато и аз, както и другите хора, можех да живея за себе си и да се търкалям като бубрек в лой. Който иска да работи за народът си, той трябва да заборава себе си. . . А какво правиме ние? Преследуваме лъжата, а лъжеме като брадати цигани; говориме за честността, а подаваме ръката си на всеки подлец; говориме за счастие на народът, а срамуваме се да седнем на една дъска със селянинът, желаеме някакво си въстание, а боиме се и от мишките. . . Сотираки казваше завчера, че ние, българите, като гледаме хората, че пеят, захващаме да крякаме като жаби с пълно уверение, че нашата ария произвежда наслаждение на сичкият свят. . .

— Иди ти поврага със своя Сотираки и с неговите мъдри изречения. Мненията на тоя цинцарин са за мене прокиснала каша, която трябва да се хвърли на кокошките — извикал Докторът, но тутакси се усетил, че е направил втора погрешка, и прибързал да се извини: — Опростете ме, че говоря така за Сотираки, който скоро ще да бъде свой човек в тая къща; но какво ще да правя, когато моят проклет език слуша не разумът, а сърцето ми. Ако моята глава и да ми заповяда да държа камъкът в пазухата си и да бъда доколко е възможно по-хладнокръвен, то за моето несчастье, езикът и сърцето ми се не повиняват. На душата ми е тежко. Аз искам да изкажа болките си. . .

— Честният човек говори това, щото е на сърцето му. — казал Дойчо.

— Честният човек говори секиму правда в очите — казала и Ралу. — Ако вие имате лошаво мнение за Сотираки, а не казвате го пред назе за това, защото мислите, че с това ще да ни оскърбите, то правите две големи злини: първо, скривате от нас истината, откритието на която може да принесе такава полза, от която зависи щастието на един човек; а, второ, вие, които се наричате проповедници на светлината и сеятели на истината, за любовта на някакви си приличия или нежности лъжете явно и доволно глупаво. Лъжецът, който лъже без цел, заслужава повече извинение, нежели вие. . . Ако обичате истината и ако сте честни хора, аз искам да ми кажете какво знаете за Сотираки.

В това време Сотираки, който стоял дълго време пред вратата и слушал разговорът на младите хора, влязъл в стаята. В последните няколко месеца Сотираки, който се решил от сичкото си сърце и душа да бъде не само градски чорбаджия, но и да земе първото момиче в градът, проводил своето време в това, че шпионисвал не само сичките млади «комети», но и Никола, своят любовни конкурентин. С това шпионство той допълнял празното си време, което проводил при пашата и в кавенето, дето извършвал своите комерчески дела

VI

Пловдивският паша ефенди, комуто собственото име било Назър, бил на поглед черноват господин и лицето му било изровено от азиатските шарули. Неговите особени прелести се заключали в това, че устните му почти сякога се хилели, когато другите части на лицето му сякога оставали равнодушни; той подмигвал с лявото око и постоянно повдигал веждите си; мустаките му били намазани с някаква си помада и навити нагоре; той бил полуевропейски кавалерин, полутурчин, получовек и полуживотно; манерите му наминали «Млада Турция», но не във времето на Мидтата, а на Алия и Фуада; с една дума, тоя честит администратор бил и весел офицерин, и любезен дипломатин, и добър пиенец. А това изорано ли-

це, което носило на себе си явни следи от пиянство и разврат, се ползувало с малки, жълти и лукави очи, които безпрестанно и жадно преминували от един предмет на други; тия очи имали сходство с очите на онзи крадец, който разгледва някой дом, в когото ще да краде през нощта. «Нашият паша има такива очи, говорил обикновено кадият, които явно свидетелствуват, че той е способен да открадне и санджак-шерифът и да го пропие в харемът си.» Разбира се, че и кадият, който имал право в това отношение, бил готов сяка минута да раздели със своят повелител сичко, от щото се гнусил пред хората. Между хората Назър паша се считал за учен човек и ходжата из Имаретът уверял своите приятели, че негова милост, пашата, е прочел сичката турска, арабска, персийска, френска и гръцка литератури и че може да пише няколко вида ероглифи, т. е. ферман-язъсъ, буюрулту-язъсъ и пр. Сичкото това ходжата заключил от туй, защото чул с ушите си как неговият любимец рекъл на един ингелизин, който продавал библии и «Зорницата» и който отивал в Панигюрище да обиколи раята си: «Бон жур, синьор козак.» Пловдивчани разказвали още, че «пашата знае да говори, а не знае да пише гръцки.» Едни говорили, че той е потурчен грък; други разказвали, че той е живял дълго време в Тесалия; а трети уверявали, че както майка му, така и две от жените му са гъркини, следователно той имал случай да изучи тоя език.

Пашата седял на миндерлъкът в една от стаите на конакът и пушил своята з и г а р а из голямо кехлибарено чубуче със златен край; а наред до него: от лявата страна кадият, мюфтият и тюфекчи-башият, а от другата — Казимир, Сотираки и градският чорбаджия. Между тях произходил твърде занимателен разговор.

— Не — говорил градският чорбаджия, като посочил с пръст по-напред към черковата «Св. Богородица», а после към черковата «Св. Константин», — аз не мога без смях да гледам на тия две партии. . . Аз се не занимавам с тия трици. Гърци и българи! Въобразете си, че основателно ли е, или не, на мене гледат като на турчин. Аз имам работа само с турците, имам турци приятели и наричам се градски чорбаджия; аз не давам помощ ни на българската, ни на гръцката община, не старая се за благосъстоянието на така нареченото образование и за украшения-

та на черковите; аз уча децата си онова, щото им е полезно, и цели четири години тия ходиха при Самуркашат да се учат турски; аз обичам «рахатлъкът» и занимавам се само с моите работи; вие ме избрахте за член на межличетът и аз работя, щото мога; с една дума, моето име става ненавистно и на двете партии. И така, аз живея между два лагеря и не принадлежа ни на едната, ни на другата партия, защото и двете са, по моето мнение, смешни до безобразие. Ето тия българи, които дадоха последното си парче хляб за някакво си здание, което се нарича училище, са за мене по-глупави, нежели нашите гърци със своят елинизъм, защото тия правят сичкото това не от убеждение, а от каприции. До дяволите и едните, и другите! . . . Аз имам деца, а в днешните времена парите се печелят тежичко. Само угоените свине побесняват. . . С днешнията търговия далече няма да идеш.

«Пей, пей — помислил Сотираки и погледал на дебелите и ситите устни, на сърдитите очета и на прозрачното от лой, но недоволното и горделивото лице на градският чорбаджия, — за това си ти и чорбаджия, за да живееш и да се оплакваш. Само как ти не омръзва тая плачевна, но неспособна да увери никого песен.»

— Аз ви не питам за вашите гръко-български партии, а за ония, знаете, които мислят зло на царството — казал пашата.

— Сега засега никой не желае зло на правителството, но след време борбата между гърци и българи, която вече отчасти добива политически характер, може да бъде опасна — казал Сотираки и направил с ръката си неопределено движение, такова движение, което отговаря на сичко, като го освобождава от необходимостта да продължава разговорът си и да се изкаже напълно. Той подмигнал и с окото, така също по своето обикновение, когато си позволял да каже някое важно дело.

— И вие казвате, че гръко-българската борба може да бъде опасна и за нас? — казал пашата.

— Да, вашият обширен конак, който малко се старее за унищожението на тая борба, се намира между два враждебни лагеря, които твърде лесно могат да произведат силна вихрушка — отговорил Сотираки. — Гледайте да не захванат да хвъргат камъни един на други през вашият

конак. . . Разбирате ли ме? Техните камъни могат да паднат на вашата глава. . .

Сотираки повдигнал главата си и погледал на пашата, на когото не гледал вече няколко минути. Лицето на пашата, което било внимателно, с блестящи очи, с щръкнали някак си уши, го накарали да трепне и да помисли де се намира и с кого говори. Сичката негова цънцарска осторожност се пробудила; той чувствувал, че е избъбрал нещо повече, нещо ненужно. Ето защо той изменил своето лице, т. е. придал му нежност и добродушие, и проговорил с такъв глас, в който се забележавало извинение: «Но аз и сам не зная може ли да се случи нещо лошаво. . . И аз, както и чорбаджи Ставри, се не мешам в тия работи. Секи говори, говоря и аз. . . Аз съм се решил вече да плюйна и на гърци, и на българи и да си гледам работата.» Нему се твърде искало да прекъсне разговорът си и да заговори за друго, но в същото време той бил длъжен да замаже казаното и да очисти сяко едно съмнение. В това време той размишлял твърде основателно, че турчинът е турчин и че пашата ще да се възползува от неговата неосторожност и рано или късно ще да я употреби и против него, ако не за друго, то за пари. «А отде ти знаеше сичкото това, ще да попита той някога» — помислил Сотираки и студени тръпки го побили по тялото. Пашата, без да остави своят невъзмутим поглед, хвърлил към него изпитвающе око. Той не изявил ни най-малкото желание, за да принуди Сотираки да продължи разговорът си, но очите му искали това.

— Ако знаете, че на царството грози опасност, то трябва да знаете и кои са ония хора, които приготвяват тая опасност — казал пашата.

— Кир Сотираки ги не знае — казал Казимир. — Той повтаря моите думи.

— Така ли е? — попитал пашата и погледал ухилено към Сотираки.

— Така е, така е — извикал Сотираки радостно, четата цяла планина му се е свалила от гърбът.

— Аз съм уверен — казал пашата, — че Сотираки е мой човек и моето правителство рано или късно ще да припомни неговите заслуги и ще да го награди по достойнството му.

Като изговорил това, той се обърнал изново към Со-

тираки, потупал го по гърбът и ухилил му се още веднъж. Това ухилване окончателно охрабрило Сотираки и накарало го да заборава бившият страх. Той се повдигнал по-близо до пашата и пригответил се като градските свахи да разбие кокалиците на няколко души от своите познаници, но Казимир го преварил.

— Вие не можете да си представите — казал той — в каква пропаст може да падне човек между тия борци, които са побеснели от свободия. Ваш Пловдив се е разделил на три махали, които са крайно враждебни една на друга: 1. На гръцка махала, която е населена с няколко цънциarina, с няколко чужди хора и с няколко вдовици, мършави като кукерици, със своите бледни дъщери, които са от съмнително произхождение, т. е. останки от фанариотското стадо; тая махала е средоточие на всевъзможни интриги, на злоба и на безполезно скърцание със зъбите; вие трябва да се смеете, а не да преследувате тая махала, защото нейната злоба произхожда от нейното безсилие: онзи, който се дави, се старее да се хване и за сламката. 2. На българска махала — някои от гърците я наричат «махала на мечешкият патриотизъм», — в която живее противоположната партия, т. е. сбирщина из сичките градове на турската империя, дето живеят «тонковци»; тая махала от ден на ден става по-опасна; аз ви съветувам да гледате на нея с отворени очи, защото нещо захваща вече да смърди даже и на моят нос. 3. Най-после, на овча махала, която е населена ни с това, ни с онова, т. е. която трябва да се дои и да се стриже колкото се може по-често. В тая махала живеят средните търговци, които в нищо се не мешат, нищо не щат да знаят, само мислят за своето благоутробие. Най-напред аз живеях между гърците, но тия ми страшно омръзнаха, защото сичкият живот на тия солон-философи се заключава във въздихания за ония времена, когато Сократ е ходил по земята и когато Есоп е продавал телци на лакедемоняните, и глух говор против щастливият свят, който почита новото и върви напред. Между българите е по-весело, ако и при тях понякогаж бива тежко. Старите българи са немислимо глупави; чорбаджиите изскачат из кожите си, за да награвят повече пари и да лъжат както селените, така и чиновниците, между които тия биват посредници; само няколко младежи, с които аз се запознах в последното време, заслу-

жват някое внимание, но и тия се отбиват вече от правият път и понякогаж се занимават с такива вопросы, за които ни аз, ни вие няма да ги погладим по главите.

— За тия младежи ви аз и питам — казал пашата.

— Дайте ми да свърша разговорът си ред по ред — казал Казимир. — Да захвана от предводителите на българската партия. Между тия предводители почти сякаш минута произхождат такива комедии, които са в состояние да накарат и надгробният камък да се засмее. Но и предводителите на гръцката партия не са по-добри. Ако аз да би имал сила да събера сичките лица заедно и да ви ги представя, то вие би умрели от смях. Младите българи са недоволни не само от гърците, но и от своите собствени бащи, следователно тия са длъжни да се борят с два неприятеля. . . Третият неприятел по техните думи са турците. Аз ви говорих вече кой е опасен за турското правителство, а сега ще да потвърдя думите си.

— Зная, зная — казал пашата, — но аз би желал да чуя за сичкото това и от тукашните граждани.

— Кир Сотираки ще да ви потвърди онова, щото аз ви разказвах вече няколко пъти. Той снощи чул случайно сичко, щото ни е нужно да знаем. Тия хора се приготвяват да въстанат, защото, както говорил Докторът, дорде се не убие гордият лев, малките кучета сè ще да лаят.

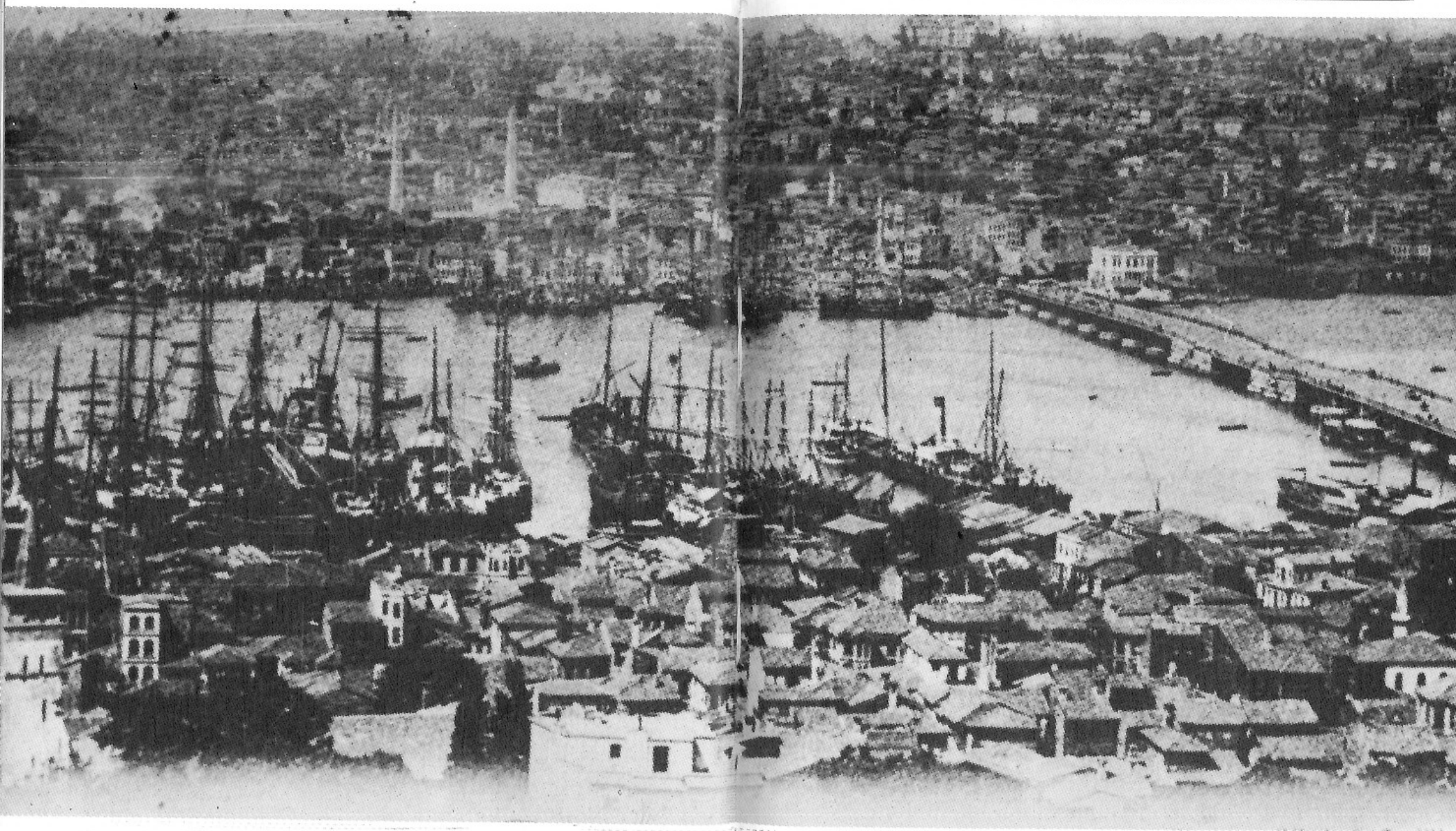
— Истина ли се приготвяват да въстанат? — попитал пашата и погледал към Сотираки.

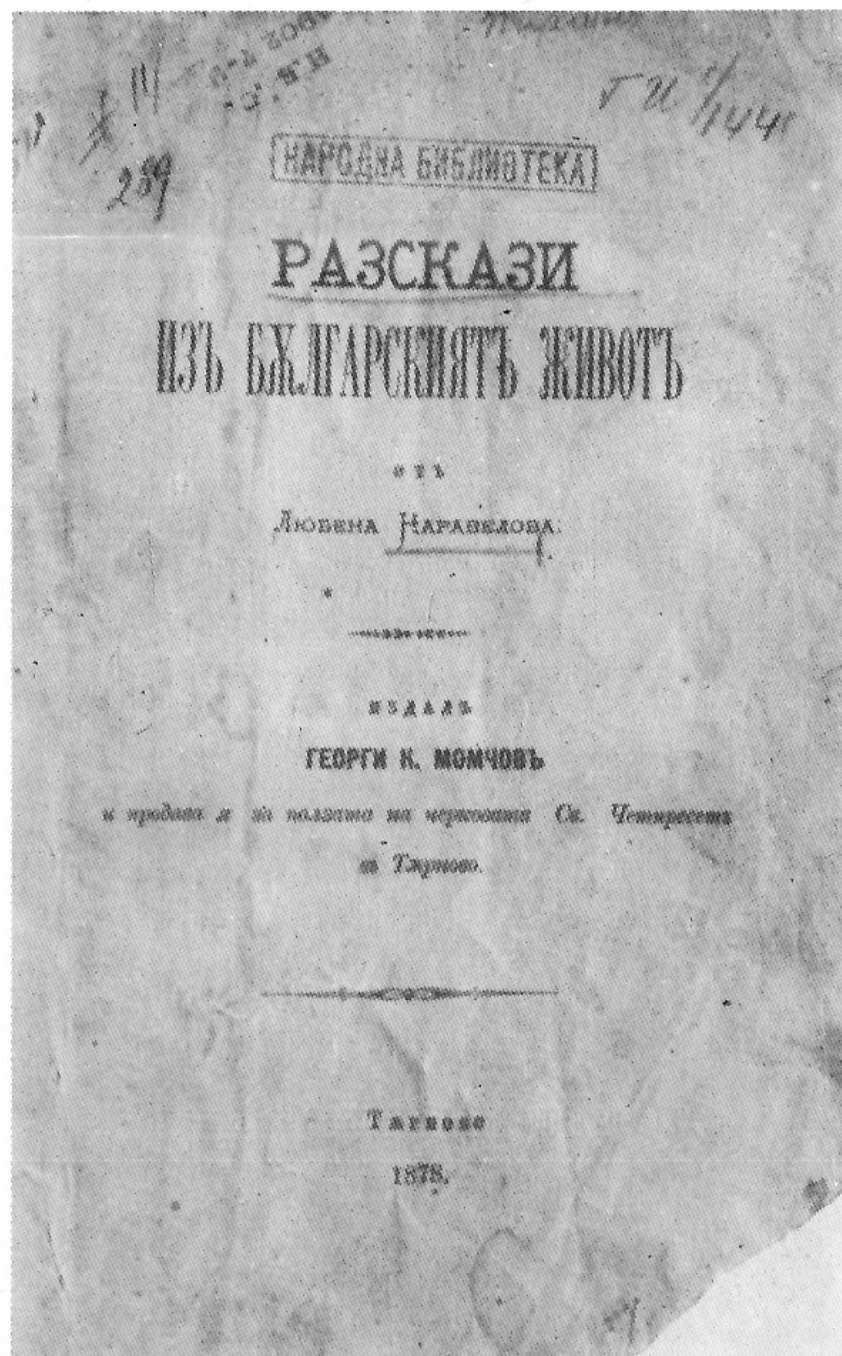
— Аз ви казах вече. . . — отговорил той и почервенял. Из сичко се видело, че той се срамува от градският чорбаджия.

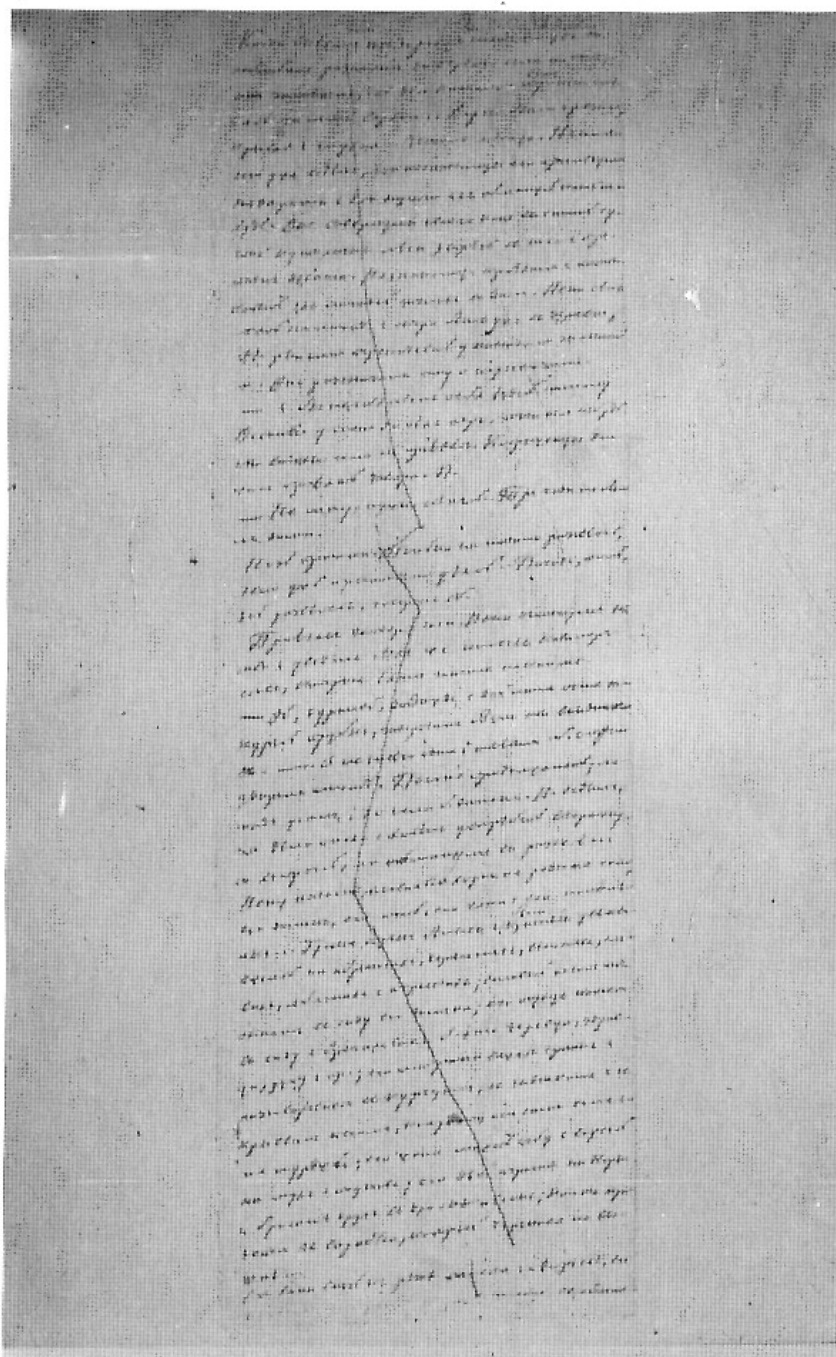
— Да, да, аз помня какво ми предлагате вие; вие имате златно сърце. . . Но знаете ли какъв вик ще да се повдигне, ако аз послушам вашите съвети?

— Другояче се не може — казал Сотираки, — злото трябва да се изкорени колкото се може по-скоро и да се изкорени съвсем.

— Видите ли, господа, ние трябва за време да мълчиме, да следиме и да чакаме. . . Из Цариград ни съветуват да сюкаме българската партия срещу гръцката и да ги накараме да се изядат една друга. . . Съветуват ме още да не преследувам либералите — вие знаете, че Мидат паша има силно влияние, а той се счита за либералин.

от нашата страна. Аз никога не би се решил да съдя подобни кучета — съдилищата се правят за хората. Учителите, поповете, писателите и адвокатите аз би унищожил от лицето на земята.

— А моллите и ходжите, които така също са попове и писатели, няма ли да обесиш? — попитал пашата.

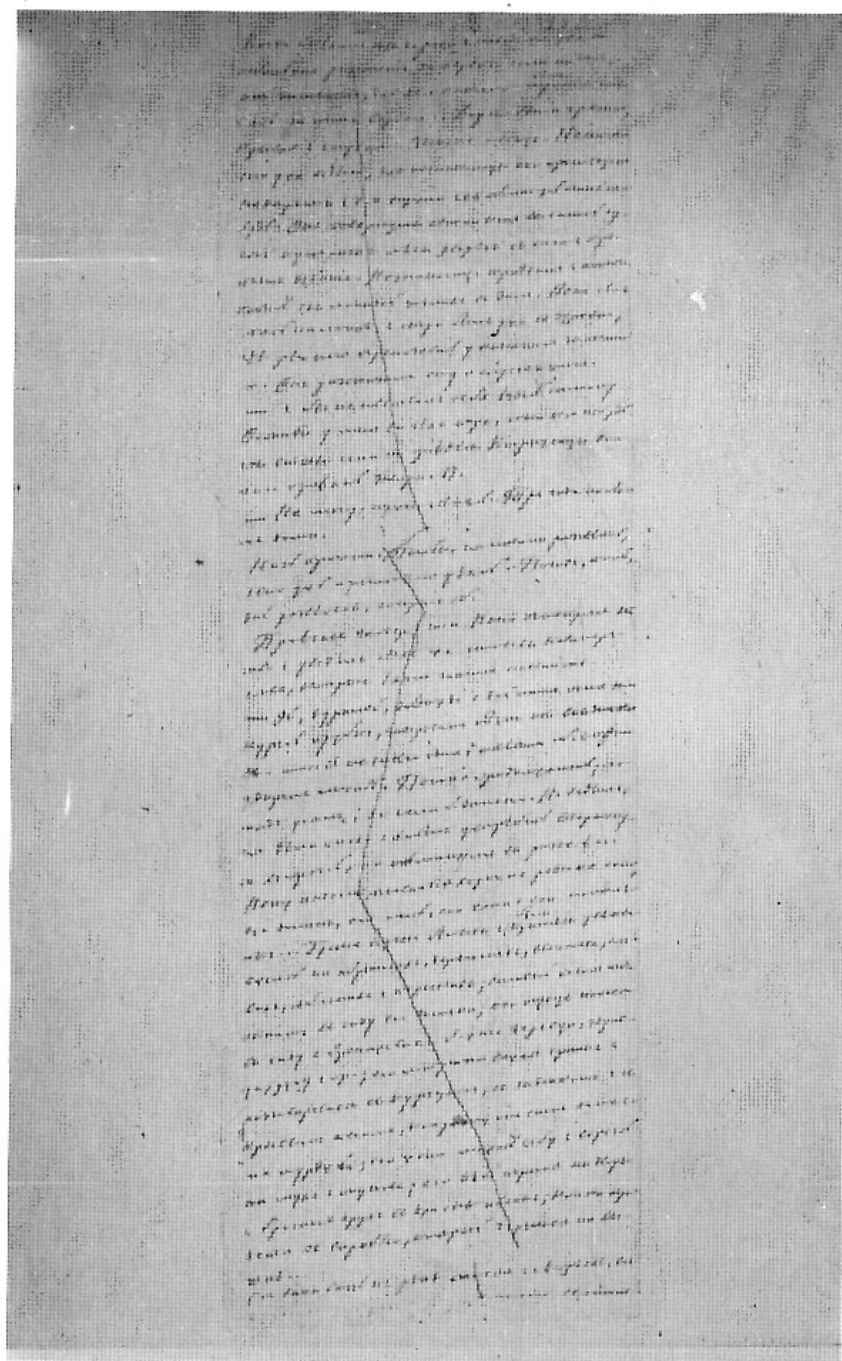
— Тия не са гяури и не вървят против царството и вярата.

— Ти, кади ефенди, си опасен проповедник, а особено в днешните времена, в които наш Стамбул е заприличал на циганска торба или на италианска развалена жена. Казват ни, че тъй трябва да бъде, и ние сме длъжни да мълчиме. Но да оставим това и да поговорим за Докторът. Какво мислите за този човек?

— Аз знам из верен източник — казал Сотираки с такъв глас, чегато няма желание да поподлича, — че той е изпроводен от самият руски цар за някакви си политически тайни цели. Учителят така също не без причина е дошъл изново в Пловдив, когато е можел свободно да остане в Пазарджик, дето му даваха и повече заплата, и по-голямо значение. Пазарджичани му предлагаха даже да го направят главен управител над сичките свои училища, но той се отказа. Но най-опасни между младежите са Дойчо и Никола. Дойча никой не приемава в къщата си и никой не смее да му даде работа, защото секи знае, че той беше замешан в дяконовската работа, и бои се. Завчера ме срещна хаджи Петър и каза ми, че иска да глави Дойча и да го изпроводи да мусъбира крави и волове. «Да те упаци господ да направиш такава работа — му казах аз. — Знаеш ли ти, че това момче скоро ще да бъде обесено с краката нагоре?» «А защо?» — попита той. «Защо? Скоро ще да видите защо.» Вярвайте ми, че после това никой няма да даде на тоя чапкънин парче хляб. Когато господ иска да убие някого, то му зема по-напред умът, а когато хората намислят да убият някого, то нека му земат парите или нека му не дават средства да живее. Аз мисля, че Юсрефаа е направил лошаво, дето пусна тоя юнак; трябаше да му удари баре двацет и пет тояги по петите за ум и за разум.

— И аз така мисля — казал кадият и погладил братата си.

— А аз мисля, че е опасно да биеме хората за нищо

от нашата страна. Аз никога не би се решил да съдя подобни кучета — съдилищата се правят за хората. Учителите, поповете, писателите и адвокатите аз би унищожил от лицето на земята.

— А моллите и ходжите, които така също са попове и писатели, няма ли да обесиш? — попитал пашата.

— Тия не са гяури и не вървят против царството и вярата.

— Ти, кади ефенди, си опасен проповедник, а особено в днешните времена, в които наш Стамбул е заприличал на циганска торба или на италианска развалена жена. Казват ни, че тъй трябва да бъде, и ние сме длъжни да мълчиме. Но да оставим това и да поговорим за Докторът. Какво мислите за този човек?

— Аз зная из верен източник — казал Сотираки с такъв глас, чегато няма желание да поподлича, — че той е изпроводен от самият руски цар за някакви си политически тайни цели. Учителят така също не без причина е дошъл изново в Пловдив, когато е можел свободно да остане в Пазарджик, дето му даваха и повече заплата, и по-голямо значение. Пазарджичани му предлагаха даже да го направят главен управител над сичките свои училища, но той се отказа. Но най-опасни между младежите са Дойчо и Никола. Дойча никой не приемава в къщата си и никой не смее да му даде работа, защото секи знае, че той беше замешан в дяконовската работа, и бои се. Завчера ме срещна хаджи Петър и каза ми, че иска да глави Дойча и да го изпроводи да мусъбира крави и волове. «Да те упаци господ да направиш такава работа — му казах аз. — Знаеш ли ти, че това момче скоро ще да бъде обесено с краката нагоре?» «А защо?» — попита той. «Защо? Скоро ще да видите защо.» Вярвайте ми, че после това никой няма да даде на тоя чапкънин парче хляб. Когато господ иска да убие някого, то му зема по-напред умът, а когато хората намислят да убият някого, то нека му земат парите или нека му не дават средства да живее. Аз мисля, че Юсрефаа е направил лошаво, дето пусна тоя юнак; трябаше да му удари баре двацет и пет тояги по петите за ум и за разум.

— И аз така мисля — казал кадият и погладил братата си.

— А аз мисля, че е опасно да биеме хората за нищо

от нашата страна. Аз никога не би се решил да съдя подобни кучета — съдилищата се правят за хората. Учителите, поповете, писателите и адвокатите аз би унищожил от лицето на земята.

— А моллите и ходжите, които така също са попове и писатели, няма ли да обесиш? — попитал пашата.

— Тия не са гяури и не вървят против царството и вярата.

— Ти, кади ефенди, си опасен проповедник, а особено в днешните времена, в които наш Стамбул е заприличал на циганска торба или на италианска развалена жена. Казват ни, че тъй трябва да бъде, и ние сме длъжни да мълчиме. Но да оставим това и да поговорим за Докторът. Какво мислите за този човек?

— Аз знам из верен източник — казал Сотираки с такъв глас, чегато няма желание да поподличи, — че той е изпроводен от самият руски цар за някакви си политически тайни цели. Учителят така също не без причина е дошъл изново в Пловдив, когато е можел свободно да остане в Пазарджик, дето му даваха и повече заплата, и по-голямо значение. Пазарджичани му предлагаха даже да го направят главен управител над сичките свои училища, но той се отказа. Но най-опасни между младежите са Дойчо и Никола. Дойча никой не приемава в къщата си и никой не смее да му даде работа, защото секи знае, че той беше замешан в дяконовската работа, и бои се. Завчера ме срещна хаджи Петър и каза ми, че иска да глави Дойча и да го изпроводи да му събира крави и волове. «Да те упаси господ да направиш такава работа — му казах аз. — Знаеш ли ти, че това момче скоро ще да бъде обесено с краката нагоре?» «А защо?» — попита той. «Защо? Скоро ще да видите защо.» Вярвайте ми, че после това никой няма да даде на тоя чапкънин парче хляб. Когато господ иска да убие някого, то му зема по-напред умът, а когато хората намислят да убият някого, то нека му земат парите или нека му не дават средства да живее. Аз мисля, че Юсрефаа е направил лошаво, дето пусна тоя юнак; трябаше да му удари баре двацет и пет тояги по петите за ум и за разум.

— И аз така мисля — казал кадият и погладил братата си.

— А аз мисля, че е опасно да биеме хората за нищо

и за никакво — казал Юсрефаа и погледал към Сотираки с отвращение. — Ако е нужно да си вземем гашите граждани за това, защото са се видели с някакъв си дякон, то трябва да захванем наред и секиму от тях да ударим багем по една тояга, защото Дяконът, както казват, е жириал в Пловдив дълго време и почти секи го е позннал. Аз мисля, че и кир Сотираки е имал счастье да познара Дяконът.

— Не, аз го не познавам, не съм го виждал. . . Само съм слушал за него.

— А през рамазанът в къщата на Яковаки кой е предлагал на Дяконът да иде в Текирдаа и да докара скумрии и лакерда?

Сотираки побледнял като платно, навел главата си и пробъбгнал:

— Аз не знаех кой е и затова му предложих.

— А Яковаки не знаеше ли кой е?

— И той не знаеше.

— И аз така мисля — казал Казимир и погледал към пашата. — Позволете ми да кажа и аз своето мнение. Учителят е добър човек и даже крайно хрисим, но той слуша Докторът и вреди на себе си. Той е още дете, голямо дете. Вие знаете, че у кир Сотираки оная неделя, по случаят на едно негово реселне, се събраха гости; дойдоха сичките по-първи граждани. Той беше повикал и Учителят. И какво вие мислите направил Учителят? Отказал се и още, чудно нещо, притурил, че не желае да укаля своето добро име. . . Питам аз вас как е можел тоя човек да си въобрази, че къщата на кир Сотираки може да укаля неговото добро име? Видите ли, кир Сотираки, аз и мнозина други сме турски подлизулки, а тия са честни патриоти, които са обаявани да ни преследуват и да ни ненавиждат! Колкото за Докторът, то тоя човек е съвсем друга пасмина птица. Тоя човек е умен, хитър, деятелен, скришен, лукав и голям народолюбвец. Той мълчи, никому не отговаря праго «да» или «не», а работи своята работа, разбира се, като доктор добросовестно. Другите двоица, за които горори рече кир Сотираки, не заслужават моето внимание. Дойчо е дете, а Никола повече мисли за своята търговия, нежели за народни работи.

— Вие не познавате още кой е и какъв е Никола — извикал Сотираки и подскокнал на миндерлъкът. —

Вие мислите, че той ходи из град в град по търговски работи? Тъй е било то! Аз зная, че той ходи да прави пропаганда. Руските рубли, които донесе Дяконът, се разделиха на няколко части и една от тях влезе в кесията на Никола. Как е можел той да стане съдружник с Тунтулекът и да купят петдесет хиляди кила ориз за Влашко?

— Аз зная, че пари им се изпроводиша от една къща във Влашко — казал градският чорбаджия.

— А защо не изпроводиша тия пари мене и тебе, а изпроводиша ги на такива хора, които до вчера нямаха никакво име? Аз зная, че ако карловските търговци, които живеят във Влашко, са избрали Никола и Тунтулекът, то тия са им били рекомандовани от Дяконът или от големите «комети», които живеят в Букурещ.

— А мене се чини, че Сотираки ненавижда Никола повече от другите именно затова, защото има своя частна причина. — казал пашата, без да гледа към Сотираки; но после се обърнал към него и рекъл с маслено лице: — А какво стана с Яковаковото момиче? Аз чух, че работата е вече съвсем свършена. Не можа Никола да ви подлее вода. Аз мислех, че ще надвие хубостта и младостта, а то надвиха парите. . . Аз чух, че момичето и до днес още се двоуми. Наистина ли е?

— Не е истина — отговорил Сотираки. — Тя ми каза, че ще да слуша баща си и че ще да се мъчи да ме обикне.

— Тежко и горко на онзи човек, който се надее, че след време ще да го обикнат — казал пашата.

Кир Сотираки почервениял и по лицето му протекъл едър пот.

— И ти се не боиш от Никола, за когото ми казваше, че той е в състояние да заколи и най-невинното дете? — попитал пашата.

— Но вие ми се обещахте, че ще да ме защитавате от него, ако той захване твърде яростно да ме преследува и да напада на мене.

— Аз ти го давам в ръцете и ти можеш да правиш с него каквото искаш.

— А какво аз мога да правя с него?

— Сичко, но не онова, което ми ти предлагаше. . . Аз съм турчин, а турчинът убива, а не трови. Разбра ли ме? Но да свършиме заседанието и да идеме в гради-

ната. . . Допи ми се вече. Гарабед! — извикал най-последно пашата и попляскал ръцете си длан в длан.

В стаята влязло едно хубавичко и накитеничко със сърма и злато момченце, което било оланин на пашата. Думата оланин не може да се преведе ни на един европейски език буквално, а по смисълта с нея означават ония момчета, които, ако и да са мъжки пол, биват жени у турските големци и администратори. Говорят, че тоя обичай е оставен на турците като наследство от Византия, а аз мисля, че подобни гнусотии могат да се появят насякъде, дето пресищането се довозда до най-последният градус. Ето защо петнайсетолетното хубавче турче, като достигне на два-сет години, става тежък и сънливо-дебел физически, а флегматик нравствено турчин. В тия години тоя е успял вече да се насити в своя харем и да му омръзне семейният живот и той захваща да търси други, естествени и неестествени, удоволствия. Такива са и жените им, които убиват себе си изкуствено. Разбира се, че ако господарствата се съставяват от единици, то и общото трябва да прилича на частното. Ако е невъзможно да се върне младостта и силата, то и възрождението на турското племе, което се е развратило до последните предели, е немислимо. Ако е предопределено, щото на Балканският полуостров да се случи щастлива метаморфоза в животът и в порядъкът, то това трябва да извършат не турците, а такива хора, за които суеверията, обичаите и животът на днешните турци са чужди и необясними.

VII

Ралу седяла сама, очаквала баща си и размишляла: «Аз го обичам от сичката си душа и сърце, но моята любов е детинска; аз съм такова дете, ксето никога не е знаела що е дълбока любов или, както говори Докторът, свещена привързаност, защото у мене се не намира оная божествена сила, оная чиста, дълбока и човеческа любов или оная воля, които учат хората да бъдат постоянни и твърди в своите решения и да се не отбиват от своя предначертан път. Ако още тогава да би казала на баща си, че аз трябва да бъда свободна в своето избиране, то не би се мъчила сега и не би търсила средства да изменя своето положение.

«Децата трябва да слушат родителите си и да им не противсречат», говорят хората и аз послушах общият глас, а сега дълбоко се разкайвам. «Аз ти позволявам да избереш, когото искаш», казваше тогава баща ми, а сега ме накарва почти насила да зема Сотираки. И аз съм длъжна да слушам, да се покорявам и да оплаквам дните си! А защо? — Да не рекат хората, че децата не приличат на бащите си, т. е. че тия не са послушни оръдия на ония, които са по-силни от тях. А какво говорят Дойчо, Докторът и мнозина други? «Пред моите очи, говореше преди няколко дена Докторът, оная жена, която принадлежи на мнозина по причина на една чудна болест, която хората наричат сладострастие, е развратна жена, но тя е много по-малко достойна за осъждане, нежели оная, която е предала себе си на едного, но предала се е не от любов или привързаност, а защото е мислила да живее разкошно и да се повърти пред съседите си със своите накити, т. е. която е продала себе си за дрипели, или оная жена, която, като е обичала едного, подала е ръката си другиму, защото не е желала или да развали родителската воля, или да отстъпи пред общественото мнение и тя се е борила със своето чувство като с престъпление и като го е победила — убила е в себе си сичките честни човечески искри. . .» Боже, какво да правя? Аз мисля, че да се търкаля човек през сичкия си живот между бедността с любимият човек е много по-добре, нежели да се облача ката ден в нови дрипели, да кити главата си, да украсава шията си и да мисли, че в това само се и състои сичкото достойнство на човекът! Но Никсла не е сирсмах и ние би могли да живееме щастливо. . . Но баща ми казва, че Никола няма да иде далече, защото се меша в опасни работи. Чудно нещо! . . . До завчера баща ми сам се събирал с нашата младеж, а сега кори Докторът и Учителят и разказва за Дойча различни приказници. Никола, който е приятел с тия хора, баща ми още не кори, но когато аз го попитах завчера «защо Никола не дохожда вече у нас», той навъси челото си. Или и аз да се покоря на чуждата воля и да живея така, както живее сичката пловдивска гръцка махала: да се задомя за едного, а да се предам в ръцете на друго и да не обръщам внимание на нищо и на никого? Но това аз не мога да направя. . . И така, мой ден се свърши. . . А тоя ден е и начало, и край в нашият живот: закопана е

младостта, а в това също време и щастието. Тия са закопани там, на гробищата, и над тях е турен тежък камък, за да не възкръснат никога. Венецът е турен вече на главата ти и сичко е свършено. Ти не си в състояние да върнеш прошедшето, не можеш да добиеш никакъв отговор на сърцето си, нищо вече за тебе не съществува освен копиринени фустани, обици. . . Книгата, книгата на животът, се е затворила вече и пред тебе се отваря или дълбока яма, или нищо. Викай, кряскай, кълни, ненавиждай, мъсти, презирай, опинай и скубай си косата, лудей, моли се богу — нищо няма да добиеш освен презрение сама към себе си. Покори се на необходимостта и заборавай! Белият свят е пълен със заборавалящи и заборавени. Говорят, че ако да не би се изгубвали семената на тревите, то тия би засеяли не само земята и водата, но и напълнили би океаните и накарали би ги да излязат от своите брегове и да издават сичкият свят. Хората, както се види, са се погрижили така също да не трупат в главите си твърде много, за да им не изтече мозъкът, следователно у тях доволно често, ако не сякога, на сърцето и на душата бива тъмно, празно, гладко и спокойно, защото секи от тях има естествена наклонност да заборава. Ако нашият ум или нашата памет да би била и хиляди пъти по-чиста, по-възвишена, по-прекрасна от сичко, щото ни дава днес настоящето, то и в такъв случай тя само ще да занимава онова място, което е нужно за друго нещо, следователно нека се махне до дяволите. Но хората заборава не по поръчка, а неволно: утешенията се изсипват пред тях случайно, без усилия, лесно, грациозно, като есенна паяжина. . . Заборава не изведнъж, а полека; у тях няма даже груба сила да се откъснат изведнъж, да се простят и да се отдалят, да се не обръщат назад, да не бъдат лицемери, да не проливат напразни сълзи. . . Изведнъж се не може — по малко! Да чувствуващ, че онова, щото е скъпо за тебе, отива, изчезва засякоги, навеки вечни и да търпиш — да го изгониш из сърцето си, защото в това се заключава достойнството на човекът; да гледаш и да чувствуващ как милото лице става за тебе чуждо, влазя в мъглата, губи се и ти се утешаваш с това, че наред с тебе ще да седи богат тулум, който ще да удовлетвори сичките твои пощевки; но де ние дяхаме онова, щото беше за нас драго и свещено — ние го не хвърлихме, не, — ние го изпуснахме по

своята собствена воля. . . И така трябва да се заборава сичко и да се уважава бащината воля. Съдбата на жената, нейното право, нейното човеческо достойнство, уважението към нея и друго, и друго — сичко се свършва с празни думи и с грубо сладострастие. Сотираки ще да бъде мой мъж и ще да ме милва и целува. . . Хилядо проклетия да се струпат на главата му! Аз, аз не ща да бъда ничия кукла. . . Аз не ща да приличам на другите. Нека другите жени дават своите лица и своите тела с кирия — аз не мога да направя това. . . Аз ще да премина своят живот без лицемерия, без великодушия, без самопожертвования, без страх, без лъжовен срам, без послушания. Но хсрата не прощават. . . А защо? Аз живея не за хората, а за себе си. Но тия осъждат ония, които се не покоряват на обществените приличия и осмиват. Аз се не боя от никого и няма за какво да се срамувам. Моята откровеност ще барем да поправи другите. . . А там ще да видим — нека баща ми насипе на един ред с гробът на майка ми още една могилка. Книгата се затваря. Ще видим!»

В това време влязъл Яковаки, приближил се до дъщеря си, хванал я за гушата и казал ѝ, че ще да им дойдат гости. Яковаки отворил прозорецът и седнал на миндерлъкът. В същото време под прозорецът на улицата се запрели двамина, мъж и жена, и както Яковаки, така и Ралу могли да чуят техният разговор.

— Ти, моя Марийо, никога не седиш дома си — говорил единът глас. — Аз мисля, че мъжът ти скоро ще да има работа с владиката.

— Аз бях у дяконът — отговорил женският глас.

— Тряба ти там да се вовираш между калугерите! . . . С калугерите, както се види, тебе е по-весело, нежели с децата ти и с мъжът ти. Аз мисля, че е срамота да се скиташ по цял ден из градът и да не виждаш децата си. Но това не би било толкова голямо зло, ако чрез него да не би страдала къщата ви и ако сичко у вас да не би вървяло нагоре с краката. Ти ми си дъщеря, но аз съм длъжен да ти кажа, че в сичко си крива ти сама. Кажи ми де, какво си правила у дяконът?

— Той ме помоли да му варя сладко и аз се съгласих.

— А мъжът ти няма чиста риза и ще захване да обядва и да вечеря заедно с децата ти по ханищата! Слугинята ви, която прилича на господарката си, се скита из къща

в къща, децата ви реват по дворът, а майка им вари сладко на дяконите.

— Ако да не би ме помолил; то не би му варила.

— Зная, зная — казал мъжкият глас, — ти си благодетелка на човеческият род. . . Аз те съветвам да занесеш утре ризата на мъжът си и да я харижеш на дяконът, вдругиден му занеси юрганът си, а в по-други ден, ако му стане нужда, дай му и себе си. . .

— Моля ти се, тато, не карай ми се, аз ходих и за друга работа.

— А за каква работа?

— Дяконът иска да земе наш Коля из българското училище и да го даде в гръцкото.

— А защо и за какво?

— Той казва, че българското училище ще да се затвори, защото пашата бил помирисал нещо си. Главният учител и Докторът, руският доктор, правят такива работи, които не може да търпи ни един човек. Докторът реже кучета, котки и жаби, а Учителят му помага! Градът трябва да се погрижи за избавлението на децата, на кучетата и на котките от тия главорези, защото, ако изколят сичките котки, то мишките ще да изгризят ушите ни. Но тия правят и друго. Както Докторът, така и Учителят, като правят с котките и с жабите магия, искат с това да подигнат българите и да изколят и гръците, и турците. Тия и байрак са вече направили. . . Ти още нищо не си чул за това?

— Нищо. . . Тия са празни работи и ти не трябва да ги разказваш.

— А защо ми са дадени очи, уши и уста? Очите ми са дадени да гледам, ушите — да чуя, а устата — да разказвам на другите. Старите хора, които мислят само за парите си, не чуят и не видят ни бяло, ни черно, а младите не могат да бъдат глухи. Да проседите цял ден между българската и гръцката партии и нищо да не видите и да не чуете! А знаеш ли ти, че сичкият град само за това говори? Секи, когото де срещнеш, говори само за това и чуди се.

— А за какво говори? — попитал старият човек и прозина се. Тоя човек бил дебел, с добродушно и кротко лице, с големи детски очи и с двойна брада. Дълъг черен сюртук, турски кроеж, който бил застегнат тясно със

сичките петелки, изпъчвал почетен корем; той стоял, постоянно повдигал носът си и въртял главата си; късите му ръце и крака, които били несъразмерни с тялото, стояли мирно и не мърдали се; с една дума, той не приличал на дъщеря си, която била суха, жилава, дългоноса, бръбрина, тънкоустна, въртлива и жълта кокона.

— Аз ти казвам за Докторът и Учителят, а ти ме не слушаш! — казала дъщерята сърдито. — Аз мисля, че досега са го затворили. . .

— Кого? — попитал старецът. — Аз нищо не зная.

— Ти никога нищо не видиш и не слушаш! Знаеш ли ти какви чудесии е направил тоя доктор в Россия, когато се учил да лекува хората? Той е рязал и хора. Сам казва. Но нека го — сега ще да си изпати. Сега той е близо до въжето. Полякът говори, че не само той, но и «сичките руси» са главорези. А кир Искро още е намислил да изпроводи синът си в Россия да се учи!

Старецът навел главата си, без да отговори нито дума, чегато с това искал да покаже на дъщеря си, че желае да се прекъсне тоя разговор; но в това време при тях се запрели още три лица, които отчасти чули разговора на бащата с дъщеря си и добили воля да кажат и тия по някоя дума.

— Вие говорите за Учителят и за Докторът — казал един от тях, който имал турска физиономия, ако майка му да била чиста гъркиня. — Аз казвам на жената си, че тия хора не са чисти, а тя ми отговаря, че нашите граждани се занимават само с бабешки предумки.

— Аз и сега повтарям, че сичките тия гнусотии са измислени от Сотираки и от онзи поляк, който е дошел в нашият град да разваля хорското спокойствие — казала една млада жена, която дошла заедно с турската физиономия и която е била негова жена. — Тоя поляк е дотолкова хитър и подъл, щото малко по малко е успял вече да се вовре в сичките семейства на градът и да разузнае на сяко от тях прошедшият и настоящият живот. Той знае сичките скришни и болни места на секого от нас, а ние като деца му доверяваме и приемаваме го в къщата си. А какво той направи с къщата на Чохаджият? Жената на Чохаджият, която досега живееше с мъжът си мирно и весело, е станала за срам на светът именно чрез него. И той се не срамува още да разказва на светът, че именно

той е причината!... «Тя обичаше своят мъж, казваше той, но нейната любов не беше нищо друго освен женска привязаност — тя не е могла да обича чисто и невинно онзи мъж, който е груб и необразован. Нея оскърява така също и неговият егоизъм, неговата требователност и онзи уединен мирен покой, в който той я държи и когото тя, само на думи, много обича. Тя ми се оплака. От това аз разбрах, че в тази къща няма счастье, и пожелах да ги избавя един от други или да ги разделя...» Ето какво разказва вашият поляк. Но и нашите граждани не са за изхвъргане. Ако господ да би отнел езиките ни, то ние би захванали да се хапеме или барем да се щипеме. Аз би желала да знам, какви лошабини са направили Докторът и Учителят?

— Тия преди две недели убили един търговец из Хаскѝю и земали му парите — каза даяконската приятелка. — Даяконът говори така също, че тия са ходили да хайдутуват заедно с някого си Дончо войвода.

— Това, както аз мисля, е клевета — каза друга една кокона, която имала стар мъж и обичала да защитава сяко младо лице.

— Вие след няколко деня ще да кажете още, че Докторът се моли на Мохамеда, а Учителят е пушкар срещу бога — каза жената на турската физиономия.

Дойчо, който мислил да иде в къщата на Яковаки, се запрял да узнае за какво се говори и когато чул сичките тия подлости, то се приближил до разговарящите се и рекъл:

— Само подлите хора, които нямат в сърцата си нищо священо, могат да лаят на онова, щото е чисто и честно. Сички вие от «Света Петка» и до Марашът, ако ви стълчат заедно, няма да съставите Докторът и Учителят. В Докторът, който познава и хората, и техните слабости, кипи силно любов към сичко, щото е честно и добро; а Учителят е такъв човек, който искрено и честно желае доброто на народът си и на ближният си. Разбира се, че такива хора не могат да се почитат и уважават от подобни личности, каквито сте вие. Ако Докторът понякога ви хули и укорява, то прави това не затуй, защото го сърби езикът, а за това, че ви желае добро и че неговата душа е жива, правдолюбива и любяща... Вие не умахте, не пожелахте да го оцените, но и може ли вашата глава да

оцени онова, щото е високо и честно!... Нека ви прости господ бог! А и може ли човек да очаква от вас честност и любов, когато вас е развалила самата природа, когато още сте се зачинали в утробите на майките си?

— А нема твоят Доктор не праи магии? Ти мислиш, че аз не зная какво той е направил на Яковакова Ралу. Ако да не би бил той, то Сотираки би земал Петракова Маргѝола... Целуваме се, прегръщаме се, а после гледаме да се избавиме един от други и търсиме старите ергени или старите вдовици! — каза даяконцията.

— А какво прави твоят даякон? — попитал Дойчо и посочил с пръст към митрополията. — Мъжът ти беше седнал отзарана и переше фустанелата ти.

— Да ти изсърхне езикът м... ниедно — извикала даяконцията и побягнала.

Отишли си и другите освен турската физиономия и жената му.

— Ама ѝ уми главата! — каза турската физиономия и показала ред от жълти зъби. После това турската физиономия хванала Дойча за ръката, оттеглила го малко настрана, като човек, който иска да каже нещо сериозно, и турила пръст на устните си.

— Приятелю — казал той, когато Дойчо погледал в очите му, — вам се прощава, защото сте още млади и не знаете хорските сърца; но аз съм длъжен да ви предупредя, че вие сте погубили вече себе си, като ходите и приятелите се с ония хора, с които ви срещнах одева. Тия са осъдени вече и Сотираки казва, че ако пашата не ги е затворил досега, то има важни причини.

Дойчо погледал на турската физиономия с особен поглед, приготвил се да го попита за нещо си, но физиономията прибързала да продължи разговорът си:

— Тия хора, както ти казах вече, са осъдени на смърт... Разбира се, аз не желая нито да ги осъждам, нито да ги ковлдая — сяка коза се окача за кракът си. Защото ви обичам, затова ви и говоря — нищо повече.

Той поискал да си тръгне, но Дойчо го удържал и попитал го с особена живост: «Моля ви се, кир Димитраки, да бъдете по-ясни и по-откровени... Аз ви не разбирам. Моля ви се, кажете ми, кого ще да бесят и защо ще да го бесят?»

— Видите ли — захванала турската физиономия

после някое мълчание, — онзи младеж, който е станал в българското училище учител, ще да направи някसे несчастье на градът ни. Сотираки казва, че за него са писали чак из Цариград и наричат го Игнатиевски човек. Освен това той учи децата различни глупости и твърде възмутителни неща. Така например той им говорил, че гръцката черкова одавна вече се е потурчила.

— А нема не се е потурчила? — попитала жената на физиономията.

— Ти мълчи, Теофану! Тоя човек не е чист. Преди една година той ходеше без хляб и панталоните му бяха покъсани като у циганин; в Карлово и в Търново го не приеха да им бъде учител; а тука той мъчи сичкият град със своите проповеди и приготвява ни някоя беда на главите. Колкото за Докторът...

Физиономията се запнала отново, чегато се затрудняла да предаде сичките ужаси, които тя трябало да съобщи; след това тя погледала надолу и изново заговорила:

— Докторът не държи езикът си зади зъбите и аз се боя, че той скоро ще да нагази и с двата крака. . . Той никого не жалее; той се насмива или се подиграва със сичките честни и добри души.

— Той каля ония честни души, които постоянно гният в калта или които сами са чиста вонеща кал — казала жената на физиономията.

— Аз не зная, да ти кажа, как да ти разкажа — той е, говорят, руски шпионин. Той е приятел на онзи поляк, на онзи инженерин, който е направил в градът ни толкова глупости, и когато му забележили за Чоухаджийката, той отговорил, че «когато няма риба, то и ракът добива рибен вкус». «У нас в Полша сяка жена, която няма мъж или не ще да живее с него, отива при любовникът си и ражда с него деца», казва той. «Но Чоухаджийката е вече стара и има пет деца», му казват. «В нашият град умните жени са дотолкова малко, щото здравият човек трябва да се свърже и със самият дявол», казва.

— А аз мисля, че той се е свързал с Чоухаджийката само за това, за да ѝ земе паричките.

— Ти мълчи, Теофану — казала физиономията.

— Как да мълча, когато ти преди един час хвалеше полякът до небето и кореше Докторът и Учителят, че тия се не дружат с него и не обичат го, а сега разказваш,

че Докторът е ближен приятел на Казимира, когото ти сега си готов да заровиш вдън земя — казала младата жена.

— Какво говоря и какво мисля — това не е твоя работа — казала физиономията и очите ѝ добили кочешко изражение.

Димитраки, у когото турският характер се появял на сяка крачка, бил просмукан с презрение към сяка жена, следователно и към своята собствена, на която гледал като на нещо наполовина потребно или като на необходимо зло за сяка къща. Той никога не говорил с нея и ни с друга която и да е жена. Ако сега ги видим заедно, то това произлиза от туй, че тия са ходили на сватба у брата си, следователно не се е могло другояче. Без да желае това, а неговото презрение понякогаж се проявяло малко или много по-чувствително, и Катерина, безусловната робиня, ако и да обръгнала вече да търпи характерът на своят мъж, твърде често неволно гледала на него с такъв страх, с какъвто се обръщаме назад, за да не ни ухапе някое побесняло куче. Никога мъжът ѝ Димитраки я не питал право за нейните домашни занятия, за децата и за нуждите на къщата. Само веднъж, когато у тях се родило първото дете, Димитраки забележил, че то прилича на майка си. «А мама казва, че то прилича на тебе», казала Катерина и засрамила се. А Катерина била умна женица и постоянно червеняла от глупостите на мъжът си. С другите хора, т. е. с мъжете, кир Димитраки обичал да поговори.

— Благодаря ви, кир Димитраки, за вашият съвет, но нямам воля да го послушам. Аз ви уверявам, че сичко, щото се говори за Докторът, е лъжа, и лъжа съвсем безсовестна. . . Но ако се намират такива хора, които желаят, не зная по какви причини, да го отдалечат оттука, то аз ви уверявам, че той и без това няма да проживее дълго време между нас. Аз чух само от него, че той желае да се върне в Росия и да си почине от вашите глупости — казал Дойчо.

— Какво ще да прави Докторът, аз не зная, зная само това, че ти трябва да се вардиш, защото можеш да си изпатиш. Помни думите ми!

— Секи човек има свой собствен живот, свои лични стремления, свой ум и свои привязаности. Не секи може

да върви из един път, не секи има еднакво счастье, не секи има наклонност да гледа само себе си и да го не боли сърцето, когато види чуждите несчастия. Да живее човек само за себе си, аз знам, е благоразумно, но безумно, защото човек не е животно, а животното не е човек. По моето мнение голямата осторожност и протестантското благоразумие са подлост. Но вие не сте в състояние да разберете тия истини. Вие ненавиждате Докторът и Учителят само затова, защото ги не разбирате или защото тия не приличат на вазе. Времената днес станаха други и нам са потребни нови хора. И тия хора захванаха да се появяват, ако вие и да ги гоните и преследовате. Но вашите преследувания приличат на буря, която се изпроважда над сухата земя, за да я намокри и да произведе двойно и тройно плодородие. Любовта и енергията се появяват само тогава, когато човек види пред себе си страдания и неволи, когато страданията намират отговор в неговата душа. Тряба дълбоко да разбираме истината и действителността, искрено да чувствуваме необходимост и потребност за по-добър живот и колкото по-големи са препятствията, които ни преграждат пътят, толкова повече ние ще да намерим в себе си вяра и сила. Но сяко велико дело има свои мъченици. Докторът и Учителят, които жертвуват за нас сами себе си, както се види, ще да излязат с отчаяние и с проклетия, защото вашето градско общество е Молох, който яде своите собствени деца. . . Тия скоро ще да се простят и с вашите потурчени мозъци, и с вашите цънгарски ситгъсии, и с гашите сотиракиевски добродетели — сичко ще да изпроводят по дяволите и като положат ръцете си на сърцето, ще да извикат, че желаят да бъдат тирани, да ренажиждат, да презират и да се гнусят от нашият свят. По дяволите и най-свещената любов, когато хората я не заслужават. . . Но вие ме заплашвате, че правителството ще да ни накаже за някакви си измислени от кир Сотираки наши престъпления. . . Нашата борба с гърците или с гръкоманите не е тайна; тя е известна даже и на султанът. Но ако мене постигне някое несчастье, то моля бога, щото той да ми даде сила и твърдост да го претърпя. Какво искате повече? Животът ни е дотолкова подъл, кален и несчастен, щото аз доволно често седя и се чудя защо ние живеем на светът и защо се наричаме хора. Вие сте се огърчили и утеша-

вате се с това, че древна Елада е имала велики хора, а ние. . . Добър ни път.

После тия думи Дойчо влязъл в къщата на Яковаки и затворил вратата. Сичкият тоя разговор, който бил ясно разслушан и от Яковаки, и от Ралу, произвел силно действие на слушащите. Яковаки слушал, мълчал, щипал мустаките си, хапал устните си, пъшкар и клатил главата си, а на душата му станало тежко, сърцето му треперало в гърдите и пред очите му притемняло. През умът му в това време преминали цели дни и години; нему се чинило, че сичкият град не говори нищо друго освен за някакви си руски агенти и игнатиевски шпиони, за хайдушки дружини, в които участвуват Докторът и Учителят и които убиват някакъв си търговец; тоя търговец убива сам Докторът, а Учителят му бърка в джебове и за много други убийства и обири, в които Докторът и Учителят участвуват непременно. Пред очите му се мяркали така също Дойчо и Никола, но техните образи не останали дълго време и не произвели на умът му особено впечатление. Той не видял даже, че Дойчо стои пред него и поздравлява го с празникът Св. Кирил и Методия.

В това същото време и Ралу седяла и размишляла. Тя така също не видяла Дойчо, когато той влязъл в стаята. «Светът е капан, мислила тя, а ние сме мишки: една мишка може да изяде сичката примамка и да остане цяла, а друга се улавя, без да помирише. Счастлив е онзи, който може да каже, че е останал цял, ако и да е видял през животът си множество примамки. Аз не знам защо бог не е направил така, щото сичкият свят да бъде честен и чист? Той е всесилен и може да накара сяка жена да ражда само добри и честни синове. Но Докторът говори, че човек може да се роди сляп или глухоням, но подлец, шарлатанин и кръвопийца — никога. Ако у множество хора се появяват стремления към гнусавото и безчестното, то за това трябва да обвиняваме не тях, а онова общество, между което живеят. Това е така. Аз досега мислех, че само нашите жени са развалени — добри са и мъжете! Димитраки е такава гнусна жаба, каквато ни едно бласто не е раждало до тая минута. Клета Катерина! Добър и честен мъжец ѝ е дал господ бог! . . . Но и моят живот няма да бъде по-добър. . . Ние, жените, при сичките

други наши унижения, трябва още да се преструваме, да лъжеме и да бъдeme сякога весели и доволни. Чегато и без това ние малко имаме за какво да се погрижиме, от какво да се потреснем и друго, и друго. Малко се унижаваме пред другите; ами се унижаваме и сами пред себе си, лъжеме сами себе си и утешаваме се, ако и да знаем, че сяко наше утешение или извинение е глупаво и не заслужава никакво одобрение. Нам и без това малко вярват, а ние се стараеме да докажеме на мъжете със своите кротости, добродетели и послушания, че лъжеме безсовестно. Аз съм твърдо уверена, че нито Димитраки може да повярва, че Катерина го обича, ни Сотираки — че аз мога, когато и да е, да го обикна; но ние мълчиме и с това им доказваме, че или лъжеме, или хитриме. Но ние лъжеме не тях, а себе си. Аз съм уверена, че посланината от нашите жени, които изнасят липата си на пазарят и които лъжат светът със своето счастье, са не кукли, не презрени същества, а така — не мислят какво правят! . . . Ако би помислили! Но кой ги знае! Действителността е дотолкова темна или мъглива, дотолкова плитка или водена, щото не знаеш има ли нейде здраво място да стъпи човек; младостта ни е калпава, детинството — глупаво, животът — тесен, от дете и до гробът те гризе вътрешна болка, защо секи ден те хапе по нещо, а нямаш сили да го отстраниш; времето преминава, а горчивините и неприятните дни и часове не си в състояние нито да пречетеш! . . . И ето разиграва се комедия насякъде и в сичко. А как хората излизат на сцената нищожни, безсмислени и развалени, ако и да се стараят в своите роли да докажат, че тия са се изкатерили вече на Олимп! Но я приближете се и погледайте на комедията по-отблизо. Вие скоро ще да се убедите, че сичко е калпаво и нищо не стои на своето място. Животът потъва в някаква си мъгла, сичко се скрива, сичко се забравя, нищо се не разбира, нищо се не припознава, сичко остава без внимание, сичко се изтълкува лъжовно, сичко се покрива с кална пелена: мисълта, чувствата, стремленията към счастья, към знанието, към священите обязанности, към светът, към светлината, грижите, сълзите, любовта, помощта на бедните, съчувствието към нещастните, паметта към усопшите, загубите, пожертвованията — сичко се свършва с нищо; а от другата страна, сиромашия, подаяние, чужди деца, комат хляб

из чужди ръце, унижаваща нужда, развратно счастье, черни души, кал насякъде; жалостно и унижително събиране на ония трохици от счастья, което разкошно се раздава на другите; забравена покорност, която забравя своите човечески права; далечна заспала памет за по-добрите преминали дни, които едва ли са били; ожесточающа голотия и черна неблагодарност; идиотическа подлост и . . . Образи, образи без число, образи без цел и съзнание — вървят и губят се. Красотата, дарованията, младостта, любовта — сичко е окаляно или изгризено от безсовестността. Намерете ми чисто и неокаляно самоотвържение, което да издържи докрай; намерете ми благородно търпение, което се нарича не покорност, а мъжество; намерете ми прощение, което да се случи без оскърбления, без нравоучения и без укори; най-после намерете ми мъжество, което да не знае и само, че то е мъжество. Намерете ги! Няма ги. Пред нас стои само страшна, препълнена с милиарди страсти, с милиарди престъпления, с милиарди прегрешения и унижения, с клетви и лъжи, с борба и с голотия, с товар не по силите ни, с неволи и адски страдания, които убиват достойнството на човекът, с безумна воля, с тиранство и с презрение към личността на човекът, със самоубийства. . . А ще ли някога свещеният дух на времето да проникне между това блато и да изведе тия убиени създания, тия своеволни виновници или малодушни мъченици из темнотата?»

Дойчо не дал на Ралу да продължава мислите си, ако и да видял с очите си, че в тая минута той е нежелан гостенин.

— Аз се срещнах с Димитраки и чух от него такива гнусотии, от които трябва да полудее човек — казал Дойчо.

— А-а-а, добре дошли! . . . Аз чух сичкият ваш разговор — каза Ралу.

— Вие днеска ми се виждате начумерени — казал Дойчо.

В това време, когато Ралу искала да отговори, вратата се отворила и в стаята влезли цели десетина души младежи, между които били Учителят, Докторът и Никола, и поздравили домашните с празникът. Сичката тая компания била весела и щастлива, ако може да се нарече щастлив онзи, който навреме забравя своите грижи и

стремления. Само Яковаки, Ралу и Дойчо седели наведени и не обръщали внимание на нищо и на никого.

— Аз видя, че у вас се е случило нещо неприятно — казал Докторът на Ралу и погледнал към Яковаки и Дойча. — Да не сте се скарали? Днеска хората се не карат, защото е денят на св. Кирила и Методия! А защо вие не дойдохте в училището? Сичкото българско население — и мъже, и жени — бяха там.

— Не съм здрава, Докторе — казала Ралу.

— А какво ви е? Аз зная каква е вашата болка — казал Докторът полека — и ще се постаря да ви излеча, ако само ми помогнете малко и вие сами.

— Аз мисля, че е вече късно — казала Ралу. — И аз желая да поговоря с вазе, но когато сме сами. Ако обичате, елате утре заранта. Но да не забравяте. . . Помнете, че аз ще да ви съобща твърде важни сведения, които се касаят до вашият живот и щастието или несчастието на народът. . . Аз мисля, че вашите действия са открити. . . Хората говорят по улиците, че вие ще да бъдете затворени. Вардете се от полякът и от моят бъдещи мъж.

— Утре ще да дойда — казал Докторът и отишъл при Дойча. — Слушай, Дойчо, довечера трябва да се събереме. . . Повикай сичките членове! Аз мисля, че работата захваща да се побърка — говорил Докторът полека.

— И аз така мисля — отговорил Дойчо.

VIII

Представете си, че по Илинден вие се намирате в Пловдив: Марица почти съвсем е вече пресъхнала, прекрасните дървета са побледнели от слънцето и черниците са повянали и спарили са се, защото във въздухът няма потребната за сяко растение влага; вие захващате да мечтаете за балканските зелени гори с техните прохладни върхове и с бистрите и бързите речици и потоци, или за доспатските възвишености с техните елхови гори, из които ехти пение от безконечно множество птици. С една дума, през денят вие ще захванете да ненавиждате Пловдив и неговите широки полета; но, повярвайте ми, щом настане нощта, вие изново ще да признаете съвършенството, хубостта и благоприятността на българската природа. Вие

отваряте вашият прозорец, вдъхате в себе си онзи оживителен въздух, който може да се нарече сладък, като дъханиято на щастието или като моминската целувка. Около вашият прозорец, под носът ви, сѐ още цъфтят, даже и под юлската топлина, различни цветя и дървета. А човекът е длъжен да се наслаждава, защото времето лети. Ще дойде зима, ще удари сняг, ще да се появят виелици, сичкият ботанически и зоологически свят ще да изчезне освен човекът и полезните нему домашни животни. Не ще да има ни птици, ни славеи, ни гущери, ни щурци, ни лалета, ни пчелици. . . Умират растенията и някои от животните, но ще дойде време да умре и човекът, за да се възродят изново, за да се появят нови лица и нов живот. Тряба да се бърза и да се поживее, дорде не ни е усланила сланата. И на Марашът, дето живее сега наш Никола, е хубаво, но сяко сърце секи ден и сяка минута не може да чувствава, че около него е сичко велико и сичко прекрасно и че човекът е длъжен да се ползува, защото животът му е къс, и. . . Никола бил в неестествено състояние. Той ходил назад-напред по двора, требил търкалящите се неща, намирал удоволствие да мъмри на домашните си, псувал петелът и клел кучето за тяхната веселост и безгрижие. В последните три месеца в неговата къща чегато било внесено някакво си несчастье, някакво си невидимо преследование, което захванало да го плаши и да му предсказва лошава последствия. Ако той и да се преструвал, че е хладнокръвен, ако и да се храбрил, ако и да не знаел за себе си нищо лошаво, но мъдрите изречения и анекдоти на Сотираки, заплашванията на полякът и възклицанията на кир Димитраки, които дошли вече до неговите уши, влезли в неговото сърце и не давали му покой ни една минута. «В сичко е криво нашето непостоянство, нашите дълги езици и нашето доверие към сякиго» — проговорил той и стиснал дланта си. Но наистина, най-главната причина, която накарвала Никола да бъде недоволен и да псува хубавият петел, когото други път обичал твърде много, била Ралу, която утрента му казала, че баща ѝ се не съгласява да промени своето решение.

В това също време към неговата къща крачили доволно голямо число млади момци, които се вардили от нещо си, вървели два по два и стъпвали като в паници.

Захванало да притемнява и появил се голям порой — един от ония южни порои, на които гледат даже и нашите старци като на нещо извънредно. Горещият ден се свършил с доволно прохладна нощ. На звездното небе не било ни един облаче. Изведнъж на хоризонтът се показало беловато облаче, зачула се отдалечена гръмотевица, блеснала два или три пъти молния и сичко приняло друг вид. За няколко секунди бялото облаче се преобразило на черна туча, която закрила сичкото небе, повдигнал се страшен вятър или вихрушка, която носила цели облаци прах. Отдалечените ехтения на гръмотевицата ставали се по-яки и по-яки, дорде се не съединили в едно постоянно гърмене от скоро следоващите един след други гръмовни удари. Светливата молния, която освещала окръгът със сичките цветове на дъгата, не преставала да блести нито една минута. Чинило се, че цели потоци светлини се изливат от небето на земята. Едрите капки дъжд се преобразили на страшен порой, който измокрил сичко, даже и ония работници, които живели в своите сиромашки, ала-турка, фенери.

— Тоя порой ни избавлява от шпионите, които в друго време непременно би пожелали да узнаят барем кой с кого се среща и кой с кого се разговаря — казал Докторът.

— А аз съм уверен, че шпионите се не боят ни от най-страшните препятствия, защото от техният страх може да произлезе глад — казал Никола. — Но я кажи ми ти, ще ли да произлезе полза от нашето самопожертвование?

— Ех, Никола, Никола, тия съмнения, тия напразни стракове, тия въображаеми опасности и тая наша нерешителност или непостоянство са главните причини, които ни накарват да страдаме, да се мъчиме, да воздишаме и да проливаме едри сълзи — казал Докторът. — Аз одавна вече забележвам, че ти си се изменил, но мислех, че твоята болест, която аз познавам, лесно ще да се излечи и тогава ти ще да бъдеш наш от главата до краката, какъвто си бил и досега. Излъган съм бил? . . . Когато нашето съмнение изяде себе си съвсем, то в нас ще да остане само детински страх и калпаво малодушие.

— Аз, аз се меням всеки ден и всеки час, защото се менят и обстоятелствата, менят се и понятията ми. Аз захващам да мисля, че от нашите мечти няма да произ-

лезе нищо друго, освен няколко бесилници и множество черни кърпи. Аз не крия от вас, че захващам да се боя и за вас, и за себе си. Разбира се, че това е слабост; аз чувствавам, че червенея, когато си помисля, че преди малко време аз съм бил дотолкова глупав, щото съм считал себе си за по-твърдохарактерен от другите. Гордостта е голям порок — тя ни ослепява; ние считаме себе си за по-добри, отколкото сме наистина, а когато някой неочакван удар поклати нашите мирни чувства, тогава ние съзнаваме сичката наша слабост. Видите ли доколко съм аз искрен пред вазе?

— Мълчи, Никола — извикал Дойчо и скокнал на краки. — Ти си се заклел в името на България и в млякото на майка си, че ще да работиш за освобождението на нещастните, за спасението на брата си и на сестра си и за своето собствено добро. . . Да те упазят господ да станеш клетвопрестъпник!

— Аз се не отказвам от думите си и от обещанието си, но в това също време не желая да стана нито самоубиец — казал Никола сърдито. — Кому, кажете ми, е нужен безумният подвиг на един луд човек, който се решава на самоубийство? Който говори противното, той е или достоен за съжаление слепец, или недобър човек.

— За какво самоубийство ни ти там разказваш? — попитал Докторът. — От една страна, ти ни уверяваш, че се не отказваш от обещанието си, а, от друга, — че не желаеш да бъдеш самоубиец. Аз те не разбирам. . . Ако нашите мечти се не осъществяват, то тия барем ще да ни пренесат оная полза, която ще да укаже на нашите недостатъци, съществуването на които ние доброволно се не решаваме да открием. Нашите днешни действия ще да преработят барем нас самите и ще да ни избавят от ония недостатъци, които са общи на сичките хора, но които в нас, както ми се чини, се намират повече, нежели у другите народи. Тия недостатъци се наричат нерешителност, страх, непостоянство, скотска покорност, всловско търпение, хладнокръвие към ближният ни, доброволни страдания и прочия, и прочия.

— Гнуснава комедия! — извикал Дойчо и прекъснал говорът на Докторът. — Беше устроено добре и с големи надежди за нашето бъдеще, а преобърна се, по желанието и чрез действията на различните подлещи, в какво? Ние

се заклехме пред бога и пред народът си, че ще да повдигнем бунт, а свършихме сичките свои предприятия с нищо, защото нашето тайно общество прилича на онзи скороход, комуто били везани на краката железни топузи; ние бяхме готови да измреме сички за своята свобода, а сега сме се събрали да развиваме един пред други що е самоубийство и какво мисли светът за самоубийците! Аз мога да нарека самоубиец само оногова, който, като му омръзне животът, защото му не дават онова момиче, което той иска, се реши да скокне в Марица и да се удави. Онзи, който се реши да умре за отечеството си, е не самоубиец, а свещен мъченик, на когото името се слави во веки веков. Но ти можеш да ми кажеш, че аз и в това отношение ти разказвам празни работи или че те лъжа. Аз лъжа. . . Или и ти вече искаш, както искат ония, които ти до вчера нападаше и безчестеше, да се съединиш с нашите неприятели, да им клатиш глава, да пиеш кръвта на сиротинята и да ѝ разказваш различни премъдрости? Или и тебе се е поискало да станеш ортак с кир Сотираки и да ядете телата на своите братия, защото това желаят вашите господари, т. е. вашите хранители, у които ще да облизвате саханите и с които заедно ще да грабите народът и ще да земате от него сичко, без да му дадете нещо. Чорбаджии и управители! Фарисеи, юди, подлещи! Днес един от нашите членове, когото аз не видях на събранието, седнал, та ми разказва, че ние, знаете ли, като умен народ, малко по малко ще да победиме османлиите нравствено, защото в сегашното време богатството било такава сила, която сваляла от престолите и най-силните царе. Ние сме били длъжни да се вовираме насякъде, да ставаме чиновници, да любезничиме с османлиите, да им проповядваме братство, а след време и дуализъм, ако желаем да бъдем свободни и морално, и материално. Добра патка сме имали в числото на нашите дейатели! «Като влезем, казва в събранията и в съветите, то ще да земем сичко в ръцете си.» А какво щат тия да правят в събранията? Кому щат тия да помогнат? Кому са помогнали досега нашите чорбаджии, които одавна вече заседават в съветите? Съберат се, разседнат се, запалят чубуците си, поговорят за конете и за тютюнът, послушат умните анекдоти на Насрадин ходжа от началникът, помиришат ония решения, които тия не умеят да прочетат, скрият хартиите в торбичката, която

се нарича архив, и хайде по-скоро дома си с пълни джебове. . . Кой от нашите чорбаджии, които заседават в тия проклетни съвети, може да каже, че той съзнава своя дълг? Ни един от тях не гледа напред. . . Но ще дойде, ще чукне часът. Дуализъм искат! Вие, господа, със своите дуализми сте се осмърдели и изпокъсали като старо кайме, което се е търкаляло в различни джебове. Вие сте длъжни да разберете — време е вече, както ми се чини, — че вашият дуализъм е «празна Мара тъпан била», дълбока, но празна фраза без никакво съдържание и без никакъв смисъл. . . Правителството ще бъде принудено малко по малко сичко да ни даде! Чудно! Идете вие до дяволите! Правителството ще да ви даде само тогава, когато го накарате да ви даде. «Но то е захванало вече да прави преобразования» — казват. Преобразования! Какви? Народът дава милиони, а не знае де е длъжен да наклони главата си. Преобразования! Правиме железници, училища или медресета и ханета, театри, банки и други такива. А за кого? А? За себе си и за своите блюдолизци. Ние знаем само да ореме, да копаем, да пасем овцете и конете, да плащаме тежки даноци и да пъшкаме под тежкия самар, защото на османлиите са нужни пушки, топове, барут, сабли и камшици пак за нашите собствени гърбове. Иди, иди при чорбаджиите и остави ни. . . Ти, като умен човек, не трябва да се мешаш с глупците, които се решават на самоубийство. За нас се не грижи. Ако устоим, то добро, а ако паднем, то няма какво да се прави. . . ние барем ще да изпълниме своите обязанности. Да, ние ще да работим, ние ще да страдаем, ние ще погинем. . . Ако ние не устоим, то барем ще да охрабриме другите, ще да им покажем пример, ще да им отвориме очите. Бъди уверен, че мнозина сиромаси и несчастни ще да се стреснат и ще да помислят за своето спасение, защото на сяко едно нещо трябва да се тури най-напред основание, сякиму трябва да се покаже необходимият път. Мнозина, без да ни познават лично, ще да хвалят имената ни и ще да ни обикнат от сичкото си сърце и душа. Какво искаме повече?

— Ти, Дойчо, както се види, си земал назаем от Михаля не една дъска — казал Никола сърдито и лицето му побледняло. — Слушайте какво ще да ви разкажа, а после ме обвинявайте и наричайте предател. Аз не казвам, че не трябва да работим или че сме длъжни да

останеме и занаятчици на такъв един народ, който не заслужава даже да се нарече народ, но аз искам да се работи умно, осторожно, обмислено и честно. А изпълняваме ли ние, кажете ми, своите obligations както трябва? Ние се обещахме да работим тайно и да избираме за членове само такива лица, които сме изпитали от всяка една страна. А какво излезе? Ти, мой брате, сам говориш, че един от нашите членове желае да ни остави и да стане чорбаджия. Да се попитаме искрено защо ние доверяваме даже и на Яковаки, който днес или утре ще да даде дъщеря си на онзи злодеец, който и денува, и ношува в конакът? Аз се известих от твърде вярно място, че Сотираки е днес първият шпионин на пашата; а нима Яковаки може да скрие нещо от своя бъдещ син, на когото дава своето единиче?

— Ето каква била работата! — извикал Докторът и плеснал ръцете си. — Разбирам. . . Ето ти, мой Никола, един доста добър съвет. Ти трябва една заран да станеш по-раничко, да омиеш очите си, да скръстиш ръцете си на поясът, да събереш мислите си и да прочетеш следущата молитва: «Боже, дълго ли ще да се продължава тая комедия?» Трябва да извикаш най-напред: «Въстани, моя волю, и земи онова, което ти се не дава от другите. Ще да работя, ще да жертвувам, ще да се мъча — и сичко ще да бъде мое.» Тая молитва, бъди уверен, ще да те научи на ум и разум и ще да ти даде твърде много. Съществува още една молитва, която трябва да изучиме сички науст. «Боже, ако другите стават еврействующи, ако продават сичко за пари, ако обират светът и гордеят се с награбените богатства, то аз трябва ли да се срамувам да кажа, че искам да бъда сиромас, да помагам на ближните си, да не оскърбявам никого, да бъда сякога искрен с приятелите си и честен даже и с най-яроствните свои неприятели, да бъда готов всяка минута да пожертвувам себе си за своето отечество, да науча другите онова, щото им трябва да знаят, и много друго? Ако не бъде възможно да изпълня сичко, щото съм длъжен да изпълня, ако народът ме не послуша, ако аз окончателно се удостоверя, че ние сме мъртъв и неподвижен народ, то и в такъв случай няма да спуска ръцете си и да се отчая. Ако скептиците в тоя случай и да говорят, че «една ластавица не прави пролет», но аз съм уверен, че няколко частни умове могат да направят чу-

деса. Тия умове могат да разбудят заспалото, да възкръснат полумъртвото, да посеят нов дух, да възпитат младото поколение под други условия, да просветят глупците и да хласнат напред неподвижното. Стремлението към доброто, прекрасното и чистото се не пуца нам отгоре, а лежи като зародиш в нас самите, следователно ние сме длъжни само да го хласнеме напред и да следиме за неговото развитие. Човекът дохожда до великите идеи само в такъв случай, ако той гледа на сичко просто, без фантазии, без предубеждения, без увлечения и без страх; а народите достигат до своята свобода и независимост само тогава, когато техните учители са хора постоянни, твърди, искрени и честни. Човеческото сърце не може да стане празно: ако то се очисти от слабостите, то величието ще да се яви само по себе си.» Аресва ли ви се и тая молитва? Но да кажем, че нашето убеждение, както ви казах вече, е достигнало до това, че от нас никога нищо не може да бъде. Аз мисля, че и в такъв случай ние не трябва да се оставяме — ние ще да се утешаваме барем с това, че сме направили сичко, щото е нужно. Но дотогава. . .

— Молиме ви се, Докторе, оставете тия почти ненужни в тая минута разсъждения и да проговорим за онова, за което сме се събрали — казал Учителят нетърпеливо. — Никола е болен от такава болест, която аз наричам слободия. . . Дайте да чуем какво ще да ни разкаже чичо Стоян.

Чичо Стоян, към когото се обърнал Учителят с последните думи, бил човек не твърде стар, ако главата му и да била бяла като памук. В сяка, даже и в най-малката черта на лицето му се видела честна, твърдохарактерна и симпатическа натура; в неговите синевасти очи, които били покрити с гъсти като че посипани със сняг вежди, се светело някакво си в най-голямата степен приятно и наивно, почти детско добродушие, но заедно с това побелялата, в безпорядок висевшата негова коса му придавала смел и недоволен вид. Подобни личности са редки в нашето отечество. Чичо Стоян постоянно говорел, че е по-добре да бъде човек дявол, нежели мъртва кукла, че е по-добре да бъдем грешни и виновни, нежели студени, без сърце и душа, проповедници, каквито са американските мисионери, които в последното време са напълнили земята ни, за да ни спасят от греховете, най-после че е по-добре да

бъдеме вълци, нежели гниди. И тоя човек ходил из град в град и из село в село и проповядал. А що и какво е той проповядал? Да накараме него самият да ни разкаже.

Чичо Стоян подпрял с длан главата си, погледал насам-нататък и захванал да говори.

— Вие казахте — казал той, — че на народът трябва да се отворят очите и да му се посочи правият път и тогава той ще да бъде онова, щото трябва да бъде. Това е така. Аз съм съвсем доволен от своето пътувание и мисля, че секи, у когото има барем една капка любов към ближният му и към отечеството му, ще да бъде така също търпелив, ако го туриме на моето място. Сичките селени ни обикнаха и обещаха се да слушат нашите съвети. Левски е за тях някакво си чудо. Тоя човек умее не само да научи простият народ ум и разум, но и да накара да го обичат и да го слушат. Насякъде селените ни посрещаха и явно доказваха към нас своята любов. Да ви кажа право, Левски е голям човек — такива хора се раждат рядко. Ако нещо му се не харесва, той мълчи, не въси челото си и не смее се и каквото вие и да правите, той няма да се препира, а само веднъж ще да каже, че нему това «се не харесва» или че това «не е така». Въобще той е съвсем неспособен да изрази вънкашен възторг и неговото наслаждение вие можете да забележите само на просиявщото му лице и на задоволната му усмивка. Ако той се сърди, то тялото му трепери и повече нищо. Но ако чашата се препълни, ако духът му си даде воля и излезе из тясната темнота, то револверът е готов да каже последната дума. Аз ви казах вече, че както селените, така и селенките го обичат и правят сичко, за да му угодят. Но и той прави сичко, за да угоди на селените: той мири ония братия, които се карат за бащината си черга, той мири мъжете с жените им, той леци децата от треска и от «сърце», дава им кинина и някакви си капчици, той помага на жените да сготвят вечеря (чисти пилетата, чисти ориз, пържи ейца и други такива), той съветува селените как да орат, как да жънат, как да увардят воловете си от болестта и прочее. Подобен човек може да направи чудеса. Аз го оставих в Неврокоп, но той мислеше да иде в София и оттам да дойде тука. А какво работите вие?

— Ние направихме сичко, щото ни беше заръчано да направиме — отговорил Дойчо.

— А пари събрахте ли? — попитал чичо Стоян.

— Събрахме.

— Секи член е внесъл досега по двесте гроша.

— Добро е. А умножават ли се членовете?

— Сега засега ние имаме петдесет и два члена — казал Учителят.

— Малко! Когато в Батак има повече от сто члена, то в Пловдив би трябало да има хилядо. Толкова млади сили, толкова яки кълки, толкова умове, а само петдесет члена! Чудо чудес!

— Който живее в Пловдив, той знае тия млади сили и тия умове — казал Учителят и тупнал кракът си о одърът. — Повечето от нашите младежи са такива гадинки, които не са за никаква работа, освен да се изтягат по цял ден по кавенетата; тия са синове на чорбаджии и на богати търговци, с празна кесия и с евтин патриотизъм, с либерални и високи фрази на езикът и с разноцветни ръкавици на ръцете, каквито са умовете им; а наистина тия са празни негодници, любители на домашните скандали, *enfants terribles** пред очите на правителството, но никак не опасни момченца. . . и сичкото това до известна минута. Скоро ще да настане онзи час, в който тия либерали ще да се преобразят на нови чорбаджии, на адвокати, на турски приятели, на послушни слуги, на искрени другари с турските ефендиета, с които отсега още са захванали вече да пият по ока ракия. А ако искате да говориме за жителите на тоя град въобще, то аз ще да кажа кратко и ясно, че освен чужденците, които са дошли скоро в него, сичко друго е ниско, подло, мръсно и развалено. Гърците се българеят, българите се гърчечат, ерменците се турчечат, евреите се цънцареят, цънцарите се явяват защитници на елинизмът, турците мислят само как да се прехранят, павликените из ден на ден стават повече и повече католически калугери и така нататък, само циганите стоят на своето надлежаче място. Разбира се, че секи човек, даже и най-твърдохарактерният, ако поживее повече в тоя град, ще захване да гние и скоро ще да стане пачавра. Аз мога да зема за пример даже и себе си. Аз виждам вече, че много неща са се изменили и в моята натура. Когато аз дойдох пръв път в тоя град, то

* Страшни деца.

бях съвсем друг човек. А сега? Сега мене вече е тежко да седа в къщата на някой кириос и да се разговарям с неговата кокона за «правата на цариградският патриарх»; аз привикнах вече да гледам на тия сопотски и паничерски елини като на смъртни, у които кръгзорът е крайно ограничен и у които мозъчната деятелност е повредена още от рождението им; аз захващам да им се харесвам, защото им не противореча така, както ги нападах преди време. Аз захващам да ги извинявам; моят глас захвана да става по-мек; моите обвинения, които досега бяха зли, станаха по-деликатни. А какъв бях преди две години? Със сичкият град се скарах и секиму насолых, секиго хапех, но и мене измъчиха така, щото в душата ми не остана ни една цяла струна, ни едно здраво място. И какво? Аз живея и сѐ още се боря. Аз съм уверен, че ако ние, които се намираме тука, да би работили в друг някой град, то би направили не повече, но сами барем би останали цели. Да, тоя град е за нас Содом и Гомор и ако българският народ иска да живее, то Пловдив не трябва да съществува. Но да оставиме това и да продължиме своите занятия. Аз ви моля, чичо Стоене, да ни кажете много ли села мислят да въстанат и да поискат от правителството своите човечески права?

— Това известие ще да ви донесе Дяконът. Аз се надеям, че той ще да пристигне тука около 15 август.

— Късно ще бъде — казали няколко гласове. — Ние се боиме, че правителството ще да открие нашите действия и ние ще да пострадаме, без да принесеме някоя полза.

— Аз се боя, че сичките членове, които дадоха клетва пред бога и пред народът си, за да вардят тайната, даже и тогава, когато ги окачат на бесилницата, ще да удържат обещанието си — казал Дойчо. — Аз не зная кой дявол е открил нашите тайни на едно наше турско мекере, което носи название ефенди, и на хаджи Ставри в Хаскию, който е половина грък и половина турчин. Ако подобни хора знаят вече за нашите действия, то ние трябва да прибързаме.

— Как ще да прибързате? — попитал чичо Стоян. — Аз ви казвам, че дорде не пристигне Дяконът, вие не трябва нищо да предприемате.

— А ако ни открият? — попитали мнозина.

— А защо не сте мислили за това още в онова време, когато сте избирали работници и членове?

— Ние ти казахме вече, че в Пловдив не знае човек кому да вярва и кому не. Аз те уверявам, че ако ние да би били осторожни, то не би имали даже и толкова членове, колкото ти видиш днес пред себе си — говорил Учителят.

— А какво мислите сега да правите? — попитал чичо Стоян.

— Аз мисля, че трябва да изпроводиме одного от членовете да убие хаджи Ставри — казал Дойчо.

Съгласили се сичките освен Докторът и Никола. Докторът отговорил, че не трябва да се бърза, дорде се не види, че хаджи Ставри ще да злоупотреби поверената му тайна — следователно, че трябва да се изпроводи човек да го изпита, а не да го убива. Никола говорил, че обязаността на комитетът е не да убива частни хора, а да накара селените и гражданите да се съберат един ден заедно, да се явят пред пашата и да му явят, че не е вече възможно да се живее така, както се живяло досега.

— Ако правителството и сега остави нашето желание без внимание, то ние да се земеме за оружие и каквото господ даде — говорил Никола.

Висшегласието решило да се убие хаджи Ставри и назначило с жребие едно лице, което се обязавало да извърши това дело. Било решено още да се каже на Яковаки, че ако той се излъже да открие и най-малката тайна на Сотираки, то трябва да се опрости с животът си. Последното решение оживило Никола и той, като изпроводил гостите си, размишлял така: «Мога ли аз да бъда хладнокръвен към общото добро, когато мисълта за нещастията, за гоненията, за сиромашията на народът, за моите близни, на които трябва да се помогне, ми не дава мира ни дено, ни ноще? Когато моето сърце ме е заковало за народът ми, то мога ли аз да живея само за себе си? Ако аз да би захванал да се занимавам само с базергянлък, то би се преобразил, даже пред моите собствени очи на безчестно, подло и за нищо неспособно животно, на което господ не е дал само опашка, за да го накара да цвили или да мука.»

Събранието свършило своите дела утрента и сички един по един или два по два отишли дома си освен чича Стояна, който останал да подремне в Николовата къща.

От самото начало на заседанието и до самата заран, ако дъждът и да плискал сичката нощ, два човека стояли близо до Николовата къща и постоянно шепнели на ухо един другиму. Тия говорели гръцки. След един час после това единът, който бил слуга на кир Сотираки, стоял вече пред господаринът си и говорил му: «Около двацет души бяха у него. Най-напред излезе един, мене непознат човек, а после мнозина наши граждани, един по един и след тях Докторът. Аз не щях да видя Докторът, защото той умее да се скрива, ако неговата сянка да не би паднала на улицата, когато отвориха вратата. Аз тръгнах след него, за да видя де ще да иде, но той се изгуби, чегато се продъни в земята.» Кир Сотираки подскокнал от яд. Той захванал да псува сичките млади момчета: «Сички са бунтовници, сички са съзаклятници, сички са лошава хора и главорези» — говорил добрият човек. Кир Сотираки свършил своите псувни с това, че се облякъл набързо и отишел да извести пашата за случившето се. Той знаел вече, че има конкурентин, и това било за него не твърде приятно, защото го накарвало да бъде по-бърз. Другарин на Сотиракевият слуга било едно десетгодишно момченце, синът на Георгия Хаванът. Когато тоя христиенин забележил, че кир Сотираки добива при пашата влияние чрез известни заслуги, то и той се решил да направи същото. Без да мисли, че постъпва лошава, кир Георги направил от децата си шпиони, които били длъжни да следят поведението на Докторът и на неговите приятели. Агамемнон и Калистрат, синовете му, били длъжни да му донасят за сичко, щото се говорело из градът; а Аргирчо, най-малкият, бил обязан само да гледа кой ходи у Учителят.

НЕНО

— Хайде да купя още мами и Пенки по нещо — пробърал тихо Нено и упътил се по калните пловдивски улици към малкият безистен.

Било още доволно рано; слънцето едвам захванало да позлатява високите места, бачковските планини и върховете на джамиите и дърветата; сичкото небе зазвучало с песни; вятърът носил откъм полето приятна меризма и на Неновата душа станало някак си весело, сладко-приятно, песенно, никога още от него неизпитвано. Не тъга, не печал, не мисли, не възторг, не радост, не счастье — а сичкото това събрано заедно, — усмивка и радостни сълзи. А и могло ли е да бъде другояче? Той е работил три години, цели три години, по чуждите краища, в Цариград и в Измир, шил е потури и аби на азиатските хамали и терлици на юскюдарските слугини арапки; само богу и на неговите угодници е било известно какви душевни мъки е търпял байо ви Нено през безсънните дълги зимни нощи, като размишлял за жената си, за децата си и за родителите си, които е той оставил за добиванieto на насъщният им хляб; но той е спечелил вече цели пет хиляди грошовци и отива да зарадва домашните си...

«Мами да купя кърпица, а Пенки сукно, зелено сукно, за контохче» — продължал той да мисли и пред очите му израсли тих и ясен слънчен ден, зелени ливади, жълти нива... Нему се мярнала пред очите гиздава, чиста и здрава жена, която седи под върбите и шие нещо си. Тя е облечена в шаечен сукман, в червено контохче, а главата ѝ е забрадена с жълта кърпа, която покрива къдра главица. Тя така също гледа към небето, така също трепти с клепките от слънцето, а нему в онова време било сладко да седи близо до нея, да работи, да мечтае и умилно да чака нейният поглед...

— Какво прави сега тя, моята мила женица! — казал Нено с глас и дълбоко въздъхнал.

В малкият безистен, по думите на пловдивските кони, се намира и от пиле мляко, което мъжете им наричат дяволска извара. Нено влязъл в тоя женски храм, купил две кърпи, една червена, а друга черна, купил три лакъти зелено сукно и двацет лакъти чит и разпасал поесът си да извади из кемерът пари и да плати на търговецът. Разбира се, че в неговият кемер, в който се намирили различни пари, бешлици и ирмиличета, диреклини и цванчета, рубли и франгове, бил доволно тежък. Неизвестно по каква причина, а Нено извадил единствената австрийска жълтица, която се намирала у него, и подал я на търговецът.

«Тоя българин си има парички» — помислил търговецът, който имал обичай да нарича селените българи, а себе си елинин, ако и да бил роден в Стрелча.

— Мехмеде, хайде да ошипеме още една кокошка — казал един от пловдивските заптии на своят другар, който купувал конци в съседният дюкян, и посочил с пръст към Нена или към неговият кемер.

— Добро би било — отговорил Мехмед и затворил лявото си око. — Парите на Стойча захванаха да се свършват. . . Той не е тукашен. . . Тряба да видиме де ще да иде.

Тоя разговор бил твърде неприятен за Нена, но неговото сърце в тия минути било способно да приема само добри впечатления и нищо повече. Биват години, в които човек не живее нито една минута човечески живот, и биват минути, в които той проживява цяла вечност, или в които неговото сърце усеща само добрата страна на животът. . . Нено излязъл из безистенът, купил една кутийка халва, купил две кофарчета и отишел да зяпа из градът; а в главата му се вовирали като пчелите в кошерт различни мисли и възпоминания, които окончателно отстранили неприятният разговор на заптиите. . . Нему захванало да се върти из главата неговото хубаво родно село, неговата къщица, неговата стара майчица, неговата женица и неговите дребни дечица. . . Гъсти китки от бели и бяло-червени цветове висят на прасквите, на черешите, на вишните, на сливите, на ябълките и на смилките; славей пее под прозорците в градината на неговата къщица; баща му копае в градината и пресажда от едно място на друго божо дръвце,

здравец, садеф и матечинка; майка му плете чоран и разговаря се с кокошките, с мисирът и с рунтавето куче, на което той сам едно време дал име Мурджо; жената му лепи стаята и кълне мухите и паеците; децата му играят по дворът, чуруликът като пиленца, подскачат и хвъргат един на други пясък; старата котка, на която едната страна още през зимата е пожълтяла от огнището, се примъква към сливата, а на сливата, на сухият клон, са кацнали множество врабчета и цвърчат безжалостно. . .

После това неговият ум отишел още по-далече. Той си припомнил различни видове кокошки, които някога си крякали по бащиният му двор: булести, опашати, гашцати, гуджи и есенни пиленца; а между тях се разхожда дългоопашатият и червеният азиатец, сърдитият петел Гуджо с аленият гребен, наметнат на кавга, с червените страни и със султанския вървеж, който повдига шумотевица секи път, когато на съседният двор се заслушва нежното кудкудякание на някоя плодовита кокошка или гласът на неговият неприятел, с когото той е имал досега множество сражения и настъпателни, и отбранителни; след петелът в счастливата Ненова глава се появили различни патки, гъски, измирски кокошки, кози, овце, биволици, ждребета и мургата крава Нишка, която той обичал повече от очите си и която хранил сяка вечер със солени трици или с ръжени мамули; около вратникът стои тяхната, повече дремлива, нежели зла кучка Куйка, на която опашката е отсечена неизвестно кога, неизвестно от кого и неизвестно защо; в бостанът, посреди когото стърчат две плашила, едното облечено с кожух, а другото с различни дрипели, расте грах, фасул, боб, патлиджени, чушки и много друго. . . Иди и не радвай се!

— Да купя още няколко сапунчета, от шарените, и да дам на поповете по едно. . . Какво още мислех да купя? А-а, трябва да купя още няколко лимона — казал Нено и упътил се към еврейската чершия.

От еврейската чершия надолу към Марица се простира и шаренее, разбира се, че с нечистота, с кал и с чурупки от изедени ейца, еврейската улица, която почти сякога се намира в движение от сновавшите назад и напред евреи, от техните родители, на които главите треперят от старост и скъперничество, и от техните безчислени деца, които показват езикът си на секи пътник, който няма счастье

да бъде еврейн. . . Нено тръгнал с едри крачки из тая улица с твърдо намерение да седне тутакси на своят кон и да продължи пътуването си.

— Ако тръгна след един час, то утре вечер ще бъда дома си — помислил той и подскокнал от радост.

— Пашата иде, пашата иде — се зачули изведнаж няколко гласове и множество любопитни се запрели на улицата, а по-голямата част от евреите, освен техните разгърдени, бледни и главати жени, се скрили по гнездата си и като се боели да дъхнат, с едното око, там нейде си из някоя дупка, гледали със страх на всемогъщият повелител.

Пашата яздил бял арабски хат, който бил покрит със злато и с коприна, а след него вървели цяло стадо заптии, олани, чубукчий, сеизи и други такива. Нено видял след пашата същите заптии, които преди малко време срещнал в безистенът. . .

II

Когато излязъл из градът и когато се намирал вече недалече от третото село, дето мислил да пренощува и да си почине, Нено забележил, че две някакви си темни сенки вървят след него на своите бързи коне и мъчат се да го стигнат. Пътят бил кален, крив, безлюден и горист. . .

Мръкнало и показала се месечина. . . Нено явно вече виждал, че двата пътника са същите заптии, които той видял в безистенът, че тия са тръгнали на път за неговата кесия и че неговата глава ще да си изпати. . .

«Тряба да се скрия някак си» — помислил той и обърнал своят кон към най-гъстият шумак, слязъл от него и скрил се между зелените храстеци. Заптите преминали покрай него и тупурдията от копитата на конете им се изгубила в гората. Нено седнал изново на конят си и скоро бил вече в селото, дето останал да пренощува у един свой стар познайник. Той му разказал сичко, щото се случило с него по пътят.

— Утре аз няма да те пусна да тръгнеш сам. Ти трябва да останеш у мене дотогава, дорде някой из вашето село не премине оттука. Панагюрците, които отидоха преди

три дена в Пазарджик да купуват аби, ще да пристигнат утре после пладне — казал Неновият познайник.

— Не мога, трябва да бързам. . . Три години не съм бил дома — казал Нено и въздъхнал.

— Три години! . . . А как си можал да търпиш и да не видиш децата си цели три години?

— Как съм можал да търпя? Сам със своята тънка игла аз трябва да храня осем гърла: баща, майка, жена и пет деца едно от друго по-малки; трябва да ги обуя и облека, да ги стопля и прехраня и още да платя даноците с харачите и беледиетата. Да ти кажа право, само на царството през годината по триста грошовци, ако не повече, от моята кръв се заплащат! Може ли, кажи ми ти, да не бърза човек и да не мисли? . . . Земята в нашето село е каменита, песъклива, студена и сиромашка; ти ореш-ореш, сееш-сееш, сяка педя с пот обливаш, а погледаш — нищо се не родило, понякогаж и семето не можеш да извадиш. . . Какво да прави човек? . . . Тряба ли да мисли той за прехраната си? А? . . . аз не мога да зема торбата и заедно с жената си и децата си да ходя из село в село и да прося за бог да прости, защото не съм нито куц, нито сляп. Нашата мера е добра за овце и за говеда, а може ли човек да завъди стадо от беглици и от зулумкярлъци! . . . Тато имаше повече от шестстотин овце. . . А де са тия сега? Изядоха ги ту бегликчий, ту сеймени, ту хайдуци, ту чорбаджии. . . И ето научи ме нуждата да шия терлици, аби и панталони на низамите! Цели три години проживееш там, в Цариград, работиш по шестнайсет часа на денят, спечелиш две-три хиляди гроша и със сърце пълно от радост бързаш да се върнеш дома си, да прегърнеш жената си и да целунеш децата си. . . Дойдеш си дома, две-три недели проживееш, даноците заплатиш, на дечицата си се ненадваш, жената си не успееш да поцелуваш, а нуждата те гони вече във из къщата ти, сълзите си отриеш с ръкавът и хайде пак по чуждите земи на работа.

— А ти одавна ли ходиш по Цариград? — попитал стопанинът.

— Сега се връщам трети път — девет години живея между чужди хора.

— На сърцето ти сега трябва да е много весело?

— Как да ми не е весело — дечицата си ще да видя, да им се порадвам. . . Ако да не би била сиромашията, то и

за хилядо лири не би оставил жената си и децата си. Тежко, а няма какво да се прави! Моето момченце, Христо, има вече, като броим от летни св. Никола, десет годинки — да четете знае, весело детенце, умно и разумно, нека ми е живо! . . . Когато преди три години през пролетта аз тръгнах на път, той ме прегърна с мъничките си ръчици, целуна ме три пъти и каза ми: «Прощавай — казва, — тато, дойди си по-скоро, зимаска аз ще бъда вече голям, ще захвана да шия, да ти помагам, в Цариград ще ида, а ти с мама, с дяда и с баба останете дома — тия без тебе сѐ плачат и плачат». . . Една педя дете, а и то мисли как да ми помогне, за родителите си повече! . . . Не можах да се удържа — заплаках тогава. . . Ето видиш, мога ли аз да не болея за своята кръв! . . . Ако би имал барем десетина хиляди гроша, то би захванал да храня свине и работата би ми тръгнала малко по-добре, а то, знаеш, бодеш-бодеш с проклетата игла, пестиш-пестиш — пак нищо, насила в рай се не влазя. . . Най-напред мене беше тежко, мислех — няма дълго да проживея, а сега обдъргнах, сиромашът трябва да живее и да работи, защото децата му умират от глад. Ех, да знаеш колко пъти съм излазял в Цариград на морският бряг да се удавя и да не търпя вече. . . «Колкото и да живее човек, а сѐ трябва да умре, да се изгуби от светът и да се не мъчи — си мислех. — Хайде да се бухна там във водата надолу с главата и край на сичко! По-лошаво от това, си мисля, не може и да бъде. . . Ако хората и да казват, че господ ще да накаже самоубийците, а аз никак не мога да повярвам, че адските мъки са по-големи от земните.» Мислих, мислих и тежко задряхах, а морето си играе и за нищо не мисли. Изведнџ такава мъгла ми се мярна пред очите, чегато съм вече в гробът. «Е, сега нямам нито майка, нито баща, нито дечица, нито жена — нищо нямам, за никого ме не боли.» Пред очите ми темно, в ушите ми звънти — тежко се умира, а няма за какво да се живее. . . Скокнах аз и прострах вече ръцете си. «Нека погине душата ми» — си помислих. . . Но щом поисках да скокна, нещо ме задържа. . . Трън ли беше, или челия, не зная. . . Имало още да се живее и да се пати!

Скоро после тоя разговор Нено повечерял що бог дал, послал своето козечко и легнал да си почине. Дъл-

го време той не можал да заспи — сърцето му тупкало необикновено бързо.

— Тряба да заспя и да стана по-рано — казал Нено с твърдо решение да заспи и захлупил клепките си. Изведнџ той почувствувал прохладно есенно утро; около него мукат цели стада крави и пасат пожълтялата от сланите трева; сняг пада като ситно нарязани хартийки или като памук под лъкът на халачът; черна мъгла пада по полето и сичко покрива. . . Но ето там далече се видят огньове, видят се дълги къщи, покрити с керемиди — и къщите, и огньовете лежат между гъсти гори и между дълбоки долове. . . Изведнџ сичко се променило. Полето, на която страна и да погледал Нено, се белее и чегато се вдига насам-нататък и губи се нейде си. На едно място младият сняг се чернее от множество врани и гарвани. — Гледай колко врани са налетели! — говори Нено със сърдито лице и със злоба на сърцето. — Аз не обичам тия птици. — И Нено земал изпод снегът голям камък и изкусно го хвърлил в средата на черната бразда; враните се повдигнали нагоре, полетели малко настрана и изново се спуснали на земята. — Я гледай как се надуват проклетите птици, като кокони! Страшни гадини! . . .

Вратата се отворили, повеял прохладен въздух и духнал Нено в лицето. Нено се събудил, скокнал накраки и извикал: «Кой е?» Нямало никого, стаята била празна, а вратата отворена.

— Кой дявол отвори вратата? — казал Нено и легнал изново.

III

Нощта преминала. Щом захванало да се разсъмва, Нено стегнал вече конят си и пригответил се да тръгне.

— Почакай, потърпи, Нено, нека барем съмне хубаво — говорил стопанинът и търкал с длан сънливите си очи. — Аз ти казвам да не тръгваш сами. . . Нашите места са пълни с лошава хора. . .

— До Коприщица не е вече далеч — казал Нено.

— И аз зная, че не е далеч, но ти трябва да преминеш през най-лошавите места, покрай Стрелча и Османово, дето турците се хранят само с нашата християнска кръв. . . Ти и сам знаеш, че стрелешките и османовските турци

живеят много по-добре от нас и имат сичко в къщите си, а мотиката не хващат в ръка.

И наистина, Стрелча и Османово са доволно богати села; ако местността, която тия занимават, и да е безплодна, дива и необработена. А отде, трябва да помисли човек, тия хора изкарват своята прехрана? . . . Но подобно неволно недоумение ти преминува през главата почти сякога, когато се случи да видиш домашният живот на някой турчин, който нищо не работи, който има голямо семейство, две или три жени, който живее като някой паша, така щото и пащата той може да втъкне в поясьт си. Въпросът за Стрелча и Османово се разрешава твърде лесно. Планинската, гористата и дивата местност, със своите непроходими пътове, която е населена повече с турци, бива гнездо на нечувани жестокости, разбойничества, обири и убийства. Природата дотолкова изкусно е направила тука тия гнезда, пещери и скалисти прегради за сяко едно престъпление, щото, ако коприщенци, панагюрци и други и да не дремят, обирите, убийствата и свирепствата почти никога се не прекращават.

Нено седнал на конят си, простил се със стопанинът и тръгнал към север. Нему било драго да погледі тия пустинни гори и тия скалисти бърда и сипеи, между които той оставил част от себе си — възпоминания и мили хора. Гората захванала да става сѣ по-гъста и по-гъста. Дъбовете пласти съвсем затулили слънцето. Копривена меризма се разнасяла по въздухът. Било даже темно. Но ето там далече, високо и високо, през горската мъгла, нещо захванало да блести, засветило се и най-после станало съвсем светло. . . Тука била полянка. Нено дъхнал по-свободно и погледал насам-нататък. . . Пред него стоели ония същи турци, които той видял в пловдивският безистен и които го гонили вечерта.

— Хей, гяур, почакай и дай ни огън да запалиме чибуците си — извикал един от тях.

— Аз нямам огън — отговорил Нено и пуснал се да бяга. Пътят бил крив и каменит; Неновият кон се уморил, ако той и да го хранил до сито; турците се приближали сѣ повече и повече; до беклемето било далече. . . Нено видял, че работата му е спукана, и намислил да употреби вчерашната хитрост, но бил излъган. . . Пукнали две пушки в едно и също време и той паднал от конят.

— Още една вдовица. . . — извикал Нено и затворил очите си.

В това време троица османовчани, които отивали на лов, излезли из шумакът, погледали на умрелият вече гяурин и казали с насмешка на лицето:

— На добро място сте го ударили.

— Пашата ни заръча да го хванеме жив и да го доведем в касабата, но той се даврандиса и ние го убихме.

— А кой е той?

— Не видите ли, че е комета. . . От московците носи писма до коприщенските гяури, които преди два месеца бяха повдигнали глава.

— Пребройте парите му и половината дайте нам, ако искате да мълчиме.

— Добре, добре — отговорили пашовите хора, — хайдете да се махнем оттука, да ни не видят заптиите из беклемето. .

ЩО Е ГРЯХ?

I

Било есен и въздухът бил мокър, студен и неприятен. Ненапразно умните хора наричат ноемврия сяка навъсена физиономия и секи противен характер. Ни слънчице, ни зеленчица, ни птиченца, ни синьо небе няма вече. Над главата ти бързо летят мътни дъждовни облаци, пред тях и след тях пъплят сиви парцали и бели пласти; нивята и ливадите се чернеят и над тях се вият само свраки, врани, гарвани и врабчета, реката тече лениво между черните брегове, които са покрити с върби и лещаци; там на другият бряг пасат цели стада посърнали крави, мъхнати коне и рунести овце; по-нататък, на черната могила, се белее селската черкова, около която се червенеят керемидени покриви; още по-далече се види рядка дъбова гора, която се чернее печално и недружелюбно, и неизвестно отде, дебешката, изпод облаците, слънечен луч, като златна ивичка, пада на отделно стоящият, къдрав още, но вече пожълтял, стари дъб. И с каква позлата гори той посреди помъртвялата и потемнялата природа! Хубав бил тоя дъб, хубава била и Рада, която се връщала от чучурът с пълни менци и минувала покрай Стойчови. Стойчо я чакал вече пред вратникът.

— Защо ме гледаш така тъжно и горчиво, Стойчо? — попитала Рада.

— Ех, Радо, Радо! — прошепнал Стойчо и въздъхнал като циганско духало.

Наместо отговор Рада се засмеяла от сичкото си сърце.

— За тебе е сичко добро и весело, Радо!

— А нема искаш да плача! Тряба да се смея, дорде ми се смее; за плачене още имам време; ще се наплача.

— Ех, Радо, Радо! Ако ти да би знаяла.

— Каж ми какво е, ако искаш да го зная,

— Какво да ти разказвам! Ако ти да би имала душа и сърце, а то какво? . . .

Стойчо махнал с ръката и захлупил клепките си.

— Както щеш: искаш кажи, не искаш — не казвай. Аз трябва да си вървя — мама чака за вода — казала Рада полусърдито и тръгнала напред към къщата си.

— Слушай, Радо, почакай още мъничко.

— Ех, Стойчо, не запирай ме — казала Рада и запряла се сама.

— Ех, Радо! . . .

— Ти, както се види, си полудял, Стойчо! Умът си изгубил! Постой, почакай; а защо? И сам не знае!

— Зная, зная. . . Ех, Радо, ако ти да би знаяла. . .

— А какво да зная? Измислил едно — знаяла и знаяла.

— Твоего сърце е кораво, Радо! Ти никого не жалиш. Аз одавна. . .

— Е, какво ти одавна? . . . Казвай, аз трябва да си вървя.

— Че аз. . . А ето що аз. . . — говорил Стойчо с особено въодушевление. — Когато те не видя, то сѐ мисля за тебе; а ако чуя твойт глас, то и нож да ми туриш под гърлото, аз пак ще да те погледам. Аз не приличам на тебе!

Рада почервенияла като божур.

— Я чуи, Стойчо, какво ще да ти кажа — казала тя. — Напусто ме ти кориш, че аз нямам сърце. Не, ако ти искаш да знаеш сичката правда и истина, то аз ще да ти кажа, че за никого няма да се задомя освен за тебе. Бога ми ти казвам! Изпрати сватове.

— Ох, Радо, аз плача от радост.

— Гледай го сега какъв е! . . . Само бабичките и гуреливите деца плачат. Помниш ли луди Пейко, който ходеше по сватбите да плаче? Никога да не си плакал пред мене — аз не обичам плачливите. . . Плачлив мъж, мършаво месо и петровско хърлаче. . .

— Аз от радост плача.

— Мълчи, Стойчо, мълчи! . . . Аз обичам само юнаците — казала Рада твърдо и решително и тръгнала към дома си.

II

В Клисуре живял Станко Пирпирията, който бил здрав, хубав, весел и гиздав момък — затова го и наричали Пирпирията. Той се оженил в Пловдив и довел в Клисуре хубавичка, мургичка и миловидна женица и от плодът на тия две лица, селско и градско, се родила на светът Рада, която била дотолкова хубава, щото секи, който я виждал, ахал от сичкото си сърце. Нейната черна като смола коса и нейните черни като маслини очи били майчински, а белотата и миловидността — бащински. Тя е имала още черни вежди, дълги и къдрави клепачи, дълги копринени коси и хубава шеица, на която било везано червено герданче. Мнозина желали да бъдат това герданче и да висят на тая шея. Добро, работно, пъргаво, весело и приятно момиченце била тая Рада! Баща ѝ умрял още тогава, когато Ради се изпълнили три години.

В Клисуре дошел нов ага, който обичал да се дружи с българите, да пие с тях, да се весели и да накарва и сеймените, и селяните да се борят. Агата имал свой пехливанин, когото обичал, и той трябало да надвие секиму. Но Станко, който не обичал яко-яко да бъде долен, тръшнал аговият пехливанин и отишел да се поклони на агата, който го изгледал кръвнишки. След три деня Станка намерили мъртъв пред къщата му.

Рада живяла с майка си сама-саменичка, работила от заранта до черна темнота и едвам не умираше от глад, ако и да работила още чужда работа, тоест копала в бостанът на своя чича, който бил такъв голям скъперник, щото никога не ходил в черкова, за да не даде две пари на дискосите и да не запали свещ на свети Никола.

Стойчо, който бил така също работно и добро момче и който одавна вече си търсил прилика, видял един ден Рада на хорото и тутакси намислил да се запознае с нея и да я иска. Той знаел, че Рада е сиромашко момиче, без баща, но сърцето не слуша умът, а родителите на Стойча, дядо Никола и баба Гана, били добри хора и обичали синът си. Стойчо се срещнал с Рада, поразказали си и работата била свършена.

След десетина деня дядо Никола отишел в къщата на покойни Станка, занесъл пръстен и станал годежът, а след две недели — и сватбата.

III

В чиста и изтребена стаица гори голям огън. На веригите висят две менченца, в които се готви вечеря. Около огънят седят старец, бабичка, момиченце, невеста и млад човек; котката преде и гледа умилно в очите на бабичката; старецът пъшка и разказва нещо си на огънят, защото никой го не слуша; момиченцето и жената режат лук и разговарят се за преминалият празник, за осветението на черковата от владиката, за бъдещото хоро по снегът на Сурова година и за много други работи; младият човек слуша ту жената си, ту майка си, ту сестра си и отговаря на сичките. . . Над коминът свири вятър; сняг преминува през съдраната хартия на прозорецът и пада в стаята; селските кучета лаят и едно от тях вие жалостно. . .

— Да си завиеш за главата! — казва бабичката.

— Хайде, булка, запалете пещта и да влеземе в собата — казал старецът. — Нещо ми е студеничко. . . Аз ви казах да залепите прозорецът, а вие си направихте оглухци!

— Котката го дере — отговорила младата жена.

— Мари, Мице, ушите ти отрязвам! — казал старецът и погрозил с пръст на котката. — А заключихте ли вратникът? — попитал той синът си.

Изведнъж някой потропал на вратникът и множество гласове се зачули на улицата.

— Кой ще да бъде в такова време! — проговорили сички с един глас.

— Отворете! — извикал уплашен глас откъм улицата.

— Селският кехая вика — казал старецът.

Сички побледнели от страх.

— Тряба пак да са дошли или низами, или друго някое зло — продължил старецът. — Иди, Стойчо, и отвори.

Влезли петнайсет души низами и тутакси заповядали на домашните да им сготвят баници, кокошки, пилаф и друго и да им приготвят постелки и завивки в топла стая. След два часа сичко било готово и низамите легнали да спят. Не спал само техният началник, който в продължението на сичката вечеря гледал на младата жена и не свалял от нея очите си.

— Ако останеме тука два-три дена — мислил той, — то аз ще да изпълня волята си. — Хубава е, дявол да я земе!

IV

Пред селската кръчма стоели няколко души клисурци, между които се намирали един от селските свещеници и билиукбашият, който у нас обикновено се нарича кър билиукбаши. Билиукбашият, който дълго време проживял по тия места, познавал сичките селени, с които живял добре.

— Тука вчера се случи такова несчастье, което никога не е ставало — говорил свещеникът. — Ти, билиукбаши, знаеш моята кръщеница Рада, която лятоска се задоми за Стойча?

— Зная, а що?

— Умира, ако още не е умряла, сиротинката!

Това известие като гръмотевица ударило на билиукбашият, който обичал не само Стойча, но и покойният баща на Рада.

— Ах, дявол да го земе! — извикал той. — А какво ѝ се е случило?

— Вчера — казал жалостно свещеникът, — заранта, тя отишла на гюлт да работи, а вечерта я намериха в гората мъртва. Един от низамите, който проживял у тях няколко месеца, както се види, знаел де е отишла, обезчестил я насила и за да скрие своето престъпление, поискал да я задуши. . . Шеята ѝ е кръвясала и гърлото ѝ е само рани; но нашите жени захванаха да я разтриват, сиротинката, и тя се малко поокопити и захвана да пш-ка. . . Когато Стойчо отишел да я търси в гюлт, то намерил кърпата ѝ и тутакси се усетил, че е лошава работата. . . Той се върна назад и повдигна сичкото село. Сички отидохме да я търсим. Ако да не би били овчерите, то никога не би я намерили. Един овчерин ни каза така: «Пасях овцете си и свирех със свирката си. . . Около мене тихо — нищо се не чуе, само славеите и чурулигите пеят. Изведнъж, близо до мене, нямаше повече от сто разкрача, се повдигна страшен вик, дълъг-предълъг, чегато из земята излазяше, сичката гора екна, сичко се уплаши, ов-

цете ми се разбягаха. . . Аз през своят живот никога не съм слушал такъв страшен вик, такъв жалостен глас, див глас, чегато не е човечески! Косата ми настръхна и аз най-напред побягнах, а после, не зная какво ми се случи, се върнах назад, чегато нещо си ме повлече да се върна и да видя кой пш-ка така жалостно! В темнотата аз разгледах само две неща, които се местеха, и аз видях, че тия са живи: едното — черно, другото — бяло; бялото лежеше на земята, а черното го влечеше за краката. Повече аз нищо не видях, защото се уплаших и защото беше вече темно. Аз мисля, че черното беше низамин. Близо до низаминът, на двайсет разкрача, стоеха още два човека. . .

— А не знаете ли де отидоха тия низами? — попитал билиукбашият и замислил се. — Да не са някои чапкъни из вашите села?

— Не са из нашите села — отговорил свещеникът. — Аз зная, че няколко души низами заедно с един офицерин се въртяха преди няколко дена из селото и днеска ги видели, че отиват към градът.

— Не казвайте сега засега никому нищо — казал билиукбашият и навел веждите си. — А сега хайдете да идеме у Стойчеви и да видиме не можеме ли да откриеме нещо повече.

V

При главата на умиращата седяла жената на свещеникът, умна и добра бабичица, а срещу нея Кольовица, първата лекарка в сичката околина. Рада лежала на гърбът си, бледна като мъртвец; нейната отекала шея и от двете страни била покрита със синьо-черни белези, дъханието ѝ се не забележвало, и само едва-едва се слушало хъркане в гърлото ѝ.

Свекърът, свекървата и майката били в голямо отчаяние — ех, сички я обичали и галили! Майката реве, свекърът въздиша, свекървата плаче, а мъжът, мъжът съвсем се изгубил, чегато е надгробен камък, не чува, не мърда се, не плаче, дума не проговаря! Стойчо се облегнал на стената, мълчал и гледал; ръцете му били сгърнати на кръст, погледът му бил вторачен в земята; чинило се, че той не види и не чуе какво става около него. Страшно

и тежко било да гледа човек на това нямно отчаяние, което постигнало сиромаш Стойча! Свещеникът и билюкбашият се приближили до болната и заплакали и двамата, а Стойчо се не помърдал и не погледал на тях. А клетата ѝ майка? Разплетена, нересана, рошава, с издраскани ръце и кръваво лице — не е лесно да се вовира човек из тръните и да търси чедото си, — със скъсани дрехи, бледна и полумъртва!...

— Аз ще да ида чак при пашата и да му разкажа сичко, щото става по тия места. . . Аз ще да намеря гнуснавите чапкъни. Ако низамите, които са длъжни да бранят царството и сиромасите, правят такива гнусотии, то какво остава за другите! — говорил билюкбашият.

— Оставете сичко на бога — казал свещеникът. — Ако ние се оплачеме на пашата от царските хора, то пак нам ще да бъде по-лошаво. «Вие сте «комети» и бунтовници», ще да ни кажат и нищо няма да бъде. Нам от ден на ден става по-зле и по-зле! Низамите ще да дойдат в селото ни пак и нашата кожа ще да си изпати.

— Ако вие се не оплачете, то аз ще да се оплача. . . Ще видя какви трици щат да ядат султанските хора! И аз съм мюсюлманин. . .

Свещеникът бил прав. Нищо не излязло от оплакването на билюкбашият. Пашата му рекъл, че низамите са постъпили милостиво с гяурите, които се бунтуват, защото не са им отрязали главите, а само са обезчестили жените им.

— А аз ти казвам, че хората си живеят мирно и никакви бунтове не правят — казал билюкбашият. — Бунтовници са вашите стамболски чиновници и офицери.

— Ти, както се види, си се огяурил — извикал пашата и изгонил вън добрият и справедливият човек!

VI

Старите хора говорят, че човекът и котката мъчно умират. Това е така. Рада оздравяла и малко по малко се оправила. А защо, за кое добро е тя оздравяла? Господ я знае. . . Оздравяла е за нови сълзи, за нови мъки и

за нови тъги. А какъв е бил после това нейният живот? Какъв е бил! Слушайте какъв е бил.

Ако Рада и да оздравяла, но захванала да мършавее, да се топи, като великденска свещ; захванала да кашли и да хърка кръв; под очите ѝ станали зелени кръгове; кожата ѝ станала някак си по-лъскава. Най-напред Стойчо, като видял, че жената му захваща да оздравя, малко подошел в себе си, но после изново паднал в отчаяние; той твърде добре виждал, че да върне прошедшето, е вече невъзможно. Той намислил да удави своите грижи и неволи във виното, но нему станало по-тежко; той поискал да се занимава с най-тежките работи, но душевните волнения победили физическият труд; най-после той отишел в черковата да се моли, но и оттам се върнал със сълзи на очите. Нему се поискало да направи някой безумен или голям подвиг, но не намерил в себе си ни воля, ни юначество. Лицето му горяло, очите му постоянно били раздразнени, гласът му бил див; той ходил из селото с едри крачки, работата била напусната, нищо го не занимало. Понякога из устата му излизали яростни и страшни думи или отчаяни проклетия. А кого е той проклинал?

— Ти, Стойчо, не приличаш вече на себе си — му казал един ден свещеникът. — Бог ти повърна жената, но ти ще да я умориш изново! . . . Аз видя какъв е вашият живот. А в какво е тя крива? Остави я, напусни я, изгони я, а не убивай я. . .

— Ти, дядо попе, не разбираш де ме боли — казал Стойчо. — Аз сега я обичам повече, отколкото съм я обичал, но на сърцето ми лежи люта змия, която ми не дава да заспя. Аз трябва да си отмъстя. . . Но кому да отмъстя? Де е онзи злодеец, който нарани сърцето ми и уби къщата ми?

— Ти, синко, не знаеш какво говориш — казал свещеникът. — Моли се богу, бъди добър в къщата си и всичко заборави. . . Не ти и не аз сме родени да мъстиме на силните и на зъбатите. Ти мислиш, че пашите, агите и градските чорбаджии не знаят какво се върши по селата? Ние ще да си отмъстиме на злодейците само тогава, когато попее петелът. . .

— И ти ме съветуваш да се покоря и да си гледам работата? — попитал Стойчо.

— Съветувам те — отговорил свещеникът.

— Но Рада говори, че само с кръв ще да се излечи нейната рана.

— Рада е болна и не знае какво говори — казал свещеникът.

Тоя разговор утешил малко Стойча и той се върнал дома си по-весел, отколкото други път. Рада стояла в градината и плевела лукът. Когато Стойчо влязъл в градината, то тя подхвърлила своята черна розкошна коса на гърбът си, подпряла с длан лицето си и погледала на мъжът си. Нейното бледно, сухичко, но приятно и мило-видко лице, алените ѝ страни, черните ѝ огнени очи, които се вдъхновявали с мисъл и със замислен подвиг, високите ѝ гърди, които треперали от най-малкото волнение; а при сичкото това черна коса, алени устни и черни вежди, правили от Рада такъв образ, такава силна хубост, щото Стойчо заборававил на една минута сичкият свят.

— Ти ме не обичаш вече, Радо? — казал Стойчо и погледал на нея със стиснато сърце. — Аз видя, че ти се гнусиш от мене.

— Не, Стойчо, аз те обичам, обичам те, както и напред!

— Напред! Не говори ми, не споменувай ми това напред! Ако ме обичаш, то защо си така тъжна и мълчалива?

— Тъжно ми е, тежко ми е, сърцето ме боли, душата ми е болна — не иска ми се вече да живея, не ща да живея. Аз преди малко време мислех да направя онова, щото би трябало да направят мъжете, но сега видя, че не мога — душата ми е голяма, а тялото ми е слабо. За мене няма утешение, защото няма заборавяне. Ох, добре би било, ако аз да би могла да заборавя онова, щото е било, защото други лек няма!

— Не мисли ти за преминалото.

— Не мога да не мисля. Мама сѐ говори: «Стойчо, казва, не може вече да те обича. Ти трябва да умреш и да му развежеш ръцете. Твоите дни, казва, са вече пречетени.»

— Не вярвай ѝ, Радо! Аз зная и разбирам, не съм вол, че ти не си крива. . . Аз съм повече крив, нежели ти. Ти още ще да поживееш за мене, за тата, за мама и за нашето детенце.

— Не, няма да проживея — казала Рада и из очите ѝ се посипали едри сълзи. — Ако да не би се родило детето ни, то аз не би оздравяла още тогава. Тогава аз мислех

да поживея само за детето си, а сега ти казвам, че не ще мога да изпълня волята си. Аз не мога да гледам ни на детето си, ни на баща си, ни на майка си, ни на добрите хора — срам ме е да ги гледам. Късничко останах аз на тоя свят. . . Обичай ме барем мъничко, и аз ще да умра мирно, весело, тихо и. . . Смъртта е за мене най-сладка, защото друго не мога да направя. Ти само до смъртта ми се не гнуси от мене и не обръщай ми гърбът си, а после прави каквото искаш. Брат ми умря накраки, сестра ми също — и аз така ще да умра. Пред смъртта си аз ще да бъда по-весела.

У Рада наистина се появила зла охтика и тя често стояла на едно място, гледала към небето и кашляла. Сърцето на Стойча се напълнило с горчивина, като гледал страданията на своята млада и хубава жена.

— Тебе, аз мисля, е гнуснаво да гледаш на мене? — питала тя. — Боже мой, защо аз оздравях тогава?

— Не мъчи се и не мъчи ме. . . Ти ще да оздравееш. Аз ще да ида в градът и да ти купя лек. Аз и доктор ще да доведа.

— Не трябва. . . Обичай ме, целувай ме и аз ще да поживея още малко.

Стойчо я прегърнал и поцелувал.

— Ще ли бог да ме прости за моите грехове? — изведнъж попитала тя.

— А какво си ти прегрешила пред него?

Рада зачудено погледала на Стойча и поклатила главата си.

— Мене и дядо поп каза, че аз не съм крива — казала тя. — «Сичко, щото е направено против нашата всля — каза той, — не може да бъде грях.» Но учителят ми каза съвсем друго: «Ако — казва — ние не накажеме злодеецът, който ни е накарал насила да прегрешиме, то сме длъжни да отговорим пред бога.» В това време очите на Рада заблестели като два въглена.

Стойчо мълчал: Рада го боднала още веднъж в сърцето и нему станало страшно тежко и неприятно.

— Но кажи ми ти — попитал той, — кому аз трябва да отмъстя?

— На когото можеш. . . Секи турчин е наш кръвопиец. Ако убиеш Асана, то ще да отмъстиш и на Ахмеда,

защото къщата се прави от много камъни — извади стотина-двесте, и тя пада.

— Ако да не би жалел тебе, то би нарамил пушката си и станал би хайдутин — казал Стойчо.

— Ако станеш хайдутин, то аз ще да оздравя.

— Нека бъде така. До Благовец имаме още две недели — скоро гората ще да се раззелене. . .

VII

Рада станала по-весела и похубавяла още повече, но здравето ѝ от ден на ден ставало по-лошаво. Един ден тя излязла на дворът, погледала към небето, две сълзи потекли по лицето ѝ и тя казала на мъжът си:

— Ако умра, то обсипи гробът ми със всякакви цветя. . . Аз съм още млада и зелена!

Рада запяла:

Аз ща да умра, мамо ма, млада, зелена,
млада, зелена, мамо ма, и нажалена,
че не поживях, мамо ма, като хората,
не са порадвах, мамо ма, на младостта си,
не са наживях, мамо ма, със либето си. . .

Тя почувствувала на лицето си сълзите на мъжът си.

— А защо ти плачеш? — попитала тя. — Не плачи, мой драги! Скоро, след няколко деня, гората ще да се раззелени. Или ти жалееш мене? . . За какво съм ти аз? Аз не съм вече човек за тоя свят.

— Не говори ми такива думи — казал Стойчо. — Ти сама ми каза, че ще да оздравееш.

— Няма вече да ти говоря такива думи. . . Бъди по-весел. Аз искам да те развеселя. Но как да те развеселя? Ако пея — ти плачеш, а ако плача — ти пак плачеш! Не плачи. Кой знае, аз мога и да оздравя. Ти само ме обичай и изпълни моите желания. Ако господ се умилил за нас, то ние ще да видиме още радостни дни. Мене е вече по-добре.

Стойчо разбирал, че жалостната минута се приближава и че краятът ще да се скъса, но сѐ още не вярвал. Хладен пот покрил лицето му и очите му се напълнили със

сълзи. Той виждал, че тя няма дълго да проживее, но старал се да увери себе си, че ще да проживее барем още две-три години, и сега, когато настанала минутата, той не намирал в себе си твърдост, за да посрещне тая минута, ни утешение — нищо, освен дълбоко отчаяние и убивающа тъга.

На Благовец Рада отишла в черкова и причастила се. Ней било по-добре. Когато се върнала дома си, то заплакала. Стойчо, дядо Никола и баба Гана се изправили пред нея и попитали я защо плаче. Тя погледала на тях тъжно и въздъхнала.

— Какво ти е, Радо? — попитали сичките с един глас.

— Лошав съм сънувах — казала тя.

— А какво сънува?

— Ти, Стойчо, ми каза, да гледам да умра по-скоро, защото не можеш вече да гледаш в къщата си жив мъртвец. «Ти си везала ръцете не само мене, но и на баща ми, и на майка ми. Твоята кашлица им не дава да спят» — каза ти. Но какво аз мога да направя? Аз не мога да зема на душата си още един грях и да скокна в реката.

— Какво ми ти разказваш? — попитал Стойчо зачудено. — Аз съм готов да дам и животът си за тебе. . . Ти знаеш, че и моите родители те обичат. Мама за тебе само се моли на бога и секи ден пали свещи пред иконите. Грешно е да мислиш за тях лошаво.

— А защо сънят говори друго?

— Не вярвай ти на сънищата — казал свекърът и на очите му се показали сълзи.

— Не плачи, тато, аз няма вече да вярвам на сънищата — казала Рада.

Заплакал и Стойчо.

— Ако ти, Стойчо, ме обичаш барем мъничко, то те моля да бъдеш по-весел. . . А аз тебе много обичам, боже мой, колко те обичам. Аз и мъртва ще да мисля за тебе и ще да се моля богу за твоето здраве и добро.

Рада му се хвърлила на шията и заплакала.

— Ех, жално миле клетницата! — казал дядо Никола на своята бабичка. — Сърцето ме боли, душата би си дал за нея. Още така млада, спаси я господи, а няма да проживее до лятоска. . . Добрите хора, както се види, и богу трябват.

VIII

На страстната неделя, на великият четвъртък, Рада станала рано и мислила да иде в черкова, но телесните сили се отказали да ѝ се покоряват. Тя останала дома си. Когато родителите ѝ мъжът ѝ се върнали от черкова, тя сѐ още лежала на постелята.

— Ти още не си ли станала, Радо? — попитал Стойчо.

— Не мога, Стойчо! — отговорила тя. — Искам да стана, а не мога. Простете ме. Кажете маме да ми се не сърди.

— За какво ще да ти се сърди? . . . Но ти не си до-толкова болна. Искаш ли да викам напрежният доктор?

— Не трябва — отговорила Рада.

— Аз трябва да го викам и ти трябва да оздравяш. Аз ти се кълна, че ще да изпълня желанието ти.

Рада се позасмяла.

— Не смей се, Радо, аз ти казвам истина. Аз знам, че ти ми не вярваш. Вярвай ми, че аз ще да направя повече, отколкото искаш. . . Ех, Радо, Радо, нема ти ме не жалееш? Нема ти не жалееш нашето детенце? — говорил Стойчо. Ако той и да скривал от жената си онова чувство, ксето лежало на сърцето му, и ако да бил уверен, че тя няма да проживее дълго, но той употреблял сичките си сили да му не вярва, а сега се уверил съвсем. . .

— Радо, нема ти ще да ни оставиш, без да те заболи сърцето? — казал Стойчо, ако и да не искал да каже подобни думи. — Защо ти бързаш да идеш там?

— Там мене ще да бъде по-добре. . . Божието лице ще да излечи раната ми, защото на тоя свят нямаше кой да я излечи. . . Мене се искаше да живея и да те обичам, но няма какво да се прави. . . Смъртта ме вика вече. Аз знам, че даже и ония немилостиви хора, които сега се гнусят от мене, ще да пролеят над гробът ми сълзица, а това ме радва и утешава. Аз никому не съм направила лошаво. . .

— Ни един се не гнуса от тебе — казала свекървата. — Това, щото се случи с тебе, може да се случи със секиго.

— Така е, така е — проговорила Рада и погледала към свекърва си. — Ще да поплаче за мене мама, тато, моя мама, дядо поп и. . . Стойчо. Повече никой. Хората

се гнусят от мене, чегато аз сама съм искала злото си, и ще да кажат: «Добре, че я е прибрал господ бог, да не тегне на мъжът си.» А там, на небето, дето има правда, ще да ме посрещнат много ангели и ще да ме заведат пред бога. Бог ненавижда грешниците, а не клетите мъченици. . . А-а-а-а, моля ви се, повикайте дяда попа да ми почете.

Когато дошел попът, Рада заговорила изново:

— Аз се събирам. Прощавайте! . . . Седнете при мене сички. Прощавай, мамо, прощавай, тато, прсцавай, дядо попе, прощавай, моя мамо, прощавай и ти, Стойчо! Повече аз вас няма вече да видя.

— Да бъдеш простена — отговорили сичките с един глас.

— Дайте детето ми, дайте синът ми.

Свекървата го донесла.

— Прощавай, мое мило детенце, и не проклинай своята несчастна майка. Тя не е крива. . . Ако има да кривиш някого, то нея трябва да кривиш най-малко.

Стойчо седнал при нея. Тя прегърнала сичките наред и целунала ги. Стойчо турил главата си на гърдите ѝ.

— Ето така ще да умра.

— Дете мое, мило мое дете! — извикала майката.

— Деца мои, несчастни! — повторила свекървата.

— Господи, дай ѝ здраве и живот! — казал свекърът.

— Късно е вече, тато. Ти ли си, мамо? А де е Стойчо?

Елате сички при мене. . .

— Ние сме при тебе — ѝ отговорили.

— Е, добре, вие сте сички тука. . . Не плачете. Гледайте, моят ангел иде и вика ме с пръст. . . Видиш ли, Стойчо, как ти се сърди. «Той трябва да очисти къщата си и да умие безчестието ти. Нека помни, че има син» — казва ангелът. Прощавайте сички. . . Ела тука, Стойчо, и дай ми ръката си. Да си проклет, ако им не отмъстиш. . . Хайде да вървим. А-а-а, ти приличаш на Стойча. Черно, черно, мъгла и нищо се ни види. . .

IX

Рада, или нейното тяло, била занесена на гробищата и сичка Клисуреца отишла да я изпрати. Стойчо и билюк-башият вървели след носилото и разговаряли се. Лица-

та както на единът, така и на другият били бледни; очите им блестели; а гласовете им били непривлекателни. Стойчо заплакал само тогава, когато Рада била вече спуснена в гробът.

— Нека поплаче — говорили клисурските жени, — на сърцето му ще да бъде по-леко.

— Помилуй ме, боже, по велицей милости твоей — чел попът.

— Дайте я... Пущай... Спускайте... — викали копачите.

— Още имате време — казал Стойчо.

— Дайте му да погледа на нея още веднъж — казал билюкбашият.

— Стани, мой синко, да си идеме — казала баба Гана. — Тя лежи вече в черната земя.

Стойчо мълчал.

На другият ден Стойчо и билюкбашият седели до полите на Стара планина под една дебела бука и разговаряли се.

— Баща ми и майка ми са били християни, а аз ходя в джамията!... Не съм аз турчин. Нека отсега знаят и агите, и пашите кой е Христо Мутафът, когото тия наричат Ахмед ага — говорил билюкбашият.

— Нека те поживи господ, че ме накара да бъда човек и да отмъстя комуто трябва — казал Стойчо.

— А скоро ли щат да дойдат твоите юнаци?

— Тия ми казаха да ги почакаме при хайдушкото кладенче на Троянската пътека.

ЩЕ ЛИ ИМ СЕ ВЪРНЕ?

I

Захващало да се мръква. Слънцето позлащало вече със своите огнени лучи узряващата пшеница; нивите се люлели от прелетающийят вятър, който ту утихал, ту изведнъж из през Марица донасял аромати от покосеното вече сено; щурците безпрестанно цвърчели из пшеницата, понякогаж се чувал гласът на кукувицата или пеннето на чурулигата, която гони мухите из въздухът. Над главата ви се не види ни един облачец; темносиньото откъм север небе, като върви към запад, става по-светло, а на крайт на хоризонтът захваща вече да приемава але-ночервен вид. Из гората към село Перушица вървят полета няколко стада овце, кози и волове, които повдигат по пътят цели облаци прах; глухо бляене, мукане и наруване и крехко цвилене се чуват по сичкото поле... Тамо и онамо още блещат от лучите на слънцето косите на «по-трудолюбивите» косачи; селяните и селянките бързат по-скоро към къщата си да си починат; чуват се веселите и звучните песни на момичетата и на момчетата, които, може да се каже, почти бягат към дворовете си, дето ги чака добра вечеря, ако я има. По големият път откъм полето два сиви вола влекат голям воз сено, който скърца безжалостно и люлее се от страна на страна. С една дума, сичко вървяло по своят обичен ред, весело и печално, с песни и с плач, с надежда и без надежда — като сякога...

Изведнъж сичкото село се изуплашило, бабичките затваряли вратата си, мнозина затворили дюкяните и кръчмите си и между селяните се зачул глух говор:

— В Батак хванали десет души и закарали ги в Пазарджик, а оттам във Филибе — говорил мухтаринът на селото. — Един заптия — ето го в масрафчийницата пиян — дойде и каза ми, че бинбашията ще да бъде утре по обед у нас и че ние трябва да хванем учителят, младото

попче, дяда Кръстя, Цонча, Станя и Пена, да ги вържеме и да ги затвориме. Бинбашията изпроводи с него и няколко души черкези, но тия останали по полето да обират пътниците и работниците.

— А какво мислиш ти сега да правиш? — попитал сам дядо Кръстьо.

— Тряба да послушаме царската воля — казал старият поп.

— Ще да слушам аз твоята царска воля! — отговорил учителят. — Аз не съм овца и няма да им позволя да ме заколят като пиле. Прощавайте!

— Чакай, чакай, Никола! — извикал мухтаринът и плеснал ръцете си.

— Да те чакат дяволите! Чакайте да ви избесят като кучета, ако искате да идете в рай — отговорил учителят и изгубил се из темнината.

Мухтаринът отишел след него.

В това време из гората изскокнал полужив, полумъртъв от страх един още млад човек и тревожно се запрял, като погледал и на четирите страни. Той бил в скъсани панталони, които висели над босите му крака, без сюртук и без шапка. Дълго време той стоял на едно място и размишлял, а после тръгнал полека, дебешката, и влязъл в селото. Като достигнал до последната къща, която стояла на западната страна и която, както се видело, принадлежала на богат и имотен човек, той се запрял изново, постоял, пообърнал се малко и свирнал полекачка. После той обиколил дворът, прескокнал през дуварът и слязъл в градината. На неговото подсвирване се обадило някакво си момиче, което излязло из къщи; главата му била покрита с мораво кожухче. Най-напред то припнало бързо право към вратникът, после погледало надясно — и запряло се в голямо смущение. Нещо зашумяло в градината. Момиченцето обърнало ухото си към градината, облякло набързо кожухчето си и влязло в нея. То чуло някакви си крачки и трепнало. Непознатият човек стоял вече пред него.

— Петре, Петре! — извикало момичето. — Какво сте вие намислили да правите? Вие няма да видите добро.

— Кажи ми де е Никола? — попитал непознатият и погледал около себе си.

— Не зная, той днеска не си е дохождал. Вие ще да изгубите главите си — казало момичето.

— Ние и сами знаем, че няма да видиме добро, но какво ще да се прави! — казал Петър и с нежност хванал главата на момиченцето, целунал го по челото и дълбоко въздъхнал.

Той захванал да ѝ разказва нещо си с жалостен глас и дълго време ѝ шепнал. Тя много пъти му пресичала разговора и чудила се.

— Какво казваш? Какво искаш? . . . Не може да бъде. . . Нищо няма да направите. А ако чуят и ако ви потърсят? Ще да изгубите главите си! . . .

— А старият тука ли е? — попитал Петър, за да промени тоя разговор.

— Още не си е дошел. Аз не зная де се мае! Ела и вляз въщи. Той ще скоро да дойде. Аз не зная де се забави и Никола.

В това време пътната врата се отворила и на двора се показали двама хора, които се разговаряли между себе си твърде въодушевено.

— Страшно гонение повдигнаха против нас турците — говорил един от тях, който, както се видело, бил стопанин на къщата. — Пашата говори, че и меризмата на християните трябва да се изчисти из царството им, че синца ни ще да махне от светът.

— Господ няма да му допусне да направи това — казал другият.

— Хайде да влезем вътре и да ти дадем нещо да поядеш. . . Ние вечеряхме вече и аз поизлязох да чуя какво се чуе за низамите.

— Не ща, не яде ми се, благодаря ти, Станко! Аз влязох у вас само да се простя с тебе и да си почина малко. Може никога вече няма да се видиме! Аз трябва да бягам отука, дорде не са пристигнали турците. . .

— А нема тия мислят да дойдат и в нашето село?

— Идат вече. . . Аз чух, че бинбашият ще да стигне утре по пладне.

— А накъде си намислил да идеш?

— Намислил съм, Станко, да бягам в Сърбия, да спася и душата си, и тялото си; да живеем по нашите места се не може вече; враговете ни ще да обезчестят и гробовете ни. Когато тръгнах от вас за Пазарджик —

добре, че беше нощ, — аз отидох право у попът, дето ми казахте вие, и казах му онова, щото ми заръчахте, а той, без да ме разпитва повече, извика: «Махни се ти оттука и скрий се, дето ти е по-близо; твоите дни са пречетени; ето вече трети ден, откогато те търсят, за да ти турят на вратът синджир и на краката букаи и да те изпроводят в Пловдив.» «Аз не съм крив, дядо попе!» — казах аз. «Крив ли си, или не си, аз не зная, зная само това, че ти трябва да оставиш къщата ми.» Отидох у Генини. Когато тая добра душа ме видя, то плесна ръцете си и каза ми, че жената ми и децата ми са закарани в Пловдив. Като чух това, то краката ми се подкосиха и аз паднах на земята. Какво им са направили децата ми? Дойдох в себе си, намерих си кон и право през нощта отидох в Батак, дето мислех да се укрия в къщата на Пенча Буюклият. Дойдох у тях, а него още преди три деня хванали, заковали го във вериги и изпроводили в Пловдив. Аз намислих да побягна към Доспат и да намеря спасение при овчарите, но и там лошаво — горната страна е препречена и пълна с кръвопийци!... Насякъде ходят низами, башибозуци и черкези с пушките на рамо. Аз отидох пак у Недялкови и там простоях цял ден, и вечерта поисках да ида в селото си, да видя старият — него не бяха закарали в градът, — да зема със себе си малко пари и да побягна. Опасно беше, а трябаше да се иде! Като пролежах през денят в сеното у Недялкови, аз намислих да ида в Сърбия, да намеря там някоя работа и после да гледам какво ще да правя с децата си. Вечерта си отидох. Види се, че на господа беше приятно да се изпълнят моите желания, защото ми помогна да ида дома си. Набрах се страхове по пътят! Нощта беше темна — ни дяволът се не види; вървах аз из гората, а и в гората низами и черкези секат дърва и кладат огньове. Ех, аз обикалях, обикалях и страх ме е и да ти разказвам, видях много неща! Низамите, башибозуците и черкезите се скитат из гората и водят със себе си нашите момичета и жените на нашите другари и правят им сякакви гнусотии. Като се приближих до къщата си, то чух гласовете на низамите, които се хвалеха между себе си, че ще да ни изколят наред като врабци. Щом се приближат до мене, аз лягам в някой трап и потаям се, а щом преминат, аз отивам по-нататък и не мога да дъхам. Когато дойдох дома си, то баща ми,

майка ми, дъщеря ми и сестра ми едвам не умряха от страх. «Ех — казвам, — тато, не помогна ни господ да живееме заедно и да изкарваме весело хлябът си; останете сбогом, аз отивам в Сърбия да работя и тогава, ако ми помогне господ, ще зема и вазе. . . А после? Ех, рано или късно аз ще да нарамя пушката и — тежко на моите душмани! Бог знае, може, ще да се минат и тия тежки времена и ние ще да се видиме зрави и весели, а сега прощавайте!» Поплакахме, целунахме се и по-скоро из къщи, защото, преди да съмне, аз трябаше да бъда в гората. Сичката друга нощ аз вървах из гората, днеска спях под един храст, а преди един час, дебешката, дойдох у вас да се простя и да бягам, накъдето очи гледат. Аз трябва да ида по-напред в Пловдив и там да премина през мостът, а като дойда до Ихтиман, то работата ми е вече лъсна.

— А защо ти отиваш в Сърбия? — попитал Станко. — Нема та не е грях да оставиш жената си и децата си в ръцете на турците, и то в такова време? Остани тука: ние няма да те издадем.

— А какво вие мислите да правите?

— Ние се договорихме да стоиме яко и да се не даваме живи. Да умре човек не е голяма работа, а трябва да се умира, когато и да е! Ние няма да пуснем в селото си турските войски и башибозуци — барем щъ да останеме честни и жените ни няма да бъдат обезчестени. По-добре смърт, нежели безчестие.

— Ще да изгубите главите си и нищо няма да направите.

— Каквото даде господ. . . Ние щъ барем да покажеме на султанът, че не може да се живее така, както се е живяло досега. . . Но хайде да влеземе вътре, . . Злато, запали свещта и посвети ни — извикал старият човек.

Злата излязла из градината, хванала баща си за ръкавът, оттеглила го малко настрана и пошепнала му нещо си.

— Доведи го вътре — казал той. — А байо ти Никола дойде ли си?

— Няма го — отговорила Злата.

Влезли вътре, дето намерили болна жена, стопанката на къщата, и три мънички дечица.

— Тия деца намерили нашите момчета между Батак и Пазарджик, на пътят, и донесоха ги тука. Сиротите де-

чица! Де са бащите им и майките им? . . . Бог знае какво ще да бъде и с назе! — говорил Станко.

— Донесохте ми на стари години да гледам и чуждите деца! — бърбрила болната жена и пъшкала. — Малко са ме яли моите! Синът ми никога ме не пита де ме боли, а дъщеря ми се скита по цял ден из селото. А де другият ми син? Седи затворен в конакът. Глава — казват — искал да повдига против султанът. . . Добри съм деца родила и отхранила!

— Мълчи, жено! — казал Станко.

— Няма да мълча. . . Кого си ми довел там още? Никого не ща; тия твои гости погубиха синът ми.

— Мълчи, ти казвам. . . Петър е дошел и да видиме какво ще да ни каже.

— Петър е дошел! Нека иде поврага твой Петър — той изяде детето ми. А още иска да му дам Злата! Няма да му я дам. «Тя е вече моя, защото ѝ дадох китка и пръстен» — казва. Нека си земе и китката, и пръстенът.

— Хайде да идеме в другата стая — казал Станко. — Ти, Злато, запали свещ и в другата стая.

II

Когато Злата запалила свещ, то дядо Станко, когото уважало и обичало сичкото село, помолил гостите си да седнат и обърнал се към Петра със следущият вопрос: «Какво ти казаха? Може ли да бъде нещо?»

— В по-големите села ни казаха да се държим и да се не даваме. Коприщени, панагюрци, клисурци, сопотненци и много други села казват, че няма да пуснат у себе си черкези и башибозуци, а ако тия поискат да влязат със сила, то със сила щат и да ги изгонят.

— А какво трябва да правим ние сега? — попитал Станко.

— Тряба да се защитаваме. Аз мисля, че ако видиме големи неволи и насилия, то да се разбягаме из гората, с жените си и с децата си и нека видят в Цариград, нека видят европейците, че е тежко да се живее и че смъртта е по-сладка от нашият живот.

— Да видят в Цариград и да видят европейците! — пробърбал чичо Иван и поклатил главата си. — Вие

мислите, че в Цариград и по Европа не знаят какви са нашите господари и какви мъчения търпи раята? Иди, та се оплачи пред Стреза пиенецът, че ръцете на Никола кръчмаринът миришат на вино! Казват, че големите риби ядат по-малките, а малките ядат червеците. Нашите господари и управители приличат на броеница; сяко зърно има свои уста; а секи уста поддържат животът на другите уста, защото сичките тия уста, земени заедно, съставляват едно добиче, което може да изяде потът на няколко милиона работници. . . А знаете ли, че ангелизите в тая броеница са конецът или връвта, която съединява заедно зърната?

— Ти, чичо Иване, в последното време си станал философин — казал Петър.

— Ех, мой синко, мъките и неволите накарват човека да стане и премъдри Соломон, но и мъдростта ни не помага.

— Но аз се научих, че Англия и Австрия са изпроводици свои хора да видят какво става по нашите села и какво правят турците.

— Какво правят турците? Турците кладат огньове; а ангелизите и немците ще да дойдат да си поогреят ръцете и да ни посъветуват да търпиме. В Пловдив беше дошел преди един месец един стар ангелизин и една стара брънтя, които съветуваха новоселчани — които бяха дошли да се оплакват от черкезите — да четат библията, да се молят богу, да преведат псалмите Давидови на български език и да ги изучат науст. Добри утешители ни праща Европа! Аз ви уверявам, че от сичките европейски съжаления за нас няма да произлезе нищо друго, освен нови мъки и страдания. Турците ще да видят още веднъж, че ние нийде нямаме доброжелатели, и тогава тия ще да побеснеят още повече. Без дядо Ивана нищо няма да се свърши — говорил чичо Иван.

— Но дядо Иван там, в Москва, си пуши чубукът, дреме на слънце и малко го е грижа за нас — казал Станко и въздъхнал.

— Не пуши си той чубукът и не дреме на слънце — казал Иван и повдигнал очите си нагоре. — Неговото око е далече, а види по-добре или по-близо и от немците, и от ангелизите, и от френците, и от турците, и от нас самите. . . «Стуците и отверзтятся.»*

* Чукайте и ще ви се отвори.

— Чичо Иван казва онова, щото е право — казал Петър. — Левът е страшен само тогава, когато мълчи и клати опашката си.

— Но казвайте какво мислиме ние сега да правиме, защото времето е късо. Аз мисля да повикаме попчето, дядо Кръстия и Цаня да се посъветуваме. . . Аз ще да изпровода нашият ратай да ги повика.

След половина час в къщата на дяда Станка се събра цяла махала, но нищо се не решило, защото един искал едно, други друго, а трети трето. Скоро събранието се свършило и секи отишел дома си.

— Нямаме съгласие, а без него нищо се не върши — помислил Петър. — Но нещастията ще да ни сближат и ние ще да станем една душа и едно тяло. Когато перущичаните видят какво си изпатиха ония села, които се предадоха като бабички, то ще да запеят друга песен.

Щом легнали да спят, някой потропал на вратникът, но потропал така, чегато се бои да го чуят.

— Петре — казал дядо Станко, — погледни из прозорецът и виж кой тропа на вратата.

Петър станал, отворил прозорецът, погледнал на пътят и попитал: «Кой е там? Кой тропа?»

— Ваши хора — отговорили няколко гласове полека. — Тато, отворете по-скоро.

— Петре, запали огън и иди да отвориш — казал старецът и въздъхнал.

Петър отишел при огнището, заципал с машата един голям въглен, доближил до него свещта, захванал да духа. . . лицето му се осветило с червеникава светлина и свещта се запалила. Той оставил свещта на прозорецът, който се намирал към дворът, и отишел да отваря.

— Отде ви бог носи в такова време? — попитал той, когато видял пред себе си Никола и няколко души селени из близните села, които той познавал.

— По-добре не питай, Петре! — казали тия. — Ние идеме из дома.

— А какво се върши там у вас? И вас ли е намерило вече злото?

— Злото е голямо, а за доброто не питай. Знаеш ли ти, че сичките наши селени, стари и млади, мъже и жени, са закарани в градът? Нашите жени и дъщери се обезчестиха пред очите ни и ние гледахме и мълчахме, защото

се бояхме да ни не нарекат бунтовници. Старият поп Кънчо помоли големецът да заповяда на низамите да не безчестят барем малките момичета, а тоя се подигра и със светият човек. «А ти, попе, имаш ли момичета?» — попита той. «Имам унученца.» «На колко са години?» — попита. «Едното е на дванайсет, а другото е на единайсет» — казва. «Нека ги земат черкезите и да ги продадат в Цариград» — казва. После тия думи той заповяда на хората си да турят на попът букаи и да го закарат в градът заедно с другите. «И той е бунтовник — казва, — моли за бунтовниците.» Ние няколко души побягнахме и дойдохме при вазе. По-добре е да умреме, нежели да гледаме как безчестят децата ни. . . В Дядово ни казаха, че вие ще да се биете, и ние дойдохме да умреме.

— А имате ли пушки и пищови? — попитал Петър.

— Имаме само две. . . Скрихме ги в лозята. . . Там останаха още двама наши другари.

— Ние ще да ви дадем три пушки — казал Никола.

III

Съмнало. С тиха, с ясна и със светла усмивка се пробудила сичката божия природа; ни един облачец на небето; даже и самите животни виражали удоволствие и селото, което обикновено бивало унило и мрачно, сега добило извънреден вид. Иззади голямата улица, дето се намират кръчмите, берберницата и фурните, гледали из зелените градини селските къщици, които приличали на сиви гълъби, които са кацнали посреди зеленото поле; между тях се отличали няколко здания, които принадлежали на поповете, на черковата, на чорбаджиите и на Нена Бояджията, и черквата с училището. С една дума, весело било за живеене в това село, ако хората да би приличали на хора и ако Павел да би хранил със своят пот Хисеина, а Мехмед да не би пил кръвта на Никола. . . Но ето, изведнъж зашумели горделивите тополи, заскърцали гигантските дъбове, букове, орехи и старите върби; почукали по листата първите капки на едрият дъжд; потемняло насякъде; чести молнии разсичали дневната помрачина; сичко затреперило от страшният гръмовен удар; дъжд завалял като река; дърветата, къщата, реката и

черковата — сичко се скрило зади дъждът.

— Няма да бъде добро, няма да бъде добро — говорили селените, кръстили се и влезли в голямата кръчма, която чрез различни съображения се наричала кавене.

Кавенето било пълно с народ. Близко до вратата седял старец, бял като гъска, около когото стояли млада жена и две дечица; по-нататък седели селските чорбаджии, поповете и два турчина; на противоположната страна седели или стояли около триесет души селени и викали из сичкото си гърло.

— Ние сме верни поданици на султанът и обичаме своя баща — викали няколко гласа. — Ние му се молиме само да ни избави от черкезите и от заптиите.

— Ако да не са заптиите, то вие сички би били изклани още преди време — казал един от турците, който бил крив с едното око и приличал на овчарско куче.

— Ако да не би били заптиите, то кокошките би се умножили дотолкова, щото би напълнили и горите, и полетата, и водите морски — казал старецът и погледал към турците със злоба и презрение. — Вардят ни от злото! Дяволът е дошел да варди праведниците от адските мъчения!

— Ти, гяур пезевенк, още жив ли си? — казал един от турците и погледал кръвнишки към старецът.

— Вашият, или султанският чиновник Адел ага искаше да ме опече и да ме изяде на байрямът, но господ му не даде да се наслади от бутовет ми. . . Той изяде само синовите ми. Да бъде проклет и той, и унуките му! Но още има време. . . Колкото и да съм стар, а господ ще да подкрепи десницата ми.

— Мълчи и не лай или, кълна ти се в името на пророкът, няма да пожалея старините ти — казал турчинът.

— Чудно нещо! А я кажи ми ти бясното куче жалело ли е някога човеческите старици? Ти и твоят Адел ага сте научени да пиете човеческа кръв и да ядете човечески тела.

Бившият разбойник Адел ага, за когото говорил старецът, бил онзи злодей, който развали селото Дядово. Той бил известен на сичка Пловдивска околия, по която — както се хвалил той сам — погубил до сто и петдесет души българи, — а в това число двацет деца, две жени и два старца. Пашата по желанието на австрийският консул го повикал в градът и казал му, че ако той повтори своите зверства, то ще да го обеси, но и това заплаш-

вание се свършило без никакви последствия. След месец или след два той бил произведен в билюкбашия. Лицето на тоя звяр било неприятно, а когато той бивал пиян, то приличал на маймуна. Изпод гъстите и дългите нависнали надолу вежди блестели малки зеленувати очета и бързо преминували от предмет на предмет; носът му бил сплюснат като върбова гъба-ушница и свършвал се с плоска череша, която имала малинов цвят, а въобще тоя нос бил обрасъл с дълги влакна. Сънливите турци го наричали френска маймуна и разказвали, че той е измайсторисан от евреи и циганка.

— Адел ага иде със сичките свои сеймени — се зачули няколко гласове и селените се събрали на едно място. Сичкото село се възволнувало. Адел ага бил за селените по-страшен от самият султан. По-страшливите селени се затворили по къщата си, а по-храбрите се събрали пред черковата.

— Ей, повикайте поп Брайка. . . Нека дойдат сички пред черковата. Викайте дяда Ангела и попчето — викал Станко.

Събрали се доста селени. Адел ага отишел право пред черковата. «Хей, гяури — викал той из сичкото си гърло, — кой от вас се е оплаквал от мене пред пашата? Изменници, кучета, свине проклети. И вие смеете да ме оскърбите, мене. . . началникът си, който сякога може да окачи въжето на вратовете ви! Гледай ги ти, оплакват се от мене, от моите заптии и от черкезите!» После той захванал да говори сам със себе си: «Сичките до един трябва да бъдат обесени. Ни един не трябва да се изпроважда в градът.»

Селените мълчали.

— А прашали ли сте прошение в Цариград до султанът? — попитал Адел ага малко по-меко.

— Пратихме — отговорили селените.

— А кой ви написа и кой занесе това прошение?

— То не е твоя работа — отговорили селените.

— Ето че иде и полковникът с войската си — казали няколко гласа.

Заедно с полковникът дошли още някакъв си ефендия, австрийският консул, около петдесет души кавалеристи, около сто души низами и цяла армия башибозуци, чер-

кези и турски селени. Полковникът и неговата свита отишли така също пред черковата.

— А-а-а! Вие ли сте ония храбри юнаци из Перущица, които сте повдигнали глава против султанът? Защо вие сега не викате така високо против пашата и биялюкбашият? Видите ли, че аз стоя вече пред вазе? Чегато ме не познавате! А де са вашите пушки и ножове? Ах, какви са, наистина, страшни юнаци тия българи! — И полковникът направил така, ужка се бои, и скрил се зад консултът. — Аз се известих, че вие искате да бъдете свободни, да се управлявате сами и да бъдете равноправни граждани с османлиите. Това не е лошаво. Но вие искате още да ви не дохождат вече сѣймени и бюлюкбашии в селото, защото нямате за тях кокошки. . . Искате още да се изгонят из турското царство черкезите, които крадат воловете ви. . . И това не е лошаво. Въобще вие искате в своите прошения до султанът правосъдие и някакви си права. Ако е сичкото това така, то защо чакате и не ползвате се от ония права, които ви са дадени вече? Аз съм дошел да ви дам права и правосъдие. . . и ще да ви дам такива права, от които никога няма да бъдете недоволни или от които никога няма да се оплаквате. Аз ще да ви дам и равноправност с най-добрите и с най-високите бесилници. . . А де е вашето второ прошение? В него се говори, че и данокът ви е голям и че вие не можете да плащате чисти пари, защото и каймето е царско. Ние ще да разтопиме чистите пари и ще да ви ги налееме в глътките. . . Вие искате да стават и българите военни, съдии, паши и везири! Аз ще да ви поместя на най-високите места: на ония места, под облаците, между небето и земята, дето можете свободно да се разговаряте с орлите и с гарваните. Но кажете ми кой от вас се бунтува? Какво искате?

— Ние се не бунтуваме — отговорили селените.

— Как да се не бунтувате! А как сте вие смели да не заплатите царският данок?

— Нямаме злато. . . Нека земат каймета. Ние ще да заплатиме двойно повече, само да земат каймета — казали селените.

— А кой ви написа прощението до султанът! — попитал полковникът.

— Аз — отговорил някакъв си глас.

— Кой там говори? Кой се обажда?

— Аз — отговорил същият глас.

— Я ела сам ти при мене. . . ела по-близо! — извикал полковникът.

— Не ща — отговорил гласът.

Полковникът се обърнал към консултът и към ефендието:

— Разбойници, бунтовници, главорези! — извикал той.

Ефендието само махнало с ръката си, а консултът се замислил.

— Доведете го тука, хей! — извикал полковникът на селените.

Никой се не поклатил от мястото си.

— Какво стоите и гледате, разбойници? Доведете го тука, гяури нечисти! Чуete ли какво ви заповядвам?

— Земи го сам, ако ти трябва — отговорили селените.

Консултът се навел и казал тихо няколко думи на ухото на полковникът.

— Аз ще да му покажа кой съм аз. . . Вечно ще да ме помни — казал полковникът. — А сега аз, чуete ли, селени, ето още какво ще да ви кажа. Аз съм изпроводен от пашата да ви закарам синца ви с жените ви и с децата ви в градът. Идете и пригответе се за път.

Между селените се зачули шумотевица и неудоволствие.

— Ние ще да изпроводиме изново свои хора в Стамбул, които ще да попитат султанът той ли ви е заповядал да мъчите сиромасите и да безчестите жените им. Ти мислиш, че ние не знаеме какво сте направили в Ново село, в Батак и в Дядово? — казали селените.

— А аз ви казвам, че вашите хора няма да видят Стамбул, защото селото ви е обиколено със солдати.

— Вие не сте хора, вие сте звярове! . . . Кажете ни: защо искате да погубите и кривите и правите, и виновните и невинните? Защо са вам нашите жени?

— Кой смее да говори така грубо с мене?

— Казах ти вече, че аз.

Полковникът позеленял от яд.

— Хей, заптии, хванете това куче и доведете го при мене! — извикал той.

Консултът повторил на полковникът тихо своята по-

напредня забележка на ухото, а той изново казал на селените да се приготвят и правосъдието отишло в кръчмата. Селените решили да изпроводят три човека в Цариград и дали им пари за път. Един от тях бил Никола, който така ядовито дразнил полковникът. Тия млади хора, които знаели добре своите гори и планини, се промъкнали през царската стража и отишли по работата си.

IV

Още не било пладне. Слънцето се скривало зад дрипавите облаци, които се разхождали по небесните височини, но понякогаж се показвало изново радостно и златно. Някакви си беловати или черновати сенки ходили из въздухът и губели се неизвестно де. Ниските клони на върбите се люлеели над малката планинска речица, из която плували ситни мреници и престръвки; ниско над нея летели назад-напред множество ластовички, които ловили мухите и комарите. Сичко било мирно. . . Изведнъж няколко пушки изгърмели край градът и полковникът бил принуден да излезе из кръчмата заедно със свитата си.

— Кой пушка? Идете по-скоро и вижте де пушкат!

След няколко минути заптиите довели една болна жена, едно момиче и един стар човек.

— Кой пушка? — попитал полковникът.

— Аз, синът ми и няколко други селени — отговорил старият човек, когото ние познаваме вече. .

— А защо пушкате?

— Тия обезчестиха детето ми — казал Станко.

— Баща да ни си, ангеле мой, защити ни и не давай да ни калят барем честта — викала болната жена и драскала с ожесточение гърдите си. — Защити ни, накажи разбойникът, кръвопиецът; спаси ни! — После тия думи тя хванала краката на полковникът и целунала ботушите му. . . Изведнъж като бясна тя хванала мъжът си, хласнала го и извикала: «Станко, убий го! Слушаш ли, убий изедникът или аз сама ще да го убия. . . Господи — проговорила тя и задъхала се от сълзи, — ти знаеш нашите мъки и не подаваш ни ръката си!» С последните думи тя

със сичката си сила се ударила о дуварът на кръчмата и паднала без чувство на земята.

— Кой те обезчести, мое момиче? — попитал консулт момичето. — Каж ми и не бой се.

Сичките, които стоели там, се приближили и обиколили момичето. Полковникът го хванал за ръката и погледал в очите му. Настанала голяма тишина: секи, като запрял дъханието си, очаквал да чуе какво ще да каже момичето. Най-после Злата, която едвам стояла на краката си и треперела като листо, проговорила: «Адел ага и двамата неговии другари.»

«Скотове!» — си помислил консулт, но не проговорил ни бяло, ни черно.

— Земете тия хора и затворете ги. . . дръжте ги по-строго. И тия скотове смеят да пушкат срещу царските заптии!

— Ще бъде време, когато и вашите деца ще да познаят що е мъка и неволя. Вашите гробища, вашите джамии и вашите жени ще да плуват в цели реки кръв. Ни една ваша къща няма да остане на божията земя — камък по камък ще да бъдат развалени вашите огнища. Ако вие избиете синца ни, то от далечните краища ще да прилетят нашите братия и със своите орлови нозе ще да ви разкъсат на дребни коначенца. Бъдете проклети, кръвожадни кучета! — казала Злата и тръгнала след заптиите.

В това време из една от улиците на селото се показали около двеста души селени, пред които вървял Петър, и запрели се пред полковникът.

— Бинбаши — казал Петър, — ако султанът или пашата ви са изпроводили в нашето село, то са ви изпроводили не да безчестите, а да откривате някакви си съзаклятия и да им доведете виновниците. Пусни жената и момичето! А ти, фон-Шуга, който служиш на християнски господарин, изпълняваш ли своите обязанности, както трябва? Или и ти си дошел в селото ни да се напиеш с кръв? Лсчете, кучета, и насладете се, наситете се!

— Хванете го! — извикал полковникът.

— Пусни жената и момичето! — казал Петър.

— Пусни жената и момичето — повторили селените.

— Няма да ги пусна! — отговорил полковникът.

— Тоя човек не е българин — казал консулт. —

Аз мисля, че той е руски агентин. Тряба да го хванете и да го изпитате.

— Когото де боли, там се и държи! — казал Петър. — Аз зная какво желаете, но не иска ми се да ви уверявам, че се лъжете. Но защото ми е известно, че вие обичате, русите, то ми се иска да ви повтора изречението на един русин: «Ако у нас не достигнат хора, то ние ще да подкараме против нашите стари любезни приятели мечките из горите и вълците из шумаците — и пак ще да им отмъстим за 54 година» — казал един ден Игнатиев. Аресва ли ви се, господине консуле, тоя анекдот? Аз зная за какво сте дошли — руси търсите. Но напразно ги търсите тука, в Перушица; тия ще да ви дойдат накраки чак във Виена. Почакайте малко.

— Хванете го! — извикал и консултът.

— Няма да ме хванете жив — казал Петър и извадил револверът си.

— Вие не сте нито хора, нито звярове! — извикал онзи старец, който утрента седял и препирал се със заптиите в кръчмата. — Вие сте излезли из пъкълът — продължал той после късо мълчание и обърнал своите умни очи към Адел ага. Лицето му в това време било по-бяло от брадата му. — А ти, Аделе, тука ли си? Де дяна децата ми? Петре, ти дръж бинбашият, а аз ще да заколя това куче сам.

Старецът се спуснал, извадил изпод кабаницата си остра брадва и ударил Адел ага по главата. В това също време се зачули няколко револверни гърмежи и полковникът лежал на земята. Неговото място занял Калъч Хюсеин, който бил майорин във войската.

V

Пушки и пищови не преставали да пушкат цяла нощ. Множество селени, жени и деца били заведени в ахърите на кръчмата и затворени като говеда; мнозина стоели просто на дворът, който бил кален до последната крайност; няколко души, а особено свещениците, били вкарани в черковата, в която били везани и черкезките коне. Башибозуците, черкезите, даже и низамите били ужасни, а особено после вечерята, когато се напили пияни. Ако

това удоволствие и да се запрещава твърде строго от мохамеданските закони, но войската била съставена от такъв боклук, за когото се не пишат никакви закони. Тия ходили из къща в къща, грабили, убивали, секли пеленачетата, безчестили момичетата, жените и момчетата и палили къщата им. Около полунощ горяло почти сичкото село, но тоя огън погълнал и няколко башибозука, които спали мъртви пиени.

Съмнало. На полянката пред кръчмата се търкаляли множество мъжки и женски тела. Тия тела били предани на най-ужасното поругание. Няколко млади момченца и момиченца били насечени на части и окачени по дюкяните и пред касапницата; някои от черкезите даже хапали в остървенение телата на обесените, късали от тях мръвки и дъвкали ги. . . . А когато пожарът се приближил до кръчмата, то множество живи и ранени хорица, така също и множество жени и деца били хвърлени в огъня.

— Доведете най-напред поповете из черковата — казал майоринът.

Около трийсет души низами и около сто души башибозуци отишли да отворят черковата и да изпълнят желанието на офицеринът си, но из прозорците захванали да пушкат и около двацет низами паднали мъртви и ранени. Пушките на селените били скрити в черковата. Но силата рано или късно трябало да победи. Скоро черковата била запалена и мнозина изгорели в нея, а други се предали. Между предащите са били два попа и един калугерин. Тия били доведени пред майоринът. Тия три черковнослужители се изправили пред турският началник и мълчали. Един циганин, който постоянно ходил след войската и свирил на низамите маанета, се навел и пошепнал нещо си на онова ухо, което принадлежало на майоринът.

— И какво? — отговорил майоринът, чегато процедил през зъбите си думата «какво»; но после проговорил сърчено: «Убийте ги!» Циганинът извадил из поясът си дълъг видински нож и три глави се търколили на земята. Една от тях паднала до краката на консулт и попръскала го с кръв. После тях били доведени и другите. Ако някой от приходящите си позволял да каже барем една дума, даже за своето оправдание, то или башибозуците го убивали с камъни, или черкезите го клали с камите си. Въз-

вишението от човечески тела ставало сѐ по-голямо и по-голямо. В това време довели и поп Стояна, който бил деветдесет години и едвам вървял из улицата.

— И ти, попе, бунтовник ли си? — попитал майоринът и засмеял се. Засмели се и низамите.

— Слушай, царски человече! — казал попът. — Господ забавя, но не забравя. Сяка праведна капка кръв, която вие днес проливате, ще да изгори челата ви.

Един от черкезите, който стоял отзади, го ударил с ножът си по главата и цели вадици кръв потекли под камилавката му. Майоринът махнал с ръката си; няколко черкези се спуснали и хванали свещеникът; един от заптиите донесъл въже и вързал му ръцете; свещеникът паднал, но заптиите го повлекли по земята и завлекли го към касапницата.

Около пладне двеста и триесет мъже и сто и петнайсет жени, вързани с въжета и ортами, били готови да тръгнат към градът; а петдесет и осем мъже и седем жени били вързани пред черковата, десет по десет, за черковните стълбове. Сичките тия били разстреляни.

— А какво да правим с тия старци и с тия жени и деца? — попитал един от офицерите и посочил с пръст към една купчина хора, които стоели на улицата. — Защо да ги караме в градът? Тия едвам влекат краката си.

— Ти трябва да ги изпроводиш при Исуса — казал майоринът.

— Ефенди — казал един от заптиите и посочил с пръст към една доволно хубавичка женица, — тая жена ние намерихме с въжето на шията — искаше да се обеси.

— Ти искаш ли да умреш? — я попитал майоринът.

— Искам — отговорила жената смело.

И майоринът, в присъствието на консулт, у когото се появило някакво си човеколюбие, заповядал да я задушат.

Тръгнали. Най-напред се упътили башибозуците и черкезите, после заробените, от страната на които вървели по-близо до тях жените им и държали се за дрехите им, удряли се в гърдите и простирали към небето ръцете си, в които държали малолетните си деца, а по-далече — кавалерията, и най-послед войската, майоринът и консулт. След тях вървяла една стара жена и проклинала, проклинала. И чудно нещо, турците се бояли не само да я убият, но и да ѝ кажат лошава дума. Баба Стойка била чудно съ-

щество! В селото знаели, че тя по цял ден седи дома си и дреме, а през нощта ходи по горите и по планините или като седне под върбите при реката, пее със своя старешки, беззвучен, като разбито стъкло глас; но нейните песни били нито песни, нито наричания, нито проклетия, а думите им не можал да разбере ни един селенин. В селото мислели, че тя е или луда, или врачка — и бояли се от нея; даже и самите свещеници, които много пъти ѝ не давали да се причести, се бояли да произнасят нейното име.

— Скоро вашето гнездо ще да запустее и над него ще да си правят къща само паяците. Нека ви задуши Мохамед, а свети Илия да му помогне да направи това! — говорила тя.

Турците, които би заклали и най-невинното дете, вървели и мълчели.

Пътят се простирал по зеленият бряг на реката; той ту се отдалечал от водата, ту се приближал до нея, ту ставал по-тесен, ту по-широк и мъчениците вървели по него като стадо овце. . . Бреговете или били покрити със зелени храстеци, или висели с глинени сипеи, между които се виждали сиви камъни и корените на дърветата. Отгоре над тия брегсве постоянно се чернела непроходима гора, която би могла да скрие цели полкове въстаници. «Но съгласие нямаме» — казва Петър. Но да видиме в какво положение се е намирала армията, която е била изпроводена да умири въставшите българи. Черкезите и башибозуците влекли със себе си цели бъчви с вино и ракия; а истинните мюсюлмани, които не употребяват такива неща, търтали цели бутове месо, качета и мяхове със сирене и масло, пастърма и други такива. У някои, даже и у низамите, висели на пушките кокошки, гъски, патки, мисирки, агнети, възглавници, след които вървели няколко кучета. Натоварените мулета, ако да ги не боли с щикове, едвам би носили тежките богатства на селските жители. След тях вървели пловдивските хамали и сакаджии със своите мършави и пожълтели от глад и треска лица, които били облечени в парцали и които били пълни с насекоми и със всякакви гадини — това е бил сокът на пловдивските харамседци и мързеливщини, които са придружали със солдатите, за да се прехранят. Като се спустили на равнината, то на победоносната войска се показало, че чуе нейде си далече гръмогласни пискания и плачове;

офицерите забележили, че няма сичките солдати, черкези и башибозуци. . . Като не знаели навярно числото на своите войници, които дошли с тях из градът, които се присъединили по-после, и то турските офицери се усетили, че техните герои ограбват там-нейде си някое село и колят неговите жители. . . Скоро тия забележили, че не достигали половината от башибозуците, трите четвъртини от черкезите и петнайсет души от низамите. Но тия главорези се хвалили със своето юначество и никога не дозволювали да им се каже, че са кокошари. Тия накутили себе си с толкова оръжия, колкото могли да понесат. Някои се постарали да земат изведнъж пушка, чифте пищови, револвер, нож и сабля; други, като теляли, били натруфени със всякакви паласки, с огнила и други такива. И сичката тая сбирщина вървяла така, чегато е земала Севастопол!

Щом царската войска оставила Перущица, то от сичките четири страни я посетили черни облаци гарвани, орли, свраки и други плотоядни птици, които се вили над лешовете и гракали весело и безгрижно; тия късали лешовете и после на къщовните покриви секи можел да види как тия кръвени птици, с мърви човеческо месо в окървавените си клюнове, гракали така, чегато празнуват байрямът. Най-после смърдежът от гниещите тела се увеличил до такава степен, щото една всемилостива англичинка, която одавна вече се разхождала по Турция, за да промени яденето си или животът си, се смилила над мъртвите и помолила пашата да ги закопае. Разбира се, че пашата се постарал да изпълни желанието на леди Фун-Фун буквално, но човеколюбието и тука не намерило нищо, защото животните доволно бързо извършили онава, щото желала да извърши славната жена.

Пред вечерта, когато захванало да се мръква, пленниците били затворени в дворът на един чифлик, който принадлежал на един павликянин. Павликянинът затварял в тоя двор своите крави и волове. Кал била до колене. Нийде се не видело ни дръвце, ни храстечец — само четири върби, още малки, навели при кладенецът своите тънки, покрити с прах ветви към земята, и един не твърде кичест орех. Друга зеленина не била, ако изключиме, разбира се, слънчовата любовница и гъстото просо, които расли около чифликът и в бостанът. С една

дума, сичко било изгорено от лятошните горещини и бездъжие, сичко очаквало есенните роси и мокроти, за да оживее още веднъж на късо време. Очаквали милосърдие и нашите пленници! И наистина, вие видите, че това място е не живописно, гола равнина: накъдето и да погледа човек, то види само поле и небе, ясно небе и широко поле; но ако попитате селените за това поле, то ще да чуете, че неговата пшеница се повдига високо и че класът ѝ, както се изражава народът, се налива така, както се налива моминската коса. Кой знае, може и турското правосъдие да бъде на поглед сухо и ядовито, а наистина — добро и безпристрастно!

VI

На другият ден мъчениците тръгнали напред и около осем часът европейски стигнали в градът. Щом тия нещастни хора влезли в Пловдив, то няколкостотини мъже и жени, деца и бабички нападнали на тях и захванали да ги бият с камъни. Никой не мислил да ги отбрани! Тежко било да познае човек тия нещастни хора — техните лица се изменили от прахът и калта. Косите им и брадите на свещениците били изскубани и мнозина от тях носили на телата си дълбоки рани; въобще, тия били дотолкова нещастни и дотолкова обезобразени, щото приличали не на хора, а на живи лешове, които са обвити със скъсани и кални дрехи. После тежки мъки и препятствия, които произвело турското население, даже и евреите, и множество гърци, нещастните мъченици били доведени в конакът. Цели два часа тия стояли на дворът и очаквали пашата, който бил длъжен да ги види и да им каже щото и да е, както секи правителствен чиновник, който има власт да коли и да беси. Но най-после пашата излязъл заедно със своята свита, тоест заедно с ефендиетата, чубукчиите, ахчиите и чорбаджиите. Сичките тия пиєвици, които се наричат чиновници, били големи лъжци, крадци и шарлатани, хитри спекуланти, без сърце и душа, егисти и богати разбойници. Техните блестящи очи като у керкенезите разгледвали сяко едно лице подозрително; навикът към сичко, щото е низко, като например към низкопоклонството, към лъжата, към скъперничеството, към

непозволителните търговии и към властолюбието, при-
давали на сичката тяхна физиономия такова изражение,
което било само хитрост и жестокост. След тях вървели
някакви си доволно съмнителни личности; тия били хора
без определени занятия, келешки и джелати, без приста-
нища, които спали из конакът и които глождали костите
после трапезите на големците; с една дума, тия били
плесента на човеческият род, който гние по темните къо-
шета на сичките конаци в турската империя.

— На колене, на колене ви казвам да паднете! —
извикал пашата. — Кучета, гяури проклети, жаби не-
чисти! Бунтувате се, а? Московци искате да станете!
Ще да ви дам аз московци! Кой ви научи да въстанете?
А-а-а! Вие не искате и да ми отговорите! Стига! Мълче-
те! . . . Живи ще да ви одера. Да се ударят секому от тях
по два-сет. . . По сто или по двеста тояги по петите. Или
не! Почакайте малко. Махнете ги оттука! Ей, Мустафа
ага, накарай ги да се признаят кой им е бил предводител-
ят.

Закарали ги на задният двор; дето обикновено за-
тварят добитъкът, който пасе чуждите ниви и ливади.
Там били занесени букаи, железни гердани, синджири,
ножове, топузи, клещи, менгемета за стискане на кра-
ката, гърбачи и цяла кола върбови пръчки. Сичките, от
малко до голямо, били проснати на земята или везани
един за други и при секиго стояли по двама от ония хора,
които ние видяхме вече в свитата на пашата: един бил,
а другият считал числото на ударите. Някои били кату-
рени на земята и заптиите ги били на хвалага по петите.
Джелатите удряли и с двете ръце и части от тоягите ле-
тели от сяка една страна по въздухът и падали на сичките
четири страни. Кръв като водоскок пръскала насам-на-
татък и падала на царските мундири, които обикновено
се носят за отличие; окървавените същества не могли да се
поклатят и лежали в калта. По-младите бунтовници били
вкарани в тумрукът. Там скърцали дървени менгемета,
слушали се глухи удари; от време на време остър вик се
разнасял по въздухът. При вратата на тумрукът, между
селските облекла и между цели пласти коса, няколко души,
между които били два циганина и двама арапи, раздух-
вали в десетина мангала въглища и внасяли ги в тумру-
кът. Скоро из това заведение се разпространила меризма

от печено месо. Мъчимите, които били турени в дървени
долапи, които ги стягали сè повече и повече, от безсилие
навождали главите си и затваряли очите си. Други, които
можели още да търпят, викали из сичкото си гърло и
градските кучета, които, както се види, разбирали своето
превъзходство над гяурите, виели и лаляли.

Пашата, който бил един от ония хора, които страдаят
от последствията на развратът, не можел да спи и когато
го мъчала безсъница или когато бил пиан, той обичал да
изпитва престъпниците и да ги псува хамалски; той викал
из сичкото си гърло, псувал сичко, даже и бога, в когото
вярвал искрено. Когато той седнал да яде в своя харем,
между своите дванайсет млади жени, то до ушите му
достигнали прегракнали, пресипнали и пронизителни
гласове, които пашата нарекъл, за да се посмее със своите
жени, българска музика, и жените му останали доволни.
Но когато тия викове се повдигнали дотолкова, щото
заглушили не само гласът на пашата, но и ехтението на
саханите, които се слагали на трапезата, то любителят
на тишината и на спокойствието заповядал да престане
музиката.

— Повикайте тука Мустафа ага — казал той.

— Сичките по-млади момчета ти трябва да махнеш
тая нощ — казал той, когато Мустафа израсъл пред
очите му.

— Колко души са тия?

— Има ги до два-сет и пет.

— Иди! За тях няма облекчение! Аз ги харизвам
тебе. . .

— А московците? — попитал Мустафа.

— Московците трябва да се изпитат добре. Доведи
при мене по-младият московец.

Мустафа излязъл, извел Петра и казал му да почака
на сълбата, дето той пристоял цял час, но пашата, който
успял вече да се нареже до алилуя, се отказал от своето
удоволствие и мъченикът бил заведен назад и затворен
под сълбата на конакът, дето били арестувани няколко
души от неговите другари из другите села, от по-опас-
ните, които обикновено се харизвали на Мустафа ага.
Тия Петрови другари лежали на очите си, не мърдали
се и гледали неподвижно; езиците им били стиснати между
зъбите, а лицата им добили синева цвят. Из ноздрите

им текла някаква си синевата вода; членовете им се вдървили и у секиго от тях висяла на шията по една дебела сиджимка. . . Мустафа успял вече да ги задуши.

Някои от по-старите селени и поповете били изведени из тумрукханата, хвърлени в една яма, която била пълна с нечистотии, и оставени в такова положение цяла нощ.

Утрента в конакът се събрали сичките благоразумни хора, ефендиета и чорбаджии, консули, леди Фун-Фун, които били длъжни да отделят правото от кривото и виновното от невинното. С една дума, тия светили на правосъдието се събрали в конакът да изрекят своите обвинения над бунтовниците и да освободят невинните. Пашата заповядал да докарат най-напред главният бунтовник, когото той, види се, по съветът на австрийският консул, наричал «русин».

Из противоположната страна на конакът, дето била темницата, извели един млад човек, който имал не повече от двацет и пет години, а след него вървели пет заптиета и десет души низами. Той трябало да премине през широкия двор на конакът, който бил пълен с народ.

— Московецът водят, генерал Игнатиева водят — извикал един грък и засмеял се именно за това, за да се хареса на турците.

Турците и туркините си показали зъбите. Хиляди ръце се повдигнали и той се изгубил между тях. Посред дворът заптиите се запрели и очистили около себе си място. Из плещите на тоя човек текла кръв; гърдите му се повдигали неестествено и тежко от силните въздишки и за да облекчи колко-годе своите страдания, той употреблял такива движения, щото везаните му отзади ръце се надували като разсеченото на части тяло на змията. На сълбата, която водила в конакът, се показало едно ефендие и махнало с ръката си на заптиите. Петра повели нататък.

— Карайте го по-скоро, защото ще да му истине кафето — казал един турчин, който продавал в градът мляко.

— И чубук му са приготвили — казал други, който нищо не работил.

Петър паднал на колене. Един от заптиите го повдигнал и със силен юмрук го накарал да върви напред. Синджирите му не позволявали да върви бързо; заптиите

го били с ножовете; слушал се висок смях и кикотене. Някой си майчин син му раздрал ноздрата на носът с някаква си остра тояжка; а някаква си туркиня му провалила бузата с желязно вретено. . . От главата му скубали цели пласти коса, от тялото му късали цели мърви месо; втикали му в устата конски лайна и други нечистотии. Цял поток кръв текла по лявата страна на шията му. Сичките пловдивски правоверни се намирали в някакво си изстъпление. В лицето на тоя гяурин, когото приемали за московец, тия видели сичките руски гяури, сичката тяхна сила и на него се старали сега да излеят сичката своя злоба, сичкото свое безсилие, сичките свои нещастия и сичкият свой срам. Но колкото повече ядът и яростта намирали за себе си удовлетворение, толкова тия се и усилявали повече. От големите натискания на народът пътят няколко пъти ставал непроходим; хората, които заптиите хласкали, даже и били, като се старали да ги накарат да остъпят назад, чегато не чувствували ни псувните, ни ударите. Децата се качвали на раменете на родителите си. Който не можал да го удари, той се задоволял с това, че го хласкал или плюл на лицето му. И тия отвратителни, гнуснави и зверски оскърбления се съпровождали с насмехливи одобрения и с всевъзможни проклетии! Но и тия страдания били за него недостатъчни и някакъв си грък му предсказал даже, че и на другият свят той ще да ври в пъкълът, защото е дръзнал да въстане против оная власт, «аще от бога естъ»*. Един цънцарин, фурнаджия, се постарал да му насипе в очите червен пипер. И така, ругателствата, псувните и смехът на народа заглушили даже и гласовете на заптиите, които молили да им се даде път. Но като престъпил още няколко крачки, Петър паднал изново; после паднал трети път и четвърти и секи път някое ново мъчение го накарвало изново да става и да върви напред.

На сичките вопросы, които били предложени на Петра от пашата и от консулите, той не отговорил ни бяло, ни черно, защото не бил в състояние да отговори. Пашата заповядал да доведат и другите по-главни бунтовници. Довели десетина души. Но окървавените, бледните и полумъртвите българи не разбирали какво ги питат и

* «Макар че е от бога.»

затова тия само гледали на турският чиновник и на неговите помощници и мълчали. На краката им били букаи, тежки вериги висели на шееите им и на ръцете им и крайовете им се влекли по одърът.

— Защо ми не отговаряте? — попитал пашата.

Българите мълчали. Консулите забележили, че мнозина от тия българи са кървави, и попитали де са ранени.

— В конакът ни раниха — отговорил един от мъчениците.

— Кой ти отсече ръката? — попитала леди Фун-Фун едно младо момче.

— Мустафа ага, началникът на темницата — отговорило момчето.

— А кой ти строши кракът и кой ти отрязва ухото — попитал един европеец, който бил кореспондентин на един ингелизки вестник, и обърнал се към едного от свещениците.

— Пашовите хора — отговорил свещеникът.

— Тия жестокости са и глупави, и безполезни — казал кореспондентинът.

— Да бъде проклето онова куче, което яде своето стадо — извикал пашата и обърнал се към Мустафа ага. — Кой ти е позволил да им сечеш ръцете и ушите?

— Но аз виждам, че и мнозина от докараните не са тука — казал кореспондентинът. — Да не сте ги избили?

— Има още много, но тия са повече жени, деца и стари хора — отговорил Мустафа ага.

— А де са младите?

— Тия измряха, когато ги изпитвахме. . . Не поискаха да кажат истината и умряха от мъки.

— Чудно е турското правосъдие, а още по-чудни са вашите закони или вашите средства да изпитвате престъпниците! — казал кореспондентинът. — А защо водите това момиче?

— То ще да ни каже кой е убил нашият полковник и Адил ага — отговорил пашата.

Сирота Злата! Какво е чувствувала тя в това време? Нейната любов стои пред нея окървавена и обезобразена; нейната чест е окаляна скотски; единът ѝ брат е обесен,

а за другият нищо не знае, баща ѝ умрял в темницата. . . Когато заптиите я вовели в стаята, в която едвам стоял на краката си окървавени Петър, то сичко изчезнало пред нея — тя гледала само него. В душата ѝ се повдигнала такава скръб, около нея се развила такава немощност, които се появяват само тогава, когато за един поглед, за една дума, за едно възпоминание се заборава сичкият свят и сичките негови мъки и страдания. Ако той сега и да се бори с предсмъртните си мъки, ако и да е обезобразен и унижен, но тя види в него смел юнак, когото някога си е тя прегръщала и целувала, и той стои пред нея, казва ѝ, че я обича, и разказва ѝ своите планове за въстанието против тираните. Тя влязла в стаята, паднала на земята, захванала да дращи лицето си, да скубе косата си от главата и да плаче с висок глас. Най-после, когато ѝ заповядали да мълчи, тя ударила главата си о стената и замълчала.

Както от Петра, така и от Злата мъчителите на правосъдието не могли да узнаят нищо положително, защото първият се поминал още пред съдиите в съдебният салон, а втората — през нощта.

В това също време, в което произходило знаменитото съдебно изследование, една майка, майката на Петра, научена от гражданите, хванала полата на леди Фун-Фун, паднала на колена и молила я да чуе думите ѝ. Излъгана си, бедна майко! Тя искала да докаже на човеколюбивата ингелизкия, че синът ѝ не е русин, и нищо повече, но нямало и за това кой да я чуе! Тя провела страшна и мъчителна нощ и чакала да съмне, за да се яви пред ингелизката благодетелка. Но щом сънят захващал да затваря клепките ѝ, то някакъв си звяр, лев — не лев, куче — не куче, вълк — не вълк, змия — не змия, се хвъргал на нея и захващал да я хапе; тя искала да извика, но не могла — дъханието ѝ се запирало в гърдите и само след няколко минути тя извикала от страх и пробудила се. Ех, доколко тя била щастлива, че тоя ден била събота и съновете се не сбъдват! Тя лягала изново, заспивала със своите вълшебни мисли за чудесните планини и за зелените гори; но чудовището се появяло изново, влякло я към гората, искало да я хвърли в една дълбока пропаст; тя пак се пробуждала. И тоя полусън се продължал цяла нощ. Само утрента тя задрямала спокойно

и когато чрез полуотворените ѝ клепки се показала светлината на начинаещият се ден, тя прибързала да затвори очите си и да се поразмисли за детето си. . . Тя се надеяла, че англизкината, като чуе, че той не е русин, ще да го избави. Нейните мисли, пълни с надежда, били чисти, лучезарни, майчински, но. . . Леди Фун-Фун ѝ отговорила, че който какво е дробил, това трябва и да сърба. Освен това милостивата квакерка ѝ казала, че синът ѝ е оскърбил австрийският император, а подобни хора не трябва да живеят.

VII

Есента е сурова, небето е оловяно, а пътят е дълъг и разровен с копитата на конете; той се влече като черна ивица през много планини и полета, през много села и градове. . . Нивите са вече пожънати и снопите овършени. . . Цели стада врабчета прелетяват от място на място — търсят да се прехранят — и цвърчат из сичкото си гърло. Един гарван е клекнал на сух дъб и гледа надолу, но нищо не намира за ядене. Горите по планините и по равнините се синят и гледат на вас намържжено, чегато им е жално за онова весело време, когато са били от върхът и до корените покрити със зелени листи и когато из тях са звънтели гласовете на хиляди птичици. Повдигнала се гъста мъгла, захванал да вали ситен дъжд, студен вятър преминувал през дрехите и изстудявал човеческото тяло до костите. . . А нашите мъченици, които оцелели от ръцете на пловдивските джелати, крачили по азиатските пустини и отивали на заточение.

А леди Фун-Фун в това време писала в Лондон до лорда Биконсфилда — у когото така също, както ни уверяват англизките вестници, има в душата достатъчно голямо количество еврейско милосърдие и любов към човечеството, — че българите, които са див и необразован народ, нападат на турските села, колят мохамеданските деца и пият кръвта им. Тя уверявала лордът даже в това, че видяла с очите си (тя говорила за Злата) как едно турско момиче, което било обезчестено от българите, се убило в конакът, като ударило главата си о стената.

От своята страна, австрийският консул, който много пъти уверял своето правителство, че руски агенти, военни и невоенни, са напълнили сичката турска империя, в това време писал във Виена, че българите са до такава степен предадени на русите, щото жертвуват себе си, за да избавят своите приятели. «Досега ни един чист русин — писал той — не е хванат.»

ПРЕВОДНА
БЕЛЕТРИСТИКА

ДВА СИНА

(Разказ от Марка Вовчок*)

I

Умря мъжът ми и остави ми на ръцете две дечица — два сина. Тряба да се заработи, трябва тях, своите дечица, да отгледам. Не мога сама да надвия, не мога да изработя. Едно продадох, друго продадох — сичко изпродадох. Тежко е нам, на голите сиромаси, да продаваме своето имане, защото е то с кръвта ни и с потът ни спечелено!

Изпродадено. . . Шетам, мъча се, сиромашея и копнея и денем, и нощем. Нямам никак време и на дечицата си да се порадвам, и утеха в тях да намеря.

А дечицата ми растат. Ето вече, че се увиват около мене и чуруликат моите славейчета.

II

Андрейчо беше у мене пълнолиц, ясноок, къдрокос; весел беше момчулак, скор и пъргав. Случваше се, щото по цял ден ми омръзваше той със своите лудории и със своето кряскане; а още повече ме утеши, оживи и развесели. И поразсърдя се на него, и поцелувам го. Той беше у мене по-големият.

А какъв ти беше Василчо — тих, мирен, мъдър: и вкъщи го не чуеш, и на дворът го не видиш. Той беше замислен от малък. От това ли, че той в зъл ден се роди — скоро после смъртта на мъжът ми, — или бог вече такъв нрав му даде.

* Марко Вовчок е един от най-даровитите съвременни малоруски (украински) литератори; неговите съчинения са преведени на много европейски езици.

Андрейчо селото обиколи — върне се румен, засмян, весел и донесе нови лудории и нови измишлиотини; а тоя, гледай, седи нейде около къщата, земята рови, чегато имане търси, или някакви си треви и бурени събира като врачка; изкопае нещо — извади червечец или перушка хване, — чуди се, мисли. . . Бахне или извика Андрейчо; а той подскокне, уплани се. А понякогаж иде и легне в градината и там цели ден пролежи, без да се помръдне, чегато нещо сѐ подслушва.

— Що си се замислил, сине? — ще попитам.

— Я погледай колко е тоя свят голям, мамо!

Още беше момчуляк, като съща препелешка, и вече сичките треви и бурени познаваше и как сяка из тях се нарича, и дека и кога цъфти, и какъв ѝ е цветът, и кога пиленцата във в и р а й (зимовище) улетяват и кога из в и р а й прилетяват — сичко това той знаеше.

«Това му е така бог дал!», ми казваха хората.

— Не кълнете го, това му е от бога дадено.

III

Често биваше, през дългите есенни вечери, когато се вече уморя от работа, да ги зема и двете на коленете си и захвана да ги уча ум и разум, на добър път да ги изведа — както умея, така си и уча, както знаая, така ги и съветувам. Приказвам им и за едно, и за друго, и за трето — приказвам си с тях и размишлявам. А ето ти мой Андрейчо твърде скоро затъгува; не ще му се да слуша, не търпи му се! Очите си търка, воздиша и прозява се. «Мамо, пусни ме вече, моля ти се», ми казва. А щом го пуснеш, то какво и какво не изпонаправи! И кряска, и беснее — дорде го сын не сгромоляса, като из пушка. А Василчо, ако и дълга есенна нощ да проседи с мене, то сѐ ме слуша, не мърда от мястото си, не мига и в очите ми гледа с любов и внимание.

Заспиме. Нощеска се пробуди — не спи мой Василчо.

— Сине, защо не спиш?

— Така. . . Не ща. . . Ами защо, мамо, нощта е темна — невидна?

— Така е господ дал, мое детенце! Господ е направил нощта темна, е денят видел. . . Спи, му казвам, спи, сине!

Той и млъкне. Само още дълго време не спи, преобръща се, търкаля се и воздиша.

А когато месечината засветеше в прозорът, то Василчо гледа на нея, чуди се и дълго очите си не затваря. А аз бях чула от хората, че не е добро, ако месечината свети на сънливите деца, и затова ги завивам и приказвам Василчу: «Не гледай, синко Василчо, на месечината — не е добро!» А той въздъхне. Не знаая дали се е случила някога такава една нощ, щото той да пренощува мирно и кротко! Или никакъв сын го не хваща, или види немирни сънища.

Андрейчо не е такъв. И зора вече се зазорила, и слънчицето вече е огряло, а той си спи дълбоко и дълбоко, разхвърлил се, зачервил се — и в сънят си весел. Както вечер с мъка го присниш, така също и заранта с мъка го пробудиш и вдигнеш. А щом мой лудньо се събуди, то изведнаж се повдигне по къщата гълчотевица — сичката къща се тръси. И припка, и глъч, и разхвърга, пакости, чегато сичко захваща да беснее. А сами той радостен, весел, доволен, мил — утешаваше ме това мило детенце! Ако и да ми се свидеше, ако и да ми се не щеше, а трябва да се запре, да се усмири малко: и покарам му се, и извикам му, и изкряскам му.

Василчо беше по-малък, а учи по-големият си братец. Андрейчо беше скор, жив, бистър — като искра беше, — случваше се по три пъти на денят и повече да се скара на улицата с децата; па се случваше и да се побие с тях за нищо и за никакво.

— Андрейчо, му казва тогава Василчо, защо си днес невесел?

— Побих се, ето защо!

— Ето видиш ли, Андрейчо, че твоите лудории ти докараха беда на главата! Ако ти да се не караше с децата, то сега не щеше да се грижиш и да тъгуваш, не щеше да те е срам, че са те избили и че си ти сам крив.

А Андрейчо му казва своето:

— А така да седа ми е тежко! Мъчно ми е да седа мирно! — И пак изскокне из къщи — и дирята му не можеш намери.

Мирен беше Василчо, смислен беше. Кой го на такъв добър ум и разум научи, един господ знае! Детинските игри не обичаше. Ако той иде при някой другарин, то извед-

наж го видиш, че се връща назад, ниде се не заиграва. Така той и порасте сам-самничек, далече от другите деца.

Неразговорлив беше, несмешлив, невесел. На кого се той метна такава, аз не зная! Андрейчо сичките момичета в селото знаеше. Работеше той много, от сѐ сърце работеше, а като найде свободно временце, то отиваше да се повесели с младите и зелените. А Василчо като се земе за нещо да направи, то работи без да си почине, очите си не вдига от работата, за нищо повече не ще да помисли — сичката му душа се намира в работата.

IV

Ох, деца мои! Дечица мои!

Разчу се по нашите места, че тая година ще да бъде некрутина (ще берат войници). Щом аз чух това нещо, то тръпки ми полазиха по кожата. Погледах аз на своите момченца: какви хубавци, какви гиздави юнаци, боже ти мой добри!

Една заран — да не дава господ да припоминава човек такива неща, да не види такава заран — казаха ми, че ред е дошъл и на мой Андрейча да иде. . .

Събирам щото е останало още вкъщи и готвя го на път. . . А какво е своето чедо на зло и на тегло да изпращаш! Който това не знае, той нека мене да попита! А Андрейчо още пред моите очи завяна и посърна. . . Дека се дяна онзи юнашки поглед и онази гиздост ергенска? Дека се дянаха веселият смях и живите думи? Тряба ли да разказвам, че не само неговата стара майка е сушила неговото юнашко сърце със своите сълзи? Плачеха за него и млади очи и оплакваха неговата харна гиздост! Той беше хубавец и добър юнак! Сладки песни той пееше заран по зора! А вечер гласът му се чуеше по сичкото село. И ето със своите песни той изпявал хубаво и любовно девойченце. В лятно време, през тихите и топлите нощи, лежа аз и не мога да заспя, мисля и тъгувам, и слушам техният тихи и любовни разговор. . . Аз се надеях, че през есента в моята къща ще да дойде снашица, като ластавица, и на стари години да ме утеши. . . Отиде моето надане след некрутите! . . .

V

Казано беше, че в сряда, после обед, ще да се закарат новосъбраните в градът. Седа аз и чакам тая минута — изведнаж вида припка мой Василчо! Задъхал се и бледен; а след него влязоха вкъщи два човека.

— Майко! Пригответе и двамата. . . Пан каза и Василя да земеме*.

А аз им не вярвам. . .

— Това не може да бъде! — им казвам. — Това няма да бъде! И у панът е божия душа, и панът е човек, и сам той деца има!

— Не, мамо, това е истина, това е така. Тия ти казват правда: така заповяда панът.

И сичките ме уверяват и утешават, а у мене чегато сърцето беше замряло: и чуя що тия казват, и видя ги, и разбирам ги, а до душата ми нищо не доходи, нищо го не дира. . .

VI

Покараха три тройки**. Сичките новосъбрани тръгнаха. След тях роднините и родителите им вървят и изпровождат ги. Седнах и аз между своите синове, отивам. Пътят ми се само мярка; а полетата в очите ми се обръщат. . .

Такова едно нещо се случи в онова време с мене, щото аз станах като малко дете: нищо не разбирам, не зная, не помня. Само кога погледнех на дечицата си, то страшно ми ставаше.

Дойдохме в приемът, дека щяха да ги запишат в книгата. Поведоха ги, а ние стоиме, чакаме. Мене чегато сън ме клонеше, и будят ме един с плачът си, а други с наричането си. Най-напред изведоха моите. . . Господи, боже мой! Ти си у нас велик, ти си и милостив. По-добре би било в земята да ги закопая!

* Украинците и поляците наричат п а н господарят си, спяхията си; великорусите го наричат б а р и н. Панът има право да продава своите селени и да дава за солдати когото иска. Така беше до 1861 година.

** Тройка е кола, в която се впрягат три коня.

VII

Доведоха ме в някаква си темна къщица — зевник, или пруст, или друго нещо беше, — не мога да ви кажа, не зная. Някакъв си москал* седи с голяма глава, нересан, неомит, цял обрасъл с чекиня, като таралеж. «Той ще бъде у тях дядко, първи между тях», ни казват.

Аз му се кланям и моля го: «Не оставяйте моите деца, г о с п о д а р ю, обичайте ги и не карайте им се!»

Давам му, щото можах да събера, няколко грошета, дадох му и платънце — дадох и на децата си по нещо. . .

— Не грижи се и не плачи, бабо — забуча дядко. — Твоите синове най-напред малко ще да се помъчат и ще да потъгват — без това се не може на тоя свят, — а после ще да се приучат: юнаци ще да бъдат, ето, погледай, какавъто съм и аз!

Тогава аз се позагледах на него по-добре: червен, надут, очите му чегато помъртвели, повянали. . . Боже ти мой! А моите синове, моите гълъбчета! У тях е сега още душата свята, и погледът им е ясен, и милите им образи като цвете цъфтят. . .

VIII

Простихме се. Изпратиха ме децата ми във из градът. Ето и досега, кога се случи лятоска горещ и тежък ден, то аз припомня това наше прощаване: ето, вървиме из градът. . . затворени сичките къщи, сичките врата, закрити сичките прозорци; зъди градът темна елхова-борова гора, която затуля дългият и пясъчливият път; покаже се пред тебе воз и скърца по пясъкът; на небето пекливо слънце. . .

IX

Останах аз сама-самненичка, болна и убиена. Нямам ни сън, нито почивка. Работя повече, отколкото мога, нищо не зная, не слушам, не чуя. . .

* Украинците наричат секи солдатин м о с к а л.

Премина година, и друга, и петя. . .

Покри ме темна нощ, покри ме черен облак: само ми се светят, като две звездици в темнотата, моите дечица.

След Рождество, сега аз една вечер — вече беше късно, — преда. Вън беше голяма метелица, фартуна — по прозорците блъска, — кандилът не можеше да гори въщи както трябва: ту пламне, ту рукне, ту задреме и по-темнее в къщата.

А изведнаж: чук-чук! Отварям — Васил!

— Василчо, чедо мое! Ти си? А дека е Андрейчо?

— Няма вече Андрея на светът, мамо! Ляга Андрея и няма вече да стане!

А аз чегато знаех какво ще да чуя! Аз го и дене, и ноще оплаквах. А трябаше той да живее и да живее! И бой, и сила, и хубост той имаше, на баща си се беше метнал — като баща си и отиде на онзи свят ненавреме! . . .

— Остаряла си вече, мамо! Как си досега живяла? — ме пита. — Мъки си търпяла?

— Как съм живяла: стана — плача, легна — плача, така и живея!

— Аз, мамо, дойдох при тебе да умра.

Погледах го и замаях се: клетница съм аз! . . . Още млад и зелен, а вече здравето му строшено!

— Сине мой, чедо мое! Довно аз не доживея до онзи час, довно не дочакам да чуя от тебе такива думи!

И истинната правда беше това, щото ми той каза. Тае и линее мой Василчо, като свещица. Полежа, поболя и през пролетта се представи. А как и да живее? . . .

Той така и расте: расте само да кажат хората, че е расъл, а тия военни ходби и военни учения и последната му сила отнеха. . .

— Не за това се аз родих на светът, моя майко! Не да трепя хората на бойното поле се родих — ми казваше той често, — не за такива хора като мене е даден боят и войник из мене излезе недобър.

Кога вече лежеше на постелята и болуваше, то сѐ мисли и мисли, мисли си сам.

— Ох, боже, боже! — казваше понякогаж, колко е хубав тоя свят! А аз не можах да се наживея! А аз нищо не можах и да се науча! Аз нищо не зная!

А в последните минути ми проговорих:

— Не живях аз, мамо, на тоя свят! Само се готвех да живея! . . .

Младо беше и затова смъртта го покоси като с коса. . .
А аз останах. . .

X

Една само утеха имам, една наслада, ако ми се присънят моите дечица. Ала сѐ ги гледам насъне мънички, а големи юнаци ги не виждам никога.

И като живи тия стоят пред моята душа. Андрейчо весел, кѐдрокос, чегато по къщи припка и гълчи, а вкъщи ясно, светло, харно! Василчо седи при цветята, при бурените, при тревите, гледа ги замислено. . .

Пробудя се. . . пусто, празно, няма никого! Работа ме чака; трябва да се живее, трябва да се мъча, трябва да се тегли. . .

Живея. Гледам как къщицата ми вехтее и събаря се. Вида, че и аз сама ставам прах и губя се. . . Вида, че грознея, безумея и глупея — чегато жива в гробът влазям.

СВЕКЪРВА

(Из Марка Вовчок)

I

Живееше в нашето село вдовица Орлиха. Аз в онова време бях още мъничка и малко я помня; разказваше ми за нея моята покойна майка — нека ѝ бъде лека прѣст! Майка ми и Орлиха бяха съседи — стобор до стобор живееха. Мярка ми се и сега пред очите тая Орлиха, като през мъгла я гледам: висока, с червен чомбер и сѐ си въси веждите.

Мъжът ѝ умрял много одавна, по-големият ѝ син убили в Турско, а по-малкият с майка си живееше и къщата въртеше. Да ви кажа, той беше момък не за изхвъргане: хубавец, като здравец в градина, пѣргав, весел и трудолюбив — добър въртокъщник. Майка си той почиташе, а старата го вардеше като гледачѣт на окоето си.

Намислила Орлиха да ожени вече свой Василя и захванала и невяста да търси. Дето момичета и да се събират, на улицата ли, на могилата ли да играят хоро, то Орлиха трябва да бъде тука при тях; сѐ тя огледва; сѐ тя подслушва.

— Не земай ти, мой синко, казва, богатата невяста: ние и сами сме богати, а търси си ти момиче мъдро, разумно и работно.

— Добре, мамо, казва Васил, ти ми избери оная невяста, която ти се види за по-добра, и аз ще да се оженя за нея.

Ала дорде Орлиха е търсила, то Васил и сам си намерил невяста. Ходил той на панаирѣт във Вишенки и от него ден захванал почти сяка вечер да ходи в това село. Майка му се усетила по-напред от сякогo и скоро се научила, че Васил ходи при Гана Короливно.

— Сине, сине, му казваше тя, не земай ти тая богатата невяста: тя ще сякога да се големи пред назе. Нема ти не

знаеш, че тя е от горделиво коляно, от голям корен; тя ще бъде горделива, непослушна и непочитателна — откажи се ти от нея.

А Васил ѝ се кланя до земята и иска нейното съгласие.

Нямало какво да се стори, пратили сватове, направили сватбата и довели невестата при свекърва ѝ.

А колко премяна докарали след нея, боже ти мой! На девет воза я довели, а в секи воз били впрегнати по четири сиви волове. Пояси копринени, коланчетата като жарави светят; а сама невестата със златен косатник на китена. Булото на главата ѝ тънко и леко като дим; а червени мерджанови гerdани ѝ висят чак до поясът. Сички опулили очи на нея. Приличаше тя на трендафил през майя месец! Само стара Орлиха, когато посрещна младата си снаха с хляб и сол, то някак си нелюбовно ѝ погледа в очите.

II

Минала година. Най-напред млада Орлиха излизаше на улицата. Случваше се, щото когато тя заговори или когато се засмее, то даже и на сърцето на старците весело ставаше; но после изведнаж сичко се промени, сичко се свърши; никой не я виждаше вече на улицата; сѐ дома си седи. (Тия, знаете ли, направили в двора си и две къщи: в едната живели младите, а в другата — старата.)

Ако някой запита стара Орлиха: «А какво правят вашите дечица? Добра невеста ви даде господ!»

— Разбира се, че тя е от голямо коляно — проговори само Орлиха; а понякогаж се случи и нищо да не проговори, като няма премине покрай нас.

Веднаж моя майка трбила из къщи, мела, мила — влязла Гана. Мама види, че тя е от нещо много наскърбена, седнала до нея и казала ѝ:

— Що ти е, моя гълъбице? Защо ти са очите така впаднали в лицето? Защо си така жалостна?

Гана пляснала ръцете си; а сълзи потекли из очите ѝ, като бисерови зърна.

— Не обича ме свекърва ми, бѣбри ми, гони ме, от светът иска да ме махне! Сѐ ми мѣмре, че аз съм от голямо коляно. Ох, мой бащице! Ако би ти знаел каква нещастна

съдба ме чака, то ти би трябало още когато бях дете пеленаче да ме удавиш в дълбокият кладенец!

Майка ми я пита: как, от що, от какво са се породили техните несъгласия.

— Тя още от първата наша среща ме не заобича. Моите пояси, най-добрите мои дрехи тя вече развали. Каквато дреха да зема в ръка, тя се разнизва на части. Тя е, тя е — аз зная! Тя е насипала нещо в сандъците ми — и златните ми косатници са потъмнели, а алените ми пояси са пожълтели! Тя сичкото мое богатство иска да изтреби, иска да го развали. Секи ден тя мѣмри Василу: «Продай, сине, тия волове, продай ги» (защото са от мой баща). А аз казвам: «Не бива, не бива да ги продаваме. Защо ще да ги продаваме?» Васил послуша мене и не закара ги на панаирѣт. Тогава тя като нападне на мене: «А, дяволско чедо! Чрез тебе съм аз сирота останала: мой Васил се е отрекъл вече от мене. Ала почакай малко, почакай, аз тебе страшно ще да те поблагодаря!»

— Покори се, Галю—ѝ казва мама.—Какво ще да се прави?

— А защо да ѝ се покоря? — извика Гана. — Не ща аз да ѝ се покоря! Както ме посрещнат, така ще и аз да ги гостя.

III

И така веднаж през нощта на моя майка се не спи: слуша тя, че в Орлихиният двор някой си шѣпне. Отвори-ла прозорецѣт и слуша:

— Гано, мое сърце, казва Васил, кажи ми защо ти са пак заплакани очите?

— Не оставяй ме, Василе, сама: аз не мога и да си помисля как ще аз утре без тебе денят да проживея; тежко ми е! Не живее ми се!

— Що ти е, моя мряна рибичко? Или пак майка ми? Аз, когато отидох на панаирѣт, я молих да те не огорчава, да те не закача.

— Тя с мене не е проговорила нито една дума, Василе; цели ден и в очи ме не е погледнала. Тежко ми е, тъжно ми е вкъщи, Василе!

— Какво прави тая Орлиха? — каза мама на другият ден. — А като я погледа човек; то трябва да си помисли, че тя е умна и разсъдителна жена.

IV

Настана жътвата, узря Василевата пшеница и уроди се толкова добра — клас от клас по-добър. Нашата нива беше до тяхната и затова мама сякога ходеше да жъне заедно с Гана. Една заран мама я чакала, чакала, па сама и отишла на нивата. Гана дошла вече после обед, ама такава бледна и изпита — люшка се като пияна. Мама се даже уплашила: що се е с нея случило!

— Нещо ми гори около сърцето, като огън ми гори — рекла Гана; и краката ми ме не държат, едвам съм се до нивата дотърала.

— А що прави свекърва ти? — я пита майка ми.

— Ох, мила моя стрино! Днеска я аз видях в нашата стая! Пробудих се аз нощеска; а тя стои право против месечината, бяла като платно, рошава. . . Аз извиках, а тя побягна из стаята. . .

— Това ти се е само така показало, дете мое.

— Не, не! Аз я добре видях.

— А Васил я виде?

— Васил не ношува дома; той беше отишъл из селото. И той ми не вярва. Ни един сноп не мога аз днес да пожъна; нямам сила и ръката си да повдигна. Да почакам малко Васила: той ми каза, че надвечер ще да се върне и ще да дойде — той ще вече и дома да ме отведе.

V

Мама отишла да жъне. Захванало да се смръква. Погледва насам-нататък, подслушва — няма Гана. Не дома си ли се е вече върнала? Пита тя другите жътварки — и тия я не видяли да отива нанякъде. Викат я — не обажда се. Отишла мама на онова място, дето я оставила — и там я няма. Какви са тия чудесии! Тръгнала мама да ходи между копите, ходила, ходила и нашла я мъртва. Лежи тя, чегато спи; хубава и гиздава като цвете; под гла-

вата ѝ сноп с пшеница; а ръцете си кръст на кръст сгърнала. Вечер господ дал такъв тих и ясен, а тя лежи като жива между пшеницата, а класовете се навели над нея.

Отишли да повикат Васила. Той бил недалеч, косил. Срещнали го — върви весел-превесел, и отива при нея. . . Когато той я видял нежива, то повдигнал косата и драс себе си по гърлото. . . Никой не успял и с окото си да мигне. . . Тука при нея и паднал.

VI

Потърчала мама у Орлихини. Срещнала тя моята майка още при вратнята, чегато я очаквала. Мама ѝ рекла: «Вашата снашица е умряла.»

Старата стиснала зъби и ударила си ръцете по коленете.

— А какво ще да се прави? Види се такава е била нейната съдба! — казва; а не заплаква, нищо, само побеляла като платно.

Мама се уплашила, па и не знае как да ѝ каже и за синът ѝ. . . А в това време ги носят.

— Ето че ги носят и двамата! — казала мама. Тогава старата като извика: «Как — и двамата!»

— Бабо Орлихе, и Васила вече няма на светът.

Като скокне тя тогава, като припне! Насмалко щяла да събори мъртвецът из ръцете на хората. Хванала го за главата и плаче над него. . . Страшна била тя в онова време: без кърпа, бялата ѝ коса се развява по рамената ѝ, дрехите ѝ незакопчани, ръцете ѝ и лицето ѝ кървави; ходи, ходи около синът си и сѐ вика, чегато господ и разумът ѝ отнел.

Облекли младите и турили ги наред на столът. Едни отишли дома си; а други останали да пренощуват. Гледат, няма стара Орлиха, чегато в земята е потънала. Вече на другият ден я намерили мъртва под стоборът. Лежи тя синя като дроб.

Младите закопали заедно; а старата им майка по-далечко от тях. Къщата им запустя, разпада се: никой не поиска и да я купи. Хората разказват, че секи вечер, щом засвети месечината, ходи млада Гана по своят двор; седне около полунощ против месечината, сгърне белите си ръчици, чака свекърва си и говори ѝ: «Ти ме махна млада и зелена от белият свят, стара Орлихе!»

РОБИНЯ

(Приказница от Марка Вовчок)

Едно време в град Овруч, ако знаете, у един казак се родил син, на когото името било Остап. Щом това момченце станало накраки, то захванало да се разхожда по Овруч, да разгледва едно друго и да размишлява за едно — за друго. «Е-е-е! Тежко е на хората да живеят в Овруч! Тряба да им се помогне!», рекъл Остап.

А в онова време, видите ли, нападала на Украйна сякаква читащина, турци, татари — не така, като сега, сега ако и да биват такива също нападения, то тия нападения са християнски; а ако е така, то тия нападения, като християнски не са дотолкова обидни. ... И така, ви казвам, в онова време на Украйна нападала сякаква читащина: турци и татари палили и ограбвали; съвсем унищожали прекрасните градове; много казаци оставили тоя свят без време; мнозина били избити и измъчени; много момичета и много женици били земени в плен.

Дохожда Остап дома си, а баща му и майка му го питат — Остап бил единствено чедо, а ако е така, то майка му и баща му трябва да му гледат в очите и сяка негова дума да забележават, сичко да видат, — питат го:

— Защо си се, синко, така замислил?

— Затова съм се замислил — казва Остап, — че на хората е трудно да живеят в Овруч.

— Е-е-е! — казал бащата, а майката тежко въздъхнала.

— Тряба да се помогне! — казал Остап.

— Е-е-е! — пак промърмърал бащата. — Желал би в рай, но... — а майката въздъхнала още по-тежко. Разговорът се свършил сега-засега така, щото майката и бащата се опечалили твърде много: бащата се намръдрил и навел главата си, майката клюфнала и опечалила се; а Остап отишел пак да се разхожда по градът, да разгледва сичко,

да разпитва за сичко, да размишлява и да се съветува сам в себе си.

И ето времето вървяло напред, като сякога, а Остап расъл и развивал се. Щом в Остаповата глава се появила мисъл, че в Овруч е трудно да се живее и че трябва да се помогне на хората, то малкото зрънце се прихванало, поникнало и пустило корени: от онай минута той не можал вече да дойде в себе си — сѐ за това мислил и размишлял, сѐ за тия неща се безпокоил. В това време, когато другите деца се били между себе си като петли, за нищо и за никакво; когато тия се борили между себе си, като мечки за някоя играчка, или когато играли, скачали и веселили се като деца, то Остап по цял ден ходил из градът, мислил, воздишал и кроил замисли.

Както бива у сичките хора, които твърде много размишляват, които имат големи грижи и които имат страст към някакъв предмет, така било и у Остапа. Когато той отивал да се разхожда, то вървял безсъзнателно и отивал твърде далеко; трябало да му се срещне на пътят нещо извънредно, за да го запре и да го доведе в себе си. И така веднаж той се забравил дотолкова, щото отишел твърде далече и се размишлял за тежките времена. Изведнаж пред очите му се мярнало нещо си, чегато пиле прехвъркнало; звъннало нещо си, чегато две стрели преминали заедно и срещнали се — насмалко Остап щял да падне от тая сила. Сичкото това преминало дотолкова скоро, щото Остап едвам можал да види как покрай него преминал един въоръжен турчин, който летял на един бърз вран кон. Тоя турчин държал на колените си едно момиченце, на което косата се развявала по въздухът! Това момиченце простряло към Остапа ръцете си и проговорило: «Спаси ме, казаче!» — и сичко изчезнало, чегато никога не е ни било.

— Ах, ако да би имал сила и возраст! — проговорил Остап и твърде горчиво му станало, когато си помислил, че е още млад и че няма яки мишници.

На, ако би се срещнало нещо подобно нам, мене и вам, то ние би, аз и вие, ахнали и въздъхнали (нам би било страшно и да си помислиме за такива неща; ние би се страшно уплашили), а после би се върнали дома, разказали би на сичките наши съседи и забравили би. А Остап? — Остап не забравя такива неща.

Случило се и друго. Веднаж баща му го пратил в гората за дърва. Както ми се чини, вие и сами знаете колко е весело и мило да иде човек утрента рано в гората — самата гора чегато ви се смее, когато шумти със своите зелени листи, — мене се чини, че сяко едно сърце се радва, сяко око се утешава; а Остап? — Остапа безпокои сичко, щото се намира около него, сърцето му замира сè повече и повече.

Когато той вървял към гората, то край пътят се намирало едно деренце. Щом Остап се спуснал надолу към дерето, то конят му пръхнал и подскокнал назад. Гледа Остап — лежи убиен казак, млад, в най-зелените годиници; едър, в най-силните времена — погубен на веки веков! Остап се навел, положил ухото си на гърдите му — не дъха — не!

Ако би аз и вие видели такова едно нещо, то що би направили? Немà тоя нещастен случай е пръв на светът? Ние би, аз и вие, пожалели, може и поплакали, но твърде скоро би се успокоили; а Остап? — Остап не прилича на нас; той не може да се успокои.

Третият път Остап кръстосал сичката своя земя — от восток до запад и от юг до север. И тая плодовита страна била насякъде разорена, ограбена, унижена! Остап охнал и хванал главата си.

Ако сичкото това да би видели ние, аз и вие, то би пожалели от сè сърце, а после би избрали някое мирно къштенце, скрили би се и живели би тихо и мирно; а Остап? — Остап не може да живее мирно и да гледа равнодушно; той не желае да остави земята си в такъв вид.

Нямал Остап ни сън, ни отмор; нямал той ни радост, ни утеха. Какви страдания, каква тъга, каква скръб овладели неговата душа, вие не можете, не сте в състояние ни да разберете. Чегато — някакъв си глас постоянно го викал, чегато цялото негово отечество пышкало и викало го, чегато сичките човечески скърби били съединени заедно и молили го: спасявай, спасявай! Немà секиго из нас такъв глас барем веднаж през животът ни не е викал? — Това е истина, викал ни е много пъти. Ала, знаете ли, има и други много гласове, които ни казват: «А с тебе какво ще да бъде? А щеш ли ти да извършиш сичкото това?» Тия осторожни гласове викат високо и заглушават онзи. . .

Захванали хората да гледат на Остапа чудновато, за-

хванали да му се присмиват, захванали да го подкачат и да се подиграват с него: кой с ядовито сърце, а кой добродушно; едни го съжаляват, други му се смеят, а трети се боят от него. . .

Аз зная, че ако би над нас, над мене и над вас, захванали хората да се подсмиват и да ни подкачат, то ние би се страшно засрамили, почервенели би като божур, хвърлили би сичко, побегнали би и скрили би се. Аз зная, момченца, че ако би ние, вие и аз, някак си оскърбили или уплашили някого, то би гледали да се успокоим колкото се може по-скоро; а Остап? — Остап не е такъв; той върши работите си съвсем другояче.

И ето, постигнали го всякакви мъки и страдания; големи беди претърпяла неговата глава. Остап, както и казакът в приказницата, която някога си ни разказваше баба ни, патил твърде много. Вие помните оная приказничка, вие помните как един казак поискал да премине през високи и стръмни планини, да преплува през широки, дълбоки и бързи реки, да прескочне през страшни огньове. Когато ние слушахме от бабите си тая приказница, то с мислите си давахме съвет на чудният казак да се върне дома си и да не ходи по такива страшни места — за кой дявол да пати човек и да се мъчи! И тогава, помните, ние се обрекохме, че през живстът си никога няма да се занимаваме с такива страшни дела и че никога няма да се борим със силното и със страшното. Помните ли? А Остап се борил само с онова, щото било страшно и силно — яка воля е имал той! И възвисили се пред него високи и стръмни планини, такива планини, които и пилците не би можели да прелетят — скалите им били като гладки стени; разлеели се пред него дълбоки, широки и бързи реки, които събаряли най-яките брегове, които блестели като елмаз и които шумели и пенили се със своите волни така, чегато се присмивали на най-изкусните плувци; най-после запалил се пред него такъв огън, който унижал сичко, щото и да му излизало насреща — сичко изядал.

Момченца, какво би направили ние, ако би видели нещо подобно? Нашите крака са здрави и ние би могли да побегнеме и да идеме там, дето е по-покойно. Нашите крака не би ни занесли там, дето има опасност; а упътили би се към другият край на светът, дето огънят съществува само затова, за да си варим каша и да си светиме в къщ-в

та; дето при реките ни очакват мостове и каици; а през горите са проведени широки и равни пътища; дето за мирният, за осторожният и за покорният е приготвено сичко, щото му е потребно да живее и да се наживее. . .

Но ето вие, че захванахте вече да мечтаете за тая щастлива страна! Оставете я-настрайа и да поговориме за Остапа. Остап захванал да се изкачва на най-високите планини, падал и търкалял се надолу, пак се катерил нагоре, изново се търкалял и пак, и пак, и пак и най-последно изкатерил и дошел на върхът. Остап захванал да преминува през широките и бързите реки, плувал, давил се, гълтал вода, изплуввал и пак, и пак, и пак и най-последно изскокнал на брегът. Остап преминал през най-силните огньове, газил въглени, горял и в големите, и в малките пожарища и най-последно дошел до прохладно местенце. Припомнете си, момчета, че само пилето скоро прелетява през планината, че само рибата скоро преплува през реката и че само купалният огън* се прескача за едно мигновение. И така Остап се е мъчил не един ден и не една година! Аз не мога да ви разправа колко пъти слънцето е заходило и изгрявало, и пак, и пак, и пак, и колко пъти месечината е показвала златните свои рогове на небето, дорде Остап е успял да свърши сичките свои дела. . .

Тежки са били тия дела! Аз видя, че и вие знаете какви са били и затова въздъхате и не желаете да ги изпитваме ни вие, ни аз. . .

И ето, после сичките тия мъки и после сичките тия неволи Остап се върнал дома си. . . Вие ме молите да ви разкажа сичките негови неволи една по една — за сичко да ви обада! Добро, но вие желаете да ви разкажа сичкото това затуй, защото е ясен ден и защото аз не ви съм разказал още ни началото — ето защо вие ме молите и показвате се пред мене юнаци; а ако би настанала нощ, то вие не би могли и очите си да затворите от страх. Не ви трябва да знаете подробно за тия неща. По-добре е за тия страшни неща и да не говориме! И така, ви казвам аз, Остап изпитал големи мъки и големи неволи; но върнал се дома си здрав и читав на своят врани кон. Когато Остап

* В Мало-Росия съществува предание, че през нощта на Йеньовден се разкъфтява папорът и над него гори огън. Сичкото това трае едно мигновение. Йеньовден се нарича Иван Купала. П.

оставил своята къща, баща си и майка си, то бил още младо момченце; а когато се върнал назад, той бил вече мъжествен казак. . . А знаете ли, че един мой роднина в тая съща возраст, в която Остап оставил бащината си къща, още вовираше яденето в ухото си; той не знаеше още, моят сокол, как да вовре и лъжицата в устата си! И така Остап се върнал в онова време, когато нашият съсед, знаете — онзи, който е обрасъл с хубави мустаци, който носи пръстен с елмазен камък и който търси — с голямо старание търси да си купи шарени кончета. . . Остап бил истинен казак, природен казак, и затова, когато той яздил на своят врани кон, то човеку било мило и да погледа на него, и да му се порадва. . . Аз не мога да го хваля, защото ако захвана да го хваля, то трябва да го сравня с нещо; а с какво ще аз да сравня един добър казак? С кого ще аз да сравня истинният казак? С нищо аз не мога да го сравня!

Връщал се Остап дома си и приближил се до своят град: показали се пред очите му познатите вече места, от всяка една страна му се мяркали познати предмети и поздравяли го — и градът вече бил недалеч. . . Остап се приближил до градът си твърде рано — тогава, когато ние с вазе още спиме в най-дълбокият сън.

Утрента едвам захванала да се зачервява и да се зажълтява, едвам най-ранните пиленца зачучурликали, едвам най-трудолюбивите хора захванали да се пробуждат. Приближал ли се е, момченца, някой из вас рано утрента до своите рождени места и да си припомни сичкото детинство изведнаж? Припомнил ли си е някой из вас: и тогавашните мисли и надежди, и тогавашните сладки минути, и тогавашните скърби, и де се е той радвал, и на кое място е той плакал, и как се е прощавал с родните си, и как ги е оставил, с една дума, сичкото добро и зло младо-годишно време? Чувствували ли сте вие в едно и също време: и някакво си съжаление, и някаква си лека скръб, от които вашето сърце се обръща в гърдите, и такава жива радост, която напълва сичкото ваше същество? Не сте ли вие били някога си в такова едно състояние, когато, както обикновено се говори, едното ваше око се смее, а другото плаче, щом вие видите пред себе си своите рождени места? — Да, случвало се е това и вам! А случвало ли ви се е да носите със себе си избавление или ос-

вобождение на своят народ? — Не, не, не! Никак не! А ако е така, то аз и не зная щете ли вие да почувствувате радост и щете ли да ме разберете добре, когато ви кажа какво е чувствувал Остап, когато той е вървял на своят врани кон. Остап е носил на народът си избавление и освобождение.

В ония тежки дни, за които ние не поискахме да говориме, за да се не уплашиме през нощта, Остап събирал войска, събрал казашки синове и вече бил готов да иде против турците. Войската се вече повдигала към турската земя; а тая войска водили храбри атамани (войводи). . . Не такива са били тия войводи, мисля аз, какъвто е наш чичо полковник, от когото така силно меришат «благовонни» меризми и който с такова, с такова удоволствие гледа на своите жълти ръкавици, когато ги налъзне на ръцете си и когато се премени, за да иде на гости — не такива, казвам, са били тия, като наш храбри чичо полковник; но сѐ са били добри юнаци. . . Тия казашки полковници водили войската право към турската земя; а Остап ходил от място на място и из село в село и насякъде събирал момченца за войници. Ето защо е той дошъл и в своят рождени градец; в тоя градец трябва да има не малко юнаци! Било още рано и тихо в градът, когато Остап влязъл в него; било още така тихо, щото неговият врани кон със своите подкови разбудил твърде мнозина — отворили се прозорците и много лица погледнали на улицата — едни из тях били познати Остапу, а други непознати — вторите, както се види, са порасли без него или са се преселили тука из чуждите крайове. Достигнал Остап до своите врата, до баща си и до майка си. Като го видяла майка му, то от голяма радост и от силна любов заплакала; а баща му от голяма радост и от силна любов се поусмихнал. . . После това съседите, ближните и отдалечените дотърчали, събрали се и разпитвали. . . А Остап на сичките се покланя и на сичките само едно говори: «Стига, стига, братия, да ходиме под такъв тежък ярем! Стига, стига, братия, да живееме в такава неволя!» И на сичките говори, и сичките приглашава: «Хайдете, братия, да се биеме за нашият поробен край! Хайдете, братия, да освободиме отечеството си!» Често се случва, щото хората са готови да работят и тогава, ако вие им кажете една добра дума; а какво би се случило, ако вие

сами им дадете пример, ако вие и сами се завземете за работа! В едно мигновение около Остапа се зароици цели купове млади и стари казаци и казачки, и малки дечица, и сичките слушали, сичките се съглашали.

Още слънцето не излязло съвсем на небето, а почти сичкият град се въоружил вече: въоружили се кой с каквото може и кой що има; насякъде извождали конете си и оседлявали ги. Ако някому трябало нещо, то той припикал, търсил, питал и намирал, защото казаците помагали сякому, даже извън силите си. Тряба да ви кажа, че тия в онова време и о б и ч а л и повече от силите си: аз мисля, че вие, момченца, много пъти сте изпитали доколко е приятно, когато родителите ви с някаква си нежност ви погледят по главата, и то тогава, когато вие паднете в калта; а какво е било, кажи ми, онова чувство, което са усещали ония хора, които са отивали честно на смъртен бой? Децата припали и вовирали се насякъде, чегато тяхната длъжност е била да вървят и сами в най-първите редове против турците. . . Остапов баща, който преди малко време говорил: «Ех! Желал би да ида в рай; но. . .», сега наистина вече се приготвявал да иде в рай — подмладил се, повеселял. . . Казак Пампушка, който цели десет години лежал зимас на пещта, а лятос на столът, и надул се от лежане като бъчва; а жената му изсъхнала от работа като треска, защото тя не можала да угоди на мъжът си и да му сготви хубава юфка с кравешко масло. Тоя същи казак Пампушка стои сега накраки като планина и както понякога стои на планината някое пиле, така и сега на неговите плешки висе една малка торбичка с пексеме — такава торбичка, каквато носи и секи един постник.

И така, казах аз вам, още слънцето не успяло да климне през могилата Кривуха, която се зеленее зади градът; а казашката чета вече тръгнала на път — конете играли, оружието се лъщяло; казашките очи блестели с юначество; а казашките сърца кипели с гняв и с отмъщение. . . Когато човек само си помисли за сичкото това, то сърцето му е готово да изскокне от радост; а що би се случило, ако би ние видели тая казашка войска с очите си и ако би видели как тя върви след Остапа и как отива против враговете!

Водил Остап своята войска цял ден през зелените и

равните полета: полската трева се люлее, полските пиленца чуруликат и пеят — чуруликне пиленцето веднаж-дваж много ясно, а после изведнаж се изгуби неговият глас по тая равнина, по това безкрайно поле, — ето и други глас захваща да чурулика, но и той твърде скоро се изгубва, — и безчислено множество подобни гласове се зачуват и изгубват се — изведнаж се зачуят и изведнаж замълчат. . . В първият ден нищо се не случило, нищо не спречило пътят на казашката войска — и покоен бил сънят на тия юнаци през нощта на широкото поле и под ясното небе.

На другият ден било така също сичко тихо и сичко покойно и казаците вървели и приближавали се към турската земя до самата вечер. Ето ти и вечер. А в онова време царствувала пролет и царствувала в сичкото свое украшение, а тая вечер била така яркоалена, щото даже сичките казаци, млади и стари — ако и да били уморени от дългото ходене, — почервенели като зори — младите като ранни утрenni зори; а старите като късни вечерни. Слънцето одавна вече се скрило; но мъглата по полето не темняла, а сѐ повече и повече червеняла, щото даже и звездите, които се посипали по чистото небе, заприличали на чисто сребро. Запряла се войската на отмор, и така тихо и покойно станало, когато движението на войската се прекратило, щото секи казак си помислил само: «Ех! Каква е тая тиха нощ»; но никой нищо не казал. Почти сичките казаци запалили луленцата си; някои из тях стояли и гледали низ полето като войводи; някои се въртели още около конете си; а по полето, дето пасли конете. . .

Изведнаж се зачул Остаповият глас и сичките казашки глави се повдигнали, сичките казаци отворили ушите си и открили очите си — дремката оставила секиго.

— Панове, юнаци! — рекъл Остап. — Мене ми се чини, че откъм изток се приближава към нас някакъв си облак.

Сичките казашки очи се обърнали към източната страна.

И наистина от източната страна се показвала някаква си черна мъгла.

— Това са турци, войводо! — проговорил един стар казак и хладнокръвно отишъл да хване конят си. Тоя казак приличал на нас, когато ние, като видиме своите изгубени овце, говориме: «Тия са нашите овце!» и припкаме

да земеме гегата си и шапката си и да ги догониме. А младите казаци след една минута били вече на конете си. Войската се наредила и стояла; войводите учили войниците що да правят и как да се бият; а Остап бутнал конят си, излязъл пред юнаците и запрял се.

Турците се приближали сѐ повече и повече и ясните казашки очи можели вече да видят чрез алената мъгла и при тия сребърни звезди турските чалми и знамена, на които се белеел полумесецът.

И турците видели казаците. . . Големи викове, големи радости се зачули между турците и твърде скоро тия нападнали на казаците като скакалци на зелена нива. . . Казаците така също бутнали конете си напред. . . И захванала се. . . Един се бие и сече, без да отстъпя назад, чегато е каменна стена, и бие се дотогава, дорде или сам не падне, или дорде не очисти сичко около себе си, и тогава се повдига по-нататък; други се бие като птица — и отлети и прилети, и пак отлети и пак прилети, и сѐ сече; а трети влезе в самата средина между неприятелите и реже. Няколко коне захванали вече да скачат по полето без стопани. . . Бият се, бият се и бият се, и колкото тоя бой се продължава повече, толкова повече и двете страни нападат по-живо, по-горещо и по-яростно една на друга — чегато колкото повече хора падат, толкова повече и жив живот се прибавлява във войската! Юначеството се увеличава, а не умалява!

Лани, когато вашият по-стар брат си дойде от бойното поле, то той ви разказваше как се е бил, как неприятелите само него гледали да убият, как срещу него били обърнати сичките пушки и сичките топове, как покрай него сичките куршуми преминували и той и досега не може да си представи как, с какво чудо е можал да остане жив и неповредим. . . Така се случило и с казашката войска, ако тя, може и да не е била дотолкова страшна, доколкото е била страшна братовата ви. . . Сложила тогава главата си сякаква вяра — и турска, и казашка; старият и младият живот погасвали, както погасва свещта, скоро и лесно, от едно духовение. . .

Бие се Остап и така сече, щото дясната му ръка съвсем вече изтръпнала — отдалечил се той от своите, а около него се въртят само едни чалми. Но ето че под него е убит вече и неговият врани кон; но Остап скокнал на земята и

сѐ се бие, и сѐ сече. Като орли налетели на него турците от всяка една страна със саблите и с мушкетите в ръка; както грахът се изсипва из човалът, така се посипали и на Остапа смъртни удари. Оружиято му се вече изцърбило — ето че звъннало последни път и разнизало се като прегоряло; ето че той остава с празни ръце посред враговете; ето че са го хванали; ето че яко и мъчително са го везали; ето че са го прехвърлили чрез седлото; а един брадат турчин го е понесъл надолу из полето. Сичко изчезнало из пред Остаповите очи; нищо той вече не чуе. В тъмноалената мъгла, под сребърните звезди Остап види само едно брадато лице с големи и блестящи очи и чуе само как бързият и лекият кон скача по равнината и тупка по земята със своите подковани копита.

По-нататък Остап не можал ясно нищо да запомни; а щото помнил, то го запомнил като насъне, като през дрямка, много мътно. Нему се чинило, че конят се запрял нейде си; нему се чинило, че ръцете му са вече развезани и свободни и по умореното му лице преминали студени тръпки и горещ огън; нему се чинило, че той преминува из тесни улички, а в всяка улица стои по едно девойческо лице, забулено, обивито с тънко покривало от главата до петите; нему се чини, че над главата му стои ту жълта чалма и черна брада, ту черна брада и зелена или червена чалма, ту сичкото това приемава седем бои, ту горещ ден, ту топла и тиха нощ, ту ярко слънце, ту звезди се показват на небето. . .

Скоро той се окопитил и съвършено дошел в себе си; но когато открил очите си, то видял, че се намира в една тясна стаица и лежи на сламена рогожа. Божията светлина влязала в стаицата само из едно малко прозорче и като кандилце освещала само една част от противоположното къошенце: когато тая кругла светлина била ярка, жълта и весела, то Остап знаел, че хората имат ден; а когато светлината била слаба и бледна, тогава той знаел, че земята е покрита с нощ. Най-после, след няколко деня, Остап така навикнал и така се научил в тая темница, щото знаел и в кой час, и в кое къошенце да стои, за да види през денят част от ясното небе и бляскът от слънечните лучи; а ноще — десетина звездици, един краец от месечиният рог или една частица от пълнолицата месечина. Но най-главната грижа на Остапа била да мисли, да раз-

мишлява и да изнамира как да се измъкне из това заключение, да побегне, да достигне до Украйна, да събере нова войска и да удари на враговете. Аз не мога и да ви разкажа доколко е било тежко в онова време Остапу и доколко го е боляло сърцето — аз и думи не намирам, за да ви разкажа сичкото това, а ако би намерил думи, то вие не би ме разбрали! Колко пъти е той прегледвал и тласкал каменните стени и ниският таван, и мокрият одър на своята темница! Ах, ако да би имал някое «долото», ако да би имал някое за нищо непотребно железце! Нямам нищо. Но ето, Остап със своите собствени ръце секи ден, сяка нощ, даже в секи час човъркал стената — и на едно място чегато я малко попрубушил. Но ето че дочакал той и до онзи час, когато из тая стена било възможно да се извадят два-три камъка. Извадили се и шест, и десет — и той е свободен. . . А знаете ли вие, че читашината не умее и темници да направи както трябва — не прилича тя на християните. . . И така Остап е свободен. Нощ. Види той само каменни стени около себе си и само темни дървета; чуе той жуборене и плескане от безчислени водоскоци, които се намират недалече от него. Той стъпя под стените дебешката; но и сам не знае де отива и към коя страна трябва да върви. Сѐ стени, сѐ черни дървета, сѐ вода жубори. Понякогаж той се запира, подслушва, разгледва. Изведнаж месечината засветила и пред Остапа се показала женска фигура. Тя вървяла към оная страна, откъм която дохождал Остап — тя го видяла. Най-напред тя се поуплашила, но после го познала, приближила се до него, хвърлила покривалото от лицето си и Остап чул рождени думи: той познал казачката, момиченцето с русата коса, турската робиня.

— Дека отиваш, момиченце? — я попитал Остап. — Бягай заедно с мене!

— Аз отивах да те освободя, казаче! — казва момиченцето. — На ти кинжал и пила, на ти пари, на ти гердан. . . Бягай! Бягай по-скоро!

И тя му дала сичко: кинжал и пила, пари и герданът от шейта си. . .

— Да бягаме заедно — казал Остап.

— Не, не! — отговаря казачката. — Не! Аз ще само да ти вежа ръцете и ние ще да погинеме и двамина — бягай

ти сам! Бягай! А мене щеш ти после да освободиш. Дойди и освободи ме! Бягай!

— Кажи ми само, девойченце, одавна ли се намираш в тая неволя? — попитал Остап.

— Ох, одавна, одавна, много одавна! Аз бях още детенце, когато ме земаха в плен — оттогава и досега аз служа на неверен турчин. . .

— Аз те припомних, девойченце! — казал Остап. — Ти едно време простря към мене ръцете си и. . .

— А аз и до днес не съм те забравила! Ще да чакам! Ела и спаси ме! Дойди и освободи ме!

— Ще дойда, аз ще да те освободя, мое сърце! — рекъл Остап.

— Нататък, нататък, към оная страна трябва да вървиш — учила Остапа девойчицата. — Аз ще да те изпроведа. Аз ще да те изпратя, казаче!

И двамината заедно преминали през темните градини, дето цъфтели и мерисали трендафили, дето шумяла и жубурила вода, и заедно се скривали от турските очи под стените на турските къщи. Най-после, ето ти и пътят, ето ти и полето — къщята и градините останали отзади.

— Нататък, нататък! — казала девойчицата, посочила към полето и затреперала от мъки и страдания.

— Да бягаме заедно, девойчице! — говорил Остап. — На ръцете си ще да те донеса до Украйна!

— Не, не! — отговорила девойчицата. — Аз ще да чакам — дойди и спаси ме! Аз ще да почакам!

И бързо и леко изчезнала из пред очите на казакът.

Бяга и бяга Остап. Бяга и по широки пътища, бяга и по такива места, по които човечески крак не е стъпвал. Понякогаж по цял ден се крие по планината, из гората и лежи в пещерите; понякогаж се качва на някое дърво и гледа не иде ли погоня, не грози ли му друга някоя опасност, или просто разгледва пътят, по който ще да върви. Не яде Остап, не пие, не спи! Я погледайте как вашата мъничка сестрица се уплаши и как плесна ръцете си, когато чу за тия три нещастия: да не яде, да не пие, да не спи! Погледайте я как трепери от страх! А тая ваша сестрица твърде сладко спава, а още по-сладко и по-мило яде! И така, Остап сичко видял, сичко изпитал, сичко претърпял — чегато сичкият негов път бил обрасъл с пелин. Знаете ли що е пелин, момченца и момиченца? Горчив, горчив,

твърде горчив. . . Сичко Остап видял и много претърпял дорде неговата мила и любима, меризлива и зелена Украйна се не открила пред очите му. Леко въздъхнал тоя казак, когато стъпил на своята родима земя.

*

Било тихо в турският град. Нощта се преполовила, а месечината била пълна и ясна. Един спи вече, а други не спи — нежи се. Казашката робиня не спала и не нежила се. Тя стояла до прозорецът и гледала: очите ѝ не мигли, а само гледали и гледали към оная страна, откъм която братият султанин почти сякога очаква казашките юнаци. Няма кому и дума да продума младата казачка, няма пред кого да се отворят алените устни; но и без никакви сърдечни разговори секи човек може да прочете на нейното девическо лице различни девически мисли и размишления, множество тъги и печали: и съмнителни надежди, и утешаващо упование, и тежко и безпомощно страдание. . . Казаче, казаче! Кога ще да те прегърне тая девойчица? Де си ти? Твоята девойчица живее в неволя и тежко страдание; а нейният безбожни господин се присмива над девическите неволи. Ех, казаче! Де си се забавил? Де си ти, казаче? Де си ти, казаче? Де се скиташ? Де се намираш сега? Помниш ли девойчицата си?

Много пъти бедната робиня разпитвала себе си и плакала, много пъти желала да добие орловски крила и да полети. . . да се отмори над тихите гробища.

Тихо е в турският град. Вечерта върви, месечината свети, трендафилът мерише, прохладните водоскоци шумят; бедното девическо сърце сè още се моли и желае, плаче и воздиша; а девическите мисли сè още се появяват и нараняват сърцето. . .

А защо и за какво изведнаж ленивите и изнежените турци са се разбудили? Защо тия бягат и защо се събират уплашено? — Казаци, казаци са обиколили градът!

Гърмят пушки, повдига се дим, горят покриви и разрушават се здания — пъшкат хора. Розкошната тишина чегато не е ни бивала на тоя свят; не чуе се вече жубурението на водоскоците и на чучурите, изгубила се е вече меризмата от трендафилът; месечината със своята ясна

светлина осветява горящият в пламник турски град. . . А когато слънцето изгряло и заблестяло на небето над морските волни, то по морето плували казашките «чайки» и връщали се дома си. Ранените и болните казаци лежали или седели; а ония, които останали здрави и читави, работили в своите «чайки», прегледвали и поправляли пребиеното и потрошеното свое оръжие. Младият «атаман» седял замислено и гледал във водата — дълго време гледал, чегато в главата му се въртели голямо множество мисли, много възпоминания, много надежди. . .

А момиченце, с руса коса, гледало на атаманът със своите мили черни очи и, както се види, така също мислило, за много неща мислило, много надежди имало. . .

Но ето вече и краят. . . Атаман Остап тоя път се върнал благополучно в Украйна заедно със своето казачество и заедно със своето момиченце. Ето ви и краят. . . А нима имаме полза, ако споменем за ония казаци и за ония турци, които са положили в тоя бой своите юнашки глави? Какво ни е грижа да мислим за това как там плаче някоя си казачка или някоя си туркиня? Защо ние да мислим, че ако би някой от убиените поживял повече на светът, то той би направил много полезни неща? Той би можел и да ни научи нещо. А може и да би помогнал някому? Може и голяма полза би имали от него хората! Зъл ли е той, добър ли е, грозен ли е той, хубав ли е — той живее на тоя свят и прекарва своят живот; а сега е вече убиен. Да, сичките ония, които са легнали на бойното поле, нима вече да станат. Нека им е царство небесно, място покойно!

КАРМЕЛЮК

(Приказница от Марка Вовчок)

I

Кой е ходил в Украйна? Кой знае Украйна? Който е ходил и който я знае, той нека си припомни; а който не е ходил и който я не знае, той нека си помисли, че там по сичките села къщиците са бели и обигърнати с вишньови градинки, и пролетта. . . през пролетта е там много хубаво, когато дървенцата се разцъфтят и когато пиленцата запаят. А колко славеи пеят с онова време? — Вие не можете и да ги прочетете! Веднаж аз преминувах през едно из тия села и случи ми се да пренощувам в него. Влязох в една малка къщица с вишньова градинка. Дойдохме късно вечерта и тутакси легнахме да спим. В селото скоро после захожданието на слънцето замълчаха сичките гласове и премря сяко едно движение.

Чуеше се само шумтение от шумата под прозорецът, журчение от реката под воденицата и гласът на една майка, която нейде си недалече приспиваше своето детенце — аз задремах. Изведнаж захванах да сънувам, че бистрата река, която видях по пътят под планината, начина да тече към мене, че дърветата растат и шумтят не под прозорецът, а над главата ми; а невиденното дете, което приспиваха, прие образът на едно решително и омаянно момченце; а майката — на млада, гиздава и замислена казачка. Изведнаж под самият прозорец във вишнякът запая славеи, по-нататък запая други, трети и най-после не мога и да ви разкажа колко славеи захванаха да чуруликат, чегато се примамяха, чегато се канеха. Примамяха се, примамяха се и най-после запяха сичките заедно и сичко заглушиха; ни шумтението на шумата, ни жубурчението на реката, ни приспиванието на детенцето — сичко изчезна. Това пение разгони сънят ми, унищожи дрямката ми и аз се пробудих. Но щом захванах да дряма изново, то пението на славеите ми се показва по-гласовито, по-еховито и по-силно. . .

Уморил се бях, дремеше ми се, сън ме клонеше; но ни голямото и тежкото уморяване, ни силният сън не бяха в състояние да унищожат това сладко пение. По-добре е, си помислих, да стана и да поседа при прозорецът. Чегато и сега видя пред очите си-тясната уличка; чегато и сега видя белите къщици с мъничките прозорчета; видя чрез-ниският плет вишнякът със своите бели и лъскави цветове, видя темноватият свят на виторогата месечина и златните звезди — чегато и сега още чувствавам оная свежест, оная меризма и оная топлота. . . А пението ехтеше и гърмеше до самият разсвет — и не дадох ми славеите да заспя до самата заран.

Ето какво беше това украинско селце. Неголямо беше това село — нямаше то повече от два-сет къщи, и небогати хора живееха в него.

В най-крайната къщица на това село, близо до полето, живяла една вдовица; а у тая вдовица бил син, едно единиче, на когото името било Иван, а прекорът Кармел. Такова безстрашно, такова хубаво, такова разумно като това момче по цял свят не би намерили, ако вие даже да би го търсили дене, и то със свещ. Най-дълбоките речни бродове да преплува, на най-високите дървета да се качи, в най-гъстите шумаци да влезе, в най-дълбоките дерета и пропасти да се спусти — сичкото това било за него почти нищо. Накъдето и да пратиш Ивана, той знае пътят; за каквото той и да се завземе, свършва го. А ако някой от другарите му го помоли за нещо, то той из земята ще го извади, но няма да го върне назад; ако някой сиромаш му се поклони, то той и главата си ще да изгуби, но ще да му помогне. Глад, студ и сякакви неволи той бил готов да изтегли за другиго. Колкото повече расло това момче, толкова ставало и по-добро. И ето, расъл Иван, расъл и порасъл; а когато стъпил на осемнайсетата година, то станал такъв хубавец, щото който и да се срещал с него, то се запираше, гледал го, и после никога вече не забравял това хубаво лице. А майка му никога не можала да го погледне, без да се не усмихне и без да го не целуне. Живели и тия така също, както и сичките други хора в това селце, малко по-добре от някои си и малко по-зле от други някои си.

Но ето, изведнаж се струпало неочаквано нещастие на главата на младият Кармел; из ден на ден, из час на час Кар-

мел захванал да става по-замислен и по-нажален; а от какво е произходила тая негова скръб, защо и за какво, това никой не знаел — ни майка му, ни другарите му, ни чуждите люде.

По-преди неговият глас бил по-висок от гласовете на другарите му, неговият смях бил по-ясен от другите; а сега тоя смях не ехти вече, а гласът му се едвам чуе; па и той сам захванал да се губи — само случайно се среща с другарите си. А ако се срещне с някого или ако се събере със своите другари, то постои при тях много малко — лицето му е бледно, а сам той е мълчалив.

По-преди той излизал вечерта, като напусне да работи, при другарите си да ги повиди и да поговори с тях; а сега сѐ гледа да се скрие някъде, бяга от секиго — отива в гората или в полето нейде си далеко и седи там самичек.

Майка му не знае какво и да прави, не знае как да му помогне — измъчила се от грижи. Какво и какво тя не мислила, сичко премислила: не иска ли той това, онова, петъо, десетъо — сичко, щото се намирало в нейните ръце — не, той нищо не ще! И чуждите хора се чудили и майли отстрана, какво ли е станало с него? Хората захванали да разсъждават и да предполагат, и твърде скоро се разнесъл слух, че Кармел е станал печален оттогава, откогато наченал да ходи по другите села, да се събира и запознава с чужди и със сякакви хора — и решили, че той се е сдружил с някой лошав човек, който е наранил сърцето му.

Когато майка му чула сичкото това, то тоя си час захванала да го разпитва: ти там и там ли ходиш? (А той ходил по селските пазари, по колибите, по селата и по градовете с жито, с овоци и със сичко, щото имал за продан, а понякогаж той се нанимал и чуждо да работи; но най-голямото негово удоволствие било да пътува.) С какви хора се ти там събираш?

— С какви хора се аз събирам? — казал Кармел. — С богати и с бедни.

— С какви хора ти другаруваш? — питала майка му.

— Моите другари са сиромашите — казал Кармел, — ето какви са моите другари.

А майка му изведнаж си помислила, че някой от богатите го е обидил, и пак захванала да го разпитва.

— Сърце мое мило, кой те е обидил? Каж ми!

И прегръща го тя, и милва го — чака да ѝ се оплаче,

за да го помилва и да го утеши; но той само погледнал на нея и нищо ѝ не рекъл.

Майка му още повече наченала да се безпокои и да тъгува; ней се чинило, че синът ѝ е страшно обиден от някого, и затова тя сѐ му не дава мира: «кажи» и «кажи», му казва и моли го.

— Не — рекъл Кармел, — мене никой не ме е обидил.

— Наистина ли е така? Наистина ли не са те обидили, гълъбче мое, злато мое, сребро мое?

— Наистина ти казвам, че никой не ме е обидил — рекъл Кармел.

— А защо си ти станал такав у мене? Защо тъгуваш? Какво ти липсува?

Тогава вече Кармел казал на майка си: «Насякъде, казва, насякъде, дете аз и да ида, насякъде виждам сиромаси хора, които работят и страдаят; видя и лениви, жестоки и горделиви боляри, които владеят над сиромасите и угнетяват ги — ето какво мъчи душата ми, ето какво къса на части сърцето ми.»

Майка му захванала да го уговаря и да го утешава и така, и така: «светът още от покон века, казва, върви така; види се, че така е «писано» и че «няма какво да се прави». Утешавала го тя и уговаряла както знаела, и дете ѝ не достигали думи, то тя употребляла милване и нежни целувки. Но Кармела нищо не могло да утеши, нищо не могло да го успокои.

Една вечер — тая вечер била дотолкова прекрасна, щото сама канила момичетата и момчетата да излязат на полето и да играят «веспянка», — една вечер, казвам, вдовицата Кармелица се потърколила в своята къщица; а като лежала, то си тъжила и мислила какво ли зло е налетяло на неин Иван. Слънцето одавна вече се скрило зад планината, звездите блестели през къщното прозорче, нейде си далече се чували девически гласове, които пели «веспянка», още нецъфналото цветице едвам мерисало, славеите захващали само да нагласяват песните си; изведнаж се зачул шум от тихи крачки, къщната врата се отворила и в стаята влязъл Кармел. Когато той влязъл, то се запрял, погледал насам-нататак; но не видял майка си и седнал при прозорецът. Може от вечерната тъмнина, но той се показал на вдовицата много по-бледен и по-измъчен, и сърцето ѝ се така стиснало в гърдите, дотол-

кова ѝ било жално, щото тя не можала нито една дума да му продума. Тя само лежала и мълчешката гледала детето си. А той гледал, гледал през прозорецът, и изведнаж запял песен. . .

Ой идуть дні за днями,
часи за часами,
а я щастя не зазнаю;
горе мині з вами!
Нещасливим уродився,
нещасливим згину,
мене мати породила
в нещасну годину!
И здається молодому
нічогоб журиться,
а прийдеться молодому
з туги утопиться!
Болить моя голівонька,
оченьками мружу,
сам не знаю, не відаю
за чим же й тужу.
Вбогі люде, вбогі люде!
скрізь вас всюди бачу,
як згадаю вашу муку
сам не раз заплачу.
Весно моя, весняночкої,
усім несеш дари
тільки мині безщастному
жадної відради.
Скрізь дивлються тиї очі,
що меркнут від муки,
скрізь повсюди потомлені
простягають руки.
Иzza квіту пахурчого,
як сонце злотиться.
Зза дерева веселого
як місяць ясниться.
Вдень и вночі, и ввечері,
и всяку годину!
Яж не маю порадоньки!
Я від журби згину!*

* Г о д и н а значи минута; з д а е т с я — чини ми се; ж у р и т ь -

Ах, каква чудна песен!

Той изпял тая чудна песен и млъкнал — и тогава вече старата му майка дошла в себе си и казала: «Кармеле, де си и от кого си научил тая песен?»

Кармел трепнал, като чул тоя глас, познал майка си и отговорил ѝ: «Сама се е родила в главата ми!»

Ех, какви песни той съставляваше и как хубаво ги пееше, господи боже! Омагьосани бяха неговите песни.

Някои момчета и момичета слушаха как той пее и мъчеха се да се научат и тия да ги пеят; но неговите песни не бяха направени за веселие; който ги научеше или който ги чуеше, той наводеше главата си и замислюваше се.

II

Веднаж Кармел отишъл в едно чуждо село, което се намирало далеко от тяхното, на воденица. Рано-прерано заранта той тръгнал на път и дълго време вървял сѐ из полето. Утрента била ясна-преясна и топла-претопла; полето се зеленяло и люляло, росата блестяла, слънцето изгривало, чурулигите чуруликали под небесата, а после нощният дъждец прахът едвам захванал да се повдига по пътят — сичко било весело и приятно, щото човек не можал да се нагледа — и той сѐ вървял и пял. То той пял тихо, сам за себе си, то така силно, щото песента му се разнасяла по сичкото поле. Но и при тая весела и приятна заран неговата песен била така също тъжна и вопрощающа — тя само търсила спокойствие, търсила съвет, обяснение; а насякъде, накъдето той и да погледа по цветущите полета, нему сѐ пак се представляват сенки от сиромаси и от оскърбени хора. Но ето че на пътят му се препречила голяма гора. Тая гора била гъста и тъмна; а пътят му вървял през нея. Стърчат огромни, гъсти и яки дъбове; а листето им не мърдат, не шумтят. Между тия дъбове цъфтяла калина и расли шипки; а под тях по земята — трева и сякакви бурени.

с я — да скърбя; в б о г і — сиромаси, бедни; с к р і з ъ — насякъде; б а ч у — гледам; н е р а з — не един път; в е с н а — пролет; у с і м — някому; ж а д н о і в і д р а д и — никаква утеха; к в и т — цвете; п а х у ч і и — меризливи; п о р а д о н ь к и — радост и съвест; ж у р б а — скръб.

Вървял Кармел из гората и пял; но изведнаж се запрял и замълчал, защото видял недалече от пътят едно младо момиче, което събирало бурен и което жално плакало. Това момиче било дотолкова оскърбно и печално, щото нито се обърнало, като чуло неговата песен. А Кармел, щом го видял, скокнал от колата, отишъл при него и рекъл му: «Добър ден.»

— Дал ти бог добро! — отговорило момичето, па повдигнало главата си, погледало жалостно и сълзите му престанали: от когато се било родило, то не било видвало такъв хубавец, какъвто стоял пред него. То даже и не чуло, че той го пита: «Защо плачеш, момиченце?» Чака Кармел отговор и гледа към момичето; той иска с очите си да види, и видял, и познал, че това момиче е бедно и полуубиено: виждат се белите му плещи през съдраната ризица, сукманът му е покъсан и закърпен; на младото му лице се не вижда никакво червенилце, алените му устца не са научени да се усмихват, хубавите му очи потънали и печални; а сълзите, които вече не капят, треперели на клепките му. В ръцете си момиченцето държало събраните бурени.

— Защо плачеш, момиченце? — повторил пак Кармел, и тогава вече момичето го чуло; но ако и да го чуло, то пак нищо не му казало, само престанало вече да го гледа и обърнало очите си към горският гъстак.

— Чия си ти? Де живееш? — попитал Кармел.

— Аз съм работница из Ланово, слугувам у чужди хора, у Книшини — отговорила девойчицата.

— Лошави са тия люде Книшини — рекъл Кармел.

Момиченцето на тия негови думи не отговорило и пак захванало да събира бурен; а Кармел върви след него, събира и той бурен и подава го на момиченцето; то го зема — а Кармел го сѐ още разпитва как живее. Когато той захванал да говори за това, че е тежко, че е мъчно да живее човек между чужди хора, то момиченцето пак захванало горчиво и силно да плаче. Сълза след сълза капе, една след друга се търкалят по страните му. А Кармелю било дотолкова жално, като гледал как това момиченце плаче, щото бил готов и в черната земя да се зарови.

— Не плачи, не плачи — говорил той.

— Как да не плача? — казала девойчицата. — Сълзите ми сами текат!

И дълго време тия сълзи текли пред Кармела, чегато на тая девойчица било сладко да изплаче своите скърби пред него.

Най-после девойчицата рекла: «Време е да си вървя!» — и две последни сълзи паднали из очите ѝ; алените ѝ устна се поусмихнали печално; хубавите ѝ очи го погледнали доверчиво и ясно. «Прощавайте», проговорила тя.

А Кармелю се не иска да се прощава, не иска му се да се раздели от нея, и той я помолил: «Седни на моите кола, за да те доведе до Ланово — аз през там ще да мина.»

Гледа наоколо, а колата му далече — воловете се отбили от пътят и пасат си зелена тревица. Затекал се Кармел, извел воловете си на пътя, качил девойчицата на колата, седнал и сам до нея и тръгнали.

Вървят, мълчат и размишляват — вървят чрез зелената гора. Изведнаж тия дошли до такова едно място, което приличало на божи рай, и младите им сърца се напълнили с някакво си непознато блаженство: на лицата им се показало повече червенило, устните им се малко поразинали и сърцата им чегато захванали да тупкат по-сърчено.

И показало им се, че тия дошли до селото дотолкова скоро, щото и лекокрилата птичка не би могла да пролети; видят тия село Ланово, което е богато и голямо село; видят и боярската къща, която е изградена с бели камъни, че стърчи като царски дворец на най-възвишеното място посред селото; а около нея шарени градини, зелени дървета. . . Най-напред пред Кармелевите очи се показала тая великолепна къща. Като той я видял, то чегато някакъв си темен облак покрил неговото прекрасно лице. Ясните момински очи гледали нежно на Кармеля; но в едно мигновение и тия се помрачили и тихият гласец го попитал: «Знаете ли вие тая боярска къща?»

— Пръв път я виждам — отговорил Кармел, — но аз съм видял досега много подобни къщи — тия затулят светлината от очите на бедният човек!

Влезли в самото село, преминали през три улици и девойчицата станала от колата, простила се, тръгнала и скрила се в една уличка, а Кармел продължил пътят си.

Вървял Кармел и сѐ се обръщал назад, сѐ гледал насам-нататък, сѐ жалел девойчицата, сѐ уверял себе си, че скоро ще да я види наново: и на воденицата вече дошел, а

девойчицата сѐ още му не излазя из умът. И захванал да разпитва воденичарят какви хора са Книшини и как тия живеят, и какъв нрав имат. А воденичарят бил човек мълчелив, сурав, дългомустаки и високи; той не обичал да говори много, а още по-малко обичал да разказва — от него Кармел нищо не би можал да узнае, ако да не била воденичаровата дъщеря. Дъщерята обичала да говори, а още повече тя обичала да разказва, а още повече обичала да разпитва. И ето, захванала тя най-напред с въпроси, но от Кармеля тя не могла нищо да се възползува; като новородено детенце, което нищо не разбира, а само обръща очите си към свещта и което простира ръчицата си да я хване, Кармел на нищо не обръщал внимание, само за своето си мислил. Тогава воденичаровата дъщеря захванала сама, тръгнала. . . Тя била дребничка, но бърза като птичка. Но що говоря аз? — Ни една птичка не би начуруликала за един час толкова, колкото тя. Твърде скоро Кармел узнал от нея, че Книш и Книшка са стари, требователни, строги и богати хора; че тия имат седем вола и две крави, че пшеницата им се е родила добре и лани тия събрали много храна от полето; че тяхната дъщеря е омъжена за един богат човек и носи златен тепелик; че у Книшини служи като ратайкиня сирота Маруся, която няма ни род, ни роднини, че Маруся има малка плата, а работата ѝ е твърде тежка.

Още дълго време би чуруликала воденичарската дъщеря, ако Кармел барем от време на време да би проговорил по някоя дума; а то когато той узнал от нея сичко, щото му трябало да знае, то седял пред нея като ням! Най-после на воденичарската дъщеря, както се види омръзнал тоя чуден гостенин и тя го оставила, земала своето шиене, седнала малко по-далеч от него и запяла, песен. Песента ѝ се пяла крехко и гласовито; работата ѝ се шила скоро; а мълчаливият воденичар, който стоял при вратата на воденицата, гледал, слушал и помислил си: «Няма на светът по-безгрижно нещо от тия глупави, млади момичета — светът не е създавал такива въртоглавници — я гледай я, очите ѝ са във водата, във водата се тя огледва — не може да се нарадва и да се нагледа и сама на себе си! Въртоглавщино!»

Воденичарската дъщеря и наистина твърде често гледала във водата, която отразявала нейното мурго лице с

неговите, блестящите очи; но, както се види, тя се радвала не само на своето лице — освен него във водата се видял сичкият зелен бряг на бърдото, на когото тя седяла; видели се зелените дъбове, които, по думите на воденичарят, нямали цена; видял се и замисленият казак, който забравил сичко на светът. И така, воденчаровата дъщеря се радвала не само на себе си и не само на своето лице; но воденчарят бил, както казах по-горе, сурав и мълчелив човек, когото било твърде трудно да разубеди човек в неговите заключения. А и как щете вие да го разуберите, когато той после смъртта на жената си намерил седем огледалчета; а неговата жена била такава богомолка, такава постница, такава мирница, щото и на светът нямало подобна. И ето, той си съставил вече убеждение, че сичките женски хора се гледат в седем огледала. А воденчарската дъщеря... Но ти, воденчарова дъщерко, прощавай! Не ща аз да зная какво щеш ти да запееш след време и какво щеш ти да правиш след време! Воденчарят повикал Кармеля да съберат заедно брашното и да го качат на колата. Кармел си отишел.

Върви Кармел из пътят и сѐ мисли за девойчицата, за ратайкинята. Той преминал през село Ланово дотолкова полека, чегато болни возил; а очите му гледали към сяка една страна! Но на улицата се никой не показал и Кармел въздихал до своето село. Девойчицата му не излазяла из главата. Преминал един ден, а Кармеловите мисли стават по-тежки и по-сладки; преминал друг ден, а тия станали още по-тежки и още по-сладки; преминал и третият, а Кармел не знае вече що и да прави: главата му гори, сърцето му кипи, а тялото го боли. Кое как той търпял до пладне; а после пладне спрегнал воловете си и отишел в село Ланово. Той се не усетил, не видял как преминал чрез равното поле, как преминал през темната гора; той само карал и карал, защото му се чинило, че полето бяга от него и става по-широко и по-дълго, а гората и край няма. Най-после той дошел и в Ланово. Дошел. Вечерта била тиха, слънцето се спущало към гората, селото било празно — хората още се не били върнали от работа; той срещнал няколко деца, които си играли по улицата, и две ратайкини, които отивали на реката за вода. «Ще дойде и тя за вода», си помислил Кармел и слязъл при реката и седнал при брегът. И ето, показала се и тя с ведрата на

рамо и дошла — Кармел не можал и да ахне, душата му се стиснала в гърдите. Девойчицата, като го видяла, се зачервила твърде много, чегато страните ѝ се покрили с ален огън, с червен пламник. Никого в това време нямало при реката — само тия двамината.

— Щеш ли да ме земаш за мъж, мое мило момиченце? — попитал Кармел.

А тя му отговорила: «Аз съм твоя.»

И седнали тия един до други при реката, на зеленият и ниският бряг и проседели там заедно до ясните звезди. И не чула тая вечер Маруся ратайкинята, когато я попържала нейната господарка, че е дошла късно; не чула тя как господарката ѝ я наричала и така, и сяка; не чула вечер не доходило нищо горчиво до сърцето. Когато сичките легнали да спят, то Маруся седнала до прозорецът и гледала на ясните звезди, на прозрачното небе с разтреперано сърце; а това сърце било пълно с ново, с неизпитано и със сладко блаженство. А Кармел вървял полека и така също гледал на ясните звезди и на синьото небе, и неговото сърце така също било пълно с ново, с неизпитано и със сладко блаженство. Почти сичките хора гледат към небето, когато обичат на земята.

Кармел казал на майка си: «Аз, мамо, искам да се ожения за Маруся ратайкинята.»

Майка му захванала да го съветува и да го моли: «Недей се жени, мой мили сине, за тая Маруся! Не земай, мой соколе, ратайкиня! Земи си по-добре богата жена!»

— Мамо, мамо! — казал Кармел и затреперал; като листо захванал да се друса. — Нема ти не си ми майка!

Старата му майка се уплашила, като видяла лицето му. «Жени се, мой мили сине, ожени се за нея! Ако е тя тебе мила за жена, то ще бъде и мене мила за снащица!»

И оженил се Кармел за Маруся ратайкинята.

III

В първата година после своята женитба Кармел се съвсем променил, съвсем се поправил: чегато по-напрежната негова тъга е съвсем вече изгубена. Жената му разцветала като майски трендафил, и живели тия като две тела, а една душа. Родила се у тях дъщеря и

старата Кармелиха говорила, че по-добро щастие не желае ни за себе си, ни за своите деца, и молила се богу.

Но изведнаж Кармел захванал пак да тъгува и да пъшка, както и по-преди. Мисли и мисли, тъгува и тъгува — тежко му е. Захванал пак да оставя къщата си и да ходи по чуждите села и градове, захванал пак да бледнее и да воздиша.

От какво е това станало? Защо неговите скърби са се върнали пак назад? Какво пак се е случило с него? Нема той не е щастлив, няма той не е любим, няма той не е утешен от сяка една страна, няма той не е обдарен със сичко? За какво той още да се грижи? Що му се иска? Какво той желае?

Един път тия сички седали вкъщи вечерта после работата; а в това време било много хубаво: насякъде се въдворила божествена тишина, слънцето се търколило вече зъди зелената гора и появила се първата звезда. В такова едно време секи един човек, който е уморен от дневните трудове, ляга, за да си почине; а в главата му се появяват различни мисли и всякакви разсъждения, и усеща той своята правота, и съзнава той своите погрешки и престъпления; в такова едно време нему се показва по-живо и по-остро сяко едно явление в човеческият живот, и той чувствава своето щастие или своето нещастие по-дълбоко и по-живо; а в такова едно време тия сички седали заедно. Ако в това време някой би погледал на тях, то би помислил, че тия хора няма вече какво и да пожелаят; даже и мъничкото детенце, както се види, нищо вече не желало, ни кукли, ни други играчки, защото то седяло мирно между тях и само час по час неговите алени устници се усмихвали и неговите ясни очици блестели. Кажете ми сега какво би можал още да пожелает човек — какво? Но изведнаж някаква си мисъл смутила Кармела и помрачила неговата радост; чегато тая мисъл го уплашила, чегато тя преобърнала божията светлина на черна темнота. Той изведнаж съвсем се изменил, чегато се преродил, и излязъл из къщи с тия думи: «Нещо ми е тежко! Да ида да се поразходя мъничко.» Старата му майка се уплашила; тя помислила, че синът ѝ е болен; но Кармел я успокоил: «Не, мамо, аз съм здрав.» Вярната му жена само със своите любящи очи го попитала какво му е; но той я прегърнал и притиснал я яко на гърдите си, наместо да ѝ отговори.

Късно се върнал Кармел в своята къща, дълго време той ходил сам по полетата — месечината и звездите одавна вече блестели на синьото небе и сичкото село спало. Спало и неговото малко момиченце, спала старата му майка, не спала само младата му жена. Тя стояла пред къщните врата и чакала, и надеяла му се, и разгледвала насам-нататък; срещнала го, прегърнала го, чегато искала с това да го попита: «Не искаш ли ти моят живот или моята смърт, не искаш ли ти моето зло или моето блаженство?»

— Драга Марусьо! — казал Кармел и стиснал я още по-яко на гърдите си — драга Марусьо! Аз не мога вече да гледам на хорските страдания, на човеческите мъки и неволи и на бедността на сиромасите! Аз съм длъжен да им помогна! Аз искам да оправя тая тежка беда!

И захванал той да мисли, да размишлява и да се грижи.

Старата му майка ходи по селото и търси лек; със секиго се тя съветува, пред секиго плаче — то припка при врачката, то бърза към лекарката — синът ѝ съхне! Синът ѝ тъгува! Краката си изпотрепала старата му майчица от ходене; съвсем се зашеметила от грижи.

А млада Кармелица не вика ни врачки, ни лекарки; не съветува се с никого, не оплаква се никому — какво е там ней скрито на душата и на сърцето, това тя скрила от другите, мълчи, никому ни дума не казва. Само червенината ѝ се изгубила от образът, песните ѝ се вече не чуят и хубавите ѝ очи станали печални. Чуждите хора би могли да помислят, че между Кармеля и неговата жена работите не вървят дотолкова добре; но това не е така: ако би тия само веднаж погледали на тях, то и слепите им очи би се уверили, че тука съществува вечна и неизменима любов, неугасяема дружба. И имането Кармелево се увеличало, а не умалило — добре му вървяла работата. И говорили добрите хора за Кармеля, че «той е съвсем щастлив човек — какво му още трябва? Със сичко го е бог наградил и утешил — съвсем е той щастлив! Развалил се е той от своето щастие и захванал е да лудее — себе си мъчи, а хората зачудва.» А някои и в очи укоряли Кармеля със всякакви думи; но той нищо не отговарял; той ходил от утрента до вечерта и никому не говорил ни бяло, ни черно — сѐ скърбил, сѐ тъгувал, сѐ мислил. Само понякога съвсем ненадано се разнасяла по полето неговата песен, която приличала на приглашение:

Кажуть люде, що щастливий
я з того сміюся,
бо не знають як я часто
слезамі зальюся.

Куди піду й погнуся
скрізь багач панує
у роскошах превеликих
и днює, й ноче.

Убогому, безщасному
тяжка робота,
а ще гіршая неправда
и вічна скорбота.

Молодосте-одрадосте,
единая сило.
Порадь мене як зрівняти
нерівнее діло.

Літа мої, летаж мої,
літа молоденьки,
ой колиж ви так даремні,
будьте коротенькі.*

Намерили се между хората и такива люде, които се наежвали от тая песен, които отговаряли на това приглашение и с упование очаквали праведният съд, очаквали ненадейното избавление. Не един нещастен ратай, който карал чуждите волове, се запирал и преставал да пее своята стара песен, че «няма на светът по-горчиво щастие, отколкото е горчиво щастieto на бедният ратай», слушал Кармелевата песен, връщал се в господарската си къща замислен — и тая вечер той не слушал господарските попържни, не обръщал внимание на онова презиране, което му показвал господаринът, не обръщал внимание и на хлябът, който му се отрязвал с мяра и който му се давал като милостиня за вечеря; а на другият ден той ставал

* Багач панує — богатият чорбаджийствува; гірша — по-горчива; молодосте-одрадосте — младост и отрада, утеха; порадь мене — научи ме; зрівняти — да поправа; нерівнее — побъркано, неутешително; даремні — напразни.

съвсем болен, съвсем неспособен за работа, неспособен за своята служба; а очите му ставали огнени и ясни, и той чегато се подмладявал и разцветал. . . Случило се и това. Не един богат човек преставал да пее своята безгрижна и весела песен, когато слушал Кармелевата; обръщал своите зачудени очи насам-натак и отивал да прегледа своето имане, своите владения и своите плячки; той бил нажален и не можал да се откъсне от тях, както и онзи старовременни скъперник, който бил хвалим за голямата своя добродетел. А може, между хората се намирали и такива богати хора, които би пожертвували своите многоценни съкровища на драго сърце. . .

Изведнаж Кармел се изгубил. Няма го ден, няма го два, три — няма го цяла неделя. Изгубил се и никому не казал де отива — чегато във водата е потънал. Майка му насмалко щяла да полудее от мисли и от страх: ходи и търси го, като игла, по сичките къшеница и по сичките дупчици; жената му седи вкъщи, чегато е от кръстът свалена; а мъничката му дъщерка го вика: «тато, тато!» Пита: «Де е тато, мамо?»

— Марусьо, какво щеме сега да правиме? Де да го търсиме? — пита стара Кармелиха своята снаха.

— Тряба да го почакаме малко! — отговорила снахата.

— Да го почакаме! А може, Марусьо, него и на светът вече няма!

Тогава Маруся казала на свекърва си така: «В оная нощ, когато той отиде, аз го попитах: а какво щеме ние да правиме, мое сърце? А той ми отговори: нетърсете ме, не разпитвайте за мене — чакайте ме, аз сам ще да си дойда.»

— Е, добре, добре, ние ще да го чакаме — рекла стара Кармелиха, — да го чакаме! И така се тя зарадвала, чегато Кармел бил вече на край път: и из прозорецът гледала, и из къшните врата погледала, и на уличният вратник излязла — по сичките страни разгледвала. Но преминавали дни и недели, а тия сѐ още чакат Кармеля и не могат да го дочакат — сѐ няма Кармеля.

И ето веднаж — денят бил празничен и весел, — седяла стара Кармелиха около своята къщица на пезулчето и гледала към полето из пътят; а снахата ѝ седяла при нея и държала своето детенце, което ѝ говорило: «Мамо, ти

си сега станала и глуха, и няма!» И теглило майка си за герданът, и вовирало своите пръстенца в устата ѝ и в ушите ѝ, и се ѝ се подкривало: «Мамо, ти си станала сега глуха и няма, няма и глуха!» Млада Кармелица се усмивала час по час на своето детенце и от време до време го стискала на гърдите си.

Дошел при тях техният съсед, казал «добър ден» и рекъл им: «А чухте ли вие, че около Черната гора се е случил обир? Чуе се, че през това място не може вече ни един човек да премине.»

Вдовицата се малко понаежила, когато чула, че съседът ѝ рекъл «слушахте ли?», но тутакси се успокоила, когато той поменал Черната гора, и не обръщала вече внимание на неговият разговор. «Черната гора е далече, в друг един округ се тя намира, и Кармел няма за какво да ходи там», си помислила тя, ако и да не могла да си докаже защо Кармел да се изгуби и в своята собствена околнина и защо е тя мислила, че той е близо някъде си, а не е далече — престанала тя да слуша съседът си и пак захванала да гледа из пътят. Но нажалените и хубавите очи на млада Кармелица гледали на съседът твърде внимателно; тя го слушала и с двете си уши и нищо не пропушала. А съседът ѝ разказвал: «И ето, разказват, че тия ограбили едни търговци, ограбили и едни боляри. Но тука се крие едно чудо!»

— Какво чудо? — попитала млада Кармелица.

— А такова чудо — казал съседът и седнал при нея на пезулчето, — такова чудо, че там никого не колят и не убиват; а само го обират и пушат го свободен, ако само той е богат; а ако видят, че ти си сиромаш, то си върви из пътят цял и недокачен — с пръст те не бутат. Разказват, че един сиромаш ратай преминал през Черната гора, срещнал се с хайдуците и засмеял се. «Не боя се от вас — казал той, — добри юнаци! Голият се не бои от обир, па и животът му не е твърде мил. Погледайте на мене и оценете ме. Ако искате да ме убивате, то ме убийте по-скоро; а ако искате да ме пуснете, то ме пуснете още по-скоро, защото нямам време за стоене — господаринът ме чака, ще да ме псува! Тогава, разказват, излязъл пред него главатарят им, войводата, хвърлил му една кесия с пари и рекъл му: «Земи това и върви си из пътят.» И хайдуците го оставили и скрили се в гората. А сиромашът из-

губил мозъкът си от радост, от чудно чудо, и когато се върнал дома си, то изсипал на колените си цяла кривача пари — сребърни пари!»

Нищо не отговорила на тия думи млада Кармелица, само побеляла като бяла кърпа и целунала своето детенце, което седяло мирно на колените ѝ и което така също слушало съседът с отворени ушици.

IV

Пак вървят след дните дни, след часовете часове; а след секи ден, след секи час известията и слуховете за хайдуците в Черната гора стават по-големи. Наистина, чудни и непонятни били тия хайдуци; чудно и непонятно било и тяхното хайдутуване: ако им се попадне в ръцете богат човек, то тия го обират, а ако им се попадне сиромаш, тия му помагат; никого тия не убиват, никого не колят. Чуден и непонятен бил у тях и войводата. Разказвали, че неговата красота или неговата хубост била дотолкова голяма, щото не било възможно ни с перо да се опише, ни с уста да се разкаже; не можал човек и с очите си да се нагледа на тая хубост, защото и тя заслепяла така, както и ясното слънце. Разказвали, че една богата госпожа преминала през Черната гора и возила със себе си сичкото свое скъпоценно имане; а тая госпожа била дотолкова скъперница, щото се бояла да я не окрадат и носила със себе си сичките свои ценни неща и дене, и ноше. Тая госпожа се попаднала в ръцете на хайдуците. Запрели колата ѝ, завели кочияшинът ѝ и слугите ѝ настрана и рекли ѝ: «Госпожо, давай пари!» А госпожата изревала така страшно и така разярено, щото сичката гора заехтяла; прегърнала своето имане и ноктите ѝ се забили в него като канджи — не дава го. Искали да ги земат насила и не можели — пращат нейните стари пръсти, но не откачват се; а нейните жадни очи блестят под месечната светлина като у вълчица. Тогава излязъл пред нея из шумахът самият войвода и рекъл ѝ: «Дай, госпожо, парите си! Поживяла си ти досега в злато и сребро — стига вече, — дай и на другите да поживеят!» Щом госпожата погледала на войводата, то пустила своето имане — като молния я поразила тая вълшебна красота; тя паднала на

земята като със сърп подкосена, защото жедността и скъперничеството я разярили, а хубостта на войводата ѝ отнела силите.

Преминували през Черната гора брат и сестра, които били така също богати хора. Сестрата била младо и хубаво момиченце. Попаднали се в ръцете на хайдуците. Братът бил храбър човек — той погледал насам-нататак: Черната гора стърчи пред него като стена, от всяка една страна го окружили силни и високи хора — види той, работата му е спукана, но мисли: трябва да им се опра. «Седи мирно и не бой се», рекъл той на сестра си; а после се обърнал към хайдуците и казал им: «Пропустете ме, добри хора!» А тя му рекли: «Парите си, парите си дай!» Сестра му седи ни жива, ни мъртва от страх. «Нямам аз пари за вас», отговорил братът. «Дай ни пари с добра воля, за да ги не земеме насила», викали тия и приближали се по-близо и по-близо. Сестрата извикала, заплакала и закрила си лицето с ръцете. И чуе тя между шумотевичата, между виковете и между борбата нечий си глас, който ѝ говори: «Не плачи, момиченце, и не бой се!» Скоро тя отняла ръцете си от очите, и погледала кой е пред нея, и никога вече не излазяла из умът ѝ тая чудесна хубост. Страхът ѝ и ужасът ѝ преминал тутакси, и такова спокойствие посетило нейната душа, щото тя била готова и да живее, и да умре — се едно ѝ било. Тя сгърнала ръцете си, гледала и слушала. . . От брат ѝ земали парите и пуснали ги. «На тоя свят има множество сиромаси, които гинат от глад и от студ — вие знаете това», проговорил един глас; а тоя глас бил същият, който казал на момичето: «Не плачи и не бой се!» Тоя глас бил на войводата. Никой не свалил скъпоценният гердан от шията на момичето, а тя сама го свалила и хвърлила го пред краката на войводата. То чуло как тоя войвода му рекъл: «Благодаря ти, момиченце!» Тихо и мълчешката оставили тия хайдуците и отишли си. От онова време за това девойче сичко някак си побледняло, сичко изгубило пред него своят цвят: и местата, и лицата станали за него безцветни. То казало на баща си и на майка си: «Мамо, тато, аз ще да ида в манастирът!» И станало калугерка. А брат му се не обадило ни на баща, ни на майка, ни на приятели, ни на другари; събрал каквото

имане имал, хвърлил сичките свои спокойствия и богатства, отишъл и съединил се с хайдушката чета в Черната гора.

V

Изведнаж в Кармелевото село се разнесъл слух, че войводата, който предводи хайдушката чета в Черната гора, е сам Кармел. Тоя слух възволнувал и старо и младо, и добрите и злите. Когато някой казак се срещал с хайдуците, то тоя казак се връщал в селото си опечален и замислен; а когато някоя казачка преминувала през Черната гора, то тая казачка се връщала с тъга на сърцето. Тия слухове достигнали и до ушите на Кармелевата стара майка, и до ушите на неговата млада женица. Старата му майка със сълзи на очите рекла на своята снашица: «Я чуй, Марусьо, какво говорят лошавите хора. Я гледай какви зли клевети се разпространяват за мойт любим син Кармеля! Аз не вярвам, че синът ми е станал хайдутин! Не вярвам! А ако повярвам, то ще да умра! А ти, Марусьо, ти що?» «А аз ще да живея и ще да го обичам», казала Маруся. А мъничкото им детенце стояло при тях, слушало и прошепнало си: «И аз ще да живея! И аз ще да остана при мама!»

Преминали още много дни и веднаж, през нощта — нощта била ясна и топла, месечината светила и звездите блестели, градините били покрити с цветя, къщите били тихи, хората сънували, славеите пели, — Кармелевата дъщеря сладко спала и леко дихала; заспала така също и старата Кармелева майка после тежките скърби и после дългите размишления, и спала с безпокоен сън — ту въздихала тя насъне, ту насъне плакала — сънят надвил на слабата стара женица, но не можал да я успокои и да ѝ даде свършено забвение. Кармелевата жена не спала. Много нощи тя не е могла да затвори очите си и много още нощи, както се види, няма да заспи — тя е млада и яка, а секи час умножава нейните скърби и печали. Не спала тя и мислила за оногова, когото обича. Изведнаж тя чула, че вратникът се отваря тихо-тихо, дебнешката, и види: влазя той и намира се вече между нейните ръце. И не знаела тя в онова време потемнял ли е, или е просветлял божият свят, било ли е това нейно състояние страдание,

или е било радост и блаженство; но и когато тя дошла в себе си в градинката и видяла меризливите цветя, ясната месечина и жълтите звезди, то и тогава още нищо повече не знаела и не слушала, освен него; тя знаела само, че се намира в ръцете му, че е при него и че той е около нея. Тя не можала да сваля очите си от него и малко по малко дошла в себе си. Захванали тия да се разговарят тихо и сърдечно и сичката нощ си разказвали за едно, за друго. Месечината зашла, звездите се скрили, славеите млъкнали, алената зора захванала да се появява и шумата на дърветата зашумтяла; а Кармел прегърнал и целунал своята вярна другарка — прощавал се вече с нея. И излезли тия заедно на полето зад селото, приближили се до едно деренце, което се намирало край пътят; а по долинката пасли три врани коня и двамина Кармелеви другари чакали и пушили своите къси чубучета. Още веднаж се простил Кармел със своята женица и неговите другари чули, когато той ѝ рекъл: «Скоро ще аз да дойда пак при тебе.» И тримата юнаци се качили на конете си и отишли — само искри се посипали изпод копитата на конете им — и тия се изгубили из вид. А Маруся се върнала дома си. И дома ѝ, и в съседските къщи сичките живи хора още спали, само алената зора захванала вече да жълтее, а шумата на дървенцата захванала да трепери още по-силно.

И пак тръгнали след дните дни, и след часовете часове; а след всеки ден и след всеки час хайдушката чета в Черната гора се умножала с повече и повече. Богатите и домовитите хора се плашили и треперали още повече и решили се да хванат войводата. Най-напред тия изпроводили по сичката околина шпиони и всякакви продадени душици и обещали им голяма награда, «ако само тия хванат Кармеля жив.» И така, всякакви шпиони и всякакви черни душици се разпръснали по сичката околина и работили. А времето вървяло, слънцето се търкаляло, месечината се раждала и расла; а войводата продължал своите разходки по Черната гора. Много пъти се разнасял слух: «войводата е хванат», и цели купове хора припкали да погледат на него. Мнозина от тях се волнували от участие, от недоверие, от удивление, от любопитство, от съмнение — но сичките слухове останали досега лъжовни. Истина, бил хванат един човек в гората, който се пока-

зал на шпионите твърде подозрителен; но тоя човек бил полуубиена личност, която била принудена от сиромашия да търси живот и щастие в гората. Веднаж се попаднал и съвсем невинен човек. Разносвали се още слухове, че войводата е омагьосал сичкият свят, че той е засленил множество очи и че той е разнежил хиляди сърца; разносвали се слухове, че никой не бил в състояние да слуша неговият глас, да посреща неговият поглед и да гледа на неговата хубост — секиго той омагьосвал, секиго привличал към себе си, секи му ставал приятел. Разказвали още, че много шпиони и много силни хора можели лесно да го хванат, че тия много пъти и в ръцете си го имали; но пущали го, защото той ги омилостивлял със своите сладки думи — мнозина се отказвали от своя занаят и не занимавали се вече с шпионство през сичкият си живот. Но на светът се намират и такива хора, които се не омагьосват от никакви магии, които се не боят от никакви сърдечни увлечения и които се не прелъстяват от никакви прелести. Множество подобни хора се завзели да хванат войводата и захванали да го търсят и да го преследуват така също и дено и ноще, постоянно и безпрестанно, както и той дено и ноще, постоянно и безпрестанно бягал от тях по горите, по широките полета, по дълбоките долини, по високите планини и по росните ливади. . .

VI

В една темна нощ, когато сичките домашни спали, Кармелевата жена стояла като статуя в своята градинка под вишната, дорде не съгледала една висока сянка по пътят откъм долинката — тогава се тя спуснала да посреще, чегато душата ѝ отивала в рай, и срещнала своят Кармел. Кармел бил уморен, полуубиен, слаб, измъчен и нещастен — той бил дотолкова уморен, щото едвам можал да си поеме душата. Когато той прегърнал своята мила женица, то не можал да я продържи на гърдите си дълго време, защото ръцете му били обезсилени и измъчени — едвам можал да ѝ проговори няколко думи.

— Марусьо — рекъл той, — тия ме гонят така, както ловчиете гонят опасните и кръвожедните зверове. Днес вече три дни и четири нощи откакто аз бягам от място

на място и крия се. . . не съм можал ниде да се запра, не съм можал ниде да си почина. . . Момчетата аз разпуснах. . .

— Ох, мой мили — рекла Маруся, — и у нас тия дохаждаха, търсиха те, сички ни изпитваха — сички отговорихме, че нищо не знаем. . . Вчера. . . Що е това? — попитала тя и трепнала, защото в онова време нещо се зачукало нейде си, зашумтяло, и къщата им се осветлила извътре със светъл пламник; из къщи се зачул висок разговор, възклицания и жалби и, най-после, близичко около тях, в градинката, се зачули гласове от сяка една страна. «Дръж го! Лови го! Държим! Хванахме го!», се разнесло тутакси по тихият и прохладният нощни въздух.

Кармеля хванали.

— Марусьо — рекъл тихо и скоро Кармел, — отговаряй, че нищо не знаеш, каквото и да те попитат. . . Слушаш ли, Марусьо?

— Слушам — отговорила Маруся.

Старата Кармелева майка дотърчала с ужас на сърцето, питала истина ли е сичкото това, молила се да пуснат синът ѝ, плакала и скубала си косата, когато го повели. Мъничката Кармелева дъщеря се пробудила и, както била в разкопчана ризица, която ѝ откривала плешките, дотърчала при баща си и хванала го със своите малки ръчички. . . Сичките тия били разгласкани и Кармеля везали, заковали, качили го на едни кола и извели го из селото; а в това време почти сичкото село се пробудило и дошло да погледа. Хорските гласове брънчели като пчелински рой и секи един гледал след колата; а след колата вървяла Кармелевата женица и носила в ръцете си своето мъничко детенце. Старата му майка не била в състояние да върви пеши след него и час по час падала на земята. Най-после няколко момчета ѝ спрегли едни кола, а ръцете им в това време треперали от силно волнение и от дълбока скръб. Довели Кармеля в един голям град, турили му синджир на шията и букаи на краката и затворили го в каменната и темната темница. Богатите изедници викали: «Попадна се Кармелюк! Стига е вече той хайдукувал, стига се е разхождал! На сега заплава Кармелюку! На му и награда!» Сиромасите се разговаряли между себе си полекичка; невестите и момиченцата плакали; старите хорица се кръстили и молили се богу: «Боже мило-

сердний, помилуй его!» След Кармеля дошла в градът и жената му с детенцето си на ръце и довела и старата му майка. Захванали да съдят Кармеля; а тоя съд се продължал дълго време.

Ако някой преминувал покрай темницата, то секи ден, секи час виждал на полянката пред нямата и затворената от сяка една страна темница една стара жена, която била полуубиена от скръб и от старост. Тя седяла на един камък и постоянно плакала; а когато някой дохаждал при нея и питал я защо плаче, то тя му разказвала своите скърби и неволи със сълзи на очите. Секи можал да види при темницата и една млада женица, която седяла и мълчала, не плакала и не говорила, чегато до капка е вече изгубила сичко, щото ѝ е било мило и драго в животът; тя изгубила от лицето си и последната своя червена жилица. При тая женица се намирало и едно малко момиченце. Никога хората не можели да видят, щото това детенце да заиграе, да попринка, да се пошегува с някого или да иде при децата в съседната улица, дето се продавали сякакви сладки неща и сякакви играчки — никога. Мъничкото девойченце седяло мирно при младата женица; понякогаж я питало полекичка за нещо или ѝ разказвало нещо; а понякогаж дохаждало при бабичката и прегръщало я; а бабичката от своята страна със силен плач прегръщала своето унуче и стискала го на гърдите си със своите стари и слаби ръце. Може да се каже, че тия хора почти постоянно живели на полянката срещу темницата. Тука, на големият сиви камък, тия и обядвали, и вечеряли. Не знае се от кого, кога и защо е бил турен на полянката тоя камък! Види се, че тия би и ношували тука, ако да им би позволявали градските редовности. Тия ходили да ношуват в една сиромашка къщица, дето плащали само за спане. Вечерта последният им поглед бил към темницата и към нейните темни и мрачни прозорчета с железните решетки; а последната им мисъл се носила пак над темницата. Утрента първата им мисъл летяла над темницата; а първият им поглед падал пак на почернялата от сълзи темница. Никакво облекчение, никакво променение не ставало за тях, само времето захванало да става по-студено. Захванали се есенните студове — вечерта и заранта захванало да замръзва. Сичките добри хора се обгърнали вече в своите кожухи, сичките пещи по къщата се напалили; само мъничкото момиченце

захванало да припка вечер по-сърчено към своето спавалище; а утрента по-полека да върви към своето място при големият камък на полянката. А бабичката не можала вече да върви сама и облягала се на своята снаха.

Всички вече знаели какъв ще да бъде тоя съд; но с нетърпение очаквали онзи ден, когато той трябало да се свърши. Настанал и тоя ден — ясен и студен ден; сняг вече се посипал по замръзналата земя, когато вратата на темницата се отворили, когато окованите във вериги осъдени били извадени на дворът и когато захванали да ги съединяват два по два. На полянката се събрала не голяма купчинка хора; а две жени плакали и търсили с очите си с в о и т е между закованите в желязо сиромаси. Колко зловещи и свирепи лица, колко отчаяни погледи се виждали между тия нещастни затвореници! Ето ви и Кармела. Който имал с кого да се прощава, то му позволили да се прости. Кармелева майка паднала, като видяла синът си; а един чужд човек, който стоял при нея, я поддържал; жената му и дъщерята му били около него и били готови вече да вървят с него в тоя далечен път. Но Кармел, като се простил с майка си и като захванал да се прощава с жената си и с дъщерята си, казал нещо на жената си по-лекичка. Жената му пламнала като зора, когато чула неговите думи, чегато на сърцето ѝ се появила още една потешка ненадана болест; а дъщерята му проговорила: «Ние, тато, не щеме да те оставиме сам! Ние ще да идеме с тебе!» Тия думи тя повторила два-три пъти; а после прегърнала своят обкован баща и нейните мънички ръчици го държали твърде яко.

А в това време между хората се зачули такива едни думи: «Кармелюк! Кармелюк! Ето ви и Кармелюка! Това е Кармелюк! Де е той? Ето го!» И цяла купчинка хора се волнувала и люшкала като морска волна.

Заповядали на вързаните да вървят и тия тръгнали. Една купчинка хора припала след тях даже извън градът, далеч из пътят; а тая купчина се увеличавала постоянно и още по-ясно се слушали нейните възклицания: «Кармелюк, Кармелюк!» Мнозина хвъртали пари и говорили: «Да ви помага господ!» Старата Кармелева майка водили след Кармеля двамина; а жената му и дъщерята му вървели покрай него. На изпратачите било повелено да се върнат вече назад.

— Ще да умра аз, скоро ще да умра. . . — изпъшкала старата Кармелева майка; а дъщеря му само казала: «Ох, ако би ни само ти казал да идеме с тебе!»

— Сичко ще да бъде, както ми ти заръча — проговорила върната му женица.

— Тряба да се надееме и да очакваме по-добри времена — рекъл Кармел.

Хайде в път, хайде в път!

И заточениците тръгнали.

Тия се отдалечали сѐ повече и повече. Не чували се вече тежките и глухите звънкания от веригите. Едвам се видели вече и самите хора. Но ето че и съвсем вече се изгубили из вид — само няколко дървета възвишали своите върхове покрай пътят, по който преминали нещастните заточеници.

Старата Кармелева майка повели пак под мишница няколко добри хора; младата му жена носила на ръцете си плачущето негово детенце, и сичката купчина се връщала, съжалявала, състрадала и разсъждавала. В тоя същи ден едни кола тръгнали из градът и закарали Кармелевото семейство дома му. Пак се засветил огън по вечерите в Кармелевата къща; а неговото семейство тъжило, мислило и с душата си изпровождало из пътят в далечното заточение своят драгоценен сиромас.

VII

Преминала после това цяла година. Старата Кармелева майка, която се обещала, че ще да умре скоро — умряла. През пролетта нейният гробец бил покрит с гъста и с висока трева. В Кармелевата къщица живяла жената му с неговата мъничка дъщеря. Веднаж, скоро после описаното по-горе Кармелево нещастие, една от съседките погладила Кармелевата дъщеря по главата и умилно ѝ рекла: «А как вие живеете?» — «Чакаме», рекло детенцето. Тия наистина чакали. Кармел им рекъл да го чакат, казал им да седат дома си. «Аз ще по-лесно да се освободя, ако бъда сам. . . Ще да се освободя и ще да се върна — чакайте ме.» — «Както ти речеш, така ще и да бъде», рекла върната и преданата Кармелева жена и съгласила се да чака. После това Кармеловото детенце порасло, нау-

чило се да бъде острожно, научило се да пести думите си и никой вече не чул от него, че тия чакат някого си. А тия наистина чакали. Тия чакали всеки ден, чакали сякаш нощ, чакали всеки час. Чакали утрента, чакали до зора, и през денят, и вечерта, и около полунощ, от зора до зора, от нощ до нощ — сѣ чакали. И така, за тях преминавали часове, дни, недели и месеци! А тия сѣ чакали и чакали. През денят работа, тежък труд и големи мъки, а тия сѣ чакали и чакали; вечерта отмора и успокоение, а тия сѣ чакали и чакали. През денят им било малко по-леко. Доиде у тях някоя съседка и поразговори се; дневната шумотевица, хорското движение и работата отвличат барем на кратко време тяхното внимание; жизнените потребности и къшните нужди ги заставляват твърде често да забравят главната мисъл; но вечерта, когато сичко утихвало, когато се прекращали сичките шумотевици, когато сяко едно движение се унищожило, то майката и дъщерята запалвали свещ и седели да чакат. Мъничката Кармелева дъщеря си не играла на кукли; тя обичала да седи при майка си и да се разговаря с нея. Понякогаж тя пяла със своят тънички гласец бащините си песни, и старала се да ги пее колкото се може по-добре! Тя се старала дотолкова, щото нейното лице се покривало с червенило, сърцето ѝ се било по-сърчено и сичкото ѝ тяло захващало да трепери. Майчините очи гледали умилно към своето детенце и ръцете ѝ се простирали към него. Тя земала детенцето на колените си и стискала го на гърдите си; а мъничките ръчици на това детенце се обививали око шееята на майка си и дълго време тия оставали в такова положение — дълго време, понякогаж и до полунощ.

Късно е! Късно е! Нощта вече преминава, огънят изгасва, детенцето, което не желае да легне на постелята си, заспива около майка си; млада Кармелица от скърби и печали закрива лицето си и с двете ръце. . . И така, времето вървяло за тях, вървяло и вървяло; а тия сѣ още чакали и чакали. . .

Една вечер тия седели в къщицата си, запалили свещ, както и сякога, и мислили си същите мисли, надежали се на същите надежди. Коя ли е била тая вечер? Седели тия, мълчели и чакали. Изведнаж вратата се отворили и той, одавна очакваният, dragият и милият се явил пред тях! . . . Боже мой всемогъщни! Боже мой велики!

На другият ден сичкото село се пробудило, сичкото село се напълнило с мирна секидневна шумотевица и с хорско движение, слънцето възхождало тихо и ясно — и както сякога, така и сега млада Кармелица излязла из къщицата си и отишла на работа. Когато тя излязла, то погледала наоколо — погледала така, чегато сичко е приело друг вид, чегато сичко се е изменило, и изведнаж заплакала с изобилни и с едри сълзи. Но не от страдания били тия сълзи, защото когато дъщеря ѝ се приближила до нея, то тя ѝ се усмихнала така блажено, на лицето ѝ било такова спокойствие и такова блаженство, из очите ѝ се изсипвали такива радостни лучи, щото и дъщеря ѝ затреперала от радост.

Скоро Кармелица продала своята къщица, простила се със сичките и оставила с дъщеря си своето село. Говорили, че тя ще да иде в съседният град и да се посели в него; говорили още, че тя ще да иде в Киев; но навярно никой не можал да каже де тя отива и де мисли да се посели. Истина, че някои дълги езици плеснали нейде си нещо си: тия уж видели, че Кармелица се е поселила със своята дъщеря в едно малко селце и храни се със своят пот; а други уж чули, че тя се намира в един град и главила се е в една къща за работница. Който знаел Кармела и Кармелица, той съжбялявал младата и тихата женица с нейното малко детенце; секи си припоминал какво е било тяхното по-напредно щастливо живеене; секиму било криво, че тия хора са доживели до подобно нещастие и до крайна бедност, защото оттогава, откогато се случило с тях голямото нещастие, тия изхарчили твърде много; а освен това тяхното нещастие било дотолкова голямо, щото тия твърде малко се грижили вече за своите телесни нужди — сичко било оставено и запустено. . .

В тяхната къщица живели вече други хора, в градинката им били отсечени няколко стари дървета, а на мястото им посадени млади; по земята били посеяни други цветя през пролетта. През тая съща пролет се разнесъл слух, че са се появили изново хайдуци из Кармелевата дружина, че изново Кармел е станал войвода и предводи своите юнаци, че той се е освободил, че той се е върнал из Сибир. Сиромасите чегато станали по-здрави и по-весели; окъсаните и полуубиените хора захванали да стават по-смели и да гледат с по-верующи поглед, отколкото богатите.

Не на едно изсъхнало, пожълтяло и съкрушено лице се появила в онова време усмивка; не едни сиромашки очи заблестели живо и бодро. . .

От друга страна, богатите захванали да се страхуват още повече, захванали да треперят, да съставляват съвети, да се договарят — сичките съдилища обърнали наопаки и подкупвали съдиите. Богатите харчили, а съдиите работили, и сичките се старали да хванат Кармелюка, да го затворят в по-яка темница и да го пратят още подалеч. И захванали тия да търсят пак Кармела; шпиони и сякакви продадени душици захванали изново да ходят след него. Но сега било по-тежко и по-опасно да уловят тоя страшен юнак, защото неговата дружина била много по-голяма. Шпионите вардили и търсили Кармеля по сичките гори, по сичките долове и по сичките околии.

VIII

Близко до градът се намирала гъста и голяма гора; а при тая гора стърчала една малка къщица. Тая гора се зеленяла темно и шумяла прохладно. Ако би някой от левустите хора преминал през тия глухи и безлюдни места, то после би разказвал, че той е срещнал една млада женица с едно малко момиченце. Младата женица вървяла с кошът в ръка, а девойчицата носила други един кош — и ако някой да би ги попитал: «Накъде ви бог носи?», то тия би му отговорили «за гъби» или «за ягоди», за да ги продават в градът. И наистина тях можал да срещне човек сяка неделя; тия дохаждали секи три деня в градът на пазарът, за да продават гъби или ягоди. В тая гъста гора била голяма тишина — никой не можал да каже, че в нея са се случили каквито и да е обири.

Младата женица със своето момиченце входила в гората и изведнаж се изгубвала между дърветата, както се скриват смоците из зелените стени: лесно и скоро, мигновено, без да си починат, влизали тия през познатите им вече горски пътечки, запирали се на голата полянка посред гъстата гора и сядали да си починат. В гъстата гора било тихо като в черкова. Столетните дървета се подпирали от младите, широките и кичестите им клони се облягали на младите и крехките върхове и натискат ги надолу

с със своята тежка сила; а на някои места по някоя пръчица-фиданчица се извива нагоре между старите големи и, расте тънка и висока и пуца клончета на сяка една страна, чегато се плаши да я не запрат, да ѝ не станат на път. Между дърветата растат различни храсти. Слънцето преминува до тия малки дървенца с големи мъки; а цветята цвятят по тия места в прохладата и под сянка. Калиновият цвят и бздът цвятят на това място по-бяло и по-едро; а алените шипки се разцъфтяват по-бледно и по-богато и меришат по-слабо. На това място младата женица със своето момиченце седели и отморяли се — нещо очаквали, подслушвали. Нищо и никой им не мешал да слушат — нито птичка пролетявала, нито вятър веял — гъстата гора стояла тиха и спокойна, темна и прохладна. Тихо е. Изведнаж падналите сухи клончета запращели полегичка и двете — жената и девойчицата — живи същества, се усмихнали и затреперили от радост! Пред тях се появил един човек, който бил бледен, уморен, измъчен, пращен и гладен; но прекрасен като слънце. Жените го посрещнали и захванали да го милват; при тях той намерил готово ядене и отмор; тия го наричали «мили» и «драги» и гледали му нежно в очите; младата жена му разказала сичко, щото е тя видяла и слушала, щото е мислила и размишляла; а девойчицата го утешала със своите детински приказнички и понякогаж му подавала онова парченце, което било по-сладко и за ксето тей я благодарил и усмихвали се. Тоя човек твърде често турял своята уморена глава на коленете на младата жена и заспивал; а малката стража вардила внимателно и бдително, не повдигала напразна тревога и извещала навреме, ако грозила каквато и да е опасност. Когато преминувало онова време, което било пожертвовано или което било отмерено за отмор, то тия се прощавали, а прощавали се така, както се и обичали — с болест на сърцето, с тежко страдание, но още с по-голяма вяра и упование. Човекът се изгубвал в зелената и гъстата гора; а младата жена с момиченцето се връщала в градът. Три дни и три нощи трябало да се чака, а после вече да се иде изново в гората. В продължението на това време младата жена ходила да работи чужда работа, а момиченцето оставало в къщата си и шетало. Тия живели в една сиромашка и полуразвалена къщица, която била близо до градът и недалече от реката. Млада-

та женица работила цял ден чужда работа; а малкото момиченце, ако и да било още твърде малко, не седяло празно, но ходило да носи вода на съседката си или да ѝ полива бостанът. «Какво е това умно момиченце!», говорила сяка вечер старата съседка, гладила малкото момиченце със сухата си ръка по главата, туряла по няколко медни пари в неговото мъничко ръченце; а после отивала да си почине в къщата си и пригласяла малкото момиченце да работи и на другия ден. Момиченцето излазяло на брегът, одето се видела гората, и мислило само със себе си, размишляло, а понякогаж то пяло и песен — оная песен, която го научил тато му да пее, когато го държал на коленете си и когато го стискал на гърдите си, там в зелената гора:

Повернукся я з Сібірі —
нема ж міні долі!
Хоч я ж теперъ не в кайданах,
еднак же в неволі!
Слідять мене вдень, и вночі,
и всяку годину,
нігде міні подітися:
від журби я згину!
Зібрав собі жвавих хлопців
тай що ж міні з того?
Засідають по дорогах,
ждуть подорожнього.
Ой чи іде, чи не іде,
дарма, треба ждати!
Гей прийдеця ж Кармелюку
марно пропадати!
Зовут мене разбійником,
кажуть розбиваю —
я ж нікого не вбиваю,
бо сам душу маю!
Як що візьму з богатого,
то вбогому дбаю,
а так гроші поділивши
я гріха не знаю!
Маю жінку и дитину —
коли ж х їх бачу?
Як згадаю про їх лихо,

то и сам заплачу!
Пишов же б я до їх в село —
красу мою знають —
куди тільки повернуса
то зараз пиймають.
Пришла туга до серденька
як у світі жити?
Світ великий и розкішний
та нігде подітис!
У неділю дуже рано
у всі дзвони дзвонять.
Ох! А мене Кармелюка
як звірюку гонять!
Нехай гонять, нехай ловлять,
нехай заганяють,
хай же мене гайдамаком
в світі поминають.*

На пътят из градът се показвала майката; а момиченцето припкало, срещало я и тия се връщали дома си заедно, разговаряли се между себе си душевно, наминали си едно-друго, надеяли се или скърбили. А Карамелевите врагове в това също време не дремали — било повелено да се въоружат сякакви шпиони и сякакви главорези; било повелено да пушкат, ако не успеят да го хванат жив. Много дни и много нощи преминали, през които младата женица и момиченцето срещали сяка едно лице с особено любопитство: не носи ли това лице страшни известия. Тия слушали с голямо внимание, хващали сяка човеческа дума: не ще ли това или бнова лице да им каже горчиво известие. Много и много подобни дни преминали, дорде най-после настанал и онзи ден, в който по сичкият град се разпространило такова едно известие — че Кармел е ранен, че Кармелюка водят! И довели го. И изново изпитал Кармел темна темница, изново видял сърдитите съдии, грозният и страшният съд и изново чул своето осъж-

* Д о л я — щастие; т е п е р ъ — сега; к а й д а н и — вериги; г о д и н а — минута; ж у р б и — грижа, мисъл; ж в а в и й — храбри; х л о п ц і — юнаци, момци; д о р о г а — път; п о д о р о ж н и й — пътник; д а р м а — напразно; в б о г и й — сиромаш; б а ч у — виждам; з г а д а ю — помисля; л и х о — горчиво, тежко; н е х а й — нека.

дание; а най-после зазвеквали тежките букаи и железните вериги, които били по-тежки и по-яки от по-първите, а заточението било по-далечно и по-жестоко. . . Пак го посрещнало и проводило шумното и шумящото човечество. . . Тогава дошла неговата жена и неговата дъщеря и простили се с него, както и напред. Както и по-напред, така и сега вярната му жена казала: «Както речеш, така ще и да бъде»; девойчицата го целунала и заплакала; а той се надеял да дочака по-добри времена. Както по-преди, така и сега покарвали нещастните заточеници из пътят към Сибир, и тия се изгубили изпред очите на проводачите. Нищо повече се не видяло, освен дърветата край пътят, които възвишали своите върхове към ясното небе. И така, закарали пак Кармеля далече и далече; а неговата жена и неговото дете се трудили и работили още по-тежко, още по-мъчно — и. . . и чакали.

Последни път хората видели Кармелица и Кармелевото девойченце тогава, когато последни път се разнесъл глас, че Кармел е побягнал; че се е освободил изново, че се е върнал пак. Тоя слух се разнесъл, но тутакси се изгубил — ни Кармеля, ни жената му, ни мъничкото момиченце никой вече не видял, никой вече не можал да ги намери. Де са се тия дянали? Как са погинали? Никой днеска не може да ни каже. Изчезнали тия и изгубили се така също, както изчезват и както се изгубват много неща на тоя свят — доброто, злото, вредителното, полезното, любовта и ненавистта, силата и славата — само живителният спомен остава по някъде си.

ДАНИЛО ГУРЧ

(Разказ от Марка Вовчка)

I

Казашкото село Глибово стърчи над самият Днепър и е окружено е с високи планини. Пътят към него се върти през такава гъста борова гора, щото окото ти не може да види нищо през нея; само над тебе от небесните височини виси свят божи; около тебе се повдига меризлива мъгла; а там далече нещо си шумти и ехти из доловете. Но ето че те обвейва прохладен ветрец — и изведнаж пред тебе се засинява старият Днепър между зелената тръстика и червеният «върболоз», и пред очите ти се изправят стръмни и сиви планини. Тука, на това също местенце, се намира и самото село. . . Белеят се къщиците, цъфтят градините. Ето ти и каменната черкова със своята висока звънарница, която е много стара: стените ѝ са позеленели, а покритият с камъни двор е обрасъл с трева.

Зад самата черкова някога си се е намирала една твърде хубава къщица, с градинка, и бостанът ѝ е бил твърде добър. В тая къщица е живял Охрим Полисчук със своята женица. Тя беше земена из далечните крайове и беше хубавица, черноока и гиздосия, но при сичкото това и твърде горделива, невнимателна. . . Върви по улицата като изписана, гледа със своите черни очи към земята и на никого не погледва.

Изпърво тия бяха твърде богати. Кое то е най-хубаво и най-скъпо манисто или накит, или друго щото и да е, то Ивга ще да го окачи без друго на себе си! Тия имаха богата покъщнина — и да я прочетеш не можеш. Но не дълго време тия розкошествуваха. Охрим беше такъв добричина, щото ако види някого в лошаво положение или някоя беда, то тутакси му помага, без да помисли голяма ли е, или е малка неговата помощ. И така, малко по малко

той раздаде своите грошовци то едному, то другиму; а освен това той обичаше и сам да поживее и да попръска парици на вятърът. Още Охрим не успял да се опомни, а у него вече опустяла къщата и изпразнили се сандъците му.

Загрижила се, силно се загрижила Ивга, щото и хубостта ѝ захванала да увяхва, остаря тя изведнаж, ходи намусена, и дъщерчето ѝ я не утешава! А какво хубавичко и гиздавичко беше това момиченце! — «Родила си се, мое чедо, за мъки, за беди и за тъги! — му казва. — През сичкият си живот ще да влечеш, моя дъщерко, само мъки и тежки неволи!... И в гробът си ще да занесеш само беди и сълзи!» По цял ден седи, мисли, тъгува и ядува. А момиченцето ѝ гледа майка си в очите весело и ясно и пляска ръчиците си: нищо не разбира.

II

Времето преминава и не чака. Преминали много години. Ако Ивга и да попривикнала малко да живее другояче, но не била вече такава, каквато била по-преди! А момиченцето ѝ порасло, разцъфтяло, като лаленце в градина, похубавяло като мак на нива, като прясна ягодка на полето, а весело, като пиленце песнопойченце, като чурулига. А каква беше душата му правдолюбива и милостива! Никой никога я не беше чул да проговори лошава дума за някого, да нахлопа някого или да се присмее някому: такова беше вече нейното добро сърце! Да се скара с някого, както правят другите — това тя никога не е нито помислила. На седянка ли иде, на хорото ли, дома си ли седи — със сичките беше добра, милушка, веселичка, като кадънка.

Поиска Наталя Михайло Бруй, добро ергенче и от добър корен; а че я обичаше от сърце, това сички усещаха. Когато хората ги виждаха заедно, то се загледваха на тях. Ако се съберат заедно на някоя сватба, на хорото или на някоя седянка, то седат и двамата млади и хубави, като полско цвете във времето на своето царуване. . . — «Дано господ бог ги съедини заедно», говореше и старо, и младо.

И наистина, Михайло Бруй изпроводи сватове. . . Мо-

мичетата се събираха вече и разказваха каква ще да бъде сватбата на Наталя; но изведнаж сватовите със своят хляб се връщат назад: не дават Наталя. Бащата би и желал да я даде, но майката не щеше нито да чуе, защото Михайло не беше богат човек.

Криво беше Михайлу, плачеше Наталя, а няма какво да се прави. Простили се младите души, и отишъл Михайло да прекарва чужди стоки по чуждите крайове. Но в това време в главата на Михайла още се въртели сладки мисли. «Ще да спечеля, ще да поразбогатея и пак ще да зема Наталя.»

III

Но дорде Михайло ходеше по чуждите крайове и печелеше, то се появи друг един младоженец, твърде богат човек, Данило Гурч. Ако Данило и да беше така също казак, но живееше като «пан» (господин), имаше свой хутар (чифлик), и ниви и полета, а ходеше по светът със сиви дрехи, със сива шапка — не искаше да се облече другояче. Веднаж дошли у него някои си търговци да купят едно друго и казали му: «Брате Данило! Ти би заприличал на човек само тогава, ако би хвърлил тая сива дреха и ако би ходил като нас — в търговски кафтан.»

— Няма да дочакате до такова време, вражески синове! — им извикал той. — Ако вие корите моята дреха, то излазайте из моята къща! — Сиромасите едвам изнес-ли краката си.

Ето какъв беше Данило, сърдит-пресърдит — боже опази! Ако се разсърди, то искри му се изсипват из очите, а побелява като вар. А той сам беше твърде хубав. Високо «гетманско» чело; веждите му сами говорят; очи руси и ясни, като зора; а усмихва се така любовно, а в това също време и така горделиво и замислено, щото неговият поглед влиза дори до сърцето ти.

Той беше останал сираче още от дете; майка му умряла още млада, а баща му погинал в една война. Старите хора разказваха, че той някога си имал една сестра, хубаво момиченце; но залюбила се за един поляк; братът това не знаел, знаела само старата баба, която живяла у тях и която ги отгледала и двамина. Колкото старата и да

съветувала и колкото и да се молила Катри — не послушала момата, и когато брат ѝ не бил дома си, тя побягнала с полякът в Полша. Дошел си Данило с богом и пита старата: «А де е сестра ми? Защо ме не посрещне?» Той обичаше сестра си като свое дете. Сяка неговата дума беше само за Катря; сичките негови старания бяха да ѝ угоди и да я развесели.

Разпитва той старата, а тя плаче и казва му: «Никой други няма вече да те посрещне, мой ясни соколе, освен твоята стара баба.»

— А защо и за какво? Каква беда се е случила? Де е сестра ми?

Старата му разказала как Катря се е любила с полякът и как не е послушала нито нейните съвети, нито нейните молби, нито нейните заплашванета. «Вчера, казала старата, предвечер, дойде един «ездач», тя излезе, а аз изскокнах след нея. Разбира се, че младите крака биват по-бързи — тя отиде при него по-скоро, нежели аз. . . Хвана я за ръцете, повлече я, и изгубиха се отпред очите ми.»

— Не тоя ли поляк я открадна, който живееше в Максимовият хутар?

— Той, той, мой гълъбе! Накъдето аз и да отивах, той насякъде ми се меркаше пред очите.

Данило не казал нищо повече. Той стоял бял като платно, гледал надолу и мислил тежки мисли. — «Прощавай, бабо!» — казал той изведнаж. — «А накъде ти отиваш, мой орле! Защо ме оставяш в такива тъги и неволи! Скоро ли ще да те дочакам?» — «Аз ще да се върна скоро», казал Данило, качил се на конят и изгубил се. Нямало го около два месеца. Старата го чака и плаче. «Отглеждах ги и отхраних ги, казва тя, а тия, и двамата, ме оставиха.» Една вечер нещо притупуркало по дворът. Старата излязла вън, а Данило вязва конят си.

«Ох, мой сине! Ох, мое слънце! Де си се губил досега? Не си ли чул нещо за сестра си? Де е тя, моето пиленце? Какво добро ѝ е пратил господ бог?» Данило мълчал и дума не проговорил. Завела го старата вътре, погледала му в очите и отстъпила назад, уплашила се: той бил страшен в онова време. — «Данилчо мой, какъв си ти страшен! Да не си болен, мой синко? Или си уморен от пътят?» — «Уморил съм се и искам да си почина»

казва. Говори, а гледа тъжно и невесело. Увивала се старата около него, молила го, подмамяла го — не говори, мълчи и мисли. Оставила го.

Продължали тия да живеят заедно. Данило никога не споменувал за сестра си, чегато тя никога не е нито живяла на светът, а старата сѐ още тъгува и плаче. Веднаж тя въздъхнала и казала му: «Де ли е сега Катря, моето детенце? Дано я повидя барем още веднаж! Как ли тя живее по чуждите страни?» А Данило мълчи и ушка не чуе. — «Данило, нема ти си се отрекъл вече от своята рождена сестра! Нема тебе не е жално за нея, та я не споменуваш никога? Когато аз захвана да говоря за нея, сиромашкината, то ти излазяш вънка и нещеш да чуеш думите ми! Колко пъти вече съм те молила да идеш и да я потърсиш. Може тоя поляк да я е оставил вече, да я е обезчестил; може тя, нещастната, да се скита сега по чуждите земи и да се бои да се върне назад. Или тебе не е срам да оставиш своята рождена кръв на поругание пред светът?» «Не грижи се, бабо, твоя Катря няма да бъде вече обезчестявана и осмивана от хората», казал Данило. — «А де е тя? Де е тя? Ти си я виждал?» — «Помени душата ѝ.» — «Боже мой, боже мой, ти си погубил сестра си? Катрусинка моя нещастна! Увяна твоят живот, като маково цвете. . . Ти си направил голям грях, Данило!» — «Стига си, моя бабо, плакала, казал той. — Плачът вече не помага.» — «А той де е?» — «Питай черният гарван, който разнася неговите кости.»

IV

Ето какъв младоженец беше Данило Гурч, който и с к а ш е Наталя. А в главата на Ивга се не въртеше нищо друго освен богат зет.

Сиротото момиче било като с молния обсипано — и само не знаело какво да прави. — «Ох, моя мамо, плакала тя, не погубвайте ме още млада, не давайте ме насила за Гурча. По-добре е да умра, нежели да бъда негова!»

Не послушала Ивга дъщеря си и присилила я. Венчали ги, свършили сватбата и изпроводици младоженците с богом дома им. Старата посрещнала Наталя с хляб и със сол: «Моя млада невесто, нека господ бог те награди

с щастие и със здраве! Бъди здрава като вода, а богата като земя, а хубава като трендафил. Ти ще да развеселиш нашата къща, а мене ще да подмладиш.» Ето с какви думи старата посрещнала младата невеста — и плаче, и радва се. И Данило се измени, откогато се ожени. Неговите черни вежди не бяха вече намърждени и на устата му се видеше вече радостна усмивка. Той полюбил своята млада жена горещо; а тя била пред него някак си плашлива, дива, като планинска птица. Ако той захване да ѝ разказва нещо, тя и очите си не повдига; а ако я хване за ръката, то лицето ѝ побледнее и ръката ѝ затрепери. Проживяха тия около половина година заедно, а младата невеста се още не можеше да се прилепи до мъжът си и да го обикне! Данило захванал изново да въси веждите си и да гледа на младата си жена упорито и грозно.

Закопаха старата, а в къщата им стана още по-тежко и още по-грозно. Дорде тя беше жива, то говореше с Наталя, разпитваше я и утешаваше я, защото я обичаше от сичкото си сърце; а сега тия твърде често седяха по цели божии дни заедно и не проговаряха един другиму нито една дума. Тя работи нещо, а той подпре своята къдра глава на дланта си, не сваля очите си от нея и гледа я тъжно и упорито, щото ней стане страшно от това и сърцето ѝ затрепери. Един ден тя го помолила да я пусне да иде у майка си на гости, защото одавна вече се не виждали. Данило мълчал. Повдигнала очите си, а той стои бледен-пребледен, само очите му горят. . . Изгорил я той със своят поглед. Тя се стреснала и отстъпила няколко крачки назад пред тоя поглед, а той се поусмивнал. — «Да не са се върнали глибовските кираджии дома си?» — проговорил той, но дотолкова тихо и глухо, чегато говори не със своя глас.

Наталя едвам се удържала на краката си. Искане да каже нещо, а не може ни думица да продума. Той станал и излязъл из стаята.

V

А кираджиите и наистина се били върнали дома си. Върнал се и Михаил; но Наталя не чула и нищо не знаела за това; а кога и от кого се бил известил Данило, че

Наталя едно време се е любила с Михаила, за това само един бог знае. От това време Данило захванал да надгледва Наталя още повече, щото тя не могла и прагът да прекрачи без него. Ако работи нещо в градината, ако шета по двора и пее тихичко някоя песенчица, за да разгони своите тъги — той насякъде види нейните движения и не сваля своите блестящи очи от Наталя, щото ней стане и тежко, и страшно. Веднаж той намислил да иде в града. Наталя го изпровожда, а стои бледна и невесела, щото и той сам се стреснал, когато я видял. Прегърнал я и стиснал я на гърдите си горещо и любовно. — «Тежко ми, Натало, с тебе! Не обичаш ме ти! Погубих аз и тебе, и себе си!»

Тя искала нещо си да каже, а не казала ни думица, само заплакала. Данило скокнал на коня и пуснал го напред, без да се обърне назад.

Останала Наталя сама, свършила домашните си работи и отишла да походи из гората. Тяхната къща се намирала посреди гората. Било тихо и пустинно наоколо. Пътят се извира като зъмя. . . Само шумата шумти, пилци чуруликат и гущери шушат из тревата. Насякъде е зелено, меризливо и крехко; на сяка страна е хубаво! . . . От старият липов китюк са израсли млади младочки, белокорите брези са се извлекли нагоре, а трепетликата люлее своите листи; зади мрачният дъб се види червена калина, на която плодовете блестят като жарава; а по-нататък полската шипка показва своите ситни листенца и своите меризливи цветя. Елхите вървят нагоре като стрели; кичестият лещак се зеленее весело; а някакви си дървенца се гордеят между тях със своите алени плоди. А колко треви, колко цветя и колко бурени растат по тия места! Тука се намира и кръстовиден к о п и т н я к, и кичести папур, които съставляват цели купове; а меризливата зеленика се е обивила около сухият буков китюк и украсила го е със своите сини цветенца. Съществуват и много други цветя. Ако искате да говоря кратко, то трябва да ви кажа, че пред очите ви се появява цветозна дъга! . . . Слънцето изсипва отгоре своите благотворителни лучи в темният растителни гъстинак, а из тоя гъстинак вее прохладен ветрец.

Погледала Наталя около себе си и облила се с едри сълзи. «Ой свѣте мѣй ясный, свѣте мѣй прекрасный!», ка-

зала тя, а после повторила стихът из народната песен «який мій талан нещастний!»*

Наслонила Наталя главата си на своята бяла ръка, припомнила своят девически живот и тежко заплакала. «Ох, едно време ми беше весело и свободно!» И припомнил ѝ се яснооки Михайло. . . — «Какъв беше той кротък, обичлив и внимателен! . . . Да ида барем да се повидя с майка си, помислила тя. — Данило ще да се върне чак вдругиден — няма да узнае. Кой знае, може аз ще да се видя с нея последен път! Да видя барем своето село, да погледам на своята улица; а ако закъснея, то мама ще да ме доведе.»

VI

Трепнала тя и припнала из пътят. В това време захванало вече да мръква и роса покапала по земята. Припка Наталя, бърза Наталя; а сърцето ѝ тупка сърчено — иска му се да изскочне. . . Месечината се показала; ношта била топла и тиха. Ето ти и Днепър, че блести със своята синя волна; ето ти на брегът и множество каици; ето ти и скелята. Може да се дойде твърде скоро, защото не е вече далече.

Изведнаж Наталя чула, че някой припка след нея. Обърнала се — Данило я гони! . . . Настига я вече. . . Тя изгубила умът си, скокнала в Днепър и захванала да плува, като рибица. Данило дошел на брегът. «Няма да убегнеш — извикал той. — Няма да убегнеш от мене.» Хласнал един каик във водата, седнал в него и захванал да плува след нея. А защото нямал весла, то управлял каикът със своята остра сабля. Каикът лети. . . но той сѐ още не може да стигне Наталя. Тя захванала вече да се отдалечава. Червената ѝ кърпа се понесла из водата; а дългата ѝ коса се разпуснала над волните. . . Данило я хванал за тая копринена коса. . . махнал със своята лъскава сабля. . . и топлата ѝ кръв вапцала сивите волни на стари Днепър.

Погуби Данило своята жена, но погина и той сам. . . И не знае се по своята ли воля е той погинал, или господ

* Каква е моята съдба нещастна.

го е накарал да остави тоя свят. Утрента рано рибарите ги намерили мъртви и двамата. Тя и мъртва била измъчена и печална, а той — грозен и сърдит! Боже, боже! Както той я хванал за дългата коса със своята силна ръка, така тая ръка и замряла заедно с нея навеки! . . . Заедно ги и намерили. Ох, ако господ да би упътил тая горделива душа към добро! Той беше честен и правдолюбив човек, от самото си рождение не обичаше лукавството, а погуби сам себе си!

ГОРПИНА

(от Марка Вовчок)

Ожени стари Якименко синът си и такава невеста зема, щото ни с приказница не може да се разкаже, ни с перо да се опише! Белолица, хубавица и весела, а такава кикотуша, като чурулига! И из къщи шета, и подворот припка, и работа върши, и пее, и смее се — далече и далече звънти нейният гласец. Щом захване да се приближава денят, тя се е вече пробудила, като ранно пиленце, тя вече припка, тя вече работи едно друго! И на свекърът си угоди и послужи, и мъжът си помилва и попрегърне, и работата си не оставя. . . Гледаш, а у нея сичко вече свършено.

Живееха тия с мъжът си щастливо, съгласно и любовно. А старата свекърва, като ги гледаше, благодареше милосърдният бог. Само едно ги опечалваше: дечица им не даде господ. Ако пред Горпина се изправяше някое чуждо дете, то тя го целува и целува, милва и милва, а сама воздиша тежичко.

Но ето, изпроводи им господ своята милост: у тях се роди момиченце. Радва се и милва Горпина своето първенче; от ръцете си го не сваля, в очите го гледа. Щом се про буди детенцето, щом шавне, то Горпина е вече при него и при него, около люлката му, и кръсти го, и целува го, и люлеего, и пее над него. Ако я покарат на п а н щ и н а*, то тя занася със себе си и детенцето си, търколи го нейде около себе си, сама работи, а очите си не сваля от него.

* П а н щ и н а или барщина се нарича оная тежка ангария, която по-голямата част от руският народ е била обязана до скоро да изпълнява за своите спахин, които във Велико-Росия се наричаха помещики, бояри и бари, а в Мало-Росия — панове. Тая възпиюща варварщина, която се описва в повестта, е била унищожена от императора Александра. Р.

А невестите понякогаж ѝ се поприсмеят: «Как е, говорят, вашето момиченце, Горпино?»

А тя захване: «Захванало е вече, сестрици мои и гълъбици, да се смее, и ръчиците си простира към мене. . . Познава ме вече. У никого не отива — само у мене, само към мене простира ръченцата си. Свекърът ми и с колач го примамва — не отиде при него! И кунките е захванало да си пляска. Аз изляза из стаята и гледам през проце-път на вратата, а то обръща-обръща очиците си — търси ме!»

— Разумниче, разумниче! — говореха Горпини невестите. — Приготови по-скоро ръкави за дарове: скоро ще да ви дойдат сватове.

А момиченцето ѝ и наистина се разклоняваше като цветице. Такова мило детенце, весело и здраво беше, щото не може и да се разкаже.

II

В това време умря нашият стар п а н. Захвана да стопанува младият. Ако старият и да не беше твърде добър човек, а младият излезе още по-лошав. Пази, боже, от неговата лютина! Той караше хората на работа много по-лошаво, нежели воловете си. . . Три деня през неделята ние работехме панщина, на четвъртият ден работехме за данъците, а в петък и в събота бяха измислени някакви си т о л о ч н и у р о ц и*. А каква беше там тая тлака? — Не само обед, а и хляб ни не даваха. Цели божи ден работехме. По-напред ние мислехме и надеяхме се, че нашият млади пан ще да бъде милостив и добър. Ето и дочекахме неговата доброта!

Той беше не твърде богат, а искаше му се да живее розкошно, богато и болярски. Хората падаха на работата си от уморяване, а той и нехае! Накупува такива коне, които гледат като змейове, или иде и купи розкошни кола, качи се в тях и хайде в градът. . . А там? — Сичко прахоса.

* Толоци се наричат тлаките. Под име т о л о ч н и у р о ц и авторът на разказа разбира оная работа, която се е извършвала пред очите на господаринът, който е правил на работниците си различни забележки или ги е учил да работят по-добре. Р.

Понякогаж чуждите панки ни говореха (тия често говорят с чуждите хора, а своите бият не по-лошаво от големите господари, ако само ръката им ги достигне). . . ни говореха: «Вашият пан е твърде добър човек. До толкова е добър, щото не може и да си помисли човек! Той говори, че мъжиците* трябва да се учат всякакви науки и да се жалеят като родени братия, и още не знаем що! Премъдро са го научили.»

И наистина, най-напред той говореше, че и къщите ни ще да преправи и «нови ще да ви изградя, казваше; сяка с три прозореца»; а работата се свърши с това, че и старите се разнизаха. Може да бъде, че него и наистина са учили добро, но работите му показваха, че панската природа е непоправима.

Сичкото село наведе главата си и дойде в униние: до толкова печално ходеше секи от нас, щото и да ни погледа човек беше жално. Само Горпина беше малко повесела от другите: утешава се със своята малка дъщерчица и забравя светските печали. Но и нея не прескокна общата скръб.

Заболя детенцето ѝ, реве, плаче! А Горпина и сама плаче над него, а няма с какво да му помогне. Припкал старият свекър до лекарката — не намерил я дома, а и младите жени не бяха дома си, сичките бяха закарани на панщина. Най-после и за Горпина дошли, повикали я и питат я: «Защо не идеш на работа?»

— Детето ми е болно — казва тя, а сама плаче.

— На панът е нужна работа, а за твоето дете той не ще нито да знае.

Тряба да се иде, няма какво да се прави. Земала тя своето дете, завила го и отишла. А бедното детенце реве и реве. Горпина се приближила, а насреща ѝ самият пан — лют-прелют, сърдит-пресърдит! Сачувай ни, мой боже, от такава лютина! Захванал той да обижава Горпина с лошави думи, а детенцето на ръцете ѝ сѐ още реве, мята се, вика и плаче. . . Панът се разсърдил още повече.

— Остави детето! Махни от тука детето! Тряба да ра-

* Под име м у ж и к русите подразумяват ония нещастни същества, които са били родени от робове и които са били длъжни да робуват на своите «помещики» или «панове». Р.

ботиш, а не с децата да се галиш. — И заповядал на десетникът* да занесе детето дома му.

— Ох, паночку голубчику — го моли Горпина със сълзи на очите. — Дозволете ми барем да го занеса-дома си аз сама! Паночку мой, бъдете милостиви! То е мое дете, едно е у мене, едно е у назе!

— Носи го, носи го! — извикал панът на десетникът. — А ти гледай своята работа, ако не искаш да доживееш до някоя беда.

Понесли детенцето през полето и занесли го дома му. Още дълго и дълго време слушала Горпина детският плач, който бил жалобен и болезнен; после няколко часа тоя глас захванал да става по-тих и по-глух; най-после тя нищо вече не могла да чуе.

III

Как е тя работила сичкият тоя ден, това знае само един бог. Вечерта Горпина оставила работата и затекла се към къщата си — едва дъха, и дъханието ѝ се запира в гърдите.

— Дете мое! Дъщерице моя! Понагледахте ли я, тато? Кажете ми, какво прави тя? Как е? . . .

— Ох, не грижи се, не мъчи себе си, моя снашице! — казал старият свекър. — Благодарение на бога, поутихна малко.

Но не на дълго време утихнала дъщеричката ѝ: през нощта тя се пробудила изново и захванала да се мъчи още по-тежко — цяла горяла на огън. Съветовала се Горпина с жените — нищо добре не могли да ѝ кажат и тия. На детенцето ставало се по-тежко и по-тежко. А в това време и зората захванала да се показва изново — трябва пак да се върви на панщина.

Припомнила си Горпина как тя е слушала някога си, че ако детето не спи, то трябва да се сварят макови главици с мляко и да му се даде да пие от тоя лек. Така тя и направила. «Нека барем си почине и да се не мъчи!», помислила тя. Напоила го — детенцето утихнало, захванало да заспива и най-после заспало до толкова тежко, щото и не

Началник над десет души работници. Р.

шавнало, когато десетникът извикал из сичкото си гърло през прозорецът: «Н а п а н щ и н у!»

Горпина турила детенцето си в люлката, прекръстила го, заплакала и отишла. Колкото там, на работата, и да я съдили, колкото и да я мъмрили, колкото и да я псували, нищо не слуша: само една мисъл ѝ се върти в главата — да мръкне по-скоро и да иде дома си!

Измъчила се тя през тоя ден. Но ето слънцето се скрило вече зади синята планина, ето вече и вечерта. . . Припка тя, припка. . . Влязла в къщата си. Сичко е в нея тихо и темно. Дошла тя над люлката, над детенцето си. Детенцето ѝ лежи студено, неподвижно, не дъха. . .

IV

— Тато — извикала тя с не своят глас.

— А защо, булка, ме плашиш? Аз бях задремал. Нашето детенце и досега още спи.

Горпина му не отговорила ни дума, прегърнала своето детенце и с двете ръце и обмряла. Старецът задремал изново.

— Огън! Свещ дайте! — извикала пак Горпина. — Тато, свещ запалете! Посветете!

Старецът цвекнал огън.

— Какво се е случило с нея? — мислил той, а когато запалил свещта и когато погледал, то и той се вдървил, като кол стоял.

Горпина стои посред стаята, почерняла и погрозняла, и гледа страшно; а на ръцете ѝ лежи мъртвото детенце.

— Снашице моя! — казал старецът. — Детенце мое!

— А що? — отговорила тя. — Видиш ли, че лекът му помага. Замълча детенцето ми, не реве вече, гласът му се не чуе!

Па като заплаче изведнаж, като извика! От де са се земали у нея толкова сълзи, господи? Текат, като река текат.

Чуха нашите едноселци за нейната беда, доприпкаха и захванаха да я утешават; а тя чегато ги не чуе — никой не може да я откъсне от детенцето ѝ.

Мъжът ѝ ходи из стаята като безумен, а свекърът ѝ се побоял.

Захванаха да приготвяват щото е потребно за секи мъртвец. Ето че донесоха вече малък ковчежец, обтрупах го със сочни и с меризливи цветя, обсипаха го със сякакви треви.

— Горпино — казват, — дай детето.

Не дала го. Сама го накутила и турила го в ковчеженцето.

Дошло време и да го понесат, а тя сè още стои и гледа го. Хората се разговарят с нея, а тя ги не чуе, никого не слуша. Едвам я отведоха настрана, земаха ковчежето и понесоха мъртвецът. После това тя се окопоти пръв път, прекръсти се и тръгна след носилото. Накъдето вървяха хората, нататък вървеше и тя, нататък се люшкаше и нейната сянка, сè след носилото вървеше. . . Върви, а дума не продумва, сълза не проронва! . . . И в черкова в продължението на сичката служба тя стоеше мирно и гледаше. . . Нам се чинеше, че тя се е успокоила, но когато захванаха да закопават детенцето ѝ. . . Боже мой милосърдни! Като скокне след него в гробът! . . . Едвам можаха да я извлекат и да я заведат дома ѝ. . . Не приличаше на жива. . .

V

Проболя тя цели три недели твърде тежко. . . Господ я помилва и върна ѝ здравието, а умът ѝ и разумът ѝ се не повърнаха! Захвана тя да ходи по светът, да гледа и нищо да не разбира. По цели божи ден ходи, мълчи и събира в градината мак, а ако я попитат защо го бере, то отговаря: «А що? — За моето детенце.»

През зимата тя сè седи и плаче.

— Няма макови главици! С какво да спася моето чедице?

А щом първият мак се зааленее, тя го вижда и намира първа, откъсне го, разгледва го и радва му се — никак не може да му се нарадва.

В друго време тя и работи малко-много, а щом макът се разцъфти по ливадите, по нивите и по градините, тя оставя къщата си и никак не можеш да я доведеш назад. Понякогаж идеш в градината и гледаш: между къдрият мак седи тя в своята бяла риза, накутена с ален гердан на шията, а

сама още такава младичка и хубавичка, само бяла-пре-
бяла, без кръвчица на лицето — седи, пресипва от едно
място на друго маковите цветя и усмихва се, като дете...
А аленият, моравият и белият мак цъфтят розкошно и
големят се около нея! В нашето село има чудно маково
цвете: то е, както ми се чини, най-първото и най-хубавото
на светът.

ФАНАРИОТ

Историческа повест

(Сочинение Ковалевского)

Венеция спала или дремала в сладка дрямка, прох-
лаждала се от южната италианска нощ после горещината
дневна и разлаблението телесно. Приспивали я вълните
морски, покривало я синето небе, наръсено с многочислен-
ни светли звезди, наслаждали я благоухания от полските
цветя. Венеция е дъщеря на изток и заход и затова ней-
ните родители я молили като мъничко детенце в люлката,
а тя, със счастье безгрижно и невинно, пълна с мечтания,
със сладки мисли и удоволствия (опиена), с такива бла-
женства, които и в «Халима» (бин бир гидже)* вълшеб-
ствата и разкошите, ако да бяха истини, не щяха да се
сравнят с нейните. Дворци и църкви чегато излизали из
водата и само техните върхове се освещали с лучи златни
от южната месечина. Един само дворец бил освещен цял;
покривата със златни лучи, а прозорците от много свещи.
Той бил обигърнат с дълбока яма grande canale (голям
канал). Водата отразявала лучите месечини като огледало.
Всичко се горделивило със свет, чегато настало древното
време римско. Тоя дворец бил на знаменитий горделиви
граф Барбариго.

Всичките прозорци били освещени в полунощ; във
вътрешните стаи всички слуги собирали разни вещи,
потребни за път, пълнили ковчези (сандъци) и чемодани;
всичко се приготвяло за пътешествие и ако да гледаше
човек как всички са шушнеха, въздишаха, как ходеха на
пръстите си и (.) по поляка лека, а някои
домочадци горчиво плачеха, тогаз щеше да познае, че
тия се приготвяли на път далечен.

* 1001.

— Не плачи, Цицелио — говорил на жената си старият и верният слуга Барбаригов Джузепе и затикал на поесът си пищовите и ножът; той бил облечен в пътнически дрехи. — Не плачи, жено. В Константинопол, говорят, със свещ не можеш-видя женско лице, не бой се, не ще се залюбя там, ще се върна пак верен тебе. — Старецът се шегувал, но печал гризела неговото сърце.

— Ти ме не обичаш — говорила жена му и плакала. — Старият наш господар те пита и ти каза да избереш как тебе се иска — или да пойдеш с него, или да останеш при мене, а ти сам поиска да пойдеш, а можеш ли ти такъв път да претерпиш, ти си от старост грухнал!

— Жено, ти говориш като безумна — казал сърдито Джузепе. — Нема може душа без тяло, докогато са на земята? Когато умре човек, тогава съвсем друго! Нема може слуга да остави своят си господар, догде е той жив? Когато умрем, тогаз от нас не искат ничто — и куче не остава своят си господин, но аз съм човек.

Пред големите врата стояли две младички момчета, от които единът едва минал детска възраст, това лесно можехме да видим по неговата одежда и по детските черти на лицето му, което още не познали грижи и печал. Тия мълчали и всякой из тях мислил и разсъждавал, и гледал на тая картина с детински чувства. Но между техните мисли било голямо различие, ако и да мислили и двамата детински — у едного били мисли: слава и чест, у другия — богатство, власт и гнусни дела. Единът бил прекрасен, немирна и кротка красота, с която изобразават ангелите, и не мужествена и горда красота, която поражавя и провожда в страх; сиреч такава красота, с която сегашните живописци се мъчат да изпишат дяволът. Не, тоя юноша едвам сега начинал да живее, имал още и пороци, и добродетели, още избирал за себе си път, по който трябвало да тръгне. На лицето му чегато се отразили дълбоки мисли и печал, негрижа и веселост. Чернорусите му коси били разпуснати по плещите му, сивите му очи били така ясни като южната нощ и вече показвали защо се раждат у него желаниа и дошло време да излезе из детинската пелена, очите му се метали темни, твърди и горделиви погледи и показвали на неговите настоящи мисли, мъничките му ръце, високото му чело

и бялото му лице явно доказвали неговото благородно произхождение.

Другий бил до двадесет години от рождението си: брадата му била извлечена навън, долната му челюст (чене) била по-голяма, по лицето му се видело, че той е човек лицемерец, горделив, лукав, същият фанариотски сатана и при всичките тия зли черти лицето му се изменяло според времето и според нуждата. Тая игра можете позна на лицето фанариотско; много пъти то излъгва най-умните хора. Първият път ви се чини лицето им приятно, а после, като се измени времето, и тия се изменават. Такъв бил и тоя младий човек; черните му как чекиня коси били разрешени, зъби умити, как у девойките, черните му очи били отпуснати надолу, чегато били приучени да се покоряват; всичките му движения се показвали твърде кротки (котката мъчно се познава що мисли).

— Ако аз бях бил дож! — казал първият и плеснал си ръцете, вдигнал очите си нагоре, погледнал на синето небо с торжество, чегато искал от бога милост, погледът му замрял на една светла звезда, която горяла и в едно време треперяла как от треска, той мислил «дали не е моя тая звезда» — но в това време тя затреперяла повече, пуснала светли искри и полетяла надолу и се загубила. Той побледнял и настръхнал; уплашения от небесното явление, той отпуснал очи, помрачени от горест, надолу, насила се мъчил да изгони суеверний страх и обърнал се към приятелят си:

— А ти, Чиханесе, желаш да бъдеш дож?*

— Не!

— За что?

— Дож е слуга на республиката, слуга на тия, над които заповяда и над които владее; слугува на своите поданици; аз искам да владеем другояче как господар, чтото всичките ми поданици да падат пред мене.

У младото момче очите блестели от гняв.

— Другояче искаш да владееш — казал той с насмешка, — а нема можем да живеем без въздух, да владеем и да не познаваме над себе си властта на отечеството, за което нашият живот е даден от бога; отечеството ни пок-

* Дож е италианска дума, сиреч люди, които имали голяма власт в республиката Венецианска.

рива със своите орелски криле, а тия криле са слава, слава човек иска в своето отечество, иска спокойствие негово. Отечество е по-сладко от целувката майчина и прегръдката сестрина, от които ти си получил живот, надежда. . .

— Чиханес, ти не разбираш мене, затова, что ти не си се родил герой и военний юнак, а йоще по-малко патриций.

Из неговите думи можеме да познаем, че неговите чувства едвам начнали да се развиват, сърцето му чувствувало, а умът му бил още слаб.

— Аз зная власт по-добра от тая — рекъл Чиханес, — власт безконечна и безусловна, на която са позволени всичките средства, от която се боят нейните поданици, чиито са всичките радости, всичките наслаждания на светът, която се не разрушава от никакви человечески бедствия, и тая власт се смее над ония, които се предават на отечеството и загубват животът си, за славата или безславие му, както ви, республикански поклонници.

— А кой си ти, безславний человеце! Как ти смееш да укоряваш светий дълг на сърцето человеческо, ти си наш раб, баща ми те храни като просек и ти, неблагодарний, се смееш над него, и ти мислиш за власт самодържавна и злодейска.

— Кой? Аз? . . . Аз? . . . Аз съм праунук, потомък на молдавските господари, аз съм писар на твоят отец граф Барбариго — отговорил той и вдигнал горделиво главата си; но чегато се уплашил сам от себе си, отпуснал я пак, смилено се разкажал, че дал на мислите си воля да излезат из устата му.

Тоя ответ поразил Лоренца — синът на граф Барбариго, който се горделивил със своето име и власт, който показал вече своите дарби, ум и мужество пред другите, които и захванали вече да му се кланят, да го почитат и обичат; който пръв път слушал думи против себе си и против республиката. И то от кого? От робът си, когото той избавил от въжето и имал го като брат. Лоренцо имал добро сърце и никога не правил зло некому, даже и на последните свои слуги, никога не казал зла дума, но сега! Когато видял против себе си и против баща си думи оскърбителни, заболяло го сърцето и чегато го ухапала змия, навъсил челото си и побледнял от яд. А кой бил

наистина неговий приятел? Род бащин му, когото граф Барбариго избавил от въжето, което му готвили, защото той бил предател; граф Барбариго се омиловил, защото предателят бил още неопитен и дал му покрив и хляб в къщата си. Никой не питал за него и той дълго време останал роб у Барбариго.

Бог знае какъв ответ щял да му даде Лоренцо в гневът си, но в това време изскокнала из вратата младичка и прелестна девойка, пълна с огън и страст, тя чегато или искала да угаси тоя огън от ясната нощ, или пък да го умножи на гърдите на другиго; устата ѝ искали целувка, откритите гърди въздишали високо, чегато искали да се отворят и да покажат своята любов.

— Ти ли си, Лоренце? — казала тя и погледнала весело на него. По езикът се познавала, че е чуждестранка. — Ти ли си, милий друже?

— Синьора (Госпожо)!

— Синьора, ух! Как е това име хладно, как диво. Наречи ме сага mia!* Де! Говори, Лоренце! — И тя клекнала на коляно, искало ѝ се да седят лице срещу лице, поповдигнала косите му с мъничките си ръчици, погледнала на него умилно и кротко. . .

— И что още? . . .

— И что? Това название е мило и благородно. Дете, дете! Ти, Лоренце, си още дете — и тя го стиснала на гърдите си така пламенно, чтото почервеняло лицето му от срам и когато техните две страсти се разгорели и всякоя из тях искала угасение, то техните уста се соединили и се послушала сладка целувка. И двамата потреперили от опиянение. Тя с гореща целувка угасала своята страст. А той не разбирал своето трепетно състояние и своята безсмислена страст и радост. Той още не можал да различи тая огнена целувка от невинната целувка сестрина.

Преминали няколко минути в това блажено състояние и за двамата. Когато тя олекчила малко гърдите, отпуснала ръцете си и въздъхнала свободно. В това време се обърнала и видяла, че тия не били сами. Чиханес седял на страна и гледал на нея лукаво и зло, той мислено разбрал, че тя любила Лоренца.

— Дайте да целуна вашата ръчица на прощание,

* Мила моя.

прекрасна госпожо — казал Чиханес. — Аз съм грък и вам съотечественик.

— Ти си грък — каза тя с презрение, защото била сърдита за гнусното искание Чиханесово и за това, че той видял нейната страст с Лоренца. Лоренцу едвам миновала четиринадесетата година, той бил още дете, но Чиханес познал, че това не били детински страсти. . . — Ти не си грък — каза тя. — Гърци аз наричам гърците в стара Елада и тия са честни люди, а ти си фанариот, фанариот! Слушаш ли? Гнусни фанариоте! — И тя с горделива насмешка и с презрение го оставила и отишла в стаята си.

— Перотка (перотка — от Галата; европейците Галата наричат Пера)! — казал той със стиснати зъби. — Ако и да не си фанариотка, то ти си перотка (от Беоглу) и голямо различие няма между нас — казал той с насмешка, а думата му била пълна с гняв.

— Фанариот! Фанариот! — извикал и Лоренцо. — Гнусний фанариот — и посочил на него с пръст. — На, фанариот и аз го не знаех толкова време. — И твърде бил доволен с това, что нащел причина да унизи Чиханеса. . .

При Лоренца и Чиханеса излезло ново лице; то бил високий и мършавичкий старец, но с горделиво и повелително лице, с повелителний и грозний, но добрий поглед, напразно искал да даде на гласът си изражение грозно и сурово.

— Ти, сине, престъпваш длъжността на гостеприемството, понеже ти обиждаш Чиханеса, какъв той и да е по рождението си, грък или фанариот, но той служи на республиката Венецианска и още е той писец, а обида, която ти си направил сега как дете нему, ти и мене обиждаш; след няколко минути ти си длъжен да поискаш прощение от него и от мене, като стопанин на къщата ми. Аз дойдох да ти кажа, че заедно със съгласието на республиката те назначаваме глава на къщата ми и наследник на графовете Барбаригови, пълни владетел на всичките имения. Поцелувай ме, Лоренцо! Прости Чиханеса и попроси от него прощение. Бог знае ще ли да се върна, ще ли да те видя, дете мое! — продължавал старият отец негов и искал да придаде на лицето си веселост и да скрие скръбта си. — Ти знаеш как е трудната длъжност, която мене дава республиката: да свърша работи-

те в Цариград. Особено при сегашното положение на Венеция това не е лесно, а опасно, а аз съм стар.

Лоренцо заплакал.

— Не плачи, дете мое! Аз се радвам, че можа да се простя с тебе тук и никой не ще види слабостите мои. Старостта моя не може да надвие на печалта, на нашата разлъка. И да не ща, сълзи текат из очите ми. Но никой не ще да я види освен тебе. Сине мой, помни, че ти си от коренът Барбаригов! Първата длъжност твоя е да служиш на республиката, а втората — за твоята родина.* Стой твърдо и за едната, и за другата. Помни, что твой отец е побелял във венецийската темница, пък сега отвожда да пожертвува останните си дни на живота за Венеция! Бъди по-добър от Нерона, ако ти даде съдбата (късметът) власт, но да не бъдеш Кориолан. Да мъстиш на неприятелите си, да отвръщаш за обида, ако направи някой не само тебе и на твоята родина, но и на твоето отечество. Частно отвръщай на едно или на няколко лица, а не на цялото отечество. Покровител бъди на по-младите и на сиромасите. Това са длъжни патрициите, които обичат своето отечество. Бъди покровител Чиханесу, ако аз умра.

Лоренцо заборава, че причината на някои башини му хули, които дълбоко загризли бедното му сърце, бил Чиханес и подал му ръката си от все сърце, като залог за примирение; Чиханес я поцелувал по обичаят на тая страна.

— Сега прощай, сине мой — продължавал старецът и сълзи текли из очите му на бледното чело Лоренцово, който горчиво плакал и обвивал се около шията башина си. — Прощай, помни своята покойна майчица, която тебе така любеше. Да бъде тя тебе ангел хранител на чистото твое сърце. Не забравяй и мене, аз и из гроба ще моля бога за тебе. Прощай, Лоренцо! Прости, мило мое чедо, мое драго дете, мой сърдечний наследник на името ми, поцелувай ме още един път. Прощай, прощай! . .

И тежко, тежко му било да го пусне из ръцете си и дълго, дълго искал да изсуши сълзите си. После малко време той вовел Лоренца в гостинската стая и дал го под покровът на республиканский дож, който имал голямо значение и бил негов приятел.

* Под име родина аз разбиравам тук фамилия.

*

Времето се минавало. Първата година минала мъчно за Лоренца; втората му изявила за смъртта на граф Барбариго. Лоренцо бил в отчаяние. Заедно с известието за смъртта на баща му получен бил във Венеция договор, заключен между Високата порта и Венеция — договор не само не полезен, но и срамний за Венеция. Тоя договор пробудил ненавист от всичките патриции и дожи против костите на тоя човек, който умираше за отечеството си. Всичките били уверени, че Барбариго бил или слаб с умът си, или работил против републиката. Други говорили бог знае какви други причини, а някои говорили, что той не можал да изтърпи тоя срам и отровил се, други говорили, че той е бил отровен от подкупена ръка в Цариград. Тия люди, как бива всякога, поговорили, поговорили и най-после замълчали. На земята няма ничто вечно: това знае още от първото братоубийство Каиново. Лоренцо поплакал и утешил се. Несколько време остоял той в колебание какъв живот да избере, светский и разкошний или суровий гражданский. От никого не можел да иска съвети, всичките патриции и знаменити лица в републиката го не обичали затова, че той бил син на тогова, когото тия проклинали. И той бил руководим от своето сърце, хвърлил се най-после в тоя водовърт, който бил разкошний и блестящий, но бездънний, който изкоренява всичко, что е добро и честно, и из когото е твърде мъчно да излезе вече человек. Тоя водовърт наричат свят и живот светски.

Еднаж, когато му чукнали на вратът 25 години, в най-веселий живот, когато той празнувал денят на рождението си със своите приятели, влязъл человек, бледен като мъртвец, уморен, изранен, телото му било покрито с рани, что-то едвам заживял. Видно било, че той знаел входът на къщата Лоренцова, защото дошел в гостеприемната стая, дето се веселило веселото общество и из слугите никой го не видял и не изгонил как просек или как лудий или безумний. Той така нечакан се явил, така тайно, чтото появляението му причинило тишина, като речи и страх на веселото общество.

— Кой си ти? — попитал го Лоренцо. — Що искаш?

— Аз съм Джузепе, верний слуга на вашата къща. . .

При това име всичките воспоминания се разбудили в сърцето Лоренцово, сянката на умрелий негов отец му се мернала пред очите, зачули му се думи, които му говорил, преди да тръгне граф Барбариго, и тия думи били люти и зли, но имали не зная що добро и благородно, тия думи били: «Отвърни за моята смърт, малодушний сине! Мъсти, мъсти на моите врагове.» Лоренцо прегърнал своя слуга и не гледал на своите приятели, които му се насмивали под мустак.

— От къде идеш, бедний мой Джузепе! — попитал го той.

— Из Цариградската темница, боях се, че не ще можа да стигна жив дотук, но стигнах и слава богу!

— Слава богу, сега ти ще найдеш тук покров и покой, ще си починеш и ще се поправиш от твоите страдания и ще се подмладиш при мене. Ще зарадваш своето семейство.

— Късно! Аз желая да ми бог продължи дните да изпълня своята длъжност. Граф Лоренце, сине Барбаригов! — продължавал той с торжество. — Твой отец умря от отрова, от подкупена ръка; трактатът, когото пратиха във Венеция, е лъжлив (.). Когато умираше, твой отец и господин мой, той заръча мен да кажа тебе, да кажа на републиката да прегледате тия работи, да откриете тия измами и тогава да мъстиш на неговите утравители, на неговите врагове, които са причина на безславието му.

— Мъщение! Мъщение! — извикал Лоренцо и лицето му се запалило от гняв. — Мъщение! Аз ще отвърна за бащината си смърт! Боже, подкрепи ме да възкръся бащините си кости! О! Аз ще отмъстя, ще накажа враговете му.

В това кратко време Лоренцо се съвсем изменил и в сърцето му закипяло мъщение, той се срамувал сам от себе си, се срамувал от своите приятели, с които половин час напред се веселил, а бащините му кости остояли неотмъстени, обезславени, не имал покой и в гробът. Лоренцо се заклел да наиде ония, които били причина на бащината му смърт, да измие и просветли лицето на своя род. Пред своите другари той изпитал Джузепе за всичко, как и кога се случило. Верний слуга му открил убийците Барбаригови и на другий ден Лоренцо обявил за тях на републиката. Но Венеция не искала да развали приятел-

ските отношения с Цариград за кости, които отдавна вече изгнили; у нея и без това били доста други нерешени в Цариград дела; и още тоя трактат, който бил заключен между графа Барбариго и Цариград, бил унищожен после по различни обстоятелства; а затова, че той оставил кално място във венецианската история, в това време вече не мислили. Венеция вече достигнала своята слава в П а с и р о н и с к и й мир. Но помнила и Франциска, знаела имената на велики мъже, които проливали кръвта си за нея в Кайданската война и вярвала в славните подвиги на графа Барбариго и често говорили, че той дал друго направление на републиката — затова само, че техните съюзници австрийците прибързали да заключат мир. Събранието обявило Лоренцу, че тия доказателства не стигат да повярва републиката и колко за безславието бащино му републиката го не познава за виновний, а виновни познава обстоятелствата и австрийците.

— Граф Лоренцо, както се види, беше досега твърде зает и не можал да приведе на път бащините си дела — казал с насмешка главний дож и обърнал се към Лоренца. — Ви немахте време досега да помислите за това, что се говореше досега в градът за смъртта на баща ви. С вашето мълчание ви лишихте и нас да прегледаме тия дела, а сега вече е късно. От това време минаха десет години и ви, граф, се боехте да отмъстите на вашите врагове, зачтото бяхте още млади, а сега ви можете да отмъстите и сам. Вие сте благоразумни, мъжествени и можете, ми се чини, да отвърнете и без помощта на републиката. А колко за вашия отец, той що направил, направил и целий свят не може да го съди, зачтото знае неговата служба на нашето отечество. Никой не може да го нарече изменник, републиката ще го вземе в своите обятия, както ги приела историята. Нашият свят люби такива подвиги, люби такива люди като твоят отец и ще го любят вечно, но ти си длъжен да очистиш лицето му и да го запишеш светло в историята. Колкото за нас и ми щем се потрудим да открием неговите врагове.

Тия думи били много тежки за Лоренца, но той мълчал, зачтото познавал, че тия думи били истинни. Той слушал дожевите укори, чегато били казани от устата на граф Барбариго. Тогава познал, че във всичкият си живот е длъжен да загладва прежната своя безпечност. Той

мислил само да мъсти и какво мъщение да употреби. Статий дож разумял вътрешната борба в сърцето Лоренцово и станало му жално за него.

— Прощавайте — му казал той кротко. — И да ти бъде бог покровител, да ти помага да отвърнеш на враговете ваши. Иди с богом!

На другий ден Лоренца нямало във Венеция.

Фанариот! Да ви опиша фанариотът върно е невозможно; да кажа, че той пърлича на тогово и на оногово, ще ви излъжа. Фанариотът пърлича само на себе си. Аз твърде много се мъчих да ви покажа и опиша фанариотът, но той се изплезна изпод перото ми като голий харапин, който е намазан с дървено масло, изплезва се из ръцете на своите гонители и убягва във Вътрешна Африка. Фанариотът е човек, в когото няма кръв, затова твърде много жлъчка, в когото няма сърце, а на място сърце сингер, напълнен с различни ядовити растения, които се отделяват от него, когато е нужда, ако и да могат да действуват с всичките еднакво, но нужни някои по-мазни и няколко по-меки — тия повече трябва за лицемерието, ако и да после мазното и мекото растения пушат най-горчивата отрова; във фанариотът няма страсти или по-добре да кажем, той е пълен със страсти, но ми ги не видим. Бог знае где и как се скрива и в какво време се ползва от тях. Фанариотът е тяло без кости: така жилаво и навсякъде гледа, щото да го { } е твърде мъчно. Фанариотите са съвсем друга порода (сой) люди: ако гледаме произхождението им, тия са гърци и живеят в Цариград на особено място, което са нарича Фернер, от което са получили името си фанариоти, говорят гръцкият език, изповедуват православна вяра, но мислят еврейски и човеколюбиви как цигани. Ви, ми се чини, често сте срещали фанариоти (във всякой град ги има, ако не самият владика, то поне дякон или протосингел, или какъв да е свети отец и, правда да кажем, без фанариот владиката не ще може да сбере своята порусия, ако същият владика не е фанариот) и ми се чини, че при всяко срещание с него ви изменявате своето понятие за него, но всякога сте се измамвали в своето понятие; това е затова, както ви казах по-горе, че той се поменува, накъдето по-вее ветер, нататък и върви и горко на оногово, който му пресече пътят. Приятел на фанариотската душа са пари,

богатство — идол негов, ненавист към другите — неговото общество. Ако на тоя свят остане само един фанариот и една котка, аз съм уверен, що тия ще седат и ще прехитрят един другия, но най-после фанариотът ще прехитри котката.

Фанариотите умеят да се уживеят в Цариград посредитурците, армените и евреите на Балат и всякога им правили зло, ако и да не имали причина на това, но тия често и между себе си се ядат. Фанариот се не наситява никога. Фанариотските жени и девойки са богати и как се обогатили? Твърде просто — кое дятко владика, кое уйча, кое чича протосингел, кое, как да кажа, братец при Великата църква, кое сестра. . . или из тия кой да е господар бил в Молдаво-Влахия; но отдека са богати тия жени и девойки, както и мъжете им? Цели божий ден придумват един другия, кое търновский архиепископ, че малко парá изтътрал из Търново, или пловдивский, че не можал да се удържи в Пловдив, или кукушкий (поляинский), че много дал позволение на кукушаните или едренлиите да четат по славянски, най-после дохождат до самия патриарх, че той позволил на българите да направят на Фенер българска църква — с едно слово всичко, що наумят, всичко дошло. Във времето на различни междусобни войни, правда да кажем, фанариотите често търпели, но търпели от себе си. Турците не научали за техните хитрости и там горещо бивало някога, ако видели, че работите вървят зле; то тия подбъгвали в различни хитрости. Например хвъргали тия вини на своите соседи армени, евреи и много пъти на Морея, България, Сърбия и пр., пр., както било по-добре, и твърде скоро се оправяли и остояли чисти, достигали своите прежни права, които така невинно добивали, и още и досега тия се позовават до някоя степен уважения. Много големи длъжности се давали от правителството на фанариотите; освен това да оставим, че тия, как да кажа, сами себе дали власт за Молдаво-Влахия и това било само една суха мечта (фантазия), за която се влекли общите спори и несъгласия. Както духовенството, така и молдаво-влашките господари, всякой искал власт; тия подкупвали, отравяли се, рядко се случало на един господар да князува две години наред, но година, половин година, два месеца и не рядко и месец. В това време, когато той се отправлял

от Цариград, вече против него се сговаряли други фанариоти и обикновено в къщата на капу-кехаят или поверения в делата на господарите в Цариград при Високата порта. И оттам вече доходил донос до светлите уши на върховни везир. Се разумява, че той донос бил пълен с лукавства и хитрости и великий везир вярвал. И със следущите главни фанариотски лица Кантакузини, Маврокордати, Гики, Раковици, Суцо Караджи и три и четири-ма дребни други тия мислили, че имат право да поставяват господари във Влахия и Молдавия и имали междусобна война между себе си, ако не с оръжие, то с език, който е по-лют от дамаската сабля. За негово величество султанът било все равно или той, или други — можал ли той да знае фанариотските хитрости. До неговите уши дохождали едни само хитрости, нему говорили, что фанариотите се стараят за общо добро. Негово султанско величество бил великодушен и одобрял тия старания. Тоя корен Раковици, както видим от окончанието, не е гръцки. Тя била от рода по женска линия от одного из воеводите български, който произходил от Радула, четвърти великий войвода, и ако и да останал на Фенер и се погърчил, но не рядко при избранието на господарите показвал си произхождението. В това време още и други член се притурил в тяхното семейство под име Ч и х а н е с. Тоя корен съществува и до днес. Дълго време не познавали Раковици тоя пришелец бог знае откъде, но дружба, която имал Чиханес с Константина Маврокордато и свърз негов с капу-кехаят и милостивото разположение към него на великий везир, който го знаел още когато бил писар при граф Барбариго, принудили Раковици да го приемат в своето семейство, говорили, че той произхожда от техния корен, но Раковици знаели своите роднини и не дали му своят прекор, но дали му название Чихан или Чиханес, под което бил известен в историята на Молдаво-Влахия.

Константин Р. Чиханес бил човек боязливий, но хитрий, искал повече покровителство от другите, нежели се надеял на себе си. И още — той бил млад да занимава какво да е място в правление и затова не бил за никого опасен. Той всякога си притурял седем и восум години повече, отколкото бил, турял на главата си чужди бели косми, да се покаже стар и опитен, мусил се, въсил се и

мъчил се да прави на лицето си бръчкули, но никой не вярвал да има повече от тридесет години. Константин Чиханес имал подпора, Константина Маврокордато. Исттина Маврокордато му помогнал и с пари, и знакомил го с първите люди на Фенер и по цели Цариград говорил, че Чиханес е човек умен и образован. Маврокордато бил вече пет пъти господар на Влахия. Чиханес по повелението му мъчил се с всичката си сила и хитрил пред великият везир и пред капу-кехаят да сваля или, ако да може, да убие Матеа Гика IV, когото той не обичал, от влашкият престол и повече да угоди на Константину Маврокордату. На всичките се чинило, че той правил това да угоди Маврокордату, никой не вярвал да има дружба между Маврокордата и между Чиханеса и още Чиханеса приемали като пришълец и не се бояли от него и гледали кога той ще си троши вратът. Но това да видим, че Матеа Гика бил свален от престолът, едвам князувал няколко месеци. Константин Маврокордато, който влякъл въгледът към своето ейце и рано се условил за цената на господарството, твърде покойно чакал и бил уверен, че ще да стъпи на влашкият { } — така власите наричат престолът си. Маврокордато благодарил своя приятел за това, че той много му помогнал да сваля Матеа Гика, как изведнаж всичкият Фенер се научил, че всред нощ верховният везир викал Чиханеса при себе си. Това много разбъркало умовете фанариотски, но никой и не мислил, че Чиханес може да достигне до това да го назначат господар. И отдека той можел да земе пари да заплати за господарството: той всякога бил сиромаш! Ако и да се открива кредит (верка) в това време, но трябва поне да има няколко поддръжка от някого, за това, что много пъти новият господар молдо-влашки, преди да стигне в Букурещ, бивал сменен, и на мястото негово пращали другото. Чиханес не искал ничия поверка. Още не имал идеца да ги остави в Цариград заложенници, нямал и роднини. Повече думали, че той е направил някакво преступление и с нетърпение го чакали на Фенер. Той излязъл . . . с торжество, кривил с кривите си крака, почесвал се в тилът и високо повдигал гърбавият ерменски нос. Когато дошел дома си, изведнаж изпратил своите си к а й м а к а м и (наместници) в Букурещ. Чиханес бил господар влашки.

На Фенер не станало никакво волнение, но сега всич-

ко било как било напред, ако и да се сбирали на купове фанариотите, но тия се шушнали и не говорили явно. Никой не можал да познае от дека Чиханес взел пари и можал да стои против Маврокордато. Но за това не дълго време мислили: всичко се кончило и първи Маврокордато пошел да поздравя Чиханеса с такваз милост от цар царей и повелителят на правоверните и дал му аманет един из по-новите си, когото той не любил, за уверение на вечна дружба и бил доволен, че ще може да подкрепи своята ненавист — старият фанариот не гледал, че тая ненавист кипела в гърдите му, той можел да укроти на няколко време.

Чрез два месеци Костадин IV Чиханес вече князувал във Влахия. Това било в 175. . . година. На дворът горяло юлско пладнe; горещина пробивала до костите и разбърквала кръвта, а тя кипела и мъчно се промъчала в жилите. На широкият двор на господарският дом, който се намирал близо до църквата К у р т е - в е к и и загръщал голямо разстояние, под дебела върба на сянка седали със събрани крака, и други полулежали двадесет арнаути със светли оружия, ножове и пищови на поесът, разговаряли високо и се познавало, че тия малко почитат господарят; затова клетите селяни били в зло положение — седали и чакали на вратата по няколко дни господарят и не знаели скоро ли ще се покаже, а болерите се събирали на купове и говорили по-полека нещо си, но не смеели да влязат в стаите — видело се, че фанариотският звяр бил непристъпен и что той звяр не пърличал на прежния, който преди два месеца лизал прагът на капу-кехая си. Ако да идехте по-нататък, повече щяхте да се уверите в това заключение. В тая широка стая стояли до прагът два черни харапа с дълги пушки, които без позволение не пущали никого, по-скоро били готови да паднат мъртви, нежели да престъпят тоя завет. На лявата страна била врата, която водила в мъничка стайка; на широките миндери седел мъж средний возраст, в кадифен кожух, в бели шалвари и в жълти папучи, из които едната погледвала из под коляното на подвитият крак; висока кожена шапка с бели кадифени връх била захлупена на коляното му, главата му покривал белий фесец. Големий кехлибар се жълтел в устата му, очите му били полузакрити. Ако и да бил млад, но не можеше човек да се не почуди на

неподвижното негово лице, чегато го било нехар да гледа, чегато бил полупиян и чегато суривина покривала чертите на лицето му; той не гледал на болерите, които минували покрай него и лобизали полата на дрехата му изпърво с устата, а после с челото и излизали полека назад из вратата. Но изведнаж очите му се разкрили и огънят им показвал верно, че душата на господарят не спи — това бил той, — ако тялото му и да представляло бездействие и суривост.

— Луда работа, Атанасие — говорил той по гръцки на едного, който стоял при него — следни и мършави грък и читал нещо си по влашки. — Види се, че славянският език, който бил дълго време църковен и вече излизал из употреба: в църквите и диванът употребляли влашкият език, а в дворът говорили по гръцки — повече да угодят на почтените фанариоти, някога говорили по италиански. — Луда работа, Атанасия! Что е мене до вашите съдовни дела, когато аз от тях нямам полза, а на диванът пред това добиче диван ефенди трябва да се покаже чист как гълъбница; и така, да оставим тия работи, които доводят дрямка; и без тях ме боли главата. По-добре помисли за това, что вече два месеца откак съм господар, а още не съм зел толкова пари, что-то да можа да платя в Цариград за господарството, в което владам.

— Аз говорих по вашето приказание с вестиярът*. Той се надея, че гюмрюкът, който ми наложихме на виното и на трансилванските овчери, които докарват своите стада тука на зимовище, могат да допълнят совсем та я сума.

— Не, Атанасия, това иска дълго време да сетърпи и трябва да измислим нешто по-решително и по-лесно; да ти кажа, мен се иска да меня всичките първи чиновци на княжеството, да захвана от дворените до писарите и да продам местата им на други. — Това е по-добро средство да обогатя себе си.

— Ипсилотате ефенди, аз смея да ви кажа, что болерите и без това от ден в ден захващат повече да гледат зле на вас; и данокът, дека наложихте, не малко замъти главите им, тия познаха ви что искате да правите, и могат да

* Вестияр — казначей господарски — хазнатар; бройник.

захванат да грабят, злодеват и най-после за вас не е твърде яко добре.

— Несъгласие болерско е — казал Чиханес с презрение — как брънкане на мухите около силният слон!

— Добро, но между тия люди има мнозина важни и опасни.

— А кои са тия люди, по твойто мнение, важни и опасни? — попитал господарят и гледал на Атанасия вправо в очите — желал повече да го погледа, нежели да чуе ответът му.

— Вам са известни, ипсилотате ефенди, повече, нежели мен, зачтото тия са най-първите люди в управлението и в княжеството: дворнакът и банът.

— А за что са тия опасни, Атанасия?

— От тяхното влияние на народът и на господарските дела.

— Влияние от водата на колелото на воденицата: водата оправа колелото докога воденичарът пусне.

— А народността им! . . .

— Глупав си ти, Атанасие, когато мечтаеш за народността и повече тук; види се, че ти си порасъл на островите, а не на Фенер.

— Аз вярвам на вашите думи как на евангелието; и нема ви не уплаши другарството на тия двамина люди с диван ефенди?

— Не, зачтото диван ефенди, както ви казах, е муле в квадрат (умножено на два), той се хвали със своето безкористие, а това той не знае, че със своето безкористие не ще да има средства да действа пред Високата порта, в която без стълба не можеш да влезеш, а тая стълба са пари. Кучето лае, но керванът си върви, говори турската пословица. Повече мене ме плашат, и то не ме плашат, но ме тревожат от някакви си причини вестите от капу-кехаяси. Ти добре скри турчинът, дето донесе тия вести?

— Той не излиза на дворът и ще се отправи в Русчук, без да бъде при своите, на Б а б о - Б е л и к о; в това ви се надейте на мене.

На дворът в това време се чул шум и глъчотевица показвала, че иде някой гостенин и тоя гостенин не бил обикновен в това място; влязъл арнаутин и казал:

— Диван ефенди!

Чиханес гледал как пияний и чегато искал да влезе

в дълбочината на душата Атанасиева да види каква тайна се скривала в нея, но бледното и мършавото лице негово било тихо и спокойно и неограничена покорност. Душата му или дълбоко скривала големи тайни, или съвсем ги нямала. Господарят отишъл да срещне гостенинът, когото вече болерите водили под мишниците срещу него. . .

Диван ефенди, ако и да бил, на поглед, покорно лице на господарят, той бил твърде важно и почетно лице във Влахия и Молдавия, гдето правлението било съвсем еднакво. Турция имела в това време в столицата и в други градове молдаво-влашки по сто бесилия и един башбесилия. С тях било доволно да варди тай страна от вътрешни злоупотребления. Истина, че ако да имал нужда диван, можал да вика на помощ из соседните турски крепости, които се намирали по тая страна на Дунавът, войска твърде силна, но рядко се случало да употребяват тия мерки; болерите били доволни от фанариотските господари, защото и тия могли да грабят народът, както и господарите, а бедният народ, съвсем подавен, носил с търпение тежкия ярем. Диван ефенди бил поверено лице от Портата, да гледа за обхожданието на господарят и за събиране данокът за Високата порта и ако тоя данок се плащал от народът на турското правителство, но тоя данок не бил тежък, как тоя данок, който той плащал на господарят и на болерите, в това трябва да даваме справедливост или лично на диван ефенди, или на справедливото требование на Портата, която, колкото да е, жалела за несчастното положение на тоя край, ако Портата и да жалела, но сребролюбието на господарите не имало сострадание.

— Да бъде благословен тоя час, в който ви стъпате на моят праг, челеби ефенди — говорил господарят, — душата ми просвети от вашето посещение.

— Слуга вам, господар — казал хладно диван ефенди и усмехнул се под мустакът, — се решава да ви припомним твърде известна вам турска пословица: колко щеш говори: мед, мед, но в устата ви не усящате сладост, догде медът не земете в устата си.

— Не мед — отговорил господарят, засмял се, чегато не разбирал думите на гостенинът си и показал с пръстът си на столът, на който били сладки вещи, които влашки

се наричат «дулчаси». — На, мед пред нас и както ми пожелаем, ще насладим устата си.

— Тогава щяхме да кажем: в устата мед, а на сърцето жлъчка, защото, говорят един учений хеким баши, че жлъчката непременно е нужна да храни лукавото сърце.

— Вашата ученост, високородний диван ефенди, е известна на целият свят.

Селим ефенди бил наистина учений човек, който се учил в Турция, той бил образован по европейски; дълго време той живял във Венеция, праскала го Високата порта като умний човек — често имала правителствени дела между другите държави. Селим ефенди не можал да се удържи против соблазънът на градовете европейски в онова време и принял много европейски обичаи, но той увардил своето рождено благородство и чистота, които не могли да изкоренят европейските развращения. Мнозина негови неприятели не го обичали, го корили, че той се е привязал к европейските обичаи, даже и в безверие, ако и да Селим ефенди почти всякога ненавиждал европейците, той любил тоя европейски обичай. Откогато той бил във Венеция, начал да люби повече женските главици, начал да се влече след тях (много и пострадал от тях), но той всякога остан изпълнител Алкорана и доброто му сърце никога се не изменяло. Това място, в което го ми сега находим, било скришно заточение (сюржон), за което и той не знаел сам, знаели само неговите врагове. Неговите врагове били уверени, че хитрият господар фанариот Чиханес, с когото Селим ефенди никак не можал да се бори, ако употребяваме хитрост против хитрост; мислили, че Селим ефенди ще си строши врата. Но тия се измамили със своето заключение. Чиханес се борил с хитрости, а Селим ефенди с благородство. Великият везир знаел лично неговото благородие и несребролюбие и помнил, че Селим ефенди принесъл много добро на Високата порта, помагал му против злоупотребленията Чиханесови.

Кафе и чибук прекъснали половин час разговорът им. Когато се напушили и когато събрали мислите си, и Чиханес, и Селим ефенди начнали да говорят за работа. Ако и двамата знаели по гръцки и по турски, но говорили чрез преводчици (драгомани). Диван ефенди обявил на господарят, че по случай на частно войни, Румелия

няма добитък — овци и крави, и затова искал Влашко да събере колкото може скоро около 100 000 овни и че това иска великият везир и че той остава и се надява на господарят да изпълни волята на правителството. Селим ефенди добре знаел, че такива дела се искали на господарите да изпълняват, защото тия дела им давали случай да ограбват народът с името на Високата порта, но за своя полза. Селим ефенди мислил, че Чиханес ще държи страната на народът, която почти всякога държали хитрите фанариоти да не покажат, че тия се радват и чакат тоя час, кога щат им дадат това позволение. Но Чиханес не казал нищо и диван ефенди кога видял, че Чиханес не говори, гледал на него с удивление, не знаел що се скрива в тая демонска фанариотска душа.

— Аз съм ваш роб и с душата, и с тялото на моето правителство и на великият везир — казал Чиханес, — аз работя само с тяхната воля, не искам да кажа ни дума, да направя ни мъничка работа без тях; тия направиха моята власт, тия могат и да я земат, аз съм само прах на стъпките им. Всичко е тяхно и всичко тям. Но моите мисли, тия са вам известни, високородний ефенди, и аз ги изказах сега само за това, защото не можах да издържа сърцето си и мислите си.

— Хитрий фанариот — помислил диван ефенди.

— Аз съм за всичко готов за моето правителство — говорил Чиханес, — говорете — във вода и в огън — аз съм готов.

Диван ефенди мълчал.

— За да ви уверя, че аз съм готов да изпълня вашето желание сега, без да се мая, ще дам повеление на тоя човек, когото и аз, и ви знаете, ако и тоя човек да е мен твърде нужен в това време, но за мен няма нужни работи, когато има нужда моят господар.

И после се обърнал към Атанасия, който стоял във времето на техния разговор и казал му:—Изпълнете желанието на диван ефенди свято и безгрешно!!! Ако бъде нужно, ти поговори с някого от пашите, отпрати се сега тая минута и аз ще прикажа да ти дадат пари и нужните писма. Тая работа ще принесе вам чест, но и може да ответите, гледайте да се покажете достойни в тая проверка.

Диван ефенди с всичкото си сърце се радвал, че тая

работа била дадена на тоя човек, изпърво, че диван ефенди му покровителствувал, както ще видим по-долу, и че това дело било твърде полезно за него, от друга страна: второ, диван ефенди искал да отдалечи Атанасия из Букурещ, на това той имал своя причина. Диван ефенди мислил, че Атанасия, като всекия грък, държеше двоедушна политика — седи с другото и примича се към другото. Искал да угоди Атанасию с това прашане и се надеял, че кога той се отдалечи от Чиханеса, тогава лесно да изпълни целта си. Но не така гледал Атанасия на това. Той твърде добре знаел, че наложената сума на трансилванските овчери, която наложил на тях Чиханес, ги принудила да се върнат назад в Трансилвания, а сто тисляци овни в това време, когато народът умираше от глад и в такова мало време било невъзможно и вовличало го в немилостта на Високата порта. Да се отрече пък от нея, трябало да се запише в редът на недоволните болери, чието число от ден на ден се увеличало повече и повече и някои от тях даже показвали на него; ако да се присъедини при това общество, той знаел, че ще попадне в беда. Атанасия помислил, че времето и обстоятелствата ще го измъкнат из тая тежка работа; в знак на благодарност той искал да поцелува полата на господарят, но Чиханес желал да му покаже своето благоволение, не дал му полата си, а подал ръката си.

Атанасия останал пак как напред на прагът, замислен и печален. Брадата му, която като клин се издавала навън, треперала, бледните му и тънките му устни (джуки) на които се видела ухилка (смях,) но такъва ухилка повече приличала на плач, а не на смях, носът му пърличал на орелски клон и широкото му чело, всичките заедно съставляли и изобразявали африканска маймуна. Изведнаж, ако го видеше човек, лицето му щеше да се покаже просто, без лукавство, без выражение и даже за чудо и някоя доброта, но ако се загледале добре в него, тогава щеше си отвърне очите и душата от него.

— Не иска ли моят падишах още какво да е от вашия верен слуга?

Тоя въпрос обърнал диван ефенди в тия мисли, с които той дошел, и гняв пак закипял в гърдите му.

— Вам е повече известно, нежели мен. Капу-кехая-

си не жали пари за вести и жалее бързачи (сюрюджий-татар), които носят вести (хабери).

Господарят се ухилил като човек, който не разбрал или не дослушал думите на гостенинът си и който не желае да го безпокой със своите въпроси вторий път.

— Но и бързачите се здръжат в ямата, в каква да е темница, както и вестите на дъното-на душата.

— Вестите са достояние на светът, а бързачите са достояние на гробът — говори турска пословица.

Диван ефенди се възгубил. Той гледал на господарят с внимание, гледал дано познае нещо от лицето му; броил броениците си. Чиханес с такова простосърдечие гледал, че то диван ефенди станало съвестно за своите мисли. Но изведнаж пак рукнал от гняв.

— И аз можех в една минута да повярвам думите му! — помислил той. — Ако тоя човек казва своето преступление, но аз не ще повярвам само за това, защото той сам се изказа.

— Но дека е тоя бързач — извикал, не можал повече да търпи. — Где се даяна бързачът. . . когото срещнал моят човек, где го дявате, говорете, господар, где бързачът, който беше пратен от силистренският паша? Когато видели, че влял в градът, а не излязъл из него.

— А-а-а, на причината на неговият гняв, а аз не знаех — помислил господарят. — Не много е нужно и той ще изкаже що му е на умът. Може да се върнал назад или може да се станал на пара и се е вдигнал право на небето; да почакаме вестите негови, може да паднат како роса на земята и тогава ми ще сберем плодовете им.

— Диван ефенди — казал господарят на шега. — На, гледайте — продължил той и погледнал из прозорецът: гълибица със зелено цвете в ръката и цветето показва примирение и надежда, а бързачът с благодат и счастье, когато и вестите, и бързачът обещават добро, то трябва да се обърнем към него, това ми се чини, че е вашата супруга, Атанасие; идите, срещнете я и кажете ѝ да дойде тук. Ако диван ефенди позволи нейното приближение. Аз мисля, ефенди, че нашите работи се свършиха.

Проклетият фанариот тая слаба страна на диван ефенди (сиреч, че той обичал женските лица) от това нарочно пратил за супругата Атанасиева.

Челото на Селим ефенди заблестяло от радост. Вляз-

ла жена, пълна с красота, с червени бузи. Горещото ѝ дихание повдигало гърдите ѝ, ако не от страст любовна, то от възторг. Нейните полузакрити уста, огнени очи и високите гърди, които изкушали човека, чегато искали наслаждение безпределно и приготвяли възторг или гибел томува, за когото се приготвяли.

— Челеби ефенди — казал господарят, — аз ще повеля да ви дадат шитренджие (тавля, декато играят с кости), на които така искусно играе кокона Евфросиния, а сам ще да иде да пратя Атанасия.

В това време, когато двамината се уж предали в играта, а наистина се предали на размишления и всякой из тях играл както и да е, само да се намира на работа, господарят отвел Анастасия на страна и попитал го:

— Той видя ли бързачът?

— Не!

— А как той знае за неговото дохождане?

Селим излъгал, че го срещнал на пътят; това се видяло из неговите думи.

— Излъга: за това аз му казах.

— А защото да му кажеш, да те питам сега?

— Така, трябваше да му се каже и казах му.

— За тебе така трябваше?

— За тебе, ипсилотате ефенди!

— Благодаря. И така, той знае и за что е той дошъл?

— Знае така, както е нам нужно.

— А как например.

— Аз му казах, что ви просихте от великият везир ферман, за да пратите, ако стане нужно, в заточение (сюр-гюн) в една крепост двоица братие Вукарещи и че му се обещахте да употребите тоя ферман на работа, ако видите, че не може вече без това и что везирът ви се обеща да изпълни вашата просба.

— И диван ефенди ти повярва?

— Ми повярва.

— И ти всичкото това наистина каза?

— Наистина казах.

— Ти твърде добре измишляваш.

Никой из физиономистите не можеше да познае лицето на двамината истина ли тия говорят, или лъжат един другото и доколко могли тия да хитрят между себе си. Что свезвало тия люди, които, както се видяло, и

двамината всякога се намирали в отбранително положение? Изпърво, тия не твърде знаели един другия, може и един из тях да бил измамен, когато се трудил да измами другият; второ — има такъва свърз, която е по-силна от свързта на дружбата и любовта — без нея не може, верига, с която са свързани двоица, двоица играци (комарджии) между себе си и тая верига и да искат, не могат да разкъснат.

*

Според тоя ден вечерта два пътника се приближали до Букурещ по Гюргевският път. Когато преминали манастир Вукареши, където всякога се заpirат да си починат и да дочакат торжественото посрещане новите избрани господари — фанариоти. Добрите, но уморените им коне били свидетели за далечният път, който тия преминали, и за нетърпението на пътниците да достигнат по-скоро там, къде отвождали. Пътник, който вървял напред, бил млад, но загорялото му лице, ранните бръчки по челото му, белите коси на главата, простата му черна одежда придавали на чертите на лицето му суровост и че му омръзнало да живее; другият бил твърде стар, но ездил бодро като юнак.

— Свърши се нашият път! — казал младият пътник и тежко въздъхнал.

— И-да бъде волята божия! — казал другият.

После тия думи тия вървели и мълчали.

— Дай път, гявур, или инш Аллах, аз ще ти разцепа главата — извикал някой зад тях.

Младият пътник се обърнал и видял над самата си глава сабля. Изведнаж той измъкнал своя кинжал, но скоро пак дошъл в себе си и смилено отбил от пътя, ако и блестящите му сиви очи вярно показвали, че твърде мъчно му било да се покори. Арнаутинът, както се видяло по това, че едвам се държал на коня, метнал повечко от запрещеният сок и се радвал, че никой не го видял. Той високо се изкикотил.

— Хвърли кинжалът, бестрага, сега той тебе е толкова полезен, колкото кърфица на децата; и ти, и аз, ми си вече свършихме пътя, само аз може да се върна назад,

а тебе и тук ще бъде добре, така добре, че то не щеш вече да оставиш тая страна.

И той скоро влетял в градът.

— Не напразно тоя албанец вървеше все след нас, във всичкият наш път! Мен много пъти ми се искаше да го приспа с едно куршумче, но боях се да направя глъчотевица — казал старият спътник.

— Не узнати ли са нашите работи в Цариград?

— Не е за чудо, защото около великият везир има много шпиони и капу-кехаси не спи, а ако граф Лоренцо Барбариго. . .

Старецът говорел почтено, със свалена шапка.

— Ти не щеш да се изправиш, Джузепе. Дали ти не знаеш, че това название граф Барбариго, с което ти обичаш да ме наричаш, е за мен най-голяма присмивка. Прекрасен съм аз граф в сегашното мое положение!

Старецът дълбоко въздъхнал.

— Зная, че равенството не ти е по сърцето, което имаме между себе си, и ти не можеш да ме не наричаш граф, но помисли, че това е необходимо, защото могат да ни познаят, преди да дойде това време, когато трябва ми сами да се покажем. . .

— О! Не договарвайте! Бог да не остави до това. Той види, че ми правим всичкото това за своето очищение и чест. С молитви, пост, тежки трудове, своеволно оставили всичките радости земни, пожертвовали по-голямата част на своето имане, ви очистихте първоначалният грях — човечески и бог не ще допусне, за да умре такъв човек, който е верен на своя дълг, догде син не очисти своята чест, догде не отмъсти за смъртта бащина си.

— А ти, Джузепе, ти за себе си нищо не говориш.

— Моята работа е друго. Что аз направих необикновено? Аз съм слуга на вашата къща и работя по волята на своят господар, така и трябва. — Старецът изговорил това с твърде голяма покорност и преданост, защото почитал покойният си господин и любил новият като верни пес, който после смъртта на своя господар не оставя и неговият гроб, вие над него, изявява скръб и заборава за своето положение и опасност, в която се намира. — А ви, ви, граф Барбариго. . .

— Пак! . . . Ти напуста мислиш, че аз поне една минута мога да заборава, чия кръв тече в моите жили.

— Ви търпите безчестие от един келяв арнаути пред моите очи и аз трябва да мълча и да гледам равнодушно, чегато така и трябва.

— А за что и да не е така? Ако слуга иска да претърпи всичко на тоя свят затова само, чтото да може да очисти честта на своя господин, то дали трябва синът на графа Барбариго да направи по-малко за своят отец?

— О, простете ме, простете, че аз към вас така безгрижен, не почитателен; не мога така добре да ви служа, да се грижа като верни слуга на вашата къща, но видете ли: ваш отец на смъртния одър мен предаде своята воля и оттогаз у мен вече няма други мисли, други чувства, друга любов освен тая воля, която из мен изгони всичките други. За нея само аз мога да мисля, за нея да живея, за нея да умра, без нея аз, като старец, одавна бил би мъртъв; но пак леко ще да бъде на моята душа, кога тя изпълни тая заповед, ако да бяхте ви видели своят отец на смъртния одър. . .

— Стига, стига Джузепе! Ти твърде често представляваш мен тая картина и тя живо се вече напечата на мойто бедно сърце. Не мисли, че аз се сърдя тебе за това, что ти почти всякога поджигаш мойт пламени, но справедливи гняв да отмъстя кърваво и моята крехка младост да се труди, мъчи и да не заспива, като искусни ездок (бинекчия) муши с бодилките на ботушите си своят кон. Не, аз мисля, что ако слуга Барбаригов така страстно изпълнява своят дълг, то може ли син поне една минута да го заборава. Твоят разказ беше полезен в своето време; но сега, когато сърцето мое е готово да изскокне из гърдите ми от нетърпение, а разумът ми търпи благоразумие и хладнокръвие, сега, заради страстите Христови, мълчи, Джузепе, мълчи! А то ще излезем из своят разсудок, а нам сега е нужна ярна ръка и глава, зачтото нам е дозволен един удар.

Джузепе мълчал. Той искал само да поизпита сърцето на своят господар, който в последното време станал още по-мълчелив, отколкото бил; раната на сърцето му не само дето не заживяла, но повече се разранила в тия минути, когато целта към която се стремил животът на тия двама пътници, вече гледали пред очите си. Джузепе даже не дошло на ум колко тежко страдае от тая рана неговият господин.

Мъчно можеме да познаем по лицето младият пътник, че той е граф Лоренцо Барбариго, тоя Лоренцо, който се горделивил със своето име, богатство, чест, който бил окружен с блаженство. Суровият живот наложил на лицето му такива черти, на които се покорява времето и не може ни да ги изглади, ни да ги отслаби. Като изсъхнал горняк някога се случва от благоприятното време се подмлади и пусти зелени ветви (фидани), но и то само неговите ветви, а големият и силният горняк остана си сух.

— Откъде можем да знаем! Може нас и наистина чакат в градът — казал Джузепе. — Не е ли по-добре да поседим тук и да влезем из друга някоя улица в Букурещ, а то може право да влезем в капанът, из когото вече не можеш и да излезеш. Грък навсякъде види.

— Ти говориш правда, да се отбием от пътят и да попасем конете си, да не обърне някой на нас внимание, а в това време довно попадне някой тук и да го поразпитаеме.

Последствия, как ми видели, показали, что техният страх бил не напразен. Тия вървели няколко време и водили за поводниците своите коне, които скубали тревица. Букурещ се простирал пред тях на джоглилки и възвишения и със своите чести (махали) се видял, чегато е безконечен.

БЕЛЕЖКИ

ПОВЕСТИ И РАЗКАЗИ,
ПУБЛИКУВАНИ В СП. «ЗНАНИЕ»
И В ОСВОБОДЕНА БЪЛГАРИЯ.
ПРЕВОДНА БЕЛЕТРИСТИКА

В т. III включваме разкази и повести на Каравелов, писани в Румъния и България. Част от тях са обнародвани в сп. «Знание», други в самостоятелното издание «Разкази из българския живот» от Любена Каравелова. Търново, 1878 г. Издал Георги К. Момчев и продава я за ползата на черковата «Св. Четирсет» в Търново. В печатницата на Л. Каравелова в Търново.

В тома поместваме за първи път след публикуването им в «Свобода» и «Знание» белетристични творби на Марко Вовчок в превод на Каравелов.

Като «Приложение» включваме и започнатия от Л. Каравелов с друго лице, но незавършен превод на повестта «Фанариот» от Е. П. Ковалевски.

*

Стр. 7 — СТАНА — сп. «Знание», г. I, 15 януари — 1 март 1875, кн. 1—4.

«Стана» преповтаря творческата история и реализация на Каравеловата белетристична творба «Мъченик». И тук българският писател има за «модел» чуждестранно белетристично произведение — разказа «Домашка» на М. Боголюбцев, — поместено в руското сп. «Беседа, журнал ученый, литературный, политический», г. II, янв. 1872, кн. 1, с. 133—153. В списанието разказът е поместен под общото заглавие «Рассказы из жизни южнорусского народа». Каравелов е получавал сп. «Беседа» и този брой от изданието е бил запазен в библиотеката му (вж. Към историята на Народната библиотека в София. Библиотеката на Любен Каравелов — Държавна библиотека «Кирил и Методий». Известия за 1957—1958 г. С., 1959, с. 488).

Каравелов заимствува сюжета, някои образи и картини от руския разказ «Домашка». Но и сега претворява образите и сюжета в духа на българския национален характер и бит, в зависимост от белетристичния си стил и революционндемократичните си позиции. Това проличава особено ясно при съпоставката на образите на Стана и Домашка, Стефан и Данило, Герасим и хусаря (вж. по-подробно: Цв. Унджиева. За творческата история на една Каравелова повест — Известия на Института за българска литература. Кн. XVIII—XIX. С., 1967; Цв. Унджиева. Любен Каравелов. Белетрист и фейлетонист. С., 1968, с. 83—86).

Стр. 24 — «Момиче, момиче...» — стихотворение от П. Р. Славейков от 1852 г., малко видоизменено от Каравелов. И той, както и Н. Бончев, е критично настроен към ранната любовна лирика на Славейков.

ТРИ КАРТИНИ ИЗ БЪЛГАРСКИЯТ ЖИВОТ

Стр. 43 — 1. МАМИНОТО ДЕТЕНЦЕ — сп. «Знание», г. I, 15 юни — 15 септември 1875, кн. 11—17.

Стр. 104 — 2. ИЗВЪНРЕДЕН РОДОЛЮБЕЦ — сп. «Знание», г. I, 30 септември — 31 октомври 1875, кн. 18—20.

Стр. 137 — 3. ПРОГРЕСИСТ — сп. «Знание», г. I, 30 ноември — 15 декември 1875, кн. 22—24.

Прототип на главния герой на повестта — Иван Чучулигата (Ион Чучулигяно) — е И в а н К а с а б о в (1837—1911). Каравелов го иронизира във фейлетони и статии заради някои негови антинародни прояви. Язвителната си критика срещу него продължава и в повестта «Прогресист».

Иван Касабов е роден в Лясковец. Гимназия и право завършва в Белград, докторат по правни науки получава във Виена. В Белград се свързва и сътрудничи на Раковски. Известно време е учител в Русе, Гюргево, Пловдив. През 1866 г. е един от основателите на Тайния централен български комитет и е редактор на неговия орган — в. «Народност». От 1868 г. се приближава към революционното крило на българската емиграция в Румъния и сътрудничи на в. «Свобода». По-късно се оженва за богата румънка, през 1872 г. приема румънско поданство, за да не загуби правото си да бъде адвокат като чужд поданик и преправя името си на Ян Касабяну. Тези негови постъпки са посрещнати с възмущение от сво-

бодолюбивата българска емиграция в Румъния, от българския революционен печат.

Стр. 143 — «Най-напред тия избрали за «писател» такъв един човек, който бил честен и умен...» — Става въпрос за Л. Каравелов, поканен през 1869 г. от «старите» за редактор на в. «Отечество».

Стр. 164 — ДЕЦАТА НЕ ПРИЛИЧАТ НА БАЩИТЕ СИ — сп. «Знание», г. II, 15 февруари — 30 март 1876, кн. 1—4; 15 и 30 май 1878, кн. 5, 6.

Повестта е незавършена. Публикуваме я по текста от сп. «Знание» с изключение на последните две глави (VII и VIII), които липсват в списанието. Последните два броя от «Знание» от 1878 г., в които са поместени VII и VIII глава, вероятно са изгубени. Препечатваме ги от: Съчинения на Любена Каравелова. Том шестий. Повести и разкази. Издава съпругата му Н. Л. Каравелова. Под редакцията на З. Стоянов. Русе, 1887, с. 63—122. След завършване на осмата част на повестта следва «З а б е л е ж к а: Настоящата повест «Деца не приличат на бащите си» остава за голяма жалост незавършена. Тя умира заедно със списанието «Знание», заедно със своя автор Л. Каравелова. Тя е последната негова повест, тя е историческа, така да се каже. Почната е в мрачна, в безнадеждна и в пълна с неизвестност епоха — 15 февруарий 1875 г., когато авторът ѝ е живял още в чужда земя — Букурещ, — далеч от отечеството си. Познатите събития: Априлското въстание в България, Сръбската и Руската война не са оставили на спокойствие нейния автор. Той захвърлил перото и побързал да отиде там, где се решава съдбата на неговото отечество. Знаменито събитие са случило в това време в животът на тая повест! Захвърлена в Букурещ в 1876 г., тя излязла продължение в 1878 година. И где? В Търново, в старото и велико Търново, в славната столица на Асеновци, в свободна вече България, в първата джамия на пропъдените вече тирани, в която покойният си беше настанил печатницата, докарана от Букурещ.

Събитието е дотолкова величествено и знаменито, щото ние са чудим как Любен Каравелов е бил дотолкова студен, щото си е спомнил за своята повест, за «Знание» и за перото си! Според своето положение и миналите си дела той трябваше да ходи и да словослови събитията от град на град или пък да земе висока длъжност в тогавашната администрация, за която хора като него се търсеха и под земята. Той, останал верен на своето писателско знаме, почна пак по старому, съзнаваше колко ще да бъдат потребни на България независими хора, още и писатели, скромни и без всякакви претенции, той завзе отново ръждясалото си перо. Но великото събитие му повлияло от друга страна, може би и несъзнателно. Така са

трябаше и да бъде. Списателите и поетите само тогава са верни и истински, които са движат по духът и течението на онова, щото са върши около им. Това негово влияние са е отразило в края на повестта «Децата не приличат на бащите си», в лицето на «докторът» московски възпитаник, и на полякът Казимира, и двамата действащи лица в повестта: В лицето на московският доктор той клони да земе ролата на славянофилски игнатиевски апостол, а в лицето на бедният емигрантин поляк Казимира той е произнесъл грозна присъда, присъда от родът на ония, които пишеше секи ден Аксаков и Катков...

Да, това е факт, който ние, негов почитател, изваждаме най-напред на пазар. Според ролата на Казимира, макар и да не е свършома повестта, рола, която авторът му определява между пловдивската младеж, полската емиграционна младеж и разделена на два лагера, върху главите на които са изсипват тежки и незаслужени според нас думи. Л. Каравелов, революционер в Букурещ преди две години и редактор на вестниците «Свобода» и «Независимост», десет години да беше живял още емигрантин, пак не би си позволил да съди така жестоко ония свои братия, целите и стремленията на които са били едни и неразделни. Увлечен е бил нашият незабравим покойник от минутно тържество, нямал е той право да осъжда и кълне ония, които от самото него са биле сто пъти по-оئےправдани. Полякът е видел и патил от своите угнетители такива нечути зверства и тиранства, които българинът — нека ми бъде позволено да отбележим — не е нито сънувал.

Но казахме — събитията, великите събития, които са извършиха в България през тая година, тия са пленили авторът на повестта, тия са наложили своето вето и върху неговото творчество, не е той виновен. Сичките българи по онова време, без изключение; бяха много по-ревностни Аксаковци и Катковци в сяко едно отношение. Любен е възпроизвел тия симпатии. Но що говорим ние? В същият брой на «Знание», гдето се появява на сцената Казимир полякът и московският доктор, в същият брой е напечатан Сан-Стефанският договор с големи букви и на три езика. . . ! По-нататък ние мислим, че не е нужно да ходим, картината е ясна, Любен е прав, събитията и обстоятелствата са виновни.

От края на повестта се види, че тя е щяла да обеме едно от най-трескавите и новите събития в България — дейността на тайните революционни комитети и техните членове и апостоли. Васил Левски, А. Кънчев и др. по сяка вероятност са щели да бъдат герои, представени в сичкото си величие и борби, понеже покойният отблизо познаваше сичко това. Повестта е прекъсана, когато

той започна да са приготвява да са мести от Търново в Русе, гдето са разболя и свърши. Може да е останало продължение в ръкопис, но след смъртта му чужди и недоброевсетни хора опропастиха сичко. З. С.» (с. 122—124).

Чрез «Бележките» към повестта З. Стоянов пръв прави опит да даде оценка на «Децата не приличат на бащите си». Но идейният прелом, който вече е настъпил с него, не му позволява да се издигне над партизанските си пристрастия, да посочи творческите завоевания на Каравелов в последната му белетристична творба. Противопоставяйки двама герои на повестта — Доктора на поляка Казимир, — той прави от Каравелов популяризатор на славянофилството, независимо че го оневинява посредством «събитията и обстоятелствата».

Между текста на първите шест глави, публикувани в «Знание», и същия текст от изданието на З. Стоянов има различия, които възприемаме като редакторски промени, направени от първия издател на Каравеловите съчинения. Твърде малка е вероятността З. Стоянов да е разполагал с друг текст, по който е публикувал повестта, т. е. текст, подготвен от Каравелов за неосъществено отделно издание.

Посочваме по-характерните различия между двата текста — в «Знание» и в «Съчинения на Любена Каравелова. . . Том шестий. . . , 1887.»:

«ЗНАНИЕ»

«... между старите генерали и между комисионерите...» (с. 515, р. 4, навсякъде к. м.)

«Истината казват...» (с. 515, р. 20).

«...вее нещо аристократическо, военно, сенаторско...» (с. 518, р. 23).

«...които нямат ни с жените им...» (с. 522, р. 38).

«...не меси «мекия»...» (с. 523, р. 14).

И т. н.

«СЪЧИНЕНИЯ НА ЛЮБЕНА КАРАВЕЛОВА»

«... между старите пашии, миралаии и между комисионерите...» (навсякъде к. м.).

«Право казват...»

«...вее нещо аристократическо, военно, пашовско, кадийско...»

«...които не трябва да имат ни с жените им...»

«...да пржи «мекия»...»

Само част от «Децата не приличат на бащите си» е запазена в ръкопис — откъси от гл. IV, V и VI (вж. Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Д. Леков, Л. Минкова, Цв. Унджиева. С., 1964).

Мотото на повестта е четиристишие от поемата на Н. А. Некрасов «Мороз краснѣй нос».

«Не видящата богиня» е Тѣмида, богиня на правосъдието и справедливостта.

Стр. 175 — «Отхраната, която «Периодическо списание» меша с възпитанието. . .» — Има се предвид статията на Друмев «За отхраната», обнародвана в «Периодическо списание», г. I, 1870, кн. I. Статията поставя и разглежда някои проблеми на възпитанието.

Стр. 225 — НЕНО — в: Разкази из българския живот от Любена Каравелова. Търново, 1878, с. 5—13.

В бележка към публикацията на «Нено» З. Стоянов отбелязва: «Книгата (става въпрос за «Разкази из българския живот», б. м) с цена 5 гроша е предназначена да се продава за в полза на черковата «Св. Четиридесет» в Търново. Тая жертва от страна на покойния, който завинаги, както и през 1879 г., не беше в състояние да подарява другиму, защото и сам нямаше, ние обясняваме само с това, че той е бил твърде силно трогнат от събитията на Освобождението, от тържественото откриване на черковата «Св. Четиридесет мъченици». Това откриване на свещения и исторически храм, на който 500 години е викал ходжа и се вземало аптез, се извърши най-тържествено, в присъствието на всички военни и граждански руски власти, както и на грамадна публика. Л. Каравелов, който от детинство е ратувал против победения вече враг и който е бил свидетел на тържеството, от гола душа е отделил и пожертвувал настоящия си труд.» (Съчинения на Любена Каравелова. Т. VII. Повести и разкази. Русе, 1887, с. 159, под линия).

В архива на Каравелов е запазен ръкописен вариант на «Нено» на руски език със значителни различия в сравнение с отпечатания текст на български език. Този вариант е незавършен и вероятно е от 1876 г. Това е фактически първоначална редакция на разказа, която по-късно е била преработена и разширена. На места има характер на чернова, замислена е в друг композиционен план. Описанията са по-кратки, с по-малко лирични отстъпления. Ръкописът започва от втората глава, след това са вмъкнати пасажи от първа и трета глава. Неновият спомен за родния дом, от първата глава, е даден в края като предсмъртно видение на Нено. В това видение

са включени и описанието на еврейската чаршия, и сънят на Нено от края на втора глава (вж. Из архива на Любен Каравелов, с. 114).

Стр. 264 — ЩО Е ГРЯХ? — в: Разкази из българския живот от Любена Каравелова. Търново, 1878, с. 16—30.

Стр. 279 — ШЕ ЛИ ИМ СЕ ВЪРНЕ? — в: Разкази из българския живот от Любена Каравелова. Търново, 1878, с. 31—60.

В архива на Каравелов са останали отделни пасажи, написани на руски език. Запазени са края на глава III, глава IV и част от глава V, преписани на руски език от друго лице. Откъслечните пасажи от повестта са между други литературни скици, озаглавени «Игнатъев» (втората половина на глава VI) и «В тюръме» (края на глава VI и началото на глава VII). Както и при други случаи, Каравелов скицира отделни образи, които по-късно, когато оформя творбата цялостно, обработва.

Повестта «Ще ли им се върне?» е замислена вероятно през 1876 г. по време на Априлското въстание и е написана през същата или следващата година. Каравелов рисува реалистично жестокостта на поробителя, като същевременно изобличава политическия морал и псевдохуманизма на някои западноевропейски държавници. В изобличителния си патос обаче в известни случаи той абсолютизира и представя в недостатъчно обективна светлина някои лица и факти. Част от западноевропейските кореспонденти например, посетили българските селища, подложени на нечувани жестокости по време и след въстанието, както и англичанката леди Странгфорд (в повестта леди Фун-Фун) са се ръководили от хуманни подбуди, осведомявали са правдиво световното обществено мнение за жестокостите в България.

ПРЕВОДНА БЕЛЕТРИСТИКА

В областта на белетристиката Каравелов превежда само от украинката Марко Вовчок (Мария Александровна Вилинская) и е първият и единственият популяризатор на нейното творчество в България през Възраждането. Насочването му към белетристиката ѝ е продиктувано от съображения, свързани с принципите му на революционен деец, теоретик и писател-реалист. Във в. «Свобода» и сп. «Знание» той обнародва следните нейни разкази и повести в свой превод: «Два сина», «Свекърва», «Робиня», «Кармелюк», «Данило Гурч» и «Горпина».

Каравелов превежда Марко Вовчок не от украински, а от руски, ползвайки тритомното издание «Сочинения Марка Вовчка. Спб., 1870». И шестте преведени творби са от първия том — вероятно е разполагал само с него. Възможно е да е притежавал и някое украинско издание, което да е играло спомагателна роля при превода на някои разкази.

Преводната белетристика на Марко Вовчок Каравелов насочва срещу обществената апатия и социалното и политическото потисничество, чрез нея въздействува на революционното съзнание на своите читатели.

Като преводач на Марко Вовчок Каравелов има предвид границите и възможностите, които му предоставя адаптацията на чужд текст на български език през 70-те години на XIX в. В зависимост от задачите, които поставя на своите преводи, той «доизяснява» конкретни образи, заостря борческото начало у героите, тушира съзнателно известни техни черти, изразява отношението си към събития и лица. С оглед на това вмъква отделни думи и изрази, заменя едно понятие с друго, «модифицира» известни постъпки на героите. Наистина Каравелов има предвид теоретическите изисквания в областта на превода. И въпреки това допуска известни увлечения. Разбира се, при него нямаме «прекрояване» на оригинала с цел да му се даде «други характер». Но на места се чувства съзнателният му стремеж да се «подменят» отсенки в националния дух, в бита и обстановката. Тук «вина» има не Каравелов преводачът, а Каравелов гражданинът и писателят. Защото в желанието си да включи превода в борбата за национално и социално освобождение, той понякога забравя, че не е оригинален творец, а преводач, пред когото стоят ограничения. С тези свои «волности» разказите и повестите на Марко Вовчок стават по-популярни и действени за българския читател, отколкото ако бяха представени в прецизно добросъвестен превод.

За да дадем, макар и частична, представа за Каравелов като преводач на Марко Вовчок, ще посочим отделни образци от неговия превод в съпоставка с руското издание, от което превежда.

Например:

За да подсили душевните вълнения на Кармелюк («Кармелюк») преди включването му в борбата, Каравелов не го оставя да «броди сам», както е у Вовчок, а го «отпраща» между народа:

«Только вдруг Кармель затосковал по прежнему. Затосковал, да

«Но изведнѣж Кармел захванал пак да тъгува и да пѣшка, както

и затосковал. Опять уходить, стал из дому, одиноко бродить, опять начал бледнеть и вздыхать» (Сочинения Марка Вовчка. Спб., 1870, с. 572).

и по-преди. Мисли и мисли, тъгува и тъгува — тежко му е. Захванал пак да оставя къщата си и да ходи по чуждите села и градове, захванал пак да бледнее и воздиша»

(в. «Свобода», г. III, бр. 15, 1872).

Контактът на Кармелюк с народа дава възможност на преводача да обоснове по-конкретно решението му да се включи в борбата:

«Я не выношу людского лиха и убожества!... Я хочу исправить эту беду?» (Сочинения... с. 573).

«Аз не мога вече да гледам на хорските страдания, на човешките мъки и неволи и на бедността на сиромасите!... Аз искам да оправя тая тежка беда!» (в. «Свобода», г. III, бр. 15, 1872, с. 115).

По цензурни съображения Марко Вовчок не конкретизира мястото, където са изпратени затворниците на принудителна работа. Представата за нечовешкия живот на заточеника обаче е свързана изключително със Сибир. За да не влезе в противоречие с утвърдена народна представа, с този зловещ край свързва Каравелов и неколкото заточения на Кармелюк:

«Это же самою весною повсюду опять разнесся слух... что снова Кармелюк отаманует — освободился, воротился» (Сочинения... с. 586).

«През тая съща пролет се разнесе слух... че изново Кармел е станал войвода и предводи своите юнаци, че се е освободил, че той се е върнал из Сибир» (в. «Свобода», г. III, бр. 18, 1872).

Интересен е и начинът, по който Каравелов портретизира като преводач. В стремежа си да идеализира, да се добере до художе-

ствения детайл той често прибъгва до много сравнения, както и в оригиналната си белетристика:

«А дочка у ней выросла, как маков цвет — хороша, свежа, как ягода луговая, весела, словно пташка-певучая» (Сочинения... , с. 169).

«А момиченцето ѝ пораснало, разцъфтяло, като лаленце в градина, похубавяло, като мак на нива, като прясна ягода на полето, а весело като пиленце-песнопойченце, като чурлига» (сп. «Знание», г. I, 1875, кн. 5).

Имайки предвид, че преводните разкази и повести на Марко Вовчок ще бъдат възприемани от читатели, привикнали в различна степен с фолклорната поетика, Каравелов се съобразява с тяхната култура и вкус — използва постоянни епитети и други фигури от народното творчество:

«...опустит глаза к земле...» (Сочинения..., с. 108).

«...глядела на атамана милыми карими очами...» (Сочинения..., с. 108).

«...волы свернули с дороги и траву щиплют» (Сочинения..., с. 569).

«...гледа със своите черни очи към земята...» (в. «Свобода», г. II, бр. 2, 1871).

«...гледало (момиченцето, б. м.) на атамана със своите мили и черни очи...»

«...воловете се отбили от пътя и пасат си зелена тревица» (в. «Свобода», г. III, бр. 14, 1872).

Преводаческата практика на Каравелов поставя различни въпроси — за мястото на превода във формирането на творческия стил, на литературната култура и вкус на читателя и т. н. (Вж. подробно: Д. Лек ов. Любен Каравелов — първият български преводач на Марко Вовчок — Литературна мисъл, г. II, 1958, кн. 4; Д. Лек ов. Литература—общество—култура. С., 1982).

Стр. 311 — ДВА СИНА — в. «Свобода», г. II, бр. 2, 11 януари 1871.

Стр. 311 — «Панът има право да продава своите селяни и да

дава за солдати, когото иска. Така беше до 1861 година.» — Има се предвид отмяната на крепостното право в Русия през 1861 г.

Стр. 319 — СВЕКЪРВА — в. «СВОБОДА», г. II, бр. 24, 27 ноември 1871.

Стр. 323 — В оригинала: «Хората разказват, че секи вечер, щом засвети месечината, ходи млада Орлиха по своя двор...» — допусната печатна грешка която поправяме: в м. Г а н а написано О р л и х а.

Стр. 324 — РОБИНЯ — в. «Свобода», г. III, бр. 2 и 3, 8 и 15 юли 1872.

Стр. 339 — КАРМЕЛЮК — в. «Свобода», г. III, бр. 13 — 19, 23 септември — 4 ноември 1872.

Стр. 371 — ДАНИЛО ГУРЧ — сп. «Знание», г. I, 15 март 1875, кн. 5.

Стр. 380 — ГОРПИНА — сп. «Знание», г. I, 15 май 1875, кн. 10

ПРИЛОЖЕНИЕ

Стр. 387 — ФАНАРИОТ.

Започнат, но недовършен превод на повестта на Е. П. Ковалевски «Фанариот» от Л. Каравелов и от друго лице. Запазен в НБКМ — БИА, ф. 2, арх. ед. 17, л. 18—36. Обнародвано в: Из архива на Любен Каравелов, с. 535—558. Каравелов не само превежда част от повестта, но и редактира преведения текст на своя сътрудник.

В ъглести скоби () поставяме думите, неразчетени достатъчно добре, с предполагаем смисъл.

АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ

ЗА ЛИЦА, ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ, ЗАГЛАВИЯ
НА ПРОИЗВЕДЕНИЯ, ДРУЖЕСТВА И ДР.

А

- Авел — според библейското предание — син на Адам, убит от своя брат Каин — 69.
- Аврам, библейско лице — 127.
- Агамемнон, цар на Аргос — 114, 170, 184, 185, 254.
- Адам, библейско лице — 68, 161, 162.
- Аксаков, Иван Сергеевич (1823—1886) — руски писател, журналист, публицист, общественик, виден идеолог на руското славянофилство. Оказва материална подкрепа на българи, учещи се в Русия — 420.
- Александър II (1818—1881) — руски император, по времето на когото е отменено крепостното право в Русия (1861 г.) — 380.
- Александър Куза (1820—1873), княз на Влахия и Молдавия — 111, 112, 125.
- Александър Македонски (Александър Велики) (356—323 пр. н. е.) — 184.
- Али паша (1815—1871) — висш турски държавник, велик везир, организатор на турската шпионска служба — 218.
- Алкивиад (ок. 450—404 пр. н. е.) — политик и стратег на Атина; ученик на Сократ — 185.
- Амалия (1818—1875) — гръцка кралица, принцеса Олденбургска, съпруга на гръцкия крал Отон I — 169—171.
- Анна Комнина (1083—ок. 1148) — потомка на византийската императорска династия Комнини. Авторка на труда «Алексиада», в който описва царуването на своя баща Алексей I Комнин — 185.
- Априлско въстание (1876) — 419, 423.
- Асеновци — български царски род — 419.
- Атил, Атила (неизв. — 483), хунски вожд — 51.
- Ахилес, Ахил — герой от «Илиада» — 184, 201, 214.

Б

- Бачковски манастир — 43, 194.
- Берон, Васил Хаджистоянов (1824—1909) — племенник на д-р П. Берон. Автор на българо-френска граматика и буквар, на учебник по логика («Логика», 1861), който има предвид Каравелов — 156.
- «Беседа, журнал ученый, литературный, политический» — руско списание, издавано в Москва (1871—1872). Негов сътрудник е М. Дринов — 417.
- Бетховен, Лудвиг ван (1770—1827), немски композитор — 106.
- Библейско дружество — поставя си за цел да разпространява християнството в страните с други религии. Благодарение на него Библията е преведена на много езици — 166.
- Бикондсфилд, Бенджамин Дизраели, лорд (1804—1881) — английски министър-председател през 1868—1874, 1880; консерватор, поддръжник на политиката на Турция — 306.
- Блажена Теодора, светица — 156, 189.
- Богоров, Богоев, д-р Иван Андреев (ок. 1820—1892) — 156, 158.
- Боляк, Цезар-Болиак, Чезар (1813—1881) — румънски поет, публицист, общественик-демократ. Издава в. «Кориозул», спрял заради прогресивните възгледи на редактора. Защитник на революцията от 1848 г. — 162.
- Бончев, Нешо Бончев (1839—1878) — 418.
- Боян Велики — легендарен певец, чието име се свързва с името на руски певец-дружинник от XI—XII в. и с Баян — син на цар Симеон. Каравелов има предвид вероятно Баян — 162.
- Братияно, Йон (1821—1891) — румънски обществен деец, водач на либералната партия, дългогодишен министър-председател на Румъния — 125.
- Бурбони — френска кралска династия от XVI—XIX в. — 188.
- «Българска граматика» от Й. Груев — Каравелов има предвид «Основа на българска граматика» или «Начала на българска граматика» на Й. Груев — 183.

В

- «В тюрме», от Л. Каравелов — 423.
- Вамва (1770—1855) — гръцки философ и филолог, автор на популярна граматика на гръцки език — 184.
- Ватерло, Ватерловски сражения — сражение при гр. Ватерлоо в Белгия между англо-пруската и френската армия. Френската

войска, командвана от Наполеон Бонапарт, претърпява поражение, след което Франция капитулира и Наполеон е заточен на о-в «Св. Елена» — 43.

Венера — древноримското име на богинята на красотата — 44, 68.

Виктория (1819—1901), английска кралица — 169.

Висока порта — 394, 399, 403—407.

Вовчок, Марко (псевд. на **Мария Александровна Вилинская-Маркович**) (1834—1907) — украинска писателка, авторка на белетристични произведения за живота на селяните от Украйна. Оказва въздействие върху Каравелов като белетрист, който е и пръв преводач на творчеството ѝ на български език — 311, 324, 339, 371, 380, 417, 423—426.

Войников, Добри Василев (1833—1878) — основоположник на българската драматургия и театър, автор на популярния учебник «Ръководство по словесност» (1874), който иронизира Каравелов — 156.

«**Вукареши**», манастир — 410.

Г

Генко Мурин, калоферец — 79.

Гика — албанска княжеска фамилия, от която произлизат много молдавски и влашки владетели — Георги, Григорий, Григорий III и др. — 399.

Гилдебран, Гилденбрант (Хилдебранд), Григорий VII (ок. 1020—1085) — римски папа; стреми се да наложи папското политическо надмощие над целия феодален свят — 123.

«**Горпина**», от Марко Вовчок, прев. Л. Каравелов — 380, 423, 427.

Григорий — вер. Григорий XV, папа през 1621 — 1623 г. — 169.

Д

Давидови псалми — псалми на Давид, втори израелски цар според Библията — 285.

«**Данило Гурч**», от Марко Вовчок, прев. Л. Каравелов — 371, 423, 427.

Данов, Христо Груев (1828—1911) — основоположник на българското книгоиздаване, автор на учебни помагала — 152.

«**Два сина**», от Марко Вовчок, прев. Л. Каравелов — 311, 423, 426.

Демостен (384—322 пр. н. е.), древногръцки оратор и политик — 184, 213.

«**Ден**» (1875—1876) — научнопопулярно и политическо списание,

издавано в Цариград. Редактор С. С. Бобчев и др. В него заедно с публикации по политически, стопански и други въпроси са обнародвани и посредствени стихотворения, чиито автори иронизира Каравелов — 152, 155.

«**Децата не приличат на бащите си**», от Л. Каравелов — 164, 419—422.

Диана, богиня на лова и горите — 178, 193.

Дидона — според митологията — дъщеря на царя на Тир (Финикия).

Избягва в Африка, където основава град Картаген — 185.

Дикенс, Чарлз (1812—1870) — английски писател-романист, иронизиран от Каравелов заради неговото морализаторство и идеализация на патриархалния бит — 189.

«**Домашка**», от М. Боголюбцев — 417, 418.

Дон Жуан, герой на повече от сто литературни произведения, популярен с любовните си похождения — 176.

Дон Кихот, герой от едноименния роман на М. Сервантес — 118.

Дончо войвода, Дончо Ватах (нач. на XIX в.—ок. 1860) — 234.

Дякона — вж. **Левски, Васил**.

Е

Ева, библейско лице — 44, 62, 68, 118, 161.

Езоп (ок. средата на VI в. пр. н. е.), старогръцки баснописец — 169, 222.

Елена, героиня от «Илиада» — 184.

З

«**За отхраната**», от В. Друмев — 422.

«**Знание**» (1875—1876, 1878) — списание, редактирано от Л. Каравелов — 4, 417—419, 421, 423, 426, 427.

«**Зорница**» (1876—1878) — протестантски вестник, издаван от Американската мисия в Цариград. Пропагандира протестантството, а чрез него и англо-американското политическо и културно влияние между българите — 167, 219.

И

Иван (Йоан) Златоуст (ок. 347—407) — 185.

Иван (Йоан) Кукузел (ок. 1280—1360) — композитор, автор на повече от 90 мелодии от всички жанрове на черковната песен. Българин по произход — 169.

Игнатиев, Николай Павлович, граф (1832—1908) — руски дипломат, генерал. Посланик на Русия в Турция от 1864 г. до Освобождението — 236, 294, 302.

«Игнатъев», от Л. Каравелов — 423.

«Из архива на Любен Каравелов...» С., 1964 — 422, 423.

«Извънреден родолюбец», от Л. Каравелов — 104, 418.

Ирод — юдейски цар, прочут с жестокостите си. Потъпква всички народни движения, насочени срещу Рим — 122, 123.

Исус Христос — 12, 16, 76, 81, 110, 112, 122, 123, 130, 139, 149, 155, 165, 173, 177, 180, 296, 412.

К

Каин, библейско лице — 69, 81, 394.

Калдъръно, Петраки — 148.

Калистрат (ок. 410—ок. 355 пр. н. е.) — атински политик, оратор, пълководец — 114, 254.

Кантакузини — знатен византийски феодален род. По време на турското робство — богата и известна фанариотска фамилия — 399.

Каравелов, Любен Стойчев (1834—1879) — 417—427.

Кара Георги, Караджордже, Джордже Петрович (1760—1817) — 162.

«Кармелюк», от Марко Вовчок, прев. Л. Каравелов — 339, 423, 424, 427.

Касабов, Иван Христов (1837—1911) — един от създателите на ТЦБК, журналист, общественик — 418.

Катков, Михаил Никифорович (1818—1887) — руски журналист и публицист, панславист. Първоначално привърженик на либерализма, по-късно отрицателно настроен към освободителните движения на Балканите и в Европа — 420.

Катон, Марк Порций Стари (234—149 пр. н. е.) — политически деец и писател на древния Рим — 145, 170, 171.

Кирил-Константин Философ (826/827—869) — 239, 242.

Клайн, жена на съдържател на казино в Болград — 43.

Клеопатра (69—30 пр. н. е.) — последна царица на Египет, прочута с красотата си. След смъртта ѝ Египет става римска провинция — 169.

Ковалевски, Егор Петрович (1811—1868) — руски пътешественик, писател, дипломат. Автор на пътеписи («Пътешествия в Китай»), на белетристични творби («Фанариот», «Майорша» и др.) — 387, 427.

Константин V Копроним (719—775) — византийски император; води войни срещу българи и араби — 170.

Кориолан, Гней Марций — по предание — патриций. Изменил на Рим и преминал на страната на волските. Легендата на този древен герой е пресъздадена в драмата на Шекспир «Кориолан» — 393.

Крали Марко — 110.

Кръстович, Гаврил (1817—1898) — книжовник, общественик, водач на консервативното крило в черковната борба. Автор на «История българска» (1871), която Каравелов иронизира в «Извънреден родолюбец» — 157.

Куза — вж. Александър Куза.

«Към историята на Народната библиотека в София. Библиотека-та на Любен Каравелов» — 417.

Кънчев, Ангел (1850—1872) — 420.

Л

Левски, Васил (1837—1873) — 226, 227, 234, 250, 252, 420.

Леков, Дочо, литературовед — 422, 426.

Леонид, спартански цар (488—480 пр. н. е.) — 184.

«Литературна мисъл», сп. — 426.

Лоила, Лойла, Игнатий (1491—1556) — 123.

М

Маврокордато, Константин — от княжески род, син на княз Николай. Два пъти е управител на Молдавия. Умира през 1769 г. — 399—401.

Максим Изповедник (580—662) — църковен писател, върл противник на еретиците. Живее и работи в Цариград, Африка, Рим. Умира на заточение — 43.

Максимилиан — мексикански император, поставен на престола от Наполеон III през 1862 г. след войната на Франция с Мексико. След изтеглянето на Наполеоновите войски от Мексико през 1867 г. е разстрелян от мексиканските революционери — 154.

«Маминото детенце», от Л. Каравелов — 43, 418.

Маноил майстор, герой от народния епос — 162.

Мария Египетска — според преданието — блудница, по-късно върната във вярата, живяла 47 години в покаяние — 180.

- Мария Магдалина — грешница, която според евангелието под влияние на Христа става негова предана последователка — 69.
- Матей Гика IV — от прочут албански княжески род, от който произхождат много молдавски и влашки владетели — 400.
- Махмуд хан II (1785—1839), турски султан — 172.
- Медуза — една от трите сестри-Горгони; по-късно отъждествявана с Атина Палада — 174.
- Методий (ок. 815—885), брат на Константин-Кирил Философ — 239, 242.
- Милтияд (края на VI — началото на V в. пр. н. е.) — атински пълководец и държавен деец; побеждава персите при Маратонското поле — 371.
- Минерва, богиня на мъдростта и изкуствата — 175.
- Минкова, Лиляна, литературовед — 422.
- Мидтад, Митхад паша (1822—1884) — турски държавник — 218, 223.
- Михай Витяз, Михаил Витязул, Михаил Храбри (1558—1601) — румънски княз, нанесъл победа над турците, в резултат на която става владетел на Молдова и Трансилвания — 127.
- «Млада Турция» — турска политическа организация, поставила си за цел заздравяване на Турската империя чрез модернизирание и въвеждане на европейски порядки — 218.
- Молох — езически бог на моавците и амонците, които му пренасяли в жертва деца от знатни фамилии — 238.
- «Момиче, момиче...», от П. Р. Славейков — 24, 418.
- «Мороз красный нос», от Н. А. Некрасов — 422.
- Мохамед, основател на ислямската религия — 234, 297.
- Моцарт, Волфганг Амадеус (1756—1791) — австрийски композитор — 106.
- «Мъченик», от Л. Каравелов — 417.

Н

- Наполеон I Бонапарт (1769—1821), френски император — 51.
- Наполеон III, Луи Наполеон Бонапарт (1808—1873), френски император — 169, 170.
- «Народност» (1867—1869) — обществено-политически вестник, първоначално орган на ТЦБК, по-късно изразител на интересите на «младите» — 418.
- Насрадин Ходжа, Настрадаин Ходжа, фолклорен герой — 145, 246.
- «Независимост», в. — 420.
- Некрасов, Николай Алексеевич (1821—1877), руски поет — 164, 422.

- «Нено», от Л. Каравелов — 255, 422.
- «Неологос» — гръцки вестник, издаван в Цариград. В стремежа си да оправдае панелинистичните стремежи на фанариотите представя борбата на българите за самостоятелна църква като изява на идеята за панславизъм — 167.
- Нерон, Клавдий Цезар (37 пр. н. е. — 68 сл. н. е.), римски император — 123, 393.

О

- Оджаков, Петър Василев (1834/1835—1906) — книжовник, учител. Автор на книгата «Наука за песнотворство и стихотворство» (1871), която има предвид Каравелов — 156.
- Октавий, Октавиан (63 пр. н. е. — 14 сл. н. е.), римски император — 185.
- «Отечество» (1869—1871) — вестник, излизал в Букурещ под редакцията на П. Кисимов, орган на Добродетелната дружина — 419.
- Отон I (1815—1867) — първи гръцки крал, свален от престола през 1862 г. Негова съпруга, за която споменава Каравелов, е кралица Амалия — 169.

П

- «Периодическо списание» — списание с научен, литературен и общокултурен характер, орган на Българското книжовно дружество. Излиза от 1870 г. в Браила — 175, 422.
- Платон (прозвище на Аристотъл) (427—347 пр. н. е.) — древногръцки философ, родоначалник на обективния идеализъм — 184.
- «Прогресист», от Л. Каравелов — 137, 418.
- Прокопий, патриарх — 123.

Р

- «Разкази из българския живот от Любена Каравелова. Търново, 1878. Издава Георги К. Момчев» — 417, 422, 423.
- Раковици, фанариотска фамилия — 399.
- Раковски, Георги Стойков (1821—1867) — 418.
- «Робиня», от Марко Вовчок, прев. Л. Каравелов — 321, 423, 427.
- Ромул — според легендата основател на Рим и пръв римски цар.

Син на Марс, откърмен от вълчица и възпитан от жена на овчар — 162.

Ротшилд, Майер-Анселм (1743—1812) — прочут banker, родоначалник на популярен bankerски род с представители във всички известни европейски столици. През втората половина на XIX в. Натан Майер-Ротшилд е най-богатият представител на рода — 57.

Руска война — става въпрос за **Сръбско-турска война (1876)**, водена със съдействието на Русия — 419.

С

Сан-Стефански мирен договор (1878) — 420.

Сатурн, титан — 199.

«**Свекрва**», от Марко Вовчок, прев. Л. Каравелов — 319, 423, 427.

Св. Богородица — 176.

«**Св. Богородица**», черква — 183, 219.

«**Св. Богородица**», метох — 197.

Св. Врач — 176.

Св. Димитър — 102.

Св. Илия — 39, 194, 196, 297.

«**Св. Кирик и Юлита**», манастир — 197, 202.

«**Св. Константин**», черква — 219.

Св. Марко — 37.

Св. Никола — 15, 65, 266.

«**Св. Петка**», квартал — 234.

«**Св. Синая**», храм — 114.

«**Св. Четиридесет мъченици**», черква — 417, 422.

«**Свобода**» (1869—1873) — вестник, орган на БРЦК, редактиран от Л. Каравелов — 418, 420, 425—427.

Смит, Адам (1723—1790) — английски икономист, посочил класовата структура на капиталистическото общество — 57.

Сократ (ок. 469—399 пр. н. е.) — древногръцки философ-идеалист — 184, 213.

Соломон — староеврейски книжовник и законодател — 68, 78, 104, 285.

«**Сочинения Марка Вовчка**. Спб., 1870» — 424—426.

Сръбска война — вж. **Сръбско-турска война (1876)**.

Сръбско-турска война (1876) — 419.

«**Стана**», от Л. Каравелов — 7, 417.

Стоянов, Захари (Джендо Стоянов Джендов) (1850—1889) — 421, 422.

Странгфорд, Емили — английска писателка, общественичка. Ръководителка на Благотворителната мисия, посетила България след потушаването на Априлското въстание (1876). Вазов ѝ посвещава стихотворението «На леди Странгфорд» — 423.

«**Съчинения на Любена Каравелова**. Издава съпругата му **Наталья Л. Каравелова**. Под редакцията на **З. Стоянов**. Русе, 1886—1888» — 419, 421, 422.

Т

Таен централен български комитет (ТЦБК) — 418.

Тамерлан (Тимур Ленг) (1336—1405) — татарски завоевател — 51.

Тезей — според митологията — атински цар, един от основателите на Атинската държава — 114.

Темида, богиня на правосъдието и справедливостта — 422.

Темистокъл (ок. 525—461 пр. н. е.) — виден политически деец на Атина, привърженик на демокрацията — 173.

Теодора, блажена — вж. **Блажена Теодора**.

Тома Неверни — един от дванадесетте апостоли. Според евангелската притча повярвал във възкресението на Христос едва когато видял следите от гвоздеите по ръцете му и лъхнал пръста си в раната. Оттук и прозвището «неверни» — 79.

Траян (53—117) — римски император, изтъкнат пълководец. Води много войни, разширява границите на Римската империя — 127, 145, 162.

«**Три картини из българският живот**», трилогия от Л. Каравелов — 418.

Троице-Сергиевска лавра — 113.

Троянска война — война на ахейците с Троя от началото на VII в. пр. н. е. Възпята от Омир в «Илиада» — 184.

Тюрго, Ан Робер Жак (1727—1781) — френски държавник, икономист. Автор на съчинението «Размишления за създаването и разпределението на богатствата». Като министър на финансите извършва прогресивни промени — 57.

У

Унджиева, Цвета, литературовед — 418, 422.

Ф

«**Фанариот**», от Е. П. Ковалевски, прев. Л. Каравелов — 387, 417, 427.

Филип II (1527—1598) — испански крал, извършил много злодейства в името на католическата църква — 123.

Филип II Македонски (ок. 382—336 пр. н. е.) — 123, 175.

Фотий (ок. 820—891 или 898) — цариградски патриарх, по време на когото става покръстването на българите — 185.

Франц Йосиф (1830—1916) — австрийски император от династията на Хабсбургите — 169.

Фуад паша, Махмуд Фуад паша (1814—1863) — турски държавник и дипломат, велик везир на Турция — 218.

X

Хаджи Калчо (Ст. Дренски) (1808—1892) — пловдивски чорбаджия, търговец, лихвар. Натрупва огромно състояние с кожарство и търговия. Името му — синоним на скъперничеството — 114.

Хаджъ, Богдан (1836—1896) — румънски историк и славист, професор в Букурещ — 157, 162.

«Халима» — баснословни арабски приказки, появили се в превод на български език, направен от Ив. Мънзов — 387.

Хохарт, Уилям (1697—1764) — изтъкнат английски художник-сатирик. Картините му се отличават със своята изразителност, особеност, посочена и от Каравелов — 159.

Ц

Цукала — гръцки учител и книжовник в Пловдив, върл борец срещу българщината — 178.

Ш

Шатобриан, Франсоа Рене дьо (1768—1848) — френски писател — 189.

Шилер, Йохан Кристоф Фридрих фон (1759—1805) — немски писател. Негови драми («Разбойници», «Вилхелм Тел») са преведени на български език през Възраждането — 155.

Щ

«Ще ли им се върне?», от Л. Каравелов — 279, 423.

«Що е грях», от Л. Каравелов — 264, 423.

Ю

Юпитер, върховен древноримски бог, отъждествяван на Зевс — 54, 172, 202.

АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

A

Австрия — 285.

Азия — 110, 169.

Англия — 285.

Атина, гр. — 168, 169.

Африка — 397.

Ахело—Бургас, гр. — 44.

B

Балат, квартал — 398.

Балкански полуостров — 228.

Батак, гр. — 251, 279, 282, 283, 291.

Баята — 68.

Бейоглу, квартал — 392.

Белград, гр. — 139, 140, 418.

Битоля, гр. — 172.

Болград, гр. — 43, 78, 79.

Браила, гр. — 171.

Брацигово, гр. — 179, 189.

Букурещ, гр. — 30, 32, 35, 109, 112, 114, 118, 121, 133—136, 142, 146, 148, 150, 157, 158, 227, 400, 407, 410, 413, 419, 420.

Бунарджика, квартал — 191—193, 196.

България — 4, 84, 96, 110, 135, 138, 139, 155, 161, 245, 398, 417, 419, 420, 423.

B

Вавилон, гр. — 216.

Вавилонска река — 54.

Велико-Росия — 380.

Венецианска република — 389, 392.

Венеция, гр. — 387, 393—397, 405.

Видин, гр. — 10.

Виена, гр. — 141, 168, 171, 294, 307, 418.
 Византия — 185, 228.
 Витоша, планина — 8.
 Вишенки, селище — 319.
 Влахия — 399—401, 404.
 Влашко — вж. Румъния.
 Воден, с. — 194, 196, 210.

Г

Габрово, гр. — 44, 156.
 Галата, квартал — 157, 392.
 Галац, гр. — 171.
 Галиция — 214.
 Геркулан, Херкулан, гр. — 53.
 Германия — 142.
 Глибово, с. — 371.
 Гомор, гр. — 102, 252.
 Гърция — 169, 398.
 Гюргево, гр. — 29, 30, 35, 102, 135, 154, 158, 418.

Д

Джумая (Горна Джумая, дн. Благоевград), гр. — 169.
 Днепър, р. — 371, 378.
 Доспат, планина — 186, 282.
 Дряново, гр. — 114, 115.
 Дунав, р. — 7, 17, 18, 21, 25, 37, 105, 161, 404.
 Дъбене, с. — 44.
 Дъмбовица, р. — 109.
 Дядово, с. — 287, 288, 291.

Е

Европа — 110, 142, 169, 285.
 Египет — 169, 186.
 Едирне — вж. Одрин.
 Елада — 114, 121, 122, 125, 131, 184, 185, 239, 392.
 Ени Захара (Нова Загора), гр. — 44.
 Ерилак, с. — 18.
 Ерусалим, гр. — 69.

Ефрат, р. — 68.
 Ешеклери, с. — 99.

Ж

Женева, гр. — 44.

З

Захара (Стара Загора), гр. — 44, 87, 169.

И

Измаил, Исмаил, гр. — 171.
 Измир (Смирна), гр. — 255.
 Италия — 162, 169.
 Ихтиман, гр. — 283.

К

Казанлък, гр. — 44, 45, 48, 55, 57, 58, 62, 64, 68, 70, 73, 78, 81,
 86, 90, 95, 99, 102, 158.
 Кайнарджа, р. — 68, 96.
 Калиполи, Галиполи — 121.
 Калифорния, — 57.
 Калофер, гр. — 48, 78, 156.
 Карлово, гр. — 236.
 Карнобат, гр. — 169.
 Кефалония — 121.
 Киев, гр. — 365.
 Клисура, гр. — 266, 277.
 Константинопол — вж. Цариград.
 Коприщица, гр. — 261.
 Краставо село (Красново, Крастово), с. — 44.
 Кюл боклук, местност — 68, 69.

Л

Ланово, с. — 345, 346, 348.
 Лондон, гр. — 44, 306.
 Лясковец, гр. — 137, 140, 142, 152, 161, 418.

М

Мала Азия — 113, 176.
 Мало-Русия — вж. Украйна.
 Мараша, квартал — 213, 234, 243.
 Марица, р. — 242, 246, 257, 279.
 Марсилия, гр. — 168.
 Молдовия, Молдава — 122, 399, 404.
 Молдаво-Влахия — 398, 399.
 Морея — вж. Гърция.
 Москва, гр. — 216, 285.

Н

Неврокоп, гр. — 169, 173, 250.
 Немско — вж. Германия.
 Ниневия, гр. — 167.
 Нова махала, квартал — 166.
 Ново село, с. — 291.

О

Овруч, гр. — 324, 325.
 Одеса, гр. — 171.
 Одрин, гр. — 44.
 Олимп — 184, 240.
 Олтеница, гр. — 163.
 Оряхово, гр. — 15, 20, 44.
 Османово, с. — 261, 262.
 Османска империя — вж. Турция.
 Охрид, гр. — 172.

П

Пазарджик, гр. — 182, 202, 225, 259, 279, 281, 283.
 Панагюрище, гр. — 219.
 Париж, гр. — 44, 170.
 Перущица, гр. — 279, 290, 294, 298.
 Пловдив, гр. — 44, 58, 65, 86, 87, 94, 102, 156, 167, 170, 173, 175,
 178, 186, 187, 189, 191, 202, 211, 212, 216, 222, 225, 226, 242,
 251—253, 266, 279, 282, 283, 285, 299, 398.
 Пловдивска околия — 288.

Плоещ, гр. — 418.

Познан, гр. — 214.

Полша — 236, 374.

Помпей, гр. — 53.

Р

Рим, гр. — 162, 170, 184.

Румелия — 405.

Румъния — 17, 27, 28, 32, 35, 37, 38, 95, 102, 108—112, 117, 121—
 123, 125, 128—133, 142, 143, 145, 152, 154, 156—158, 161,
 169, 227, 406, 417—419.

Русия — 122, 214, 215, 233, 237, 427.

Русчук (Русе), гр. — 44, 109, 156, 403, 418, 421.

С

Сандичеви острови, Сандвичеви острови (старото име на Хавай-
 ските острови) — 114.

«Св. Петка», квартал — 166.

Свищов, гр. — 7, 29, 30, 156.

Севастопол, гр. — 298.

Серес, гр. — 169.

Сибир — 368, 370, 425.

Содом, гр. — 102, 131, 252.

Сопот, гр. — 69, 156, 189.

София, гр. — 164, 250, 418.

Стамбул — вж. Цариград.

Станимака, гр. — 194.

Стара планина — 111, 196, 202, 278.

Стара река, р. — 68.

Стрелча, с. — 256, 261, 262.

Сърбия — 140, 281—283, 398.

Сютлюк, квартал — 187.

Т

Ташбунар — 64.

Текирдаа — 266.

Тепеалтъ — 173.

Тепето, в Пловдив — 166.

Термопили — 171.

Тесалия — 219.
 Тигър, р. — 68.
 Трансилвания — 407.
 Троянска пътека — 111, 278.
 Трявна, гр. — 110.
 Тунджа, р. — 48, 95, 99.
 Турция — 131, 169, 214, 215, 298, 319, 404, 405.
 Търново, гр. — 44, 156, 236, 398, 417, 419, 421—423.

У

Узунджово, с. — 169.
 Украйна — 324, 328, 335, 336, 338, 339, 380.

Ф

Фенер — 121, 397—400, 403.
 Фицлибе — вж. Пловдив.
 Финикия — 184.
 Франция — 57, 184.

Х

Хаскию, Хасково, гр. — 234, 252.

Ц

Цариград, гр. — 44, 120, 121, 124, 169—171, 223, 225, 236, 255, 259, 260, 284, 285, 287, 289, 291, 292, 388, 393, 394, 396—400, 402, 411.

Ч

Червена вода, с. — 105, 108, 115, 134.

Ш

Шам, гр. — 168.

Я

Янина, гр. — 172.

РЕЧНИК

А

авгатар-руху (грц.) — сушен хайвер на езичета
 агиазмо (грц.) — осветен извор
 агиос (грц.) — свят, свещен; светец
 ала турка (грц.) — турски, по турски
 аманет (араб.-тур.) — залог, подарък
 анали (фр.) — изложение на исторически събития в хронологичен ред; летопис
 анепсия (грц.) — братовчедка
 аргонавт(ин) (от грц. митология) — моряк от кораба «Арго», с който плавали гръцки герои за златното руно на Кавказ; прен. — смел моряк
 ахчийница (тур.) — гостилница, готварница
 ахчия (тур.) — готвач, съдържател на гостилница
 ахър, яхър (тур.) — обор
 аша (тат.) — хубаво

Б

базергян(ин) (тур.-перс.) — търговец, търгаш
 байрям (тур.) — голям мохамедански религиозен празник
 бан (тюрк.) — управител на област
 баския (тур.) — тънка одялана греда
 башбесилия (тур.) — извънредно уяден човек; най-висш големец
 бебер — ленивец, безчувствен, истукан
 бегликчия (тур.) — който събира данъка беглик
 безистен (тур.) — голяма, обикновено сводеста сграда, с вътрешни магазини, в които се продават манифактурни и други стоки
 беклеме (тур.) — място за стража, стражница
 беледие (тур.) — общинско управление, седалище на управа
 белушка — бродерия около ръкавите, гърдите и околвратната извивка
 берберница (тур.) — бръснарница

бесилия (тур.) — охранен, уяден човек; голедец, висш чиновник
 бешлик (тур.) — турска монета от пет гроша
 биликбашия (тур.) — ротен командир в турската войска
 билиуров (тур.) — кристален
 бинбаши, бинбашия (тур.) — началник на хиляда войници
 бобако (от тур.) — татко, баща
 бонджур (тур.) — вид връхна женска дреха до кръста, обикновено с кожена подплата
 борч (тур.) — паричен дълг, задължение
 брънтия (тур.) — стара развлечена грозна жена; жена с леко по-
 ведение
 букаи (тур.) — окови; желязна верига за спъване на кон
 булгария — вид голяма тамбура
 бухария — ниска ограда; стобор край чардак или стълба
 буххалтер (от рус.) — книговодител
 буххалтерия (от рус.) — книговодство, счетоводство

В

бекил(ин) (араб.-тур.) — поръчител, пълномощник, надзорник;
 представител на българите пред турската власт
 вересия (тур.) — задължение за взета и неплатена стока
 веспянка — вид игра
 ветва (рус.) — клонка
 виражение (рус.) — изражение
 водич — най-стария и отбран овен
 воз — товар, колкото се кара с една кола
 встреча (рус.) — среща
 върхлее — расте, отива нагоре

Г

галушка (рус.) — тестяна топка в супа
 гевендия (тур.) — жена с леко поведение
 гуджи — късоопашат
 гурбет (тур.) — ходене на работа в чужбина за печалба
 гърбач (тур.) — бич от волска жила или от волска кожа
 гъовде пастърма (тур.) — пастърма с кокали
 юмрюк, гюмрук (от лат.-тур.) — мито

Д

даваджия (тур.) — тъжител, ищец
 даврандисам се (от тур.) — съвземам се, оздравявам
 дамла (тур.) — сърдечен удар, апоплексия, парализа
 дара (тур.) — теглото на съда и на опаковката на стоката
 дегенек (тур.) — тояга; удар с тояга
 делта (грц.) — буква от гръцката азбука
 джонголоз(ин) (тур.) — бабишкер, дрътляк
 джубе (араб.-тур.) — дълга горна дреха от сукно, обикновено под-
 платена с кожи
 диван (перс.-тур.) — висш държавен съвет в Персия, Турция и др.
 дизгини (тур.) — поводи на юзда на кон
 диреклия — австрийска сребърна стара пара
 дискос (грц.) — металическо блюдо за събиране на помощи в черк-
 ва или за поставяне на нафора
 дососам — достигам; набавям
 дувар (тур.) — каменна стена, зид
 дьонме (тур.) — човек, който е приел чужда вяра

Е

екзамен (рус.) — училищен изпит; изпит
 еменин, еминин (араб.-тур.) — плитки, леки обувки без ток с ос-
 тър връх
 ентерия, антерия (тур.) — вид топла дреха с ръкави, обикновено
 подплатена с памук
 епитроп (грц.) — черковен или училищен настоятел
 ерча се — пъча се, перча се
 ескифудул (тур.) — стар горделивец; надменен, надут човек
 ефенди (тур.) — господин, господар

Ж

ждракели — кокили

З

забитин (араб.-тур.) — турски военен управител на град или село
 зевник — зимник
 зефет, знафет (тур.) — гощавка, гуляй
 знакомя (рус.) — запознавам
 зулумкярлък (араб.-тур.) — насилие, обир, грабеж

И

измекарин (тур.) — слуга
ирмиличе, ирмилик (тур.) — монета от двадесет гроша
ишлик (тур.) — мях

К

кабаница — широка и дълга горна дреха от груб плат; ямурлук
каймакамин (араб.-тур.) — околийски управител в Турция
кайме (тур.) — банкнота
калбалък (тур.-араб.) — навалица, множество
кало (грц.) — хубаво
калтак (тур.) — седло, кривина на седлото
камзамалин, кабзамал(ин) (араб.-тур.) — бирник
канджа (тур.) — кука; въдица
капия (тур.) — врата, порта
капукехая (тур.) — представител на висш областен чиновник пред
Високата порта; представител на владика пред Патриаршията
касаба (араб.-тур.) — град
кат (тур.) — етаж
катък (тур.) — нещо за ядене към хляба
катъри — обувки
кафтан (тур.) — дългопола мъжка върхна дреха, употребявана в
страните от Близкия изток
квакер (англ.) — последовател, член на протестантска секта, създадена през XVII в. в Англия и Америка
келеш (тур.) — келяв човек; нищожен, презрян човек
кемер (тур.-перс.) — дълга кожена кесия, която се опасва като
тесен пояс около кръста
кене (перс.-тур.) — шита или изплетена украса на риза или сукман
кеседжия, кесиджия (тур.) — човек, който убива хората и ги обира; кръвник, разбойник
кивот-завет (грц.) — старозаветен ковчег
кир (грц.) — господин, господар
кираджия (араб.-тур.) — наемател, квартирант; лице, което срещу заплащане превозва със собствена кола или кон стока или пътници
кириелейсон, кирие-елейсон (грц.) — господи, помилуй!
кирия (араб.-тур.) — наем за превоз или за жилище; в преносен
смисъл — човек, който дава съвестта си под наем
клир (грц.) — всички свещеници, църковнослужители; духовенство

ковладя — клеветя
коджамити (тур.) — доста голям, доста много
кол — стража
колач — кравай
комат (новогрц.) — голямо парче хляб
кондак (новогр.) — прик за д на пушка
контош (тур.) — къса до пояса върхна дреха; салтамарка
кончина (рум.) — вид игра на карти
корма — корем
косатник — вид накит: плетеници от вълна с нашити по тях сре-
бърни стари пари; косичник
крайцер — старинна дребна австрийска монета 1/60 от кроната и
1/100 от гулдена, в обращение до края на XIX в.
ксилонинаки (грц.) — дървеняци, недодялани
кунки — ръце
къпони — везни
къосем (тур.) — овен, който води стадото
кюмюр (тур.) — въглища

Л

ластагарин — негодник
левуст — хлевоуст
лексикон (грц.) — речник
локмаруху (араб.) — вид лекарство против стомашни болки, при-
готвено от спирт и етер
луканта, локанта (итал.-тур.) — гостилница
лучник — дървен съд за чукане на лук

М

маане (араб.-тур.) — турска народна песен с провлечена мелодия
и с извивки
маджарка — австрийска жълтица, минц
маргатар (грц.) — маргарит, бисер
масрафчийница (тур.) — финансово управление в Турция
махмудия (тур.) — стара турска жълтица от 68 гроша (по името
на султан Махмуд II)
меджидие (от тур.) — турска монета — сребърна, на стойност око-
ло 20—25 гроша, и златна, на стойност 100—120 гроша
медресе (араб.-тур.) — мохамеданско богословско училище

мезлич, меджлис (тур.) — съвет на старейшините или на селските първенци
 менгуш — обица
 ментор (грц.) — съветник, наставник, ръководител
 мерà (тур.) — землище на село или на град за пасане на добитък
 мерджанен (тур.) — коралов
 месал (лат.-грц.) — грубо платно, с което се увива хляб; бохча; кърпа от грубо платно
 мехкеме (араб.-тур.) — турско съдилище
 мешлина — корем, мях
 микстура (лат.) — смес от три или повече течни лекарства
 митар — грешник; бирник или митничар в евангелска Юдея
 молла (араб.-тур.) — мохамедански съдия в голям град
 мусикословеснейши — почетна титла на черковен певец
 мухабет, моабет (тур.-араб.) — разговор; беседа, веселие със сладки приказки
 муктарин (тур.) — кмет, селски старейшина
 мушкети, мушка (рус.) — малка издадена част на огнестрелно оръжие, която служи за прицелване при стреляне
 муцулук (перс.-тур.) — паричен подарък за този, който съобщава пръв радостна вест
 мюфтия (араб.-тур.) — върховен верски съдия

Н

назююкам се — напия се
 нана — вуйна
 наруване — от нарувам — плача гласно, проточено
 нехар — леност, мързел, безгрижие
 нехелам, нефелам (грц.) — който не струва, негоден
 низам(ин) (тур.) — войник от редовната турска войска
 ницер — ланцет, хирургически инструмент във форма на ножче

О

обазерганя — ставам търгаш
 обворожителен (рус.) — очарователен, прелестен, чаровен
 облобизание (рус.) — разцелуване
 облобизая (рус.) — разцелувам
 олан(ин) (тур.) — слуга на високопоставен турчин
 оросанлия, хоросанлия — който е направен, измазан с хоросан
 ортама, ортома, ортума (от грц.) — дебело вѐже
 ортодоксален (грц.) — правоверен; православен

П

паликария, паликаре (грц.) — гръцки войник; грък изобщо
 панакида (грц.) — дѣска, на която децата са пишели в килийните училища
 пангал, пангар (грц.-итал.) — място в черквата, където се продават свещи
 панджар — цвекло
 папучи, папуци (перс.-тур.) — вид пантофи, меки обувки
 парамана (грц.) — кърмачка, бавачка; държанка
 патима (грц.) — патило, тегло, страдание, беда, злина
 патрида (грц.) — отечество, родина
 пезевенк (перс.-тур.) — сводник, долен, нечестен човек
 пезул (грц.) — издадено или вдлъбнато в стената място като лавица, обикновено край огнище
 пиитика (грц.) — поетика, стихотворство
 погоня (рус.) — гонене, преследване
 подрясник, подрясница — дреха, която свещениците носят под расото
 покон, напokon — изпосле, надире, сетне
 помивек — умивалник
 порусия — някакъв данък
 порязаник — голям резен, филия
 посадник — ръченица с приклякване
 пош (рум.) — кърпа, забрадка
 прангия, пранга (итал.-тур.) — окова, верига
 прикя (новогрц.) — невестински дар, чейз
 приложник — дарител
 примар(ин) (рум.) — градски кмет; първенец
 примарство (рум.) — кметство
 примечание (рус.) — забележка
 пришедши — дошъл
 просварки, просворки (грц.) — малки пшенични хлебчета, употребявани на литургия като приношение на безкръвна жертва
 протогер (грц.) — селски глашатай
 псалт (грц.) — черковен певец
 псалтикия (грц.) — книга с черковни песни и ноти за източно пеене

Р

райнвайн (нем.) — специално вино; чисто вино
 рахатлък (тур.) — спокоен, охолоен живот; спокойствие

репарации (лат.) — обезщетение за причинени щети през време на война, заплащано от победените на победителите; военни контрибуции

ривце — наниз от стари монети или мъниста

рубия, рубие (араб.-тур.) — старотурска дребна жълтица; рубе

русалии — дружина играчи на обредни игри след Коледа или след Великден

русалия — участник в русалии

С

садукеи (евр.) — религиозна секта по времето на Христос; висши духовници в някогашния ерусалимски храм

сакаджия — водоносач със сакъ (голям съд за носене на вода)

санджак-шериф — свещено знаме

сахан (араб.-тур.) — медна чиния

сахат (араб.-тур.) — час; часовник

сачувам — запазя, опазя

связ (рус.) — връзка, свързка

седефлия, от седеф (тур.) — вътрешния лъскав пласт от черупката на мида

седжаде, седжеде (араб.-тур.) — килимче

сенз(ин) (тур.) — коняр

сеймен(ин) (перс.-тур.) — турски военен полицаи

сиджимка (тур.) — въже, връв

сингер, сунгер (тур.) — гъба

скемля, скемле (тур.) — столче без облегало

склав (грц.) — роб, пленник

смилка — кайсия

сой (тур.) — род, порода, произход

ставропигиален (грц.) — който е подчинен на по-висока черковна власт

сюкам — противопоставям

сюртук (рус. от фр.) — дълга до коленете вталена горна мъжка дреха с два реда копчета

Т

такун (грц.) — обувки с издигнати пети, кундури; ток на обувки

тарулче (от нем.) — малка чиния

тартор (грц.) — главатар на дяволите

телялин, телалин (араб.-тур.) — глашатай

тепелик (тур.) — накит за глава

тимисюк, темесут (араб.-тур.) — полица

тита — буква от гръцката азбука

трагия, тригия (грц.) — винена утайка в бъчва, винен камък

трактат (рус.) — научно съчинение

трибунал (лат.) — висше съдилище; висш съдебен институт

триумвират (лат.) — в древния Рим — управление от трима мъже; тясна дружба и обща дейност на трима души

тумрук (тур.) — окови за краката от две дебели, врязани и заключени дървета

тутор (лат.) — надзирател, попечител

туча (рус.) — облак

тютюрме (от тур.) — лъскаво металическо кръгче с дупчици в средата, което жените нанизват за украса на облеклото; цветче, украса на шев или плетиво

тюфекчи-башия (тур.) — главен оръжейник

тюфекчия (тур.) — който поправя пушки, оръжейник

У

умбрела, омбрела (итал.) — чадър, слънчобран

усопши — починал, умрял

устабашия (тур.) — първомайстор на занаятчийски еснаф

Ф

файда (тур.) — полза; лихва

фалага, хвалага (араб.-тур.) — уред за наказание в българското училище през Възраждането, с който стягали краката на провинилите се и ги биели с пръчки по ходилата

филада (грц.) — малък буквар; читанка, книга

фиоринт, фиорин (от итал.) — стара италианска златна монета; парична единица в Холандия; гулден

франжелка (итал.-тур.) — франзела

Х

хаирсъз(ин), харсъзин (тур.) — разбойник, крадец

хал (араб.-тур.) — състояние, положение

халач(ин) (араб.-тур.) — дръндар

хамаллия, хамайлия — муска; осветено нещо, което се носи за предпазване от болести и други злини

ханѐ (перс.-тур.) — къща, дом
 харам (араб.-тур.) — незаслужено
 харамоядец, харамоед — готован
 харач, харадж (араб.-тур.) — личен данък в Османската империя, плащан от мъже-немохамедани; поземлен данък, плащан от немохамедани
 хат, ат (тур.) — хубав, охранен кон; жребец
 хеким-баши (араб.-тур.) — главен лекар
 хондрокефали (грц.) — празноглавци
 хрюкане (рус.) — грухтене
 хутор (рус.) — чифлик; село у казаците
 хърлаче, хърлак — дъргел, дръглац

Ц

царани, царанисти — партия на селската буржоазия и част от интелигенцията в Бесарабия, образувана от молдованската национална партия по време на окупирането на страната от румъните. По-късно заедно с национално-селската румънска партия образуват селско-чорбаджийската партия в Румъния — националцаранисти
 царибашийка, черибашийка (тур.) — главатарка на цигани
 цванец, цванче (нем.) — австрийска монета от 20 стотинки

Ч

чекиня — четина
 чекма (тур.) — издадена част на сграда
 челебия (тур.) — господин, господар
 челия, чалия — драка, чер трън
 чембер (тур.) — забрадка
 чемер — голяма мъка; отрова; проклетия
 чемодан (рус.) — куфар
 чит (тур.) — басма; кола с големи канати
 чопрази (перс.-тур.) — пафти

Ш

шарула — едра шарка, сипаница
 шинда (от нем.) — тънки дъски за таван
 шиник (тур.-грц.) — дървен съд с цилиндрична форма, който служи като мярка за зърнени храни — 8,12 кг.

шубура — рунтав кожен калпак
 шуга — краста

Щ

щивали (от нем.) — ботуши

СПИСЪК НА ПРИЛОЖЕНИЯТА

- 1 Заглавна страница на сп. «Знание», редактирано от Л. Каравелов.
- 2 Начална страница на ръкописа «Стоян»
- 3 Васил Левски като участник в Първата българска легия.
- 4 Цариград през миналия век. (Общ изглед)
- 5 Заглавна страница на Каравеловия сборник «Разкази из българския живот».
- 6 Любен Каравелов и Пайя Михайлович.
- 7 Част от ръкописа на Л. Каравелов «Нено».

СЪДЪРЖАНИЕ

РАЗКАЗИ И ПОВЕСТИ, ПУБЛИКУВАНИ В СП. «ЗНАНИЕ»
И В ОСВОБОДЕНА БЪЛГАРИЯ. ПРЕВОДНА БЕЛЕТРИСТИКА

Стана	7
ТРИ КАРТИНИ ИЗ БЪЛГАРСКИЯТ ЖИВОТ	
1. Маминото детенце	43
2. Извънреден родолюбец	104
3. Прогресист	137
Децата не приличат на бащите си	164
Нено	255
Що е грях?	264
Ще ли им се върне?	279

ПРЕВОДНА БЕЛЕТРИСТИКА

Два сина	311
Свекърва	319
Робиня	324
Кармелюк	339
Данило Гурч	371
Горпина	380
*	
Фанариот	387
*	
Бележки	415
Азбучен показалец за лица, периодични издания, заглавия на произведения, дружества и др.	428
Азбучен показалец на географските имена	439
Речник	445
Списък на приложенията	456

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ
СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
ТОМ III

първо издание

Редактор Светла Гюрова
Художник Кирил Гогов
Худ. редактор Евгени Клиничаров
Техн. редактор Любен Петров
Коректори Паунка Камбурова
Янка Василева

Формат 32/84/108; тираж 3113 екз.; печатни коли 28,75;
издателски коли 24,15; уик 25,93; л. г. VI/55; изд. №
6225; поръчка № 193/1984 година на изд. «Български
писател»; дадена за набор на 30. VI. 1984 година; из-
лиза от печат на 15. XII. 1984 година; цена 3,61 лв.

Код 25 $\frac{9535372611}{5062-17-84}$

ДП «Димитър Благоев» — София